

683.510

684.322 S

508.451

new remain

4788

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI

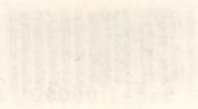
ELŐSZÓ

TÁRSADALOMTÖRTÉNELMI

BEVEZETŐ
TÁRSADALOMTÖRTÉNELMI
KÖNYV
TÁRSADALOMTÖRTÉNELMI
KÖNYV

ELŐSZÓ
TÁRSADALOMTÖRTÉNELMI
KÖNYV

TÁRSADALOMTÖRTÉNELMI
KÖNYV



9789631010000

Társadalmi és gazdasági történelem

1990

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI
FILOZÓFIA, PUBLICISZTIKA, TÖRTÉNETÍRÁS

Kritikai kiadás

SOROZATSZERKESZTŐK

BÍRÓ FERENC
KÓKAY GYÖRGY
TARNAI ANDOR

Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó
Budapest

9841

052503

BESSENYEI GYÖRGY

TÁRSADALOMBÖLCSELETI

ÍRÁSOK

1771-1778

A MAGYAR NEMZETNEK SZOKASAIRUL — EGÉSZ EURÓPA FORMÁJA —
A TÖRVÉNYNEK ÚTJA — TUDÓS TÁRSASÁG — HUNYADI —
HUNYADI JÁNOS ÉLETE — LUKÁNUS ELSŐ KÖNYVE

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
KULCSÁR PÉTER



MTKK

0 00000 14500 8

Argumentum Kiadó — Akadémiai Kiadó
Budapest, 1992

M. TUD. AKADEMIAI KÖNYVTÁRA
Könyvtári...
1992. 11. 15.

692520

KÉSZÜLT
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZETÉBEN

Megjelent a Kulturális és Történelmi Emlékeink Feltárása,
Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program támogatásával.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Argumentum Kiadó

Budapest, 1992

PRINTED IN HUNGARY

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár.....1921...../19 93..... sz.

TARTALOM

BEVEZETÉS

A kötet tartalma	9
A szövegek	10
Hunyadi	20
Hunyadi János élete	36
Túdós társaság	46
Lukánus első könyve	56
A' törvénynek útja	64
A magyar nemzetnek szokasairul, erköltseirül, uralkodásának modjairul, törvényeirül, és nevezeteseb viselt dolgairul. — Egész Európa' formája a' XI ^{dik} Százban	72

SZÖVEGEK

A magyar nemzetnek szokasairul, erköltseirül, uralkodásának modjairul, törvényeirül, és nevezeteseb viselt dolgairul	89
Egész Európa' formája a' XI ^{dik} Százban	155
A' törvénynek útja	167
Túdós társaság	191
Hunyadi	225
Hunyadi János élete	297
Lukánus első könyve	335

JEGYZETSZÓTÁR	355
---------------------	-----

NÉVMUTATÓ	363
-----------------	-----

A KÖNYV TARTALMA

A KÖNYV jelen kötet az 1776-ot követően lezárult időszakból a legfontosabb iratokból áll. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak.

BEVEZETÉS

A kötet iratainak tárgyszóiról az alábbiakban foglalkozunk. Az első iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak.

A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak. A kötetben a legelső iratok az 1776-os év végén készült iratokról szólnak.

A KÖTET TARTALMA

A BGYÖM jelen kötete az 1770-es években készült társadalombölcseleti írásokat tartalmazza, amelyek a szerző érdeklődésének és a tárgy természetének megfelelően viszonylag gyakran idéznek meg történelmi materiát. Mivel azonban Bessenyei a történelemben is az általános emberi kérdésekre kereste a választ, és a jelek szerint nemigen foglalkoztatták a történelemszemlélet általános vagy a történetírás gyakorlati kérdései, történeti becsvágy sem fűtötte, a kiadvány címébe fölöslegesen láttuk beemelni a történelem szót: minden írásban az a bölcselel beszél, aki számára a Természet fogalma mindig is fontosabb volt, mint a Históriaé.

A kötet írásainak túlnyomó részét ugyanakkor összefűzi egy, ha nem is esetleges, de a körülmények által kikényszerített mozzanat, nevezetesen az, hogy törzsét egy olyan összeállítás alkotja, melyet a szerző a maga kezével rakott rendbe. E kötetet az ő szándéka szerint „pesti pálos gyűjteménynek” kellene neveznünk, a történelem azonban a szerző akaratára oda sem hederítve először „pápai bencés”, majd „pannonhalmi” kolligátumra keresztelte át. Olyan történelem- és társadalomelméleti írások kerültek itt össze, melyek az 1770-es években fennakadtak a cenzúra hálóján, és amelyeknek sorsát a szerző végérvényesen kiengedte a kezéből. Folytatásukról, átdolgozásukról, felhasználásukról, terjesztésükéről egyszer s mindenkorra lemondott, és eltette őket „addig míg job világot nem érünk, melybe a tudatlanok az okosokat nem fogják lántzon tarthatni”.

Két másik darab már a maga idején is világosságra kerülhetett. Egyik a *Hunyadi János élete*, mely tartalmában a *Hunyadihoz*, gondolatvilágában *A' törvénynek útjához* és *A magyar nemzetnek szokasairul* című társadalomtörténeti gondolatfűzérhez kapcsolódik. Másik a *Lukánus első könyve*, mely a keletkezés idejénél és körülményeinél fogva leginkább az itt közölt munkákkal rokon.

E kötetben tehát e művek foglaltatnak: *A magyar nemzetnek szokasairul, erköltseirül, uralkodásának modjairul, törvényeirül, és nevezeteseb vicselt dolgairul* (rövidítése a továbbiakban MN); *Egész Európa' formája a' XI^{dik} Százban* (EE); *A' törvénynek útja* (TÚ); *Tudós társaság* (TT); *Hunyadi* (H); *Hunyadi János élete* (HJ); *Lukánus első könyve* (L).

A SZÖVEGEK

A közreadott hét műnek autográf kézírata nincsen, másolatban, illetve nyomtatásban maradt ránk.

Az öt meg nem jelent mű (MN, EE, TÚ, TT, H) a pannonthalmi benedekrendű főapátság könyvtárában 10a.E.14. szám alatt található (mellette áthúzva ceruzával K. 14). Tükörmérete nagyjában 34×21 cm.

A MN, EE, TÚ és H egy kéz írása, a TT egy másiké. A MN címlapja, az ennek hátlapján, továbbá a TÚ és a TT címlevelének verzóján olvasható „Tudósítás”, illetve feljegyzés és néhány törlés, javítás, módosítás a szerző kezétől származik.

Ez az öt mű valaha négy különálló, különböző terjedelmű fasciculusokból összeállított, egyenként bekötött (vagy fűzött) füzetet alkotott. Az első füzet a MN és az EE szövegét tartalmazta. A MN címlevele eredetileg üres volt, a füzet a 2. levélen az „I rész”-szel kezdődött. Később, a füzet bekötése után, Bessenyei saját kezűleg írta be a címlapot, feltehetőleg akkor, amikor a művet cenzúrára küldte. Az EE-nek a füzetben belül saját címlapja volt és van, mégpedig a másoló kezétől. Az EE címlevele közvetlenül a MN utolsó lapja után kezdődik, ugyanazon fasciculusban. A második és a harmadik füzet (TÚ, TT) elején szintén volt és van címlap, ugyancsak a másolótól. Ezek külön fasciculusokban vannak. Az utolsó füzet (H) 1. levele ma is üres, a mű címe a fasciculus 2. levélének, vagyis a szöveg első lapjának a tetején áll. A füzetek közül eredetileg csak a TT volt lapszámozva (1-től 35-ig) a másoló kezével. A négy füzet utolsó levelei (MN-EE 63–65, TÚ 79–80, TT 100.) üresek.

Bessenyei e négy füzetet felküldte a cenzúrára, ahonnan tagadó válasz kíséretében visszaszármaztatták hozzá. A pannonthalmi kötetben a MN-EE, TÚ és TT eme fel- és visszaküldött példányai vannak, eredeti kötésüktől megfosztottan, egybekötve. Ezzel magyarázható, hogy a

MN, EE és TT lapjai két hasábra osztottak, de szöveg csak a jobb oldalon van, a TÚ bal oldali margója széles. A bal oldalakra a cenzornak kellett volna odaírnia megjegyzését. Ez elmaradt, hiszen a kifogások nyilvánvalóan nem egyes részletekre, hanem az egészre vonatkoztak. Az üres hasábokon egyetlen idegen — cenzori? — megjegyzés látható (EE 5. jegyzet).

Ezzel magyarázható továbbá, hogy az első helyen álló MN címlapja az eredeti címiratot tartalmazza ugyan, de ezt Bessenyei a cenzori vélemény megismerése után, a folytatás szándékáról lemondva, átfogalmazta.

E kérdést azért tartom fontosnak tisztázni, mert erre alapítom azt a feltételezésemet, hogy a kezünkben levő pannonhalmi másolatgyűjtemény e négy mű esetében a végső, kiadásra szánt szöveget tartalmazza.

Bessenyei a kicenzúrázott művek címlevelének hátára rájegyezte az elutasítás tényét, majd egy idő múlva a gyűjteményt megtoldotta a már korábban elutasított H egy frissen készített, címlap nélküli másolatával, és 1778-ban a pálosok pesti kolostorában helyezte el. Erre utal az 1. darab címlapjára rótt bejegyzés: „Inscript Author Bibliothecae Pestiensi Ord[inis] S[ancti] Pauli P[rimi] Er[emit]ae 1778.” Ez alkalommal törölt néhány szót abból az ingerült hangú kirohanásból, melyet első mérgében a „beretvált fejű pap” cenzor ellen a lapokra ráfirkantott.

Az átadáskor a szerző vagy az új tulajdonos egybekötötte a füzeteket (ezért az idézett tanúsítványt csak a legelső lapra kellett ráírni), majd valaki ceruzával folyamatos levélszámozással látta el az egész kötetet. (A 134. és 135. levél között egy véletlenül számozatlan maradt.) Ez a kötés barna papír volt, hátán fehér vászon. Ez a vászon az 1. füzet eredeti kötéstáblájából származott, még abból az időből, amikor a MN címlevél híján a szöveggel kezdődött. Ezért a ráragasztott barna címke nem a kötet, de nem is az 1. mű, hanem az 1. mű 1. fejezetének címét mutatta: „RESZ A NEME. EREDETE”. E kötetet az 1920-as évek végén még látták és leírták a budapesti Berzsényi Gimnázium diákjai, akik a H 6. jelű kiadását (lásd alább) sajtó alá rendezték. Ez azóta nyomtalanul eltűnt, a könyv ma új papírfedelű félbőr-kötést visel.

Hogy az első egybekötött ki végezte, az nem tudható, de az bizonyos, hogy az írások sorrendje a szerző szándékát követi. A MN „Tudósítás”-a a visszautasításról tájékoztat, és hosszasan értékeli e tény, ame-

lyen el is elmélkedik. A TÚ „Tudósítás”-a az előzőre utal vissza („Ezen munkát is meg tiltotta” stb.), jóval rövidebben. A TT kurta jegyzete címet sem visel, és szintén az előbb mondottakra mutat („Ez a munka is...”). Végül a H e tekintetben idegen az előzőktől, címlevele sincs, jegyzetet sem kap, csak külső forrásból tudjuk, hogy szintén a visszavett frások közé tartozik.

Szempontunkból azért fontos ez, mert indokolja, hogy a jelen kötet összeállításában a szerző szándékát tükröző pannonhalmi gyűjteményt kövessük. A sorrend — erre az egyes művek tárgyalásakor visszatérek — az írások keletkezésének a kronológiáját követi, mégpedig fordítva: legutoljára a legelső helyen álló keletkezett. A MN-EE volt az az frás, amelynek elutasítása a szerzőt a pannonhalmi kolligátum összeállítására és félretevésére indította. A többit ehhez csapta hozzá. A jelen Bevezetés tehát, mely a művek keletkezésének időrendjét követi, szükségképpen fordítva épül fel, mint a szövegtest.

A pesti pálos kolostor könyvtárának kezelője az időben Bessenyei barátja, egy „tudós hazafiúi társaság” ügyében harcostársa, Kreskay Imre volt, mely tény az elhelyezést indokolja. Az aktus félig-meddig bizalmas voltát jelzi, hogy a könyvön a szerző, illetve az ajándékozó neve nincs feltüntetve, bár a „B. G.” mögött nem lehetett nehéz az „Author” személyét felfedni, annál kevésbé, mert a teljes név belül háromszor is (lv, 66r, 81v) ki van írva. Kreskay úgy emlékezik, hogy épp ekkortájt került meghitt viszonyba Bessenyeivel (levele Batsányihoz, 1790. augusztus 6. ItK 1926. 318.). Máshonnan is tudjuk, hogy barátságuk 1778 januárja után mélyült el (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 242, 369). Az idézett rájegyzés Kreskay kezétől származik. (Kézírását éppen 1778-ból mutatja *Az Ur-Vatsorájához... járuló... szivnek tüköre* című munkájának autográf példánya, Egyetemi Könyvtár, Ms A 176, 225–256.) Ő 1780-ban Pestről Szatmárra távozott, és az ottani zárdában tevékenykedett (többek között könyvtárosként is) 1786-ig, mely év februárjában II. József a rendet föloszlatta. Ezután világi papként működött és tanítóskodott, főleg a Dunántúlon, utoljára Pápán, ahol az 1810-es évek kezdetén meghalt. (*Költői levelezések*. Kreskay Imre hátra-

hagyott irataiból életrajzi adatokkal s jegyzetekkel közli Hattyuffy Dezső. Bp. 1906. Régi Magyar Könyvtár 22. 4–15.)

A pesti pálos könyvtárban látta és olvasta a kolligátumot Batsányi János, aki 1789-ben (egykori feljegyzései nyomán) így emlékezik rá: Beszenyei „kéz-írásaira sietek, mellyeket én ez előtt vagy hat esztendővel a' Pesti *P. Paulinusok*' Klostromának Könyves-Házában történetből láttam 's olvastam, és a' mellyek, el-oszolván már egymástól az említett Szerzetes Atyák (ha-tsak vagy maga a' szerző, vagy valamely jól-tévő eset által nap-fényre nem kerülnek) talám örökre oda vesznek. — Beszenyeinek ezen saját keze' írásai négy külömb-féle darabokból állanak, és nagy rétbén egybe-köttve vagynak. Az egyik, a' mint még emlékezhetem, a' *Törvényről* szól közönségesen... A II-dik a' *Magyar Törvényről* van. Ez is hasonlóképp' tsak töredék munka, és Birodalmunknak tsak elsőbb Százait illeti... A III-dik egy *Tudós Társaság*... A IV-dik darab egy... *Hunyadi Mátyás* királyról két-sarkú versekben készítettett Vitézi Költemény. Ha nem tsalatkozom, nyóltz Énekre van fel osztva. Mivel én ezen kéz-írásokat már régen, és akkor-is tsak futólag olvashattam, ennek a' darabnak mivóltáról (az egészre nézve) nem tehetek ítéletet.” (Batsányi János: *Bessenyei Györgyről, és annak munkajiról*. Magyar Museum 1789, II. negyed, 115–121.) Kétségkívül a mi kötetünkről van szó, az emlékezet azonban csal egy kicsit: a sorrend nem egészen pontos, a H énekeinek száma nem nyolc, hanem hat. Az „ez előtt vagy hat esztendő” 1782/83-ra esik; éppen azon időre, melyben Batsányi megkezdte tanulmányait a pesti piarista gimnáziumban (Szinnyei Ferenc: *Bacsányi János*. Bp. 1898. Klny. ItK. 6). Eszerint tehát a kötet akkor, Kreskay távozása után, még a pálosoknál volt. Azonban úgy látszik, hogy nem-sokára visszament érte, magához vette, és mindhalálig őrizte. Tudniillik nemigen talállok más magyarázatot arra, hogy a könyv később éppen az ő utolsó lakóhelyén, Pápán bukkan fel. Eckhardt Sándor arra gondol, hogy Pestről előbb a pápai pálosokhoz került valami módon, és tőlük az ottani bencésekhez (EPhK 1929. 120).

Ugyancsak a pesti pálosoknál látta a kolligátumot Horányi Elek, mint 1792-ben mondja: „hajdan”. Ő azonban kevesebb figyelmet szentelt neki, vagy memóriája volt rosszabb, mert tudósítása pontatlanabb, mint Batsányié: „Létezett hajdan tetemes kötet kézírata az egykor virágzott pesti paulinus atyák könyvtárában, melyet én is láttam, melyben

bölcsészeti, nyelvészeti és történeti válogatott tárgyakat fejtegetett a mi Györgyünk; az irigység ellene állott, hogy ezek kijöjjenek s épen ezért ő, barátainak és a közhasználatra szeretetének örök jelét összeszerkesztette s a könyvtárnak adományozta. De ez, valamely harpyának zsákmányul esett.” (Exstabat olim insigne volumen Ms. a me visum in Pestana PP. Paullinorum quorumdam florentium Bibliotheca, quo selecta argumenta Philosophica, Philologica, et Historica noster Georgius illustravit; quo minus in lucem prodiret, invidia obstitit, ac proinde illud, utpote amicis et popularibus suis tamquam perenne amoris argumentum in Bibliotheca servandum ornavit. At fortasse alicui Harpyae in praedam cessit. Alexius Horányi: *Nova memoria Hungarorum et provincialium*. Pestini, 1792. I. 456. — A magyar fordítást lásd Ballagi Aladár: *A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére*. Pest, 1872. 121.) Valószínűleg éppen Horányi volt az, aki Batsányi figyelmét felhívta a lappangó kéziratra (Némedi Lajos: *Bessenyei György utóélete*. I. 1772–1790. Eger, 1961. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 221. 384).

Pápán akadt rá Toldy Ferenc, aki Batsányi fentebb idézett aggodalmas soraira célozva így eleveníti fel a történeteket: „Íly jóltevő eset nekem engedte a szerencsét azokat 1839-ben a bencések pápai könyvtárában fölfedeznem, honnan a derék és közlékeny atyák szívfességéből kölcsön kinyerteket Pestre hoztam, s az akademia s a magam számára lemásoltattam.” (*Magyar költők élete*. I. Pest, 1870. Toldy Ferenc Összegyűjtött Munkái III. 166.) A pápai bencések jelzetét a címlap jobb felső sarkában látjuk kék ceruzával: „O[rdinis] S[ancti] B[enedicti] Papa A δ”. A könyv az 1920-as, 30-as évek fordulóján is az ő birtokukban volt, akkor a Szent Mór gimnázium tanári könyvtárában. Ennek bélyegzője („A pápai kath. gymnasium Tanári könyvtára”) számtalan helyen benne van. Innen adta ki H szövegét 1929 májusában a budapesti Berzsenyi Dániel Reálgimnázium VII. osztályának munkaközössége, a TÚ-t és a TT-t pedig a következő év decemberében Vajthó László. 1948 júniusában az iskola államosításával, aztán a zárda rajtaütésszerű felszámolásával a könyvtár, mint országszerte mindenütt, az ebek harmincadjára jutott. Kötetünket azonban egy jótét kéz előrelátóan kimentette. Egy darabig ismeretlen helyen bújdosott, majd 1965-ben (mint a mai katalógus jelzi) a pannonhalmi bencés főapátság könyvtárába került. Itt remélhe-

tőleg hosszabb nyugalmat élvez. (Az 1r lap alján és még néhány helyen ovális bélyegző: „A Pannonhalmi Sz. Bened. Rend Könyvtára.)

A Toldy-féle két másolat szintén megvan. Az elsőt Kecskeméthy Cs. Dániel akadémiai írnok — a visszaemlékezéstől eltérően — már 1838-ban elkészítette Toldy számára, kinek bélyegzője („Dr. Schedel”) a címlével fonákján látható. (*Bessenyei György' kéziratban hagyott munkái.* Az eredetiről hfven másolta Kecskeméthy Cs. Dániel m[agyar] tud[ós] t[ársasági] írnok. 1838. MTAK, RUI 4r 17/I.) A másikat a következő év februárjában kollégája, Lohonyay Pál írta le az Akadémia kéziratára számára. (*Bessenyei György' némely hátramaradt munkái.* A pápai benedictinusok monostori könyv-tárában levő eredeti kéziratpéldányból Lohonyay Pál acad[emiai] írnok által leíratta 's a' kéziratár számára beadta Schedel F[erenc]. Pesten, febr[uar] 4. a' kis gy[űlésen] 1839. MTAK, RUI 4r 17/II.) Az Akadémia az évi 2. kisgyűlése, február 4-én jegyzőkönyvileg nyugtázta az adományt (MTAK, K 1393, 51r lev.). Mivel alkalmasint csak egyszeri kölcsönzésről lehetett szó, az első másolat nyilván az év végén készült, és a két másoló egymás után dolgozott, mégpedig mindkettő az eredetiből. Mindkettő meglehetősen pontos, hiba kevés akad, a helyesírásban sincs túl sok eltérés, bár Kecskeméthyé erősebben modernizált. Lohonyay még Bessenyei törléseit és átirásait is imitálja, saját kezű javításait jelzi, sőt, hártypapír segítségével kópiát készít a szerző néhány saját kezű soráról. Tartalmilag a két kötet megegyezik a mintával.

A két nyomtatásban megjelent szövegnek (HJ és L) rövid a története. Kézirata egyiknek sem ismeretes, vélhetőleg megemésztette a nyomda. Mivel mindkettő a szerző életében, valószínűleg az ő intenciói alapján készült, és az egyik Pozsonyban, a másik Bécsben, ahol Bessenyeinek módja volt (vagy, ha akarta, lehetett) a munkálatokat figyelemmel kísérni, mindkét szöveg, csakúgy, mint a pannonthalmi kolligátum, megfelel az „ultima manus” fogalmának.

Ami tehát az írásmódot és írásképet illeti, szerzői kézirat híján a másolókat, illetve szedőket követem. A fentiek értelmében négy személlyel állunk szemben: a zömösebb rész (MN, EE, TÚ, H) ugyanazon másólótól ered („A” kéz), a TT egy másik („B”) kéz írása, HJ a bécsi Trattner-

nyomdában, L Pozsonyban Landerernél készült. Úgy látszik, mind a négy személy meglehetősen hűséggel követte a mintát, mert Bessenyei helyesírásának azon meghatározó sajátosságait, melyeket Biró Ferenc *A holmi* jelen sorozatbeli kiadásához írt bevezetőjében (Bp. 1983. 80–86.) megfigyelt, mind a négy kéznél viszontlátjuk: szóvégi rövidülés (*mutatot, édeseb, kel*, a hiányzó betű pótlására „A” is, „B” is szívesen használ aposztrófot: *job*); mássalhangzó nyúlása a szó belsejében (*tölle, egygyet, tettzik*); *ts* és *tz* („B” néha *cs-t* is ír); továbbá: *mongya* és *parantso-lattya*; az igekötők külön állnak, többnyire azonban kötőjellel: *le-teszi*. Kiseb eltérések, következetlenségek, persze, bőven akadnak, az íráskép azonban mind a hét szöveg esetében eléggé egységes. Markáns eltérés egyetlen mozzanatban található: a két nyomtatvány nem ismeri a kettős hosszú ékezetten ellátott *ő* és *ű* betűt, helyette kivétel nélkül rövid *ö* és *ü* betűt használ. Mivel ez a megértést nem zavarja, a javításhoz pedig támpontom nem volt, e sajátosságot megtartottam; ahol azonban ehhez valami más különösség is társulván, a szó értelme homályba borult, jegyzetben adom az olvasatot („*fűs* olvasd: *fős*”). Ezzel szemben az „A” kéz ugyanezen betűkön csakis hosszú ékezetet alkalmaz (*pűspók, örökös*), a „B” kéz e téren következetlen. Ez az egyetlen mozzanat, amelyben a helyesírást módosítottam, mégpedig úgy közelítve a kiajtásához, hogy a hosszúságot csak ott tartottam meg, ahol annak esetleg hangértéke is lehet (*jöttem, tüzet, szükség*). Mivel a szó végi *-ul* mind az ige, mind a határozószó esetében hosszú (*zudúlt, szorúlással, hátul, tsalárdúl*), az *-ül* végződést sem írhattam másképp (*derül, repül, közzül, körülte*).

A központosítás általában követi a kézírást, kivéve a H néhány helyét, mely egyes szakaszaiban e tekintetben egészen következetlen. (Például a 106v lapon majdnem minden sor végén pont van, viszont a 107r-en a sorvégeken nincs frásjel.) Itt az értelmezhetőség kedvéért a legszükségesebb mértékben módosítottam.

Egységesítettem továbbá a ki- és bekezdéseket.

A szövegben aláhúzott szavakat *kurzívval* szedjük. A kerek zárójel, (), az eredetiben is zárójelbe tett részeket jelöli; a szögletes zárójel, [], a hiányzó, a hegyes zárójel, < >, a törölt részeket jelöli.

A kötetbe foglalt művek valamennyi kézírata és kiadása a pannonthalmi kézirat, illetve a két editio princeps után jár, önálló variánsnak nem tekinthető. Szövegváltozataikat a szöveg rekonstrukciójához nem vettem figyelembe. Ezeket csak a teljesség kedvéért ismertetem, és hogy képviseljem a hálás utókort, mely a Bessenyei-életmű gondozóinak, népszerűsítőinek tartozik annyival, hogy nevüket megőrzi emlékezetében.

A magyar nemzetnek szokasairul (MN)

1. Bécs, 1778(?). A szerző által gondozott másolat. Pannonhalma, főapátsági könyvtár, 10a.E.14. 1r–52v lev. (Ismertetését lásd fentebb.)

2. Pest, 1838. Kecskeméthy Cs. Dániel másolata Toldy Ferenc számára az 1. sz. kéziratról. Budapest, MTAK, RUI 4r 17/I. 1–169. lap. (Ismertetését lásd fentebb.)

3. Pest, 1839. Lohonyay Pál másolata az Akadémia kézírattára számára az 1. sz. kéziratról. Budapest, MTAK, RUI 4r 17/II. 1–69. lap. (Ismertetését lásd fentebb.)

4. Budapest, 1942. Nyomtatott kiadás a 3. sz. után. Bessenyei György: *A magyar nemzetnek szokásairól, erkölcséről, uralkodásának módjairól, törvényeiről és nevezetesebb viselt dolgairól*. Első könyv. Első Száz. — *Egész Európa formája a XI-dik Százban*. Tanítványaival sajtó alá rendezte Vajda László. [Budapest,] (1942,) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Magyar Irodalmi Ritkaságok LXII. sz. 14–117. lap. Benne előszó (*Higgadt előszó helyett*) Vajda László tollából, a bevezetőt (*Bessenyeinek ma is van szava a magyar diákhöz*) Mikó Zoltán írta. „A kisvárdai m. kir. áll. Bessenyei György gimnázium kiadásában ... a gimnázium VI. osztályának tanulói”.

5. Budapest, 1987. Nyomtatott kiadás a 2. sz. alapján. Bessenyei György *Válogatott művei*. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Bíró Ferenc munkája. Budapest, (1987,) Szépirodalmi Könyvkiadó. Magyar Remekírók. 617–688. lap.

Egész Európa' formája (EE)

1. Bécs, 1778(?). A szerző által gondozott másolat. Lásd MN 1. sz., 53r–62v lev.

2. Pest, 1838. Kecskeméthy Cs. Dániel másolata az 1. sz.-ról. Lásd MN 2. sz. 171r–186r lev. = címlevél és 1–29. lap.

3. Pest, 1839. Lohonyay Pál másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 3. sz., 69–79. lap.
4. Budapest, 1942. Nyomtatott kiadás a 3. sz. után. Lásd MN 4. sz., 117–133. lap.

A' törvénynek útja (TÚ)

1. Bécs, 1778(?). A szerző által gondozott másolat. Lásd MN 1. sz., 66r–78v lev.
2. Pest, 1838. Kecskeméthy Cs. Dániel másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 2. sz. 188r–215v lev. = címlevél és 1–54. lap.
3. Pest, 1839. Lohonyay Pál másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 3. sz., 79–99. lap.
4. Budapest, 1931. Nyomtatott kiadás a 1. sz. után. Bessenyei György: *A törvénynek útja. — Tudós társaság.* [Budapest, 1931,] Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László. I. sz. 7–43. lap. (Az előszó kelte 1930 december.)

Tudós társaság (TT)

1. Bécs, 1776/1778. A szerző által gondozott másolat. Lásd MN 1. sz., 81r–99r lev. = [2], 1–35. lap.
2. Pest, 1838. Kecskeméthy Cs. Dániel másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 2. sz. 217r–247v lev. = 1–62. lap.
3. Pest, 1839. Lohonyay Pál másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 3. sz., 100–125. lap.
4. Budapest, 1931. Nyomtatott kiadás az 1. sz.-ről. Lásd TÚ 4. sz., 45–84. lap.

Hunyadi (H)

1. Bécs, 1777/1778. A szerző által gondozott másolat. Lásd MN 1. sz., 102r–139r lev.
2. Pest, 1782/83. Batsányi János másolata az 1. sz. kézirat részleteiről (1.347–424, 2.263–282, 6.73–120, 123–172, 283–298, 301–374. a sorokhoz tartozó prózai jegyzetekkel); elveszett. Nyomtatásban kiadta Uő: *Bessenyei Györgyről, és annak munkajairól.* Magyar Museum 1789. II. negyed. 121–132. lap.

3. Pest, 1838. Kecskeméthy Cs. Dániel másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 2. sz. 248r–266r lev. = 1–117. lap.

4. Pest, 1839. Lohonyay Pál másolata az 1. sz.-ről. Lásd MN 3. sz., 126–195. lap.

5. Budapest, 1873. Részlet (4.109–396.) nyomtatott kiadása a 3. sz. alapján. Závodszyk Károly: *Mátyás király. Bessenyei György kiadatlan epikai költeménye*. Figyelő 1873. 303–306.

6. Budapest, 1929. Nyomtatott kiadás az 1., 3., 4. sz. alapján. *Hunyadi Bessenyei György által*. Nyomtatott Budapesten az V. ker. Állami Berzsenyi Dániel Reálgymnázium 1928–1929. évi VII. osztályának költségével. (XXII, 63 lap.) A bevezetőt (*Bessenyei György, 1747–1811*) írta és a szöveget sajtó alá rendezte Hegedüs Géza, Rónai Mihály András, Szalai Sándor, Vázsonyi Sándor, a jegyzeteket írta Valér Pál, Vészi László. „Tanftványai munkáját átnézte s a könyvet előszóval ellátta Vajthó László”.

7. Nagyvárád, 1944. A 6. sz. modern helyesírású átirata. Sajtó alá rendezte Halmi István, az előszót írta Székely Béla. „Ezt a könyvet kiadta 1944 márciusában a nagyváradi Dr. Kecskeméti Lipót zsidó gimnázium 1943–44. évi hetedik osztálya.” A kiadás a háborús események és Halmi István halála következtében megghiúsult. A teljes korrektúrapéldány Vajthó Lászlóhoz került. (Uő: *Egy elkallódott Bessenyei-kiadvány*. Korunk 1962. 1349–1350.)

Egy kéziratát, mely bizonyos L. úrnál (chez Mrs. L.) található, említi egy ismeretlen levélíró 1777 előtt, valószínűleg 1775 végén. Lásd Georg von Bessenyei: *Die Geschäfte der Einsamkeit* (kiadva *Idegen nyelvű munkák és fordítások 1773–1781*). Sajtó alá rendezte Kókay György. Bp. 1991. 152.)

Hunyadi János élete (HJ)

Bécs, 1778. A szerző által gondozott nyomtatvány. *Hunyadi János élete és viselt dolgai* Bessenyei György által. Bécsben, Nemes Trattner Tamás udvari nyomtató és könyv ároznál. 1778. *₃ A–D₈ E₄ f_v = [6], 72 lap.

Kiadását a Magyar Irodalmi Ritkaságok c. sorozatban Vajthó László tervezte, de nem valósult meg. (Lásd Márta Mezei: *Ein Vergessenes Bessenyei-Buch: „Leben und Taten des János Hunyadi”*. Annales Univer-

sitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Philologica II. 1960. 125.)

Lukánus első könyve (L)

Pozsony, 1776. Bessenyei által gondozott nyomtatott kiadás. *Lukánus első könyve*. Pozsonyban, Landerer Mihály' betűivel. 1776. A—C₈ ív = [11], 12—47. lap. (Bessenyei György neve az ajánlás végén.)

HUNYADI

Mind a belső indíciúmok, mind a külső körülmények arra mutatnak, hogy az frások közül ez a legkorábbi. Esztétikailag a kezdetlegesebb alkotások közé tartozik; adataiban egyetlen forrásra támaszkodik; irodalmi mintái a kor közkeletű olvasmányai. Gondolatvilágát olyan motívumok jellemzik, amelyek az 1770-es évek legelején készültek, illetve megjelent Bessenyei-művekben is sorra felbukkannak.

Régebben a mű forrásaként Antonio Bonfini *Magyar történetét* (*Rerum Ungaricarum decades*) jelölték meg. Így Tolnai Adél: „Az epos teljesen Bonfini nyomán halad, ... lelkiismeretesen követi Bonfinit.” (*Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai*. Bp. 1911. 14.) Ez a lényegét tekintve megállja a helyét, azonban az ősforrásra mutat rá, és nem a közvetlenül használt frásra. Ez — mint Szauder József megállapította (*Bessenyei*. Bp. 1953. 32.) — a protestáns Heltai Gáspár *Magyar krónikája* volt, mely saját kútfejét már a címlapon Bonfiniban jelöli meg: *Chronica az magyaroknac dolgairól... az Bonfinius Antalnac nagy könyuéből*. A H keletkezésének idején ennek egyetlen kiadása létezett (Kolozsvár, 1575), a második nyomtatott kiadás csak 1789-ben jelent meg. Kéziratos másolatról is lehet szó, minthogy ilyenek bőven maradtak a 18. századból, de ezek egytől egyig a nyomtatványról készültek.

A történeti adatok (beleértve a lábjegyzeteket is) ebből a munkából származnak. A prózai részeknél a Bonfinival szembeállítható két magyar szöveg rokonsága szembeszökő:

Bonfini: Michael spectata sociorum clade... in confertissimos cum paucis, qui superfuerant, hostes repente se coniecit capiturque... (4.1.148.)

Heltai: Látuán... hogy az ő népének a' nagyobbic része el veszet volna, es hogy a' többi el futnanac, ő nem akara el futni, hanem kevesed magával a Törökec közzükbe öklele, és erőssen viu vala. És ot fogua eséc... (133r).

H: ... noha kevés népének nagyob' része a' hartzolásban tőle már el veszett és szakadott, még is ő vitézi tűzétől el ragadtatván, oly sokszor győzött ellenségétől nem hátrálhatott, hanem kevesed magával azok kö-zibe rohant, hol vitézi módra hartzolt, de végre rabúl nyeretett... (jegyzet a 121v laphoz).

A verses szöveg természetesen általában távolabb áll Heltai prózájától, de Bonfiniétől még inkább. És a versben is bőven akad oly szoros átvétel, mintha a krónikatekstenek volna megrímelve:

Bonfini: Sigismundus ac Nicolaus continuo receptui canere iubent, ne Alemanos in patrium sanguinem seuire paterentur. (3.10.44.)

Heltai: Az Wylaki és Groff Sigmond mindiárt meg térét futatánac a' trombitásokkal: Hogy a' Németec ne ontananac enyi soc Magyar vért. (119v)

H: Gróf Sigmond, Ujlaki azomban meg térnek, Nem nézheték még is ily vesztét véreknek. (1.183 – 184.)

Bessenyei két helyen érti félre, illetve nézi el a forrás szövegét (több hibája nincs is), mely botlás mindkét esetben a magyar változatra mutat. Az egyik egy névalak, magyarul ragozva:

Bonfini: Mox in Telephum et *Axamithum* insignes latronum principes castra movent, qui Saron Pathach... tenebant. (3.10.126.)

Heltai: Annac utánna menénc a' fő toluaiokra, a' Thelephre, és az *Axamitra*, kic Sáros-patakot... birnac vala. (122v)

H: Sáros Pataknak megy, a' hol *Axamitra* A' hires Theleffel bujttak Kastélyokra." (2.79 – 80.)

Egy másik hely Bonfininál elő sem fordul. Heltai az ifjú királyra leselkedő veszedelmeket előszámlálva, így foglalja össze a helyzetet: „Vala kedig ackoron az iffiu Mátyás Király soc nyavallyákba és szerenczékbe” (118r). Bessenyei ezt fizikai betegségre érti: „Nyavajásságot is szenyvedett testével” (1.78).

Mivel ellenkező irányú kapcsolat sehol sem mutatható ki, megállapíthatjuk, hogy Bessenyei előtt Heltai Gáspár *Krónikája* feküdt, és Bonfini könyvét ki sem nyitotta.

Egy aprócska adalék akad, mely Heltainál nincs meg, de ezt Bonfini sem hozza: a 138v laphoz csatlakozó jegyzet anekdotája. Forrása Curtius Rufus *Nagy Sándor-életrajza* (7.8.16), melynek számtalan latin – francia kiadása közül az 1760-as évektől Joseph-Antoine-Toussaint Dinouart fordítása volt a legnépszerűbb.

A mű a modern eposz formáját viseli. A poétika szabályainak a prozódia (1.1 – 10.), az invokáció (11 – 26.) és az expozíció (27 – 74.) kíván eleget tenni. Felfogása merőben racionális, a csodás, mitológiai elemet, a természetfölötti erőket kiküszöböli. Ezek helyettesítésére egy álomjelenet szolgál (4.111 – 392), mint már Lucanusnál vagy Voltaire *Henriade*-jában is (ed. par O. R. Taylor. Genève 1965. *Studies On Voltaire And The Eighteenth Century* XXXIX). Természetfölötti lény helyett maga a Természet szólal meg. A keret az eposzirodalomnak azt a vonulatát idézi az olvasó elé, melyet az *Odysseia* nyitott meg. A bevezető sorok („Ama nagy Hunyadi Mátyásról éneklek, ... A ki... Szerentsétlenségét sok kárral viselte Hol még is veszélyét nagy szive nem félté”) Odysseusra utalnak („Férfiuról szólj nékem, ... ki... sok erős gyötrelmet túrt a szívében”). Az utolsó jelenet, melyben „A' békességeknek mosolygó angyala Menyei tűzével a' táborba szálla”, hasonlóképpen Homéros végszavait visszhangozza: Athéné „szent békekötést szerzett a hadak közt”. (Devecseri Gábor fordítását idézem.) Hogy e rokonításnak lehet filológiai alapja, azt nemcsak e gondolatok egybeesése valószínűsíti, hanem Bessenyei néhány mondatnyi fennmaradt *Ilias*-fordítása is (*A holmi*, id. kiad. 356 – 357). A „Homéros Mú'sáji”-t emlegető *Estveli gondolatban* a Homéros-reminiscencia talán ugyanazt a célt szolgálja, mint az eposzban: Gálos véleménye szerint ott „történelmi tanulmányainak vértől borzalmas benyomásait” akarta Homéros gondolataival kiengesztelni (i. m. 112). Nos, az eposzban előadott események igencsak megkívánták a „kiengesztelést”. „Homerus örökre poeta-király marad, mert teremtő lélek” — foglalja össze ítéletét (*A természet világa vagy a józan okosság*. Szerk. Márton Jenőné, Kovács Andrásné, Simon András. Bp. 1991. Tánácsics-sorozat 7. jegyzet a 347. sorhoz).

Az *Odysseia* azonban csak a típusazonosság mértékéig s talán néhány szó erejéig tekinthető Bessenyei mintájának, mert ha a művet ismerte is, az általában nem közvetlenül, hanem Voltaire-en keresztül hatott a költeményre. Tóth Emőke (*Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom*. Szeged, 1933. Értekezések a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből, 10. sz. 48–52.) kimutatta az *Henriade*-dal fennálló szerkezeti, szöveg- és gondolatazonosságot. Ez nem hagy kétséget az iránt, hogy Bessenyei Voltaire eposzában direkt példát talált. Ezt látszik követni az énekek elé illesztett prózai argumentum, továbbá az elbeszéléshez fűzött számos prózai jegyzet. Azonos a versforma is, párosrímű tizenkettes, bár ez Bessenyeinél egyébként sem ritkaság. Egybehangzik a két propozíció:

Je chante ce héros... Qui par de long malheurs apprit à gouverner,
Calma les factions, sut vaincre et pardonner... Et fut de ses sujets le vainqueur et le père. (*Henriade* 1.1–6.)

A'ma nagy Hunyadi Mátyásról éneklek... A' ki tudott... Hazáján mint Atya király uralkodni... Szenyedések által tanúlt jól érezni Tudot parantsolni, verni, védelmezni. (H 1.1–8. — Azonban az itt hiányzó, fentebb idézett 1.5–6. sor mintha mégis közvetlenül Homérostól került volna ide.)

Hasonlóképpen a két invokáció:

Descen du haut des cieux, auguste vérité,
Répan sur mes écrits ta force et ta clarté:
Que l'oreille des rois s'accoutume à t'entendre.
L'est à toi d'annoncer ce qu'ils doivent apprendre:
C'est à toi de montrer, aux yeux des nations,
Les coupables effets de leurs divisions...
Di les malheurs du peuple, et les fautes des princes;
Vien, parle...

(*Henriade* 1.7–15.)

És:

Menyei igazság vezérely elmémbe
Hogy ne tsalatkozom rajzoló versembe.

Igazgasd pennámon a' gondolat tűzét...
Hintsd széllyel munkámon erődet, fényedet.
Mutassa tsillagod itt a' Királyoknak
Mely tengeren kellyen zúgni Thronusoknak.
Magyarázd magadat emberi nemünknek...
Lássák a' fővényen mászkáló halandok
Hogy porba fetrengnek s' mindnyájan mulandok.
Mond meg hogy miképen dúltak sok Nemzetek...

(H 1.11–23.)

(A 11–22. sort csekély módosítással viszontlátjuk *A holmi* 1779-es redakciójának Gyöngyösiről szóló XXXIII. részében is, id. kiad. 335–336.)

Az elbeszélést bevezető (exponáló), az ország helyzetét, a közállapotokat felvázoló sorok (1.27–74.) szabadabban ugyan, de szintén a Franciaországra festett állapotokat és közhangulatot tükrözik, ámbár — mint Szauder mondja (i. m. 32.) — a magyar helyzet Heltai (és, hozzáteszem, a valóság) szerint sem állt másként, mint írva van.

A továbbiakban még két szerkezetalakító motívum vezethető vissza Voltaire-re: a mű utolsó, homérosi aktusa, a megbékélés, valamint az említett álmjelenet, melynek ötlete az *Henriade* VI. énekéből jön.

Szórványosan szövegszerű párhuzamok is felbukkannak: „inventa le Démon de la guerre” (*Henriade* 8.166), „Le Démon des combats” (uo. 10.71), vö. „a' véres hartz ördöge készített” (H 1.154), „a' had ördögi” (H 4.358), „A' háborúságnak... ördöge” (H 5.63), „hartznak ördöge” (H 6.389). Kimutatható Henrik álomlátásnak közvetlen hatása is, azonban nem a tárgyilag megfelelő helyen, hanem egy hadjárat leírásánál: „le doux sommeil... quand l'homme accablé sent de son faible corps Les organes vaincus sans force et sans ressorts, Vient par un calme heureux secourir la nature, Et lui porter l'oubli des peines qu'elle endure” (*Henriade* 7.6–10). És: „El űzi az álom e' világnak gondját, Nyugszik a' természet... El alszik e világ, melynek élő ere Meg lankadt testébe tsak sunnyadva vere” (H 4.53–60).

Van néhány kisebb szakasz, melyhez Voltaire csak az ötletet adta; ilyen például az a pár sor, mely a hír futását írja le (H 1.429–440), és

amely tartalmában, hangulatában idézi a franciát (8.477–490), de szövegegyezést nem mutat. Ilyen a Róma politikai hatalmát bíráló passzus (H 5.23–32. = *Henriade* 4.169–276). Ilyen hatás a csataleírásoknál is érezhető.

Megjegyzem még, hogy az álomjelenésnél Mezei Márta (*Történelem-szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Bp. 1958. Irodalomtörténeti Füzetek 19. sz. 22.) feltűnő egyezést lát Cicero *Somnium Scipionis*ával is.

Voltaire világát volt szokás fellelni a mű szellemiségének néhány fontos komponensében: béke és megbocsátás, humanizmus, vallásszabadság. Mindez azonban Heltaitól is levezethető. (Szauder, i. m. 32.)

A stilisztikai eszközök — melyeknek a prózából költeményt kellett varázsolniuk — néhány hosszabb-rövidebb, a költőiséget tekintve értékelhető betét (az 1.347–422. részletei, 1.429–440, 6.379–389. és az álomjelenet néhány sora) mellett mindenekelőtt a csata- és ostromleírások barokkos feldúsításában érvényesülnek, nyilvánvalóan a kedvenc poéta, Gyöngyösi hatására. Néhol (például 1.151–168.) megemelik a nívót, többnyire azonban a bombasztikus jelzők, hasonlatok, metaforák tömege: setét felleg, mely bértzekre zuhan; dörgés villámás; tűzes fellegek; a' pattogó fegyver lángja s' öldöklő bogara; harapo kardok; mérreg, vérfolyam, bódulás, romlás, halálos nyögés, dühös kiáltás és számtalan hasonló patron durrog a sorokban, és Heltai elbeszélését nemritkán a többszörösré duzzasztja, anélkül, hogy egy árva gondolattal gazdagítaná (Nagy Simon második csatája 1.311–346. = Heltai 120v; Szilágyi Mihály és Szokoly Péter ütközete Ali béggel 3.63–150. = Heltai 126v, mindössze 12 sor; Pongrácz vajda győzelme 3.173–240. = Heltai 126v, 10 sor; Jajca vívása 3.259–294. = Heltai 128v; a moldvabányai ütközet 4.71–102. = Heltai 134v.)

De a szűk skálán mozgó költői eszköztár, a mintától kölcsönzött pár ötlet meg a szereplők vitázó disputáinak sora kevés ahhoz, hogy a mű a modern eposz jellegzetességeit magára öltse. (Mellesleg az eposzra jellemző külsőségek — állandó jelzők, epikus hasonlatok, allegóriák — is hiányoznak.)

A kritikusok egyetértenek abban, hogy a H — mint eposz — igen messze kullog a műfaj átlaga mögött, és inkább verses krónikának minősíthető. Még Eckhardt Sándor fogalmaz a legenyhébben: „Nem valami nagy mű” — mondja (EPhK 1933. 120). Závodszy Károly egyenesen bárgyúnak tartja (Figyelő 1873. 292). Gálos Rezső, miután kijelenti, hogy a mű „eposzi alkotásnak gyatra”, arra a következtetésre lyukad ki, hogy „Bessenyeinek a műfaji finomságok iránt nincs érzéke” (i. m. 117).

Tény és való, hogy a költemény mint költemény nem jobb a közép-szerűnél, a bírálók azonban nem vették észre, hogy Bessenyei nem eposzt óhajtott komponálni, így annak kritériumait számonkérni nem lehet. 1771 végén így ír *A' Mária völgyi tisztelendő paulinus atyáknak*:

Póp! emberi nemünk, érdemes mestere,
Te legyél Lelkeddel elmémnek vezére.
A' versnek erejét kérem Henriadtúl,
Voltér vetette ezt le a' Parnaszszusrúl.

(Költemények. Sajtó alá rendezte Gergye László. Bp. 1991. 98.)

Kétségtelenül erről a munkáról beszél, hiszen más, az *Henriade*-dal rokonítható témával nem foglalkozott ekkor. Eszerint pedig csak a forma, a „vers ereje” tekintetében állt szándékában Voltaire-t követni, a tartalom, a „lélek” Pope művéből ered. Magyarán szólva, a H-t ugyanolyan gondolati költeménynek szánta, mint amilyen *Az embernek próbája*, az epikus formát csak buroknak választotta. Tolla jó néhány helyen ki is szalad a forma szabta keretek közül, és erkölcsfilozófiai fejtegetésekbe csap. Azt hiszem, a mű esztétikai megvalósulását tekintve leginkább ebben a szokatlan párosításban van a hiba: a szerző akkor sem írhatna eposzt, ha tudna.

A H tehát nem eposz, de verses krónika sem lehet, hiszen Bessenyei éppen azért tiszteli Pope-ot, mert az nem foglalkozik „a' régiségeknek úndok tsudáival”, hanem verseivel „örök igazságot hirdet” (*Költemények*, id. kiad. 232). Elégké kézenfekvőnek látszik, hogy ha ő éppen ennek a Pope-nak a lelkét akarja követni, akkor nem történetírói babérokra pályázik, hanem maga is az örök igazságot keresi. A H ezen a vonalon illeszkedik bele az életműbe.

A történet Mátyás megválasztásával (1458 január) indul, és az 1476. november 16-án Boroszlónál kötött fegyverszünettel ér véget, tehát Mátyás uralkodásának első felét öleli fel (= Heltai 113r–147r). Gálos (i. m. 113.) a Toldy Ferencre támaszkodó Beöthy Zsolt nyomán 1468-ig viszi az elbeszélést, ez azonban tévedés. Az utolsó sor („De más részről ismét háborút indított”) mintha a folytatás szándékát akarná sejtetni, azonban sem folytatásnak, sem a folytatás szándékának nincs nyoma. Batsányi idézett visszaemlékezése, mely 8 énekről tudósít, más forrásból nem erősíthető meg, sőt, könnyen cáfolható, hiszen az általa látott példány ma is kézbe vehető, s benne folytatásnak híre sincs. Az első tudósítás, mely 1772-ből magától a szerzőtől származik (a *Hunyadi László trágédiájához* mellékelte jelentésben) pontosan a meglevő terjedelmet adja meg: „Mátyás király uralkodásának kezdete és némelly győzedelmei, hat szakaszba, versbe”.

A tárgyalt időszakból tíz jelentősebb eseményről számol be: a királlyá választás (1.27–102), a német támadás (1.103–442), a csehek elleni hadjárat (2.1–109), Szilágyi Mihály fogsága (2.110–249), ismét a csehek (2.250–292), török harcok (3.1–4.32), az erdélyi lázadás és a moldvabányai csata (4.35–109), megint a csehek (5.17–334), a Vitézféle összeesküvés (6.1–172), a cseh–lengyel szövetség elleni hadjárat (6.183–390). A témát tehát zömmel harci cselekmények adják.

Ez áttekintésben szembevetendő a magyar–német ellenségeskedés bagatellizálása. Ennek egy jelentéktelen, 2 hónapig tartó epizódját alaposan felnagyítja, viszont a korona visszaszerzéséért folyt 5 éves huzakodás, illetve háborúskodás, melynek Heltai nagy teret szentel (121r, 127v–129v), mindösszesen 2 sort kap (3.365–366). Feltűnő aztán egy másik negatívum: ha a *Krónikában* még egyetlen lapot fordít, Szabács világraszóló viadaláról is megemlékezhetett volna. Tehát minden ellenkező véleménnyel szemben azt kell mondanom, hogy Mátyásban nem a törökverő s nem a Bécszet hódoltató hőst ünnepelte. A korszak történetéből — vagyis Mátyás viselt dolgai közül — leginkább a cseh háborút tartotta figyelemreméltónak. A tíz epizód közül négy kifejezetten, egy pedig (Vitéz János) lényegileg ekörül forog, és az elbeszélés ott fejeződik be, ahol ez is.

A forráshoz képest (a fentebb jelzett, stilisztikai indíttatású bővítményeken kívül) jelentékeny többletet elsősorban a cseh háborúval foglal-

kozó szakaszokban találunk. Így: Podjebrád és Mátyás brünni szöcsatája (5.59–202), egy önálló betét a vallásháborúkról (5.253–262), Vitéz János kifakadása a cseh háború miatt (6.47–64), majd beszélgetése Mátyással ugyanerről (6.69–172, ez Heltainál mindössze két mondat), Kasimir és Mátyás párbeszéde (6.285–374). Ezekkel egy töről fakad az álomjelenet II. Andrásának önkritikus vallomása az általa vezetett kereszties hadjárat hiábavalóságáról (4.249–292). A költemény 2222 sorából 894, vagyis 43% ezzel a témával foglalkozik.

Bessenyei az események alakulásának logikáját Heltaival egészen egybevágóan vázolja fel. Eszerint a pápa, kihasználva Mátyás gyarlóságát, a nagyravágyást, beleugratja őt a bűnös és káros kalandba; kereszties vér ömlik; a király későn ébred tudatára annak, hogy rossz ügyet szolgál, addigra az ország megnyomorodik, a belső elégedetlenség forrpontra jut, a török kihasználja az alkalmat és támad; végül is Mátyásnak minden virtusát össze kell szednie ahhoz, hogy kievíckéljen a bajból. A Heltaival való egybeesést jól érzékeltetik a *Krónika* margóján kiemelt fontosabb mozzanatok, melyek a H gondolatmenetének vázát is megadják: „A pápa a veszedelmes hadnak oka” — „Mátyás király kevélysége” — „A pápának mestersége” — „Mátyás király gonosz lelkiismereti” — „Ambitió ördögi méreg” — „Mátyás király kábaságának jutalma” — „Mátyás király vesződik a pápa esztekléséből” — „A török nem bolond” — „A kábaságnak jutalma” — „Így veszté mind éltig a pápa az országot” — „Mátyás király ok nélkül megnyomorítja országát” — stb.

Egyetlen lényeges dolog van, amelyben Bessenyei másképp ítél, mint az erdélyi szász Heltai. Ez pedig a magyarság dolga. Mátyásban „győző magyarságát” köszönti (1.26). Mátyás kíméli a magyar vért (1.116, 2.14, 260, 6.209). „Tud még jó fő alatt a Magyar kard győzni” — olvasuk (1.118). „Egy jó Magyar, ha erén mehet, Igaz vezér, vitéz és hiv jobbágy lehet” (2.33–34). Szó esik a hív magyar vérről (1.114), a magyar tűzről (2.72). A magyar „magát parasztba is külömbözteti” (2.73–74). Hallunk a kemény székelységről (3.173–182). És egész tirádát zeng a magyarság kiválóságáról (6.225–241). Így az ő Mátyása sokkalta magyarább király, mint Heltaié. Természetesen ez erényeinek katalógusát gyarapítja.

A magyar fejedelem mellett ott áll a magyar nemes, Szilágyi Mihály, akinek a gyomra is magyaros (3.53). Ez manapság kissé meglepően hang-

zik, de a Pethő — Kovács-féle krónika szerint Bánk bánnak is „magyar gyomra volt”). Heltai elbeszéléséhez képest neki is kiemelkedően fontos szerep jut. Ez a terjedelemben is megmutatkozik. Mátyással folytatott beszélgetése (2.157 — 248.) a forrásban egyetlen mondatból áll; egyik csatájának leírása (3.31 — 150.) szintén lényegesen bővebb, mint a *Krónikában*. Mátyás — mint maga elismeri — egyedül neki köszönheti a trónt, melyet ő is megérdemelne, sőt meg is szerezhetne, ha a Hunyadiak iránti tisztelete nem tartaná vissza. Mátyás felajánlja, hogy lemond javára az uralkodásról, amit azonban visszautasít, mert származását méltatlannak találja. Ő az „igaz haza fia”, „egy haza oszlopa”, a magyar katonai virtus letéteményese. Ő oktatja királyát a királyi mesterségre és az emberi tisztességre, ő önt bele lelket, amikor csügged. A IV. énekben ő kalauzolja az elfiúmi mezőkön, és ezáltal Voltaire Szent Lajosának magasságába ér fel. Uralkodójánál is derekabbnak bizonyul, hiszen mikor az elárulja, halálra szánja őt, ő nagylelkűen megbocsát neki, töretlen hűséggel harcol tovább és hal meg érte.

A mű első sorai egyértelműen magasztalják Mátyást, az ő „győző Magyarását”, és aztán, ha szórtabban is, de mindvégig fel-felbukkanak a jeles tulajdonságait megcsillogtató jelzők, és az elbeszélés folyamán tetteiből is meggyőződhetünk vitézségéről, uralkodói alkalmasságáról, kegyességéről, engedékenységről stb., stb. A történet első mozzanatai ezt a vonalat vastagítják. Bebizonyosodik, hogy valóban fénylő fárosz magasodik előttünk. Azonban a II. énekben megtudjuk, hogy bizony Mátyás is tökéletlen, és ennek következtében nyaktörő botlásra is képes. Kezet emel atyai barátjára, jótevőjére, amiért aztán utóbb szégyenkeznie kell. Szilágyi makulátlan éretnységének hangsúlyozása azt a tényt emeli ki, hogy a konfliktusban egyedül és kizárólag Mátyás a ludas. A későbbiekben egyre sötétebbre vált a kép. Mátyás uralkodásának legjelentősebb eseménye — ezt láttuk az imént — a cseh háború. És ez nem egyéb, mint csúf tévedés, mi több, bűn („sok haszontalan hadakozás”, „a' vérnek szüntelen való bűnös ontása”, jegyzet a 133v lap-hoz). Mi más következik ebből, mint hogy a nagy király egész élete sem egyéb?

Szilágyi ügyében, a cseh, a lengyel háborúban, a Vitéz-féle összeesküvés alkalmával és másutt is Mátyás — akit Bessenyei egyébként rajongva szeret — a legkevésbé sem viselkedik szimpatikusan. A szerző

egyértelműen szemben áll vele, és saját — más műveiben is vallott — nézeteit ellenfelei szájába adja. Ők állnak ki — Isten és a természet nevében — a vallásszabadság mellett, ők hangoztatják, hogy lelki dolgokban csak Isten lehet bíró, hogy az erőszakos térítés bűnös és haszontalan, hiszen fegyverrel nem lehet hitet adni, hogy a hódító háború dicsőtelen, és így tovább. Mátyás ellen nyilatkozik azokban a betétekben, melyekben szereplőtől maga veszi át a szót, és hogy ezek tényleg az ő gondolatai s nem az adott szituációhoz illő szerepvállalás, azt bizonyítja, hogy pontosan ezeket olvassuk legelső költeményeiben: „Szabhatsz-é Lelkemnek rendet erőszakkal”; „Adott-é hatalmat néked Lelkeinken?”; „Nem veszi-ki ember páltzáját kezéből, Hogy meg-ítélhesse Lelkünket székeből”. (*Költemények*, id. kiad. 143, 145.) Ugyanígy a *Hunyadi László trágédiájának* Toldalékában: „Ne tedd bírójává léted e' Világnak, Ne légy ítélője olly számos vallásnak”; „soha ne ítélj magadtól Lelkeket” (uo. 101, 102). A sort hosszan folytathatnám.

Mátyás rég megcáfolt érvekkel hozakodik elő. Hivatkozik a pápára, aki „be lát... az Égnek ditső titkaiba” (5.159), jóllehet nem egy helyen olvastuk már, hogy ez hazugság, mert erre az ember képtelen (H 4.265–274, 5.82–90, 95–100, 107–112, 135–139. stb.). Azt állítja, hogy az igaz hitet fegyverrel is szabad terjeszteni (5.161), holott ennek az ellenkezője az igaz (H 4.265–266, 281–282, 285–286, 5.82, 6.57–58, 107–108, 130. stb). E tételek megfogalmazásában a H és Bessenyei más művei között a szóbeli egyezés sem ritka: „Kivel tart tanátsot a' föld teremője” (H 5.257.) — „Te veled tart-é tsak tanátsot az Isten?” (*Költemények*, id. kiad. 143.)

Mátyás rátermettségével szakadatlanul győz a harctéren, emberi, uralkodói tulajdonságai kiválóak, ennek ellenére a hitvány tolvajokat, a pártütőket meg a törököket leszámítva erkölcsileg minden ellenfelével, Vitézzel, Podjebráddal, Kasimirral szemben alulmarad; nemcsak Szilágyi, de még szakácsa is különbnek bizonyul nála. Tetteit átlátszó hazugságokkal, ferde okoskodásokkal kénytelen kimagyarázni. Miután Kasimir felvilágosítja őt arról, hogy „Tsak a' védelembe lehet jó nyereség” (6.296), felkapja ezt az ötletet, és egyre csak hajtogatja: „Tsupa óltalomra készítettem fegyvert” (6.327), „védelemre veszem fegyveremet” (6.331), „Szabad védelemért mással verekedni”; (6.368). Szavai azonban hamisan csengenek, hiszen jól tudjuk, hogy nem önvédelemből

kezdte a verekedést, hanem a Vatikán veres botosokban járó tanácsosai uszították fel, hogy segítsen nekik lelkeket láncolni (4.17—44).

Úgy látszik, mindez ellentétben áll azzal az általánosan elfogadott nézettel, mely szerint Bessenyei kezébe a Hunyadiak — ez esetben konkrétan Mátyás — iránti rajongása adta a tollat. Már pedig ez így van. A *Die Geschäfte der Einsamkeit* nagyra értékeli tevékenységét, kiemeli bátorságát és határozottságát, amellyel megmentette végveszélyben levő nemzetét. (Id. kiad. 186.) Később is a három legnagyobb magyar király egyikének tartja, kinek idejében Magyarország „ditsőséggel, hatalommal keresztyénséggel fénylett” (*A holmi*, id. kiad. 287.) Abból a tényből, hogy Bessenyei egyik legelső munkáját az ő személyének szenteli, és egy sorba állítja IV. Henrikkel, akit a mester, Voltaire, az uralkodók példaképének nevez („C'est un Roi bienfaisant, le modèle des Rois” *Henriade* 10.383), nos ebből a tényből arra következtethetünk, hogy Mátyásról vallott véleménye kezdettől fogva igen kedvező volt, és később sem változott meg. (Csodálata nem feltétlen, bíráló szót is ejt róla, de nem azokat a bűnöket veti a szemére, melyekről a H látszik a leplet lerántani, így e kérdés nem ide tartozik.)

Az eposzon belül vagy — ha úgy tetszik — az író és műve között megmutatkozó ellentmondást Mezei Márta hegyezi ki a legszúrósabbra: „az események, amelyeket az eposz feldolgoz, háborúk... Bessenyei pedig éppen a vérontást ítéli el legtöbbször... Mátyás, aki népszerű, nemzeti király, sőt minden királyok példaképe kellene hogy legyen, épp a legfontosabb alapeszme ellen hibázik mindúntalan.” Ugyanilyen ellentmondás látszik tettei és a szóban hirdetett vallásszabadság között. Mezei mindebből a mű tökéletlenségére, a jellem- és lélekrajz kezdetlegességére következtet. (*Történelemszemlélet... , i. m. 22—23.*)

Mezei előtt néhány évvel Szauder József az eposz fő célját abban fedezte föl, „hogy egy nagy nemzeti királyt mutasson be”, és az ő példáján illusztrálja az uralkodás problémáit. Ezek között első helyen áll „az, hogy a király is alá van vetve a természet törvényének. Mátyás... enged halandó tüzes természetének, nyughatatlanságának, s ezért állandóan háborúba viszi nemzetét.” Zsarnokká azonban nem lesz, mert képes az önkritikára, a megbánásra, megbocsátásra és megbékélésre. Alapvetően „nemzeti, hazáját és népét szerető nemzeti uralkodó” marad. E vélemény részleteiben megáll, és idézetek tucatjaival igazolható. (Nagy

részüket ld. uo., de a sor jöcskán bővíthető volna.) Szauder befejezősül így oldja fel az ellentmondást: „Ezekkel a vonásokkal nemcsak kiegyensúlyozódnak Mátyás tévedései, hanem főleg ezek a pozitív vonások domborodnak ki jellemében.” (I. m. 32–35.)

Mezei Márta azonban mindennek ismeretében sem ad bocsánatot, és éppen ellenkező konklúzióra jut: „Hibáival szemben... nem billenti helyre az egyensúlyt... erényeinek elmondása sem” stb. (uo. 23.) Ebben viszont neki van igaza. Egyrészt azért, mert nem bocsánatos bűnökről van itt szó, hanem olyanokról, melyek Bessenyei kódexe szerint a legsúlyosabbak, másrészt azért, mert tettekben valósulnak meg, míg az erények többnyire szólamokban.

Úgy látszik tehát, hogy nemcsak a műben tapasztalható kontradikció, hanem megítélésében is. A H azonban nem eposz.

Az eposz tárgya ugyanis a nagyszerű. Kortársat idézek: Csokonai *Az epopoeáról közönségesen* úgy vélekedik, hogy annak a legjelesebb cselekedetekkel kell az olvasót bámulatra indítania. Ellenben a mi költeményünk tárgya hangsúlyozottan a kisszerű, a múlandó. Bessenyei „epopeájának” olvasója legfeljebb azon indulhat bámulatra, hogy micsoda hitványosság a legnagyobb ember legjelentősebb cselekedete is. Bessenyei fő célja nem a nagy nemzeti király bemutatása, hanem hogy a halandó ember mivoltát vizsgálja. Mátyás ebben csak az exemplum szerepét játssza. A szerző érdeklődése nem reá irányul. Ha a H szövegét összevetjük Heltaiéval, kiderül, hogy Bessenyei Mátyásra vonatkozólag egy szót sem tesz hozzá a forráshoz. Pontosan olyan képet rajzol és (magyarságtól eltekintve) ugyanolyan értékelést ad róla, mint Heltai, tulajdonosságait (hibáit is) vele teljesen egyezően regisztrálja. (Legfeljebb annyiban módosít, hogy egyes előnytelen vonásokat bizonyos tények elrejtésével kissé vékonyabbra rajzol. Szilágyi szökéséről, Vitéz házi őrizetéről, az erdélyi felkelők kivégzéséről csak jegyzet tudósít, hogy az erősen hangsúlyozott nagylelkűség kisebb csorbát szenvedjen.) Nem Mátyás körül forgó história ez, hanem a korai versekben elméletileg kifejtett gondolatok gyakorlati próbája, méghozzá igencsak kritikus próbája egy úgyszólván halhatatlan halandón. Mátyás emberi nagysága, uralkodói tökéletessége kontrasztosan kiemelve mutatja fel azt a tényt, hogy még egy ilyen kivételes egyéniség sem több, mint „fővényen mászkáló halando”, ki „porba fetreng”. Már a legelső lap megmondja, hogy ép-

pen a nagy Hunyadi Mátyás példáján fogjuk tanulmányozni, hogy milyen kicsi az ember.

Egyszóval, a szerző felfogása szerinti Mátyás-képben nincs ellentmondás: ami a világi ember szemében magasságnak, sikernek látszik, az valójában, Isten és a Természet szemével nézve, mélység és bukás.

Szaundernek akkor van igaza, ha Mátyás (és nem Bessenyei) oldaláról közelítjük meg a dolgot. Őt az uralkodói erények teljességének birtoklása — de csak ez! — elválasztja attól a „kemény vitéztől”, akinek tettein sír a Természet, „A ki vér ontásba keres ditsósságot”, és akinek a fenevadak előtt is pirulnia kell (H 1.410—415. s köv.). A H Mátyása nem esik messze a *Buda trágédiájának* tigris Attilájától: győzedelméért mindkettő koszorút nyerhet Márstól, Európával mindkettő kegyetlenül bánik, és kölcsönösen egymásra mutogatva mentegetőznek azzal, hogy „a' Királyi hatalom illy bünt, mind ő előtte, mind ő utánna tett”. Egyikük viselkedése sem vet árnyékot az egész nemzetre, mert mindkettejük körül van „Nemes erkölts”, melyet itt Budában, Kadikában, Tsabában szemlélhetünk, ott Szilágyi Mihályban, Vitéz Jánosban, Rozgonyi Sebestyénben, Pongrácz vajdában és a többi feddhetetlen jellemben. (Vö. *Színművek*. Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Bp. 1990. 169.)

Ha azonban a szerzővel együtt vetjük fel a kérdést, úgy Mátyás ékezen szóló bizonyossággal fog szolgálni arra, hogy a halandó sorsa, bármily magasra fveljen is, merő nyomorúság.

Kidolgozatlan formában, jelzésszerűen ugyanezt példázza II. András. Ő szintén a legderékabb uralkodók között kap helyet (*Die Geschichte der Einsamkeit, A holmi, A magyar néző, A budai nagy társaság fő tanítóihoz*). És Mátyás előtt kénytelen bevallani, hogy életének legnagyobb tette, a szentföldi expedíció, bűnös ostobaság volt. (E vállalkozásról elítélően szól a *Tolerantia* is: „Egrinek”, id. kiad. 85.) II. András helyén az *Henriade*-ban a francia IX. Lajos áll, a szent, IV. Henrik égi kalauza. Ilyenformán ő külső tag a dicső királyok sorában. Bessenyei róla is nyilatkozik: legjelesebb vállalkozása neki is a keresztes hadjárat volt, melyből „leverettetve, megkeserítette vonszolta magával gyalázatját, fájalmát hazájába vissza” (*A természet világa*, jegyzet a 7244. sorhoz).

Ebben a megvilágításban a mű legutolsó sora — „De más részről ismét háborút indított” (már mint „a' hartznak ördöge”) — a legkevés-

bé sem mondható sutának, és éppen nem tételezi fel a folytatás szándékát. Inkább összefoglalja a lényegét, és magyarázatot ad arra, hogy miért pont odáig megy el a történet, ameddig elmegy. Ugyanis Mátyás életében a Jagellókkal való viszály volt az egyetlen olyan esemény, amely úgy-ahogy nyugvópontra jutott, az egyetlen, amelynek tükrében be lehet mutatni a békeszerződést, az erények erényének birtokosát. Ezáltal a mű nyugvópontra jut, a hős pozitív tulajdonságai kiteljesednek. Az olvasó becsukja a könyvet, és elégedetten sóhajt fel. Azaz hogy elégedett lehetne, ha ez az utolsó mondat nem figyelmeztetné arra, hogy a tenger, amelyen a trónusok zúgnak, sohasem csitul el, a legmagasabb rendű virtus sem lesz úrrá a Természeten, az elbeszélésnek véget lehet vetni, de a halandók hányattatásának soha.

A H szándék szerint részét képezte annak a trilógiának, amelynek másik két darabja (*Hunyadi László trágédiája* és HJ) 1772-ben, illetve 1778-ban nyomtatásban megjelent. A tragédiához mellékelte jelentés (104.) mint hamarosan kinyomtatásra kerülő könyvről szól róla, és azt is megmondja, hogy 6 énekből áll. Ebből egyfelől az következik, hogy 1772 első hónapjaiban (ekkorra datálja a tragédia megjelenését Bíró Ferenc a *Színművek* jelen sorozatbeli kiadásának bevezetőjében, 12.) lényegében már meg kellett lennie, másfelől viszont az, hogy még nem volt egészen kész, vagy még nem járta meg a cenzúrát. A' *Mária völgyi tisztelendő paulinus atyáknak*, melyben arra céloz, hogy Pope és Voltaire nyomán dolgozik valamin, 1771. december 29-én íródott (*Költemények*, id. kiad. 96, 98). A H keletkezését tehát az 1771 végétől 1772 tavaszáig terjedő időszakra rögzíthetjük. Azok a művek, amelyek a legtöbb gondolat- és szövegbeli azonosságot mutatják vele, szintén ekkortájt keletkeztek. Így *Az embernek próbája*, *El-ragadtatás*, *Az elméről* (ld. *Költemények*, id. kiad. 70, 105 – 108, 100).

A kész műről az első tudósítással a *Die Geschäfte der Einsamkeit* függelékéül közölt egyik levél szolgál, Gálos (i. m. 118.) szerint 1775 végétől: „Olvastam a *Hunniade* c. epikus költeményét is, amelyben *Corvin Mátyás* tetteit énekli meg; kár, hogy a mű még nem jelent meg nyomtatásban. Kéziratban olvastam L. úrnál.” (Id. kiad. 191. R. Szilágyi Éva fordítása.) Nem szenved kétséget, hogy a H-ról van szó, mely te-

hát ekkor már kéziratban közkézen forgott. Ebből a levélből tudjuk meg, hogy kinyomtatását a cenzúra akadályozta meg, mely néhány sor ellen kifogást emelt, Bessenyei azonban egyetlen szót sem volt hajlandó megváltoztatni. („A cenzúra letilt néhány verset, és Ön, ahelyett hogy ezeket megváltoztatná, hagyja, hogy az egész mű kéziratban hervadjon. Javítsa ki, és küldje el a nyomdának.” Uo.) Bessenyei 1779. március 8-án így ír Ányos Pálhoz: „Kénszerítettetni láttatol, hogy Magyar Vitézi dolgokrol egy Poemát irjak. Késő jársz, már ezt Mátyás király győzedelmeiről meg irtam, de mi haszna ha a' Nemes Censura ki nyomtatását meg nem engedi.” (ItK 1907. 355.) A kézirat ekkor már a pálosoknál hevert.

HUNYADI JÁNOS ÉLETE

Az elbeszélés törzse, a történeti adatanyag végső soron Bonfinira megy vissza, de a közvetlenül fellapozott könyv — csakúgy mint a H esetében — itt is Heltai *Krónikája* (80v–108v). Az író egyszer hivatkozik Bonfinira (HJ 29), kétszer Heltaira (uo. és 62), egy adatát „a’ közönséges hirtül, és a’ magyar írókbúl” eredezteti (HJ 7), ami alatt úgyszintén a *Krónika* értendő. Mezei Márta (*Ein vergessenes... , i. m. 130.*) azt mondja, hogy Hunyadi ifjúságára vonatkozóan vannak adatok, melyek csak a latin változatban olvashatók, én azonban ezt nem tudom igazolni. A latin szöveg használatára semmi sem utal, ellenben van néhány jel, amely kézzelfoghatóan Heltaira vall. A Morszinai név (HJ 7) csak nála (81r–82v) fordul elő; Mátyás születési évét (HJ 8) csak ő adja meg (83r). Bessenyei egy helyütt az ő téves személyazonosítását veszi át:

Bonfini: a principio in Ciacorum familiaritatem se insinuavit... mox... Francisco Cenadio servire cepit... Militaris discipline gratia prima sub Philippo Mediolanensium duce stipendia fecit (3.9.194–197).

Heltai: előszer a’ Czakiakhoz adta magát... Es ezeknel kezdette leg előszer is az ő *emberségét* meg mutatni. A Czakiaktól el buczuzuan, a’ Czanadi *Püspekhöz* ackadot... Onnét hiredéc ki az ő neue... az ő nagy *vitészegeért*... Olasz országban álla az Philephöz, az Mediolanomi hertzeghoz (83r).

HJ: ... a’ Tsáki házhoz, a’ Tsanádi *Püspökhöz*, és a’ Médiolánumi Hertzeghez, holl mindenütt *vitészege, embersége* oktattatot (2).

Vitéség, emberség csak a két magyar változatban kerül szóba, a csanádi *püspökről* csak ezekben olvasunk, Bonfini Csanádi Ferencről beszél.

Van egy másik hely, ahol Heltai fogalmazása ad okot félreértésre. A rigómezei csatáról így szól a három szöveg:

Bonfini: Cum Ambrates iam prima signa... iam esse capta... conspicaretur (3.7.143).

Heltai: Látuán eszt Amurathes, hogy mind a' két szárnyában le estec volna a' zászlóc (96v).

HJ: A' szárnyas zászlók húllani indultak (48). — Holott nem a zászlónak, hanem a seregnek vannak szárnyai.

Végeredményben az egész műnek mintegy ötöd része Heltai *Krónikájának* szabad átvétele. A szövegek egyezésének mértékét a fenti példák jellemzően mutatják. A tartalom végig egybevágó, a rövidítés foka egyenletes, csak a nándorfehérvári csata leírásán kurtít kevesebbet. Szó szerint azonos részlet, kifejezés nemigen akad.

Egy adalék (a nándorfehérvári török sereg 400 ezres létszáma, HJ 69) „egy szegény legény”-től származik. Ő nem más, mint Pethő Gergely, aki a MN forrásai között is szóhoz jut. (Lásd ott bővebben; a most idézett szám az I4v lapon áll.)

Nem magyar eredetű közlés először a 24 – 25. lapon bukkan fel: XII. Károly narvai győzelme. Ez az itt olvasható adatokkal Voltaire-nél található (*Histoire de Charles XII. Aux Deux-Ponts 1792. Oeuvres Complètes de M. de Voltaire. Tome 32. 76*). Kleomenés históriáját részletesen elmeséli Plutarkhos (*Vitae*), mely munka Jacques Amyot fordításában 1559 óta számtalan kiadásban olvasható volt franciául. Miután azonban szoros kapcsolatban állt azzal az Ágissal, akiről Bessenyei drámát írt, bizonyosnak látszik, hogy az elbeszélte történetet ugyanazon forrásból mérítette, ahonnan emezét is.

A 27. lapon a „bútsus hadak”-hoz járul egy jegyzet, mely Voltaire *Essaijének* (lásd a MN-nél) fordítása:

Essai: Il n'avait d'autre nom que Coucoupétre ou Cucupiêtre... Nous le connaissons sous le nom de Pierre l'Hermite ... (1094) Urbain II tint ensuite vers Plaisance un concile en rase campagne, où se trouvèrent plus de trente mille séculiers outre les ecclésiastiques (54. fej., III. 158 – 159).

HJ: Egy Kuku Péter nevű Szarándok, kit János[!] Erémitának hivtunk, indította-fel Ildik Orban Pápát, ki osztán 1064ben[!] Piásentziánál a' mezőben azt a' nagy gyűlést tartotta, hol a külső nemesi rendből, ki vévén a' belső embereket, harmintz ezer ferjfiak vóltak edjűtt (jegyzet a 27. laphoz).

Ebből a műből ered az V. rész két darabja (Amurates visszavonulása és Julianus agitációja, valamint a szultán visszahívása, 89. fejj., IV. 204 – 205). A fordítás engedelmes, de nem szolgálai.

A VI. rész a második bekezdéstől a 40. lap első néhány szaváig adataiban szintén Voltaire nyomán jár (*Essai* 87–91. fejezet, IV. 191–221), itt azonban a nagy léptékű rövidítés következtében szöveges egyezés alig-alig mutatkozik.

Adatszerű többlet a forrásokhoz képest egy akad, láthatóan nem oktanul: Bessenyei leszögezi, hogy a szegedi béke megtörése ellen Hunyadi tiltakozott, de leszavazták: „Hunyadi ellent áll, de le nyomattatott” (33). Heltai erről hallgat (nyilván ő sem oktanul), Bonfini pedig éppen ellenkezőleg tudja a dolgot: „Ne Corvinus et despotes intercederent” (3.6.170). Voltaire — úgy látszik, Bonfini nyomán — egyenesen kiemeli Hunyadi aktív szerepét a békebontásban: „Enfin Julien prévalut: tous les chefs se laissèrent entraîner au torrent, *sur-tout* Jean Corvin Huniade” (IV. 205).

Ezzel a források szemléljéte le is zárhatjuk.

A HJ 1778-ban jelent meg nyomtatásban, és ez évből való az első hivatkozás is e munkára. Kreskay Imre verses levélben köszöni meg Ányosnak, hogy megajándékozta őt két könyvvel: „Hunyadi Jánosnak egyik szölléltérőrl, Egy Filozofusnak másik szerelméről” (Hattyuffy, i. m. 44). Bíró Ferenc számítása szerint (*Színművek*, id. kiad. 87.) *A' filozofus* 1777 utolsó hónapjaiban jött ki. A levél arra enged következtetni, hogy a két mű megjelenése között nem telhetett el túl sok idő, így a HJ az 1778. év első hónapjaiban hagyhatta el a sajtót.

Gálos Rezső egy helyen (i. m. 373.) keletkezését is erre az évre teszi, máshol úgy vélekedik, hogy Bessenyei régebben írta, de csak ez évben bocsátotta közre (uo. 159). Annyi a fentiekből valószínűsíthető, hogy az írás ideje mindenképpen 1778 elé esik.

Közvetlen adat híján a megközelítően pontos datáláshoz a mű gondolatvilágának vizsgálata adhat segítséget. Talán ennek révén be lehet illeszteni az életmű többi darabja közé.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy amint Bessenyei számára a H nem Mátyás-krónika, úgy ennek a műnek sem Hunyadi János

az igazi tárgya. Róla újat, önállót nem mond. Heltai elbeszélését veszi át tartalmilag híven, kivonatosan, adatbeli többlet, eltérés nélkül, a hadvezér tulajdonságait, érdemeit ugyanúgy látja, történelmi jelentőségét ugyanúgy értékeli. Számára nem az eseménysor a fontos, hanem az egyes epizódokból levonható, általánosítható tanulság. A *Krónikából* vett minden egy-két vagy fél mondatnyi tényközlést négy-öt-tízszeres terjedelmű elmélkedés követ:

„Mert ne felejtse el... ” (2); „Örülünk kel, mikor látjuk... ” (4); „Fogod ezután tapasztalni... ” (7); „Mivel az emberek mindenkor hajlandóbbak... ” (8); „Nem lehet egy halandónak nagyobb’ méltósága... ” (14); „Mikor az ember ilyen történeteket olvas, és halandó társainak sorsára azok szerint jól reá gondol... ” (26); „Vehetjük már észre, mit sodás természetet kezd máj új világunk magának venni... ” (26); „Jegyezd meg... ” (27); „Nintsen rendeseb’ dolog, mint... ” (28); „Iljen bajok van a’ nagy embereknek... ” (33); „Tcsak meg-tetszik az emberi nemzetnek történeteibül, hogy... ” (34–35); „Rendes történet, ha meg-gondolod... ” (36); „Jegyezd-meg a’ gyenge és alacsony emberek-rül... ” (37); „Emberi mód szerint szólván, minekutánna ezen környül álló dolgokat meg-fontolod, mond-meg... ” (40); „Az iljen történetek-bül meg-szokták tanúlni a’ Fejedelmek... ” (42); „Jegyezd-meg... ” (43); „Lásd... ” (50); „Tanúld meg itt... ” (50); „Így tanúld az emberi természetet nagyob’ részint ismérni... ” (51); „Ritkán esik meg o-ljan embertelen tselekedet az emberek között, meljhez... ” (51); „Gye-re tovább’, majd jobban fogsz emberi nemünknek ellenkező szél-veszein s’ történetein tsudálkozni, ha mondom, hogy... ” (52); „Látod, illyen a’ valósággal nagy haza-fija... ” (53); „Lásd... ” (55); „mikor iljen el-fajúlt tselekedeteket hallanak, nem kételkedhetnek benne, hogy... ” (56); „Ha meg-gondolod... ” (57); „Valahányszor ezekre az időkre gondolsz... ” (57); „Nézd, miljen rendesen járnak az ígéretek a’ Fejedelmek közt” (59); „Nézd... ” (60); „Vald-meg... ” (61); „azt gondol-nád... Ne úgy ítélj... Hiszed-é... ” (62); „Ezért nem lehet az embereket egy atalján fogva sem gonoszoknak, sem jóknak mondani... ” (63); „Az emberek dolga nagyob’ részint veszedelem és nevettség... ” (67); és folytathatnám.

Ha e soron végigtekintünk, és figyelembe vesszük, hogy ezek az általános tanulságokat tartalmazó részletek terjedelemben jócskán meg-

haladják a tárgyyszerű narrációt, fenti megállapításom igazsága aligha lesz kétségbe vonható: a H és a HJ Bessenyei kezében azonos műfajú alkotás, azonos cél érdekében. Mindkettő erkölcsfilozófiai meditáció, melyhez a konkrét példaanyagot a történelem, illetve egy-egy kiemelkedő személyiség szolgáltatja, méghozzá olyan korszak és olyan személy, amiről és akiről nem kell túl sokat beszélni, mert a nagyközönség előtt jól ismert. A filozófust tehát nem szorítja háttérbe a historikus.

A helyileg szétszórta megjegyzésekből egy átgondolt, kompakt rendszer áll össze, mely mind a szerzőt foglalkoztató problémakört, mind a megoldást magában foglalja, s melyből egy jól leírható történelemfelfogás bontakozik ki.

A HJ gondolatmenete szerint „Isten és természet adnak, tanítanak s' rendelnek-el minden embert erre, vagy amarra az érdemre”, a nevelésnek, környezetnek ebben nincs szerepe (23). Hunyadi Jánost mesterei csak azért oktathatták sikerrel vitézségre, emberségre, „mivel ezen érdemekre már a' természet úgy-is szülte” (2). De hiszen hol is tanulhatta volna meg „a' nagy vitézséget, olj világban és időben, hol hozzá hasonló vitéz sem vólt, ne hogy oljan lett vólna, kitül letzkét vehetett vólna?” (23.)

A jó és a rossz ember úgy és azért különbözik egymástól, ahogy és amiért „az erdön az egyenes és görbe fa”, „azért, hogy az, a' ki e' világot alkodta, edjezést és külömbséget akart benne tenni” (2–3). Tehát mindkettő Isten teremtménye, s nem mondhatjuk, „hogy az emberek rész szerint angyaloktól, rész szerint pedig ördögöktől fajzottak”, mert e külömbséget „csak a' magok gonoszsága tészí” (57). Eszerint Hunyadi érdeme sem az övé, hanem „a' természetnek jól-tévő és gondviselő keze” adott neki oly tehetséget, mellyel „szerentsébül, veszedelembül, roszbül, jóbül érdemet gyűjtött magának” (3). „Titkos erő s' Isteni hatalom” gondoskodik arról is, hogy halála előtt betetőzhesse dicsőségét, és minden korábbinál nagyszerűbb tettet hajthasson végre (65). Emberi számítás szerint veszítenie kellene, de győzelmében semmi sem akadályozhatja meg, mert „az isteni végezések és a' természet ditsösséget rendeltek-el számára” (67).

Az Istentől kapott „belső emberi érdemek egyedül tehetik az embert nagygyá”, ezek jelentik az igazi méltóságot (31), nemesség csak ezekben

van (64). Az érdemes ember viszi végbe a nagy dolgokat (35), ő „néha egy negyed rész világnál nagyobb” lehet (11).

A nagy embereknek nyomorúságuk is nagyobb a többieknél (5). Velük szemben állnak a gyengék, akik zugolyukból kiirigykednek rájuk (58), „irigységből ki-akarják kezekből ditsőségeket ragadni”, ezért ráülnek a hátukra (33), „vezérelni, oktatni, vagy felül-haladni” szeretnék őket, s eközben művüket tönkreteszik (35). Ezek „önnön javukon kívül, sem mozdulni, sem lehelleni nem akarnak, ne hogy még nagy áldozatokat akarnának el-követni” (51), ellenben „önnön hasznokat a’ mások veszedelmében keresik” (32), meggondolatlan pimaszságukkal provokálják a veszélyt, aztán az erőshöz szaladnak védelemért (37). Ráadásul „a’ halá-adatlanságnak útálatosságával fertelmeskednek” (51).

Azonban „láthatatlan erő és hatalom vezérli világi dolgainkat”, mely gondoskodik arról, hogy a gonosztságot és idétlenséget jószág és szerencse egyenlítse ki (51–52). Így van ez egy adott esetben is: „Nem lehet az embereket egy atalján fogva sem gonoszoknak, sem jóknak mondani, hogy a’ hol némelyekben gonosztságot látol, ugyan ott, azon dolog felett, másokban megent igazságot tapasztalsz” (63). És így van a történelem egész folyamatában is: Isten ver minket a hitványakkal, de ugyanakkor „Hunyadiban és töb’ oljas vitézekkel életünk védelmezi” (41). „Az idétlen és emberi Baziliskusok... éppen annyi gyalázatot tesznek egy részről, mint Hunyadi nagy származásával más felől betsületet szül” (57).

A nagyság és alacsonyosság e kettős rendjében foglal helyet a király. Magyarországon jelentős szerepe van, mert a magyarság tüzes természetű (6), széthúzó (8), különösképp a főrendek agyarkodnak (43), és mert „a’ méltóságot nagyon szerető nemzet uralkodó nélkül magát fen nem tarthatja” (43). Ámde maga a királyság nem dicsőség, hiszen az embert nem érdeme, hanem születése juttatja a trónra (65). Ne fújja fel tehát pofáját az uralkodónak méltóságával, mert csak addig nagy, ameddig győzni képes (42). Igazi tekintélye másból fakadhat: „Nem lehet egy halandónak nagyobb’ méltósága, ditsősége, öröme, Isten, világ előtt, mint ha töb’ halandó társainak s’ hazájának jót szül” (14). Ehhez erő kell, ezért „a’ látóság, puha gyengeség”, mely „közönséges emberekben-is nevettséges utálat”, a „nagyokban éppen hánytató nyavaja” (58).

A HJ uralkodói nem ütik meg a mértéket. Az egyik László (I. Ulászló) csak szeretne nagy lenni, de tehetsége nincs hozzá. Vakmerőségre

vetemedik, melybe belepusztul, és magával rántja országát is. Egyetlen erénye, hogy gyengeségét belátva legalább örülni tud mások sikerének, dicséri, jutalmazza azokat, akik kötelességét helyette elvégzik (7). V. László ijedős, tehetetlen gyermek, idegen befolyás alatt, tetteit alacsonyosság vezérli. Hunyadinak strázsamestere sem lehetne (65). A külföldi uralkodók sem különbek. Fridérikus császár akaratos, irigy, ügyefogyott, ráadásul gyáva is, és a világ nevetségére szolgál (58–59). Drakula áruló, felfuvalkodott, ostoba, ezért elpusztul. A „Despót” (Brankovics György) haszonleső, köpönyegforgató, hálátlan, gyaláztatja az emberiségnek, amit tesz, az „útálatos kárhozatra méltó idétlenség” (50); bár legalább annyi esze van, hogy hajlandó orcapirulással bocsánatot kérni. Az egyház sem teljesíti kötelességét; békét kellene szereznie (16), ehelyett a béke megtörésére nőgat (32). De amikor aztán harcra kerül a sor, ágyú helyett papolással akar segíteni (66–67).

Úgy-ahogy a török szultánok állják meg a helyüket, de őket a romlott természet vezérli, és nem saját virtusukkal, hanem a keresztyének bűnei, torzsalkodásai miatt győznek (39). A napkeleti császárságot a bűn vitte pusztulásba (31), a várnai vereséget az esküszegés okozta (33), Európa egy nemes részét „vakmerő vérontásunknak büntetéséül” veszítettük el (41).

Bessenyei tehát azt a témát folytatja, amelyet a H-ban kezdett el. Ott azt vizsgálta, hogy van-e, lehet-e valódi nagyság, igazi boldogság a porban fetrengő halandók világában. Tagadóan felelt. A HJ tovább nyomoz: mégis, miben reménykedhet az ember? A két mű együttesen adja meg a végső választ: az az ember, aki önjerejéből akar dicsőséget szerezni, erre képtelen lesz, az azonban, akit Isten teremtett dicsőségre, minden körülmények között eléri azt. És mert a dicsőséget mindenekelőtt a többi halandó javának ápolása jelenti, ez az ő számukra is megnyugtató. Isten és a természet gondoskodik arról, hogy kellő időben szülessék ilyen hős.

Történelemfelfogását illetően a HJ egyetlen más Bessenyei-művel sem rokonítható. Egyrészt azért nem, mert nincs másik, amely ennyire körültekintően, rendszerezően tárgyalná a témát, másrészt azért nem, mert olyan másik sincs, amelyből ugyanez a, mondhatnám, szent ágostoni koncepció volna kiolvasható. Azt hiszem, Bessenyeinek ez az egyetlen olyan írása, amely a történelem és a „nagy ember” problémájára

egyértelműen optimista választ ad. A hatalom súlyos dilemmái, melyek egész életében foglalkoztatták őt, a korai drámákban és a H-ban centrális helyet foglaltak el, itt csak mellékesen vannak jelen, és ha a hős útját nehezítik is, szó sem lehet arról, hogy céljának elérésében megakadályozzák, dicsőségét, boldogságát megghiúsítsák vagy kisebbsítsék. Inkább alkalmat adnak neki erényeinek gyakorlására, kibontakoztatására. De ha ez a megoldás egyedülálló is, a problémafelvetés szorosan a H-hoz kapcsolódik.

Bíró rámutat arra, hogy Bessenyei politikai orientációja a hetvenes évek második felére módosult. Már nem a király és az őt körülvevő intrikus udvar viszonyát vizsgálja, hanem a nemesi nemzetet állítja az előtérbe, s magát a királyt is ez alá rendeli. Eljut arra a megállapításra, hogy a nemesi nemzet fontosabb tényező a társadalom java, ezzel együtt a király boldogsága szempontjából, mint a „királyi tanács”, vagyis az uralkodó közvetlen környezete. (*Színművek*, id. kiad. 104 – 105.)

A három Hunyadi története ennek a politikai nézetváltásnak a menétét követi, illetve ennek első szakaszát reprezentálja. Az „udvar”, mely az eseményeket rossz irányba befolyásolja, és végeredményben a fejedelmet sikertelenné, dicstelenné, az alattvalókat szerencsétlenné teszi, mindhárom darabban ugyanaz: „ál-ortzás” világ, amelynek sajátja az irigység, az intrika, a féltékenység, az esküszegés, a fejedelmi szó hiúsága. Ennek a környezetnek a cselekményre gyakorolt befolyása azonban fokról fokra csökken. Hunyadi László sorsának minden ízt mozgatja. (Bíró Ferenc: *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Bp. 1976. Irodalomtörténeti Könyvtár 31. 96. s köv.) Mátyás is panaszkodik: „Tronusomat az irigység marja” (H 2.182). Egyszer bele is esik a csapdába, Szilágyi irigyei csúnyán megcsalják. De az intrikusok az események fő irányára nem tudnak hatni, még Szilágyi is megmenekül. A HJ-ban végleg kicsúszik a lábuk alól a talaj, a kiszemelt áldozat egyszerűen keresztülgázol rajtuk, a király pedig már olyan gyenge, hogy gázságra sem képes, hiába uszítják, hanem pironkodva kér bocsánatot.

A három Hunyadi története mintha egyazon téma három variációja lenne, mintha a szerző végigpróbálná a lehetőségeket. Végül is Hunyadi János lesz az, aki mindenestül képes kivédeni az „ál-ortzás” udvar hatását, megakadályozza, hogy az akár a királyt, akár az országot, akár őt magát megrontsa. Jelképszerűnek látom azt a körülményt, hogy Hunya-

di János hangsúlyozottan *nem* megy be a királyi udvarba, mert ha oda betenné a lábát, ő is elpusztulna. Az intrikust hívja ki onnan, és odakint győzi le. Valami olyasmit érzek ebben felsejleni, hogy a történelmet jó irányba mozgató erők az udvaron kívül vannak. Itt kezdődik az az út, mely az évtized második felére a „nemzet egészen” jelentőségének felfedezéséhez vezet.

E felismerés alatt egy mélyebb, társadalomfilozófiai rétegmozgás is kitapintható. A HJ társadalomfelfogása átmenetet mutat egy, a 18. század végén már avított, de a magyar, különösen a protestáns ideológiában mélyen meggyökerezett vallásos állapotból egy modern, szekularizált, mai értelemben véve tudományosabb szemléletmód felé. Kétségtelen, hogy a „király” mindkét szakaszban magát a társadalmat testesíti meg, érdekeik egybeesnek, a társadalom mozgása a királyét követi. Ez a király az első periódusban csak csupán természetes erőkkel áll szemben, részint Istennel, vagyis a legáltalánosabb értelemben vett természeti környezettel, részint az ember született tulajdonságaival. Az a bizonyos „udvar” nem egy réteget, nem egy osztályt vagy más szociális csoportot képvisel, hanem ártó természeti tulajdonságokkal felruházott egyének gyülekezete. Maga a fejedelem szintén mint jó vagy rossz tulajdonságokkal rendelkező egyén áll ezzel szemben. A második periódusban az „udvar” a természet erőinek képviselőjében továbbra is támad, vele szembe azonban egy társadalmi képződmény szegül, a nemesség.

Ha Hunyadi János személyiségét ráállítjuk erre a fejlődési vonalra, őt a középtájon találjuk. Természet adta tulajdonságaival egy személyben testesít meg egy társadalmi osztályt.

A társadalomfelfogás alakulásában tehát a HJ az első tragédiákkal megkezdett út végén áll. És ha ez igaz, akkor az évtized elején keletkezett, 1772–1773 táján. A Hunyadi családról szóló három darab gyors egymásutánban, egy lendülettel jött ki Bessenyei tolla alól.

Talán erre a korai időre céloz a műnek egy másik egyedülálló sajátossága: az a különös kíváncsiság, melyet a hadászati kérdések iránt tanúsít. Ezek egyike-másika elég közel esik az általános emberi problémákhoz, mint elsősorban a vezér magatartása, melyre vonatkozóan számos megfigyelést, megállapítást tesz (a 21–22, 44, 46, 47, 50, 68, 70. lapokon). Többnyire azonban szakértőként szakmai kérdésekhez szól hozzá. Szóba kerül a határvédelem (5, 9, 53), az állandó hadsereg (10), a

hadrend (5–6, 11, 17–20, 35, 45, 47), ezen belül a szekértábor (17), a táborverés (35), az egyes fegyvernemek tulajdonságai és alkalmazhatósága (17–18), külön a huszárságé (5–6), a harcmodor (17), a különböző taktikai elemek, a rajtaütés (11), az éjszakai támadás (28), a hadicsel (12, 34, 47), a propaganda (14), a katonák harci kedvét befolyásoló eszközök, mint a buzdítás (16, 22, 45), a jutalmazás (6, 23) és sok egyéb. Egy alkalommal a hőst is megrója hibás hadmozdulat alkalmazása miatt (44). A hadtudomány két klasszikusát, Turenne-t és Montecucolit név szerint említi (20). E témában a szokásosnál bővebben veszi át Heltai tudósításait, és majdnem minden mozzanathoz van hozzáfűz-nivalója. Effélének többi munkájában nyomát sem látom. (Említettem, hogy a H-ban olvasható, meglehetősen terjedelmes csataleírások inkább közhelyekből állnak.) Nem tudom, összefüggésbe hozható-e ez azzal a tétova érdeklődéssel, amellyel a katonai pálya felé kacsingatott (Gálos, i. m. 39, 45). Esetleg ismét felmerült benne a gondolat, amikor bátyja, Sándor, 1773 tavaszán a testőrségtől átlépett a sorkatonasághoz, és ma-ga is távozni készült.

A bevezető sorok szerint Bessenyei e munkájában „a' föld színén elterjedett Nemzetekről” fogant gondolatait kívánta csokorba szedni. Azt azonban nem mondja meg, hogy miféle problémákat lát ezekkel kapcsolatban. Landos 5. jelenésbeli első monológjára látszik utalni, azonban ez a műnek csak egy mellékes epizódja.

Bevezetésül a mai világ elfajult erkölcséről hallunk, de azonnal kiderül, hogy az elfajulás egyidős az emberiséggel, a kereszténységnek pedig a kezdetektől jellemzője. Hirtelen váltással a fizika világába csöppenünk, a mozgás lehetséges okai közé, amelyből nyomban a lélek halhatatlanságának kérdése merül fel. Mielőtt azonban erről bármit is megtudnánk, újabb zökkenővel „a' valóságos igasság” és az egyéni haszon összehangolásának a nehézségei kerülnek terítékre, majd — ismét váratlanul — az emberiség őstörténete. Ezek után (a 86v lapon) indul az egybefüggő tárgyalás: hogyan befolyásolja az egyén meg a nemzet boldogságát a politika, a társadalom szerkezete. E fejtegetés megoldás nélkül szakad félbe, mert kiderül, hogy sem politikával, sem államtannal nem érdemes foglalkozni, de sőt semmivel sem, hiszen „supa természetből” egyáltalán nem származhatik boldogság. A természet nem tudja rendre szorítani az embert. Erre csak a hit képes (96v). Az azonban, „kinek Lelki esmérési ilyen mennyei Hitet nem esmérhet”, az bizony minden reménytől megfosztva vigasztalanul tévelyeg a világban. Az embernek tehát szüksége van (vagy inkább volna) a hitre. Ez a mű végső tanulsága.

A szétszaggatott gondolatkezdemények között csak az olvasó teremthet összefüggést, azzal a feltételezéssel, hogy a szerző a világ és a tudomány egészére kiterjedő teljes bizonytalanság és reménytelenség állapotát kívánta elé tárni. Ennek a befejező megállapítás sem mond ellene, hiszen nemcsak az ateista problémája maradt megoldatlanul, hanem a lélek halhatatlanságának kérdése is függőben.

A szerkezet a széteső tartalomhoz igazodik. Szauder formátlannak mondja.

A társadalmat rendező elvek öt képviselője között folytatott beszélgetés néhány egyszerű, külsőséges dramaturgiai eszközzel és kellékkel némi mozgást visz a színpadra, anélkül azonban, hogy az elméleti fejtegetések sorozata drámai jelleget öltene. („Egy asztalhoz leül”, „széket veszen”, „meg szollítja”, „el megyen”, stb.) Gálos szerint ez a külső Voltaire-től való (i. m. 373), erre az eredeztetésre azonban nincs szükség, mert hasonló szerkezet a magyar irodalomban is kimutatható *Az apostolok versengésétől* kezdve. A hét jelenésre osztott forma első pillantásra mellékesnek is látszik, hiszen a fölvetett gondolatok bármely értekező műfajban kifejthetők lennének. Azonban a szereplők mozgása hozzájárul jellemzésükhöz és szavaik értelmezéséhez. A 2. jelenésben Kodor „Nefftont, Lokkot, Deskártot, Laibnitzot, Malebranst magával hozza... ’s el kezd dűnnyögve magába olvasni. Sondi lassan háta mellé szívódik, és reá figyelmez”. Majd „Kodornak által ellenében le ül”, előhúz ő is egy könyvet, mégpedig „Formeit..., ki Voltérnek tudományát tzáfolja”. Erre Kodor „könyveit öszve szedi, ’s el megyen”. Úgy érzem, e jelenet szorosan hozzátartozik a két személy meg a köztük levő viszony bemutatásához, és feljogosítja az olvasót arra, hogy később induló beszélgetésükben mögöttes tartalmat is keressen.

A szereplők nem személyeket, hanem tudományokat testesítenek meg, jelesül Sondi a teológiát, Kodor a filozófiát, Rollai a politikát, Landos a históriát, Dondi a statisztikát (’államtant’). Bessenyei másutt, később, úgy nyilatkozik, hogy ez az együttes képes magyarázatot adni az ember és a társadalom problémáira: „Tudod, hogy a historiának a filozofia, statistica, politica és maga a természet törvénye mind testvér attyafia. Hogy is írjad az emberi tselekedeteket, hogy értelmekben mind ezekre ne nehézkedgy?” (*Rómának viselt dolgai*, EPhK 1919. 201.) Azt, hogy ő maga nem képes a nagy problémákat megoldani, azzal indokolja, hogy ezekhez nem ért: „Sem Historicus, sem Theologus, sem Philosophus, sem Politikus, Statista, sat. nem vagyok” (uo., ItK 1933. 145). A TT élén álló „Túdósítás” a semlegességét hangoztatja: „mindenik személy elő-adja a’ maga értelmét benne. Őket beszéltetem, magam részemről halgatok, ítéljen az olvasó.”

Az öt szereplő együttes felléptetése hangsúlyozottá teszi a kérdések megoldhatatlanságát. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha ezek együtt sem tudnak választ adni, akkor válasz nem is létezik. Ám a szerző a „drámai” formát kihasználva a semlegesség örve alatt magukra hagyja őket, és így egyenként valóban tehetetlennek bizonyulnak a nehézségekkel szemben, amelyeken együttesen talán úrrá lehetnének. Gondolataik egymás mellett csúsznak el, nem állnak össze egységgé. A vitatkozók egyik fele oda sem hederít a másikra, nincs is jelen. Kodor a 2. jelenés végén elmegy, és csak a 6.-ban jön vissza. Sondi a 4., 5., 6. jelenés alatt van távol. Sondi az 1., Kodor a 2., Rollai a 3., Landos az 5. jelenésben magában beszél. Az első négy jelenésben 1–2 személy lézeng a színpadon, egyedül a 7.-ben vannak együtt valamennyien, de ott csak kettő jut szóhoz. Nem hiszem, hogy ez dramaturgiai ügyetlenséggel magyarázható. Inkább úgy gondolom, hogy a „formátlanság” keresett forma és a gondolatok szétdarabolásának tudatos eszköze.

A semlegesség fikatív. A mű úgy van felépítve, hogy az egyes tudományok egy látszólagos és egy valóságos értékrendbe kerülnek. A sor elejére a teológus Sondi áll. Ő az, aki a vitát megnyitja (82r–83r), majd berekeszti (97v–99r). A többiek csak kétségeiket fogalmazzák meg, saját szempontjaik terméketlenségét panaszolják, egymást cáfolják, illetve egymástól várják — hiába — a megoldást. Sondi álláspontjával szemben nincs apelláta, annál kevésbé, mert ő a többiek beszélgetése alatt nincs is jelen. Nem tudjuk, mit válaszolna a kérdésekre. Amikor visszatér, azonnal átveszi a szót, és az elhangzottaktól függetlenül igazságot tesz. A többiek ekkor meg sem mukkannak.

A második hely a filozófus Kodoré, ki mind a 2., mind a 7. jelenésben Sodinak egyedüli partnere, és e helyzetében része van a téma fölvetésében és lezárásában. Ő az, aki hitelesíti a teológus konklúzióját azzal, hogy abban „megilletődvén az Istent csudálja”. Nem mond ellent, de nem is hagyja magát meggyőzni, és kitart ama véleménye mellett, hogy az emberi boldogtalanság elháríthatatlan. Sodinak nincs módja replikázni, mert a mű véget ér. Kodort sem érdekli a többiek okfejtése, a darab jó részében ő is távol van.

Sondi és Kodor mondanivalója a műnek egy-egy negyedrészt teszi ki, a másik három a másik 50 százalékon osztozik.

Kodor fejtegetéseibe a politikus Rollai meg a státista Dondi összesen 8 röpke mondat erejéig mer belekérdezni, a historikusnak torkán akad a szó. Hármuk között a politikus viszi a prímet. A politika „az leg első mindenütt” — ismeri el a státista (86v). Rollai az, aki a 3. jelenésben legalább megpróbál szót váltani a teológussal, bárha az faképnél is hagyja őt. A szegény historikusra senki sem kíváncsi. Csak az 5. jelenésben szerepel, ott is kénytelen bevallani, hogy tudományával az égvilágon semmire sem megy, mert a história csak mese. Mindössze arra vállalkozik, hogy a többiek, elsősorban Rollai megállapításait példákkal igazolja (86v–87v, 91v–92r). Bessenyei a történettudomány hasznosíthatósága iránti kétségeit más műveiben is sokszor hangoztatja: „oly tudomány, mely színében cifra, de magában sovány” (*A természet világa* 226, vö. még *Magyar országnak törvényes állása. Prózai munkák. 1802–1804.* Sajtó alá rendezte Kókay György. Bp. 1986. 231. és másutt is.)

A szerkezet tehát nem igazolja a szóban bejelentett pártatlanságot. Azt hiszem, a névadás technikája sem. Itt használja első ízben furcsa, szemlátomást mesterkélt neveit, melyek magyarázatát — mondja Gálos (i. m. 181.) — csak ő tudná adni. Ez igaz. Mégsem tartom kizártnak, hogy beszélő nevekkel van dolgunk, melyek a személyeket, illetve az általuk képviselt felfogást is minősítik. Rollai, a politikus erősen emlékeztet arra a Rollinra, akit az író másutt idéz, és akinek fordítását a *Magyarságban* javasolja. A másik négy név magyar közszavakat látszik rejteni, vagy inkább súgni. „Landos”: „landúl” (‘lángol’, Czuczor–Fogarasi). „Dondi”: „dundi, dunda, döndi” (‘együgyű, alamuszi’, uo. és TESz). „Kodor” a tévelygést, útkeresést idézi: „kódorog, kódorít” (rövid első magánhangzóval is: „kodorog, kudorog”, TESz). „Sondi” a sandaságot, sunyiságot hordja magán: „sonda, sandi, sanda, sundi” (‘alattomos’, Czuczor–Fogarasi és TESz). Nem állítom, hogy e szavak ebben az alakban és jelentésben voltak részei a korabeli szókincsnek, de nem hiszem, hogy hangzásukkal más képzetet ébreszthettek volna a kortárs olvasóban. Bessenyeiben sem, akinek egyik kedvenc szava a „sunda”. Mindazáltal, ha netán e névazonosítások ugyanolyan mesterkéltnek lennének is, mint Bessenyei névadása, a beszélgetők sötétben tapogatózó tétováságával, a kirajzolódó jellemekkel nem állnak szemben.

Különösen a két főszereplő esetében látszanak találónak. Sondi a szerző szemével nézve antipatikus figura, aki nem kételkedik, hanem

habozás nélkül tud és oktat, nem érvel, hanem kinyilatkoztat, az isteni igazság birtokosának jelenti ki magát, a vallási türelmet nem ismeri, átkozódik, fájlalja, hogy az egyház manapság már nem avatkozhat bele a politikába. Azt hiszi, hogy Voltaire-rel szemben meg kell védelmezni az igaz keresztyénséget, vagyis azok közé tartozik, „kik tellyes életekbe három sor írását sem olvasták” (*A holmi*, id. kiad. 348). Erősen emlékeztet arra a beretvált fejű papra, aki a művet betiltotta.

Bíró Ferenc Kodorban Bessenyei alteregóját mutatja ki, azt a világban levő materialista filozófust, aki *A természet rendje* problematikáját feszegeti, kifejezéseit ismétli, és akinek helyzetét a *Bessenyei György magához tükrözi* (*A fiatal Bessenyei...*, i. m. 234–241). Valóban, Kodor az, aki Bessenyei előszeretettel citált auktorait magánál hordja, és aki a Voltaire-t támadó Formey nevének hallatára feláll, és elmegy. Ő jutott el az emberileg megszerezhető tudás csúcsára, „hogy végre semmit nem tud” (92v). Vö.: „csak azok valójában okosok, tudósok, kik igen sokat tudván el hiszik, hogy semmit se tudnak” (*Rómának viselt dolgai*, ItK 1933. 146).

Bessenyei egyik későbbi munkájában nyíltan megfogalmazza a teológiáról és a filozófiáról vallott véleményét. A filozófusok a tudósok között „első emberek” — mondja (*A természet világa* 2834). A teológia viszont „dogma... véghetetlen csatázó tudomány”, amely a vallást esztelenséggé süllyesztette (uo. 2961–2964). Ennek fényében Kodor és Sondi viszonya más megvilágítást kap, mint ahogy első pillantásra látszik. Kodor Sondit dicsérő, sőt magasztaló szavai oly mértékben túlzottak, hogy inkább gúnyt érzek mögöttük: „benned meg illetődven az Istent tsudálom, ... ki a' tölled magyarázott Isteni igazság... szerént” stb. (99r) Eszünkbe jut, ami egyszer már meg volt mondva: „Nem magyarázhattuk az örök nagy rendet” (H 5.261, és lásd még uo. 6.123–128, *Az embernek próbájában* sokszor).

Kodor igazi párja, vitapartnere nem Sondi, akivel nem tud közös nevezőre jutni, hanem Rollai. Rollai a dolgok pozitív oldalát látja, megpróbál megoldást keresni, javaslatokat tesz. Mégpedig olyan gondolatok jegyében, amelyek Bessenyei korábbi írásaiban merültek fel. A 3. jelenés első monológjában az igazság és a haszon problémáját hozza elő: „a' valóságos igasság csak haszon... Minden mesterségünk abba áll, hogy hasznunkat a' mások hasznának meg-fogyasztása nélkül ke-

ressük”, stb. Ez *Az embernek próbája* egyik alapvető megállapítása volt („egy sem igaz haszon az, valami más kárával eshetik”, *Költemények*, id. kiad. 289. és vö. uo. 259, 261, 303). Folytatólag az erőszak és az igazság viszonyát vizsgálja, mely a H-ban kapott hangsúlyt. A helyzetet a felmerülő nehézségek ismeretében sem látja reménytelennek. Elképzelhetőnek tartja, hogy a politika, a helyes kormányforma boldoggá teheti a közösséget; föltételezi, hogy az ember csupa természetből is megzabolázhatja magát; úgy véli, hogy az igazi bölcs megtalálhatja nyugalma a világban. Rollai, Dondi és Landos között a kérdések légioja merül fel, de a szín áttekinthető marad mindaddig, amíg Kodor be nem lép. Ő aztán Rollai ötleteit rendre visszautasítja, és rámutat komolytalanságukra. Mintha Bessenyei önmagát cáfolná.

Az élen álló „Túdósítás” szerint közvetlen irodalmi források után nem kell nyomoznunk. Ez már csak azért is így van, mert a szóba hozható gondolkodók arra törekedtek, hogy magyarázatot keressenek az őket foglalkoztató kérdésekre, eloszlassák a fölvethető kételyeket. Bessenyei viszont ezúttal csak kérdéseket vet föl, csak kételyeket támaszt, és azt akarja bebizonyítani, hogy megoldás nincs. Kútffókkal tehát csak egyegy ponton érintkezhet, egészében, szellemiségében nem. Mindemellett az olvasmányélmények hatása természetesen érvényesül.

Példaként nézzük a TT egyik központi problémáját, az erőszak és a büntetés kérdését, melyet Rollai a 3. jelenésben vet föl: „Nézd hogy teszi magát az erőszak a' világba törvénné, ... ki aggatta hát fel a' vitézeket, kik az ember világnak vérit ontották?” Ugyanez Kodornál a 6. jelenésben: „fegyverek hegyire ágyú golyóbisokra rótták az igasságot, ... nyavajás igassága van egy embernek e' föld golyóbissán, ki sem fegyverrel, sem pénznel nem bír!” És Sondi a 7. jelenésben: „A' természet... semmi ellene el követett gonoszságot meg-nem büntethet.” Lehetne forrás a Bessenyei által többször citált Pufendorf, aki azonban nem a saját, hanem „egyesek” nevében beszél: „Quelques-uns prétendent néanmoins que ces Récompenses et ces Peines Naturelles ne sont pas une suite nécessaire des Actions Bonnes ou Mauvaises. L'expérience, disent-ils, fait voir tous les jours que plusieurs personnes ne s'attirent en bien faisant que de la haine, de l'envie, et autres semblables maux; pendant que mille Scélérats jouissent paisiblement et impunément du fruit de leurs crimes”. Stb. (*Le droit de la nature et des gens*. Traduit du Latin

par Jean Barbeyrac. Tome I. A Leide 1759. 235.) Ha tehát e gondolat történetesen Pufendorf közvetítésével jutott is szerzőnk tudomására, a forrás akkor sem ő, hiszen maga is másoknak tulajdonítja. Elsősorban a bibliai Prédikátornak, mint e panaszáradat ősforrásának. Így áll elő az a különös helyzet, hogy a TT-nek ott sincs forrása, ahol van.

Kodor a 6. jelenésben az ellentétek elválaszthatatlan egymásmellettiségről, keveredéséről, egymásba való átcsapásáról beszél: „Minden gyönyörűségembe fájdalmat találok, és minden fájdalomba van haszon... A' mi ma rossz volt, holnap jóvá lett, a' mi pedig tegnap jó volt, ma már rossz... Jó, rossz, haszon, kár, igasság, nem igasság, kedv, fájdalom úgy keveregnek egymás közt” (92v–94r). Eckhardt Sándor megállapítja, hogy Bessenyei itt Robinet fejtegetéseit idézi (EPHK 1919. 206). Ez a szavakat illetően igaz lehet: „Le spectacle de l'Univers nous a montré par-tout le mal à la suite du plaisir, la vérité près du mensonge, la vertu et le vice confondus ensemble au point de nous faire illusion. Le mal a abondé où le bien abondoit.” (*De la nature*. I. partie. A Amsterdam 1762. 227.) Azonban Robinet a lényegét illetően Pope felfogását képviseli, amellyel Bessenyei közvetlenül is megismerkedett. Kérdés tehát, kell-e egy közvetítőt is beiktatnunk.

Ennél fontosabb azonban, hogy az ellentétek egymásmellettiségéből mind Pope, mind Robinet az ellentétekből keletkező harmónia látomására jut el. Erről viszont Bessenyeinél szó sincs. Ő ráadásul belekeveri Voltaire egy más témára vonatkozó fejtegetését: „Nem tudom honnan jöttem világhosszra, nem tudom miért taszigáltatom itt ebbe a' nagy lármába, ide tova, nem tudom hova megyek, s' mit kívánjak... Le feküsztek, alusztok, esztek, isztok, beszéltek, halgattok, nem tudjátok mi okon” (93rv). Voltaire: „J'ignore comment j'ai été formé et comment je suis né. J'ai ignoré absolument pendant le quart de ma vie les raisons de tout ce que j'ai vu, entendu et senti.” (*Dictionnaire philosophique*. Oeuvres complètes, id. kiad. 59. tome. 289. „Ignorance.”) Így aztán az ellentétek nem a maguk konkrétságában kerülnek viszonyba egymással, hanem valami ködös elvontságban, mintha csak a megítélés bizonytalanságából látszatszerűen keletkeznének. Kodornál nem a rossz áll szemben a jóval, hanem ugyanazon dolog lehet szubjektív megítélés szerint jó is, rossz is. Végül is a két szövegnek, Robinet és Voltaire szavainak összeházasításából olyan öszvér születik, amelyre a szülők egyike

sem ismerne rá. Kodor pesszimizmusának különös jelentőséget ad az a tény, hogy Bessenyei egyszer már fölfejtette ezt a szövevényt, és akkor kielégítő választ talált: a jó és a rossz viszonya, helye a teremtés egészében egyik központi és megnyugtatóan megválaszolt kérdés volt *Az embernek próbájában*, és a megoldás adta a kulcsot a HJ-hoz is. A „Balanz im Guten und Üblen” a *Die Geschäfte der Einsamkeit*ben is megvolt még, és ott valóban Pope meg Robinet szellemében. A TT most ismét előveszi e problémát, és már megint tehetetlenül áll vele szemben.

Tényleges és megragadható forrása csak néhány pozitív tartalmú részletnek van.

A historikus adatai egytől egyig megtalálhatók a Bessenyei által mást is felhasznált történeti irodalomban. Az 5. jelenés elején Voltaire *Essaijének* szétszórt közléseit hozza össze. Kolomannus király és Almus herceg párviadala (86v–87r) Heltai Gáspár *Magyar krónikájából* került ide, kiegészítve a Pethő–Kovács-féle krónika Esopus-utalásával. Az egész történet a MN-ben is olvasható. Mátyásról és az idegen mesterekről (87r) ugyancsak Heltai beszél. Mátyás és a külföldiek jószág-szerzése az 1486-os törvénykönyv 32. cikkelyére céloz, bár ott csak a velenceiekről és a lengyelekről van szó. (E forrásművekről lásd a MN-EE bevezetőjét.) Hunyadi László és János történetét (87rv) maga is feldolgozta, ehhez itt forrásra nincs szüksége.

Bíró Ferenc észrevette (*A fiatal Bessenyei...*, i. m. 314), hogy az 5. jelenésben Dondi és Rollai beszélgetése (88r–91v) fő vonalaiban Condillac *Traité des systémes* c. munkájának 15. fejezetét követi („De la nécessité des systémes en politique, des vues et des précautions avec lesquelles on les doit faire”. Kiadva: *Oeuvres philosophiques*. Ed. Georges Le Roy. Vol. 1. Paris 1947. Corpus Général des Philosophes Français, Auteurs Modernes XXXIII. 208–209.) Innen jön az állam jó és rossz állapotát meghatározó tényezők számbavétele. A társadalmat alkotó „tagok” felsorolása is, azonban figyelemmel a magyar viszonyokra és a köznemesség szempontjaira: község, nemesi rend, papság, királyság, hadsereg, törvény, gazdaság, kereskedelem, hit, erkölcs. (L'épée, la robe, l'église, le commerce, le finance, les gens de lettres, et les artisans de toute espèce: voilà les ordres de citoyens. Il faut que... chacun soit aussi

heureux qu'il peut l'être, sans que le bien général du corps soit altéré." Stb.) Fontos a köztük levő egyensúly biztosítása, ami az uralkodó első feladata. (E gondolatsort *A holmi* XXIV. fejezetében folytatja és tökéletesíti.) Condillac figyelmeztet a szomszéd országok erőviszonyainak felmérésére, az emberek természetének kiismerésére. Felhívja a figyelmet arra, hogy a körülmények változásával a szisztémának is változnia kell. („Il est évident qu'un système formé suivant ces règles, est absolument relatif à la situation des choses. Cette situation venant à changer, il faudra donc le système change dans la même proportion.") A szakasz lényeges megállapításai tehát tőle valók, más forrást fölösleges keresnünk. Az egyes állításokat illusztráló példák (orvosok, orvosság, spártai vitézek) nyilván önállóak.

Sondi záró fejtegetései az istenhit szükséges voltáról — mint Eckhardt megállapítja (EPhK 1919. 198.) — emlékeztetnek annak a Formeynek a tanítására, akinek könyvét a kezében tartja. Eckhardt a *Le triomphe de l'evidence* c. munkájára (I–II. A Berlin 1756) hivatkozik, és utal egy másikra (*Preuves de l'existence de Dieu*), amelyet nem látott. (Én sem.) Inkább egy harmadikkal találtam némi rokonságot (*Consolations raisonnables et religieuses*. A Yverdon 1768). De azt hiszem, az igazira (ha van ilyen) egyikünk sem bukkant rá. Sondi bevezető történeti áttekintése az eretnekségekről egyikben sincs benne. *A magyar néző* (H. é. n. 12–13.) kis eltéréssel és jóval rövidebb körítéssel ugyanezt a felsorolást adja. Ott a mű egészének forrásaként Voltaire *Essai*-jét, Millot, Vaissète és Jacquet munkáit adja meg. E lista azonban egyiküknél sem található. Alapjaiban minden bizonnyal a téma népszerű szerzőjének, Gottfried Arnoldnak valamelyik munkájára támaszkodik (*Kurz gefasste Kirchen-Historie des Alten und Neuen Testaments*. Leipzig 1700; *Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-Historie*... Frankfurt am Mayn 1729), mely századonkénti bontásban adja elő az egyháztörténetet, minden századnál külön fejezetben sorolva fel az eretnekségeket. De egyrészt közvetítő forrással kell számolnunk, másrészt a névformák torzulása és az időrendi tévesztések az emlékezetre utalnak.

A keletkezés idejét illetően nem tudok állást foglalni. Gálos — más támpont híján — betegségének végére és a *Die Geschäfte der Einsam-*

keit írásának tájára teszi (i. m. 181, 373). Valóban, betegségére látszik utalni a magánosság, amely az írás közben körülveszi, az orvosokra, betegségekre, egészségre történő feltűnően sok (legalább tíz) utalás, főleg pedig a rossz közérzet és reménytelenség, amely a műből árad. A TT valamivel később keletkezhetett, mint a német munka. Ebben merült fel az ötlet, mely itt megvalósításra kerül: „Képzeld el magadnak egy nagy asztalt, amely körül” a világ legzseniálisabb gondolkodói ülnek, vitatkoznak, hogy „meghatározzák a természet morális rendszerét”. Vajon elképzelhető-e — teszi fel a kérdést —, hogy egy véleményre jussanak? (Id. kiad. 167–168.) A német nyelvű „foglatosságok” ugyanazt a kérdéskört feszegetik, mint a TT, és ugyanúgy a fizikai világ felől indulnak a társadalom felé (Id. Gálos, i. m. 181. s köv., Bíró: *A fiatal Bessenyei...*, i. m. 151. s köv., Bruckner János: *Bessenyei és kora politikai filozófiája*. ItK 1954. 35–38). Azonban a régi úton járnak: a fejedelem jó tulajdonságaiban látják a megoldást, emberismeretében, melynek segítségével tanácsosait a legcélszerűbben választhatja ki. E tekintetben nem sokban térnek el az *Ágis* ajánlólevelében mondottaktól. A *Die Geschäfte* írásának idejét Kókay György 1775–1776-ra tájolja (id. kiad. 28). A TT ugyanezen időre datálható, de valamivel későbbre. Ez már elindul abba az irányba, amely a TÚ-ban folytatódik. Ebben már felmerül az a gondolat, hogy az emberi boldogságnak nemcsak természeti feltételei vannak, hanem esetleg társadalmiak is: a nemzet, a status és annak tagjai (az osztályok), a systema, az államforma. Messzire még nem jut. A törvényhozó még szuverén, aki saját tetszése, tudása, természete szerint kormányozza az alája rendelteket, akik saját természetük szerint reagálnak törvényeire. Még szó sincs az „alku”-ról, mely később e kérdéskör magvát képezi. Meglehet, hogy a pesszimizmus részben abból is fakad, hogy ez az első lépés még nem vezetett el a várt eredményhez. De az új fogalmak már jelen vannak.

LUKÁNUS ELSŐ KÖNYVE

A mű 1776-ban jelent meg. Lucanus költeményével Bessenyei már vagy tíz évvel korábban megismerkedett. Barcsay Ábrahám 1773 májusában írja neki egy levélben, hogy álmódott róla: „Láttalak, Gyuri, az őrszobában felébredni és a német derekaljról felugorván Lukánust fényes tarsolyodból kihúzni.” A jelenet az 1765 és 1767 közötti időre látszik utalni, melyben együtt szolgáltak Bécsben. Bessenyeinek kedves olvasmánya lehetett ez a könyv, ha barátja emlékezetében a személyéhez kötődött. Valószínű, hogy német fordítását lapozgatta, mert a némettel Bécsbe érkezése után rögvest meg kellett barátkoznia, más nyelvekkel csak 1769/70 táján kezdett ismerkedni; latinul ekkor nemigen tudhatott, hiszen ebben később sem érte el a korabeli értelmiség színvonalát. Magyar Lucanus még nem volt. Kettejük között szóba kerülhetett a magyar fordítás ötlete. A levél így folytatódik: „fűdd meg azért hangos sípodat, s ébreszd fel zsibbadt érzékenységeinket”. (*Bessenyei György társasága*. Sajtó alá rendezte Horváth Endre. [Bp. 1941.] Magyar Irodalmi Ritkaságok, LIII. sz. 28.) De már 1772 márciusában egy hozzá küldött verse elé Lucanustól veszi a mottót (uo. 18). A L dedikációját Bessenyei Barcsayhoz intézi, aki a poétát ajánlotta és a fordítást javasolta neki.

Hogy a munkához ténylegesen mikor kezdett hozzá, arra nincs közvetlen adat. A fentiek értelmében 1773 májusában még nem. Szauder úgy vélekedik, hogy a következő hónapokat erősen lefoglalták közéleti teendői, betegsége, és legközelebb majd 1775 végén fordult ismét az irodalom felé (i. m. 49). Ezzel szemben Gálos felteszi, hogy betegsége idején fogott hozzá (i. m. 154). Az ajánlásban felpanaszolja, hogy rengeteget dolgozott a fordításon, ezerszer igazította, míg végre beleúnt, és nyomdába adta. Akármennyit izzadt is rajta, a kis munkára néhány hétnél, hónapnál több időt aligha fordított. A cenzúrával ezúttal nem volt probléma, halogatásra ok nem látszik. Tehát az írás ideje a megjelenéssel egyező 1776 lehet.

Nyomósabb érvek is emellett szólnak. Az ajánlásban a jelen munkát összeveti a Pope-átdolgozással, és azt mondja, hogy míg emebben elsősorban a szerző gondolatai ragadták meg, és azokat igyekezett a saját eszméihez illeszteni, addig a Lucanus-fordítást nyelvi kísérletnek szánja. „Valóságos Magyar fordítást” kíván tenni, hogy kipróbálja, meddig emelkedhetik fel a magyar nyelv pompájával és méltóságával. Mint mondja, „új magyar szóllásnak módjaival” is kísérletezik, vigyázva, hogy „a Magyarorságnak természeti ellen” ne menjen. De „újságnak kell elsőbe valaminek lenni, hogy belőle osztán hasznos óság lehessen”. Munkája célját az anyanyelv felemelésében határozza meg, mégpedig hangsúlyosan: mind a legelső, mind a legutolsó mondatban.

Bíró Ferenc megállapítja, hogy Bessenyei mindeddig egyetlen szót sem szólt a magyar nyelv kérdéséről, pedig ez akkor már közkeletű téma volt a hazai értelmiség körében (*A fiatal Bessenyei...*, i. m. 299–300. és *Uő: Nemzet, nyelv, irodalom*. ItK 1984. 560.) Ettől kezdve viszont a kérdés állandóan érdeklődésének előterében marad, sőt, széleskörű nemzeti közművelődési programmá bomlik ki. (Pontosabban szólva, széleskörű nemzeti közművelődési programjának ez az első nyilvánosságra hozott részlete.) Hogy ennek egyéb összetevőitől eltekintsek, a magyar nyelv kifejezőerejének dicséretét zengi *A hármas vitézek* előljáróbeszéde (1779), a *Magyarság* (1778); „A magyar nyelv fel emelkedéséről” értekezik *A holmi* (1779), szól erről a *Jámbor szándék* (1781) és sok más. A L ajánlásában mentegetőzik ugyan gyenge magyarsága miatt, de később önmaga példamutató szerepét hangsúlyozza. *A hármas vitézekkel* bizonyítja, hogy magyarul is lehet „elég erővel, méltósággal, mélységgel irni” (*Színművek*, id. kiad. 594). A *Magyarságban* szintén saját műveire — köztük a L-re — hivatkozva kérdi: „Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak?... Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésre, dicséror beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az *Embernek próbáját*, *Telemakhust*, *Ágist*, *Lukánust*, fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát, sem csekélységét észrevenni.” (*Válogatott művei*, id. kiad. 590.)

Gondolom, mindebből világosan látszik, hogy Bessenyei pályáján a L nem egy mű a sok közül, és nemcsak azáltal tűnik ki, hogy az egyetlen szó szerinti fordítása, melyet nem szőtt bele saját gondolatainak hálójá-

ba, hanem munkássága egy új szakaszának nyitánya, vagy legalábbis egy abban újonnan kibontakozó szál első darabja.

Ez a szál nem a töprengő filozófus, nem a bihari remete havas csúcsai felé vezet, hanem a közéleti embernek, a nemzeti művelődésügy harcosának útvonalával fut párhuzamosan. Már persze annyiban, amennyiben ez a két személy egymástól elválasztható. Következik ebből, hogy a L genezise után a politikus Bessenyei környezetében kell nyomoznunk. És 1776 nyarán találjuk meg azt a rugót, mely érdeklődését ebbe az irányba taszította. Ürményi József kancelláriai tanácsos 1776 június eleji előterjesztése nyomán augusztus 5-én adta ki a királynő azt a rendeletét, amely a tankerületek felállításával és az egyházi iskolák ezekbe való betagozásával a protestáns iskolarendszert merőben új alapokra helyezve annak szabadságát jócskán megcsonkította. Az összes iskola a felállított Tanulmányi Bizottság felügyelete alá került. Az egyházpolitikai problémák, a vallási sérelmek közül ezen a nyáron egy csapásra az oktatásügy került az első helyre. Tudjuk, hogy az intézkedés dühös hadakozások sorozatát indította el a protestáns táboron belül is, kiéleződtek a személyes ellentétek, egzisztenciák buktak és emelkedtek. Bessenyei mélyen belekeveredett a dologba, melynek eseményei magánéletét is erősen befolyásolták. Az ügynek ez a vonala nem ide tartozik, de meg kell említenem, hogy hitfelei jó részével is szembekerült, baráti környezete szinte kicserélődött, és ekkor indult meg az a folyamat, mely katolizálásához vezetett. Egy ilyen roppant megrázkódtatás nem maradhatott hatástalan gondolatvilágára, érdeklődési körére sem. Kézenfekvő, hogy a politikai életben váratlanul, éles formában fölvetődött téma irodalmi munkásságában is új irányt nyitott. Szauder József szerint ezek a küzdelmek ébresztették rá arra, „hogy nemzeti kultúránk alapján, önállóan, a magunk erejéből s eszközeivel kell továbbhaladnunk” (i. m. 51). A magunk eszközei között magától értetődően előkelő helyet foglal el az anyanyelv. A L ez új irányba tett első lépés. Keletkezését tehát 1776 második felére teszem. A hirtelen felbolydult légkörben jutott eszébe — talán Barcsay újbóli figyelmeztetésére —, hogy a régi ötlet megvalósításával hozzájárulhat a kibontakozáshoz, az útkereséshez. Ha tényleg sokat bűbelődött vele, úgy az az év utolsó hónapjaiban hagyhatta el a sajtót.

A forró elméjű római poéta az első könyv megjelenésével megtette kötelességét: a magyar nyelv méltósága igazolást nyert. A folytatásnak a vállalkozás lényegét illetően nem lett volna értelme. Ezért úgy hiszem, hogy Bessenyei ígéretét, mely szerint kedvező fogadtatás esetén hajlandó a további munkálatokra is, nem kell komolyan vennünk. A folytatásnak nincs is nyoma.

Az ajánlólevélben Lucanus fordításáról beszél, mintha a latin szöveg feküdt volna előtte. A vers prózában való tolmácsolását azzal indokolja, hogy nem volt képes a költő „forró elméjének tüzeit követni”, ezért meg kellett elégednie az egyszerűbb megoldással, mint tették azt sokan, köztük Marmontel. Valóban, Lucanus prózai fordításának gyakorlata kialakult az előző századokban. Hagyományosan versben fordították anyanyelvükre az olaszok (Luca de Montichiello már 1492-ben, Giulio Morigi 1587, Alberto Campani 1640, Gabrielle Maria Meloncelli 1707, Gaspare Luigi Cassola 1781) és az angolok (Arthur Gorges 1614, Thomas May 1626, Nicolas Rowe 1718), versben fordított a német Veit Ludwig von Seckendorf (1695), a lengyel Jan Alan Bardziński (1691) és Wojciech Stanislaw Chrościński (1693), a holland Heyndrick Storm (1617), a franciák közül Georges de Brébeuf (1654) és Pierre-Toussaint Masson (1765). Ezzel szemben prózában készült az első spanyol átültetés (Martin Masso de Oropesa 1540 körül) és kettő a franciák közül: Michel de Marolles (1623) és az említett Jean-François Marmontel (1766). Nem tudom, verses-e vagy prózai Caspar Wilhelm von Borck német fordítása 1749-ből, pedig, ha az imént nem csalódtam, ez lapulhatott Bessenyei tarsolyában. Az 1776 előtti időkből többnek nem hallottam a hírét.

Bessenyei tehát tudhatott prózai Lucanus-fordításokról. Elképzelhető lenne, hogy ezek mintájára maga látott hozzá az átültetéshez, ha latintudása ezt megengedte volna, azonban az ajánlólevélben elejtett utalás és a szövegek összehasonlítása kétségtelenné teszi, hogy Marmontel változata feküdt előtte, és a latint kézbe sem vette. Így tudja ezt első életrajzírója, Laczka János is: „nem ugyan magából az eredeti deák íróbul, mert meg kell vallani, hogy ő annyira deákul nem tudott, hanem a híres Marmontel francia fordításából” (Ballagi, i. m. 433). Lucanus és Marmontel szófűzése között oly nagy, ezzel szemben Marmontel és

Bessenyei szöfűzése között oly kicsi a különbség, hogy Bessenyei részéről sem Lucanus, sem valami más változat használata nem tételezhető fel. Ennek igazolására elég lesz az első verssorok egymás mellé fektetése:

Lucanus: *Bella per Emathios plus quam civilia campos, Iusque datum sceleri canimus, populumque potentem In sua victrici conversum viscera dextra, Cognatasque acies, et rupto foedere regni Certatum totis concussi viribus orbis In commune nefas, infestisque obvia signis Signa, pares aquilas et pila minantia pilis.* (*De bello civili libri decem.* Ed. Carolus Hosius. Lipsiae 1905. 1.1–7.)

Marmontel: *Je chante cette guerre dont la Thessalie fut le théâtre: guerre sacrilège, qui mit les lois aux pieds du crime; où l'on vit un peuple puissant tourner ses mains victorieuses contre lui-même, l'aigle s'avancer contre l'aigle, deux camps unis par les liens du sang, diviser l'empire, et se disputer le coupable honneur de hâter sa ruine, avec toutes les forces du monde ébranlé.* (*La Pharsale de Lucain.* Oeuvres complètes. 6. tome, 2^e partie. Réimpression de l'édition de Paris, 1819–1820. Genève 1968. 541.)

L: *Azon hartzról beszéllek, mellynek véres piatza Tessália vólt: olly Szentség-törő Hartz, hol törvény, igazság a' bűnnek lábai alá estek: hol egy hatalmas nemzet győzedelmes karjait önnön Hazája ellen fordította, és két vérséggel egy; de hartzal magába meg-szakadt Tábor, olly bűnös dütsőségén vetélkedett, mellybe tulajdon veszedelmét az egész megszádkodott Világnak minden erejével sijjettette.* (A6r–12)

Kiemeltem azokat a mondatrészeket, amelyek csak Marmontelből vezethetők le. Ellenkező irányba egyetlen betű sem mutat. Az összehasonlítást végig elvégeztem; végig ezzel az eredménnyel. Bizonyosággal e pár sor is elég.

Érdekességképpen említtem, hogy az Akadémiai Könyvtár egyik példánya (*La Pharsale de Lucain*, traduite en françois par Marmontel. I–II. A Paris 1767. 564.528/1–2. sz.) mindkét kötetének előzéklevelén ez olvasható: „Bessenyei Kapitány 1791:”. A könyv később a váci piaristákhoz került, majd az államosítás után jelenlegi helyére.

Mint a fent bemutatott példán látható, a fordítás a lehető legnagyobb hűséggel követi a mintát.

Csekély mérvű önállóság a jelzős szerkezeteknél tapasztalható, melyeknél néha visszacsengenek Bessenyei régiebb műveinek, illetve kedvenc olvasmányainak hangjai. A francia „théâtre” nála „véres piatz”; ez egyik szokott formuláját ismétli (pl. *A holmi*, id. kiad. 287), és eredetében Voltaire-re megy vissza („sanglant théâtre” *Henriade* 1.71, 297). Ilyennek látszik: „bús Egekből” (vö. H 1.360, 5.174), „Vitézi véreteknek” (vö. H 3.57), „fényes Napunk” (vö. H 1.351), „kék Égünk” (vö. H 1.167), „halgató tiszteletit”, „sohajtó Hazájának siralmas képi” stb., ahol Marmontel jelzőt nem használ. Ez azonban elég ritka, és a szó szerinti-ségnek nem mond ellent.

A 36. lapig a terjedelem is megfelel a mintának. Innen azonban a szöveg jelentékenyen megrövidül. A „Centúrión Lélius” kezdetű bevezetőtől a fordítás az eredetinek mintegy 3/5 részére zsugorodik. Ennek láthatóan a megoldhatatlan fordítási problémák felszaporodása az oka, illetve, hogy számolnia kellett az olvasók klasszikus műveltségének hiányosságával. (A magáéról nem is beszélve.) Néhol módosít, magyaráz egy kicsit. „Des Furies” nála „Akheron”; „le palladium”: „Minerva képét”; az üstököshöz hozzáteszi: „mellynek megjelenése egész birodalmaknak változását utánna szokta húzni”. Egy-egy mondatrészt már előbb is elhagyott („tout rentera dans l’ancien chaos”), a 36. laptól tömegével maradnak ki azok a nevek, szavak, fogalmak, amelyek magyarul nem voltak visszaadhatók, illetve Bessenyei ismeretkörén kívül estek. Elsősorban a földrajzi és mitológiai nevek légiója, a hozzájuk tartozó közléssel együtt: Léman, Vosges, Lingons, Ligurie, Le Var, l’Isère, le Rhône, Saintonge, Cévennes, Bourguignons, Hainaut, chaos, Bardes, Druides, Diane de Tauride, des implacables enfans d’Oedipe, Agavé és hasonlók özönnel. Jellemző, és nyilván ugyanerre a nehézségre vezethető vissza, hogy a mű címe (*la Pharsale*) sincs lefordítva, sőt, a műre vonatkozó dokumentumokban sem említik.

Egyetlen mondatnyi tartalmilag jelentős bővítmény akad: „nem kívánt a’ Nap olly vért ki-omolva látni, mellyet a’ párt-ütés önnön hazájának által szegezset szivébül eresztet” (26). A latin és a francia csak a sötétségről beszél, annak okáról nem.

A mű Bessenyei környezetében kedvező fogadtatásra talált. Marcus Annaeus Lucanus (39–65) a XI. század óta népszerű volt a hazai olvasóközönség körében, könyve már akkor megvolt Pannonhalmán. Hatott Vitéz Jánosra, Taurinus őt választotta mesterének. Az ő nyomán született az első magyar hexameter („Mely nagy volt Róma, az ő romlása jelenti” *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságokról*). A zsenik sorából csak a német klasszicizmus tagadta ki. Jean François Marmontel (1723–1799) a századforduló legolvasottabb szerzői közé tartozott, egy sereg magyar író t ihletett meg (Kónyi János, Báróczi Sándor, Vargyasi Dániel István, Zalányi Péter, Horváth Mihály, Kazinczy Ferenc), bár aztán gyorsan kiment a divatból. Így Bessenyei könyve is igényt tarthott a sikerre. Ő maga — mint láttuk — elégedett volt vele. (Később fel is használt belőle egy mozzanatot, ld. MN 48v.) 1777-ben egy állítólagos kassai barátja elragadtatással nyilatkozik róla (ha ugyan a levelet nem maga Bessenyei írta) a *Die Geschäfte der Einsamkeit* függelékében: „Nagyszerűnek találtam, mind a tárgy szépsége, mind a fordítás eleganciája és energiája szempontjából” (id. kiad. 192). A levélíró — mint mondja — a latin és francia változat ismeretében nehézség nélkül olvasta, akadtak azonban a környezetében, akik néhány szót nem értettek meg, és sajtóhibára gyanakodtak, míg ő ki nem okosította őket. Most már ezek is egyöntetűen lelkesednek érte, és biztatják a folytatásra. Kisé gyanús, hogy a műnek éppen az a sajátossága szúrt szemet egyeseknek, amelyet a szerző maga tett szóvá az ajánlásban: „az új magyar szövegeknek módja”. Kár, hogy az inkriminált részleteket a nyomtatvány nem közli, helyüket kipontozza. A mai olvasó talál a szövegben néhány olyan szót, mely akkortájt talán újdonságszámba ment (zúzvara, rend kívül, urna), s néhányat, mely ma is az lenne: „idő sark” (époque), „Oltári betyárok” (prêtres), meg kifejezéseket, melyek költőiségükkel keltenek meglepetést: „haja homlokára borzadt”. Talán a kényszerűségből megmaradt klasszikus terminusok is okoztak problémát („Szerentsés Arsatzides!”, „kegyetlen Párka”). Van egy-két mondat, melynek megértéséhez kell némi olvasottság („Városoknak tornyaival koronázot homlokáról”).

Laczkza János „amaz híres és nagy tűzű római poéta és historicus” magyar változatáról a hozzáértő kortársakat idézi: „erről a Magyar fordításról méltán tették azt az ítéletet, hogy semmit sem enged a francia

fordításnak" (Ballagi, i. m. 433). Batsányi „a' magyarságra nézve... különös meg-jegyzésre méltónak" találja, és sajnálja, „hogy ennek a' tüzes elméjű Romai Poetának több könyveit-is hasonló ékességgel le nem fordította" (Magyar Museum 1789. II. negyed, 112).

Voltak szembenállók is, Kazinczy épp a most idézett lelkendezésre húzza fel az orrát: „Bessenyei... dagály lett. Ilyen ő *Lucanus*ában, hol a gallusokat gauloknak, Ausoniat Lausonianak nevezi tudatlanságból, akár mit mond Batsányi a *Museum* 2-ik darabjában. Igaz, hogy ha Bessenyei deákul tudott volna, nem hiszem, hogy *Lucanus* jobb fordítóra akadhatott volna, mert mind a kettőt dagályra szülte a természet." (Idézi Némédi, i. m. 387.) De aztán később Ballagi Aladár „emelkedett stylusa, s általában nyelvkezelés tekintetében Bessenyei legjelesebb művei közé" sorolja (i. m. 103).

„Bessenyei Contrat socialja” — jellemzi Bíró Ferenc (*A fiatal Besse-
nyei...*, i.m. 303).

Ami a tartalmat illeti, egyetlen pont körül forog, és ez a nemzet és az uralkodó viszonya a törvényhozásban.

Leszögezi a népszuverenitás elvét. Ennek kifejtése közben szóba kerül a törvény keletkezésének mikéntje, historikuma (67r–68r), a természeti emberek társadalomba való tömörülésének oka és célja (68r–70r), a fejedelmi hatalom eredete és funkciója (70r–76r), a törvény és a vallás közötti kapcsolat (76r–78v).

E nagy témafolyamon belül részint okadatolásul, részint történeti visszapillantásként, részint az egyes fogalmak értelmezése során sok részletkérdés merül fel: az isteni igazság oszthatatlan és az emberi törvény osztott volta; az emberek eredendő szabadsága és egyenlősége, ezzel szemben a társadalmi osztálykülönbségek; az atyai hatalom; a magántulajdon; a törvény előtti egyenlőség és az egyenlő köztelherviselés; a közjó fogalma és eszközei; a királyi hatalom formái; az erőszak jogteremtő képessége; a káros vagy elavult törvények megváltoztatásának rendje; a bírói funkció; a jogalkotó szellem fejlődése; a papság kialakulása és viszonya a törvényhozáshoz. Mindehhez egy sereg jelen- és múltbeli példa járul: Agamemnon, a Palladium, Attila, Athénás, Szólon, Lothárius, Konfutzius, az indusok, japánok, perzsák, Romulus stb. Így e rövid írás rengeteg adalékot és gondolatfoszlányt sűrít magában.

Témafelvetése, vonalvezetése, a problémák és a megoldások meghatározó többsége Werbőczy István *Hármaskönyvét* követi, szellemisége a fő kérdésekben azzal egybevág. (*Tripartitum opus juris consuetudinarii inchyti regni Hungariae*. Kiad. és magyar ford. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1897. Corpus Juris Hungarici.) Ez 1517 és 1776 között 33 kiadást ért meg, 1565 óta magyarul is hozzáférhető volt, és mert a hazai jog legtekintélyesebb, sőt úgyszólván egyedüli forrásának tartották, Bes-

senyeinek ismernie kellett. Szövege benne van a *Corpus juris Hungarici* kiadásaiban is, mely gyűjtemény használata a MN esetében igazolható (lásd alább).

A tanulmány alaptétele, mint láttuk, a királyi hatalomra vonatkozik. Teoretikusan megengedi, hogy lehetnek olyan nemzetek, melyek „egész határ nélkül való igaz hatalmat” engednek a választott uralkodónak, és illetéknéppen teljességgel kiszolgáltadják magukat az ő kénye-kedvének (70v). 1804-ben a *Magyar országnak törvényes állása e lehetőség felvetését* Grotiusnak és Pufendorfnak tulajdonítja (*Prózai munkák*. Sajtó alá rendezte Kókay György. Bp. 1986. 315.) A gyakorlatban azonban nem látja ennek realitását, mert ez a nemzet részéről öngyilkosság. A téma felvetése (a Grotiusra való utalással együtt) Rousseauból indul (*Du contrat social* 1.4). Az elutasító állásfoglalás Voltaire-t követi: „Il n’y a point d’Etat despotique par sa nature. Il n’y a point de pays où une nation ait dit à un homme: Sire, nous donnons à votre gracieuse majesté le pouvoir de... nos biens et nos vies” stb. (*Pensées sur l’administration publique* 22.)

A TÚ a továbbiakban tehát csak azzal a nemzettel foglalkozik, amely saját javának és szabadságának biztosítása érdekében ültet maga fölé királyt. „Egy iljen Királynak minden leg-felsőb’ és Királji hatalma tsak addig mehet, a’ meddig annak határát azon nemzet ki-szabta; mert a’ Királji hatalom egyetlen embertül... soha nem származhatik... A’ Királji hatalom, törvény és szabadság mindenkor annak a’ népnek öröksége, meljnek őszve tett ereje azt formálja... Soha Királjának... azon nemzetnek közönséges akarata és tetszése ellen, annak törvényeit változtatni igazsága nem lehet.” (70v) E határozott álláspont Werbőczyt visszhangozza. A *Hármaskönyv* leszögezi, hogy a hunok közakarattal, mindnyájuk közös egyetértésével és végzésével tettek maguk fölé kapitányokat, igazgatókat, úgy azonban, hogy „amikor az egész közönséget egyenlően érdeklő dolgok merültek föl”, mégis közösen döntsenek (1.3.2). Később a község a maga akaratából ugyanezen feltétellel ruházta az uralkodást a Szent Koronára, vagyis I. Istvánra (1.3.6). Ennek következtében az uralkodó „egyedül a maga akaratából és önkényesen... semmit sem rendelhet, hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet, ha vajon ennek az ilyen törvények tetszenek-e vagy sem, akik ha igennel felelnek, azontúl az ilyen végzéseket... törvényekül tartjuk

meg” (2.3.3). Bessenyei sokkal hosszasan fejtegeti e tételt, de más nem mond.

A király nem emelkedhet fölül a törvényen. E tekintetben a két szerző között teljes az egyetértés. A TÚ lehetetlenségnek tartja, hogy „egy Fejedelem... népe... törvénye alatt ne légyen” (74r); Werbőczy arra a kérdésre, „hogya a rendeletek és a végzemények kit köteleznek”, hasonló szigorúsággal válaszol: „Tudni kell, hogy elsősorban magát a fejedelmet kötelezik” (2.5).

A királyválasztó és törvényalkotó nemzet (nép) köréből mindketten kizárják a jobbágságot. Werbőczy külön címet szentel a „nép” és a „köz nép” közötti különbségtételnek (2.4). Mindketten történeti okokra vezetnek vissza az egyenlőtlenséget. Két okot ismernek. Bessenyei szerint a parasztság „a' vitézlő rend ellen olj bünt, vérontást s' háborút követett-el, melj miatt, attúl meg-győzöttetvén, rabságba esett” (71rv). Ez a megállapítás jóformán szó szerint Werbőczyé: „pártot ütöttek... az egész nemesség ellen... és emiatt... szabadságukat végképp elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek” (3.25.2). A másik ok, melyet Bessenyei a MN-ben fejt majd ki részletesebben, eredetibbnek látszik. Eszerint a gyávabbak védelmük fejében önként rendelték alá magukat a vitézeknek. Ez talán saját ötlete. Egyik pillére ennek is a *Hármaskönyvön* nyugszik, mely a kérdést szintén a honvédelemmel hozza összefüggésbe. Azt mondja, hogy egyesek büntetésül estek rabságba, mert nem engedelmeskedtek a hadba hívó parancsnak (1.3.2–5). A másik forrás Hobbes lehet, aki az osztálykülönbségek okát hasonlóképpen az önkéntes lemondásban látja; voltak, akik otthoni dolgaikkal foglalkozván követeket küldtek maguk helyett az országos ügyek intézésére (*Le corps politique, ou les Éléments de la loy morale et civile*. H. n. 1652. Samuel-Joseph Sorbière fordítása. 2.2). Bessenyei tehát a társadalom szerkezetét Werbőczy nyomán rajzolja fel. Középen a nemesség helyezkedik el, mégpedig a jogilag egységes nemesség, melyen belül sem az egyház, sem az arisztokrácia nem foglal el magasabb helyet. Werbőczy ezt erőteljesen hangsúlyozza, Bessenyei nem, de a nemességet magától értetődően egységes testnek tekinti. Az egyik szélen áll a király, funkciója szerint ugyan kiemelve, de csak a nemesség érdeke és szándéka függvényében. A másik szélen, kívül, a mélyben helyezkedik el a jobbágság.

Körülbelül ennyi a mű lényeges tartalma. A fejtegetések többi része a történeti előzmények ismertetése, a fő tétel adatolása, értelmezése, körüljárása. Bessenyei e mellékkérdésekben Werbőczyhez képest számos újdonságot mond, azonban a nagy vonalakban ezekben is őt követi.

Mindkét mű részletesen foglalkozik a bíraskodás és a törvényhozás közötti különbséggel, a bíró feladatkörével, és mindkettő arra a megállapításra jut, hogy a két funkció között alapvető, elvi különbség van. A bírónak semmiképpen sem szabad átvennie a törvényhozó szerepét, hanem feltétlenül, esetleg saját lelkiismeretével szemben is ragaszkodnia kell a törvényhez, még ha ennek következtében téves ítéletet hozna is. Mert a justizmord csak az egyénre káros, míg a törvénytíprás az egész társadalmat felborítja. (TÚ 75r–76r, *Hármaskönyv* Prol. 13–16.)

A TÚ bevezető „Világosítása” az igazság fogalmáról, az isteni igazság állandóságáról, a földi igazság változékonyságáról elmélkedik. A *Hármaskönyv* Prologusának 1. címe „Az igazságról” szól. Megkülönbözteti a „természeti és törvényi” igazságot; „a természeti az az állandó és örökké tartó akarat, ... a törvényi gyakran változik”.

A törvények létrejöttéhez, illetve a társadalom kialakulásához vezető út áttekintését Bessenyei ezzel a megállapítással kezdi: „az ember szabadon származik”. Kezdetben — mondja — mindenki szabadon lakott a természetben, szabadon birtokolt, senkinek sem volt hatalma a másik fölött. Werbőczy: „mindenki szabadnak született... Természeti jog szerint minden dolog közös és mindenki szabad vala.” (Prol. 2.7–8.)

Később azonban „fel-kél ez a két fejedelem ENYIM, TIÉD, s' törvény, fegyver alá húzza az Istennek ember világát” (TÚ 68v). — „A nemzetek joga pedig megosztotta az uradalmakat, kitalálta a vagyonekülönítést, meghonosította a háborút, fogságot, szolgaságot” (*Hármaskönyv* Prol. 2.8).

Aztán, ahogy az emberek szaporodtak, megjelentek a henye, de erőszakos nemzetek, melyek rátámadtak a szorgalmas gyengébbekre, és kifosztották őket. Az emberek „öszve gyűltek, s' azt mondták magok közt: áljunk öszve, tegyünk tilalmat, tsináljunk törvényt” (TÚ 68v). — „Mert miután az emberi nemzet elszaporodásával és a vétkeknek elhárapódzásával az országok zsarnoksággá fajultak el, szükségképpen kellett törvényeket alkotni” (*Hármaskönyv* Prol. 6.5).

Így keletkezett a törvény, mely Bessenyei szerint „köz jónak, köz szabadságnak, köz igazságnak” neveztetik (TÚ 69r), Werbőczy pedig úgy véli, hogy a törvényt a közjóra kell alkalmazni, az az egész köztársaság javát szolgálja (*Hármaskönyv* Prol. 6.10).

Bessenyei kimondja a törvény előtti egyenlőség elvét, a közszabadságban való egyenlő részesedés követelményét, ami természetesen csak a szabadokra vonatkozik (TÚ 69rv). — „Nincs valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága” — szögezi le Werbőczy (1.2.1).

A TÚ váza a *Hármaskönyv* jogelvein nyugszik, és felépítésében, gondolatmenetében is azt követi.

Azonban ezzel párhuzamosan és ezen belül számos részlet rokonítható az angol–francia felvilágosodás szerzőivel. Ezek több fontos kérdésben Werbőczyével azonos nézetet hangoztatnak. E tény elemzése túllépné adott kereteinket, ezért csak sommásan állapíthatom meg, hogy — ha éppen Werbőczyvel kapcsolatban ezt nem is szokás hangoztatni — mindkét felfogás ugyanazokra az évezredek előzményeire épül, rokonságuk tehát adott. Így Bessenyeinek a felvilágosodás eszméit követő gondolkodásmódja szinte önmagától párhuzamba került a magyar nemesség ideológiáját kifejező Werbőczyével. Úgy látszik, ő volt az első, aki ezt az egybeesést észrevette és hasznosította. Később, az 1780-as évek elején, főleg pedig 1790 után — mint Benda Kálmán kifejti és adatolja — szinte magától értetődő lett, hogy a magyar köznemesség, „Werbőczy népe”, Rousseau gondolataira hivatkozva fogalmazza meg jogait és igényeit az uralkodóval szemben. (*Rousseau és Magyarország*, in: *Emberbarát vagy hazafi?* Bp. 1978. 351–361.)

Rousseau és Werbőczy között már a kiindulópont is azonos: az ember természettől szabad, a társadalomba önkéntesen tömörült, királyt önként, a maga javára választott. Amely ponton a két felfogás mégis eltér egymástól (a jobbágság jogállásának megítélésében), ott Bessenyei Werbőczyt követi.

Az azonos kiindulópontból azonos következtetés származik: a király nem saját személyében gyakorolja hatalmát, hanem a közösség nevében.

A következő lépésnél azonban a két szerző útja elválik. Rousseau (Locke-kal, Montesquieuvvel együtt) a törvényhozói hatalom tekinteté-

ben a királyt alárendeli a közösségnek, és a végrehajtó szerepét ruházza rá, Werbőczy pedig mellérendeli: „a királyok a törvényeket a nép összehívása és megkérdezése mellett kezdték alkotni, amint ez korunkban is történni szokott” (2.3.2). Bessenyei Werbőczy útján halad: „A törvény ki-szabó hatalom csak nemzetnél s' királjnál lehet”, „csak tsupán országnál, Fejedelemnél”, „vagy Királj, vagy ország”, „nemzeteknél, Királjoknál” (75r). „A törvényről haza és Királj ítélnek” (76v); stb.

A melléktémákban is akad néhány kardinális kérdés, ahol az álláspontok azonosak: a közjó fogalma és kapcsolata a törvénnyel, a közszabadságban való egyenlő részesedés elve, az igazság isteni eredete. (Vö. *Du contrat social* 1.1, 2.4, 6–7, 3.16.)

Ez az alapvető oka annak, hogy a TÚ messziről nézve tisztán a felvilágosodás társadalomfelfogását mutatja. Erősíti ezt a benyomást, hogy Bessenyei a *Hármaskönyv* gondolatmenetét valóban megtűzdeli a modern irodalomból merített elvekkkel, ötletekkel, anekdotákkal. A példák, a történelmi hivatkozások jó része valóban e körből származik.

Társadalomelméleti vonatkozásban egyetlen súlyosabb tétel akad a műben, amely Werbőczytól idegen: a közteherviselés követelménye (TÚ 70r). Ez is Rousseau hatását mutatja (*Contrat* 2.4. és 3.16). Jogfilozófiai tekintetben szintén van valami, amit Werbőczy nem ismer: az erőszak jogteremtő képessége (71v–72v és két jegyzet). Azok a „tudósok, kik meg-nem foghatták, hogy a' hatalmasab' részt a gyengéb' részen való uralkodástól mi tilthassa-el”, vagy Grotiust képviselik, akit Rousseau idéz és cáfol (uo. 1.3–4), vagy mellette még Pufendorfot is. A „jus gentium”-ot a *Magyar országnak törvényes állása* is emlegeti, és „a Medvék, Farkasok és oroszlánok” igazságának nevezi (id. kiad. 253).

Rousseau hatása látszik a pogány nemzetek isteneiről szóló fejtegetésben (67r), az önként vállalt rabság minősítésében (69r), a törvényszerző tehetség és a törvényszabó hatalom közötti különbségtételben (75r), az első törvények isteni tekintélyre való alapozásánál (77r); Rousseau mondja el, hogyan kell a fejedelemnek rávezetnie a népet arra, hogy jó törvényt alkosson (75r). Mindezt lásd: *Contrat* 4.8, 2.7, 1.6, 2.7, 2.6.

Kimutatható Locke hatása az atyai hatalomról, az egyéni és a társas szabadság viszonyáról, az erőszakos foglalással szerzett jogról, a természeti törvény megsértőinek büntetéséről (illetve büntetlenségéről) el-

mélkedő részletekben (*Du gouvernement civil*. [David Mazel fordítása.] A Amsterdam 1755. 5, 7.1, 15, 1.4–6).

Lothárius és Teutberg története, Montezuma példája a 72v laphoz fűzött jegyzetben, a mű végén a keleti törvényhozók jellemzése, aztán a teokráciáról szóló szakasz (a görögök, az orákulum, a rómaiak), de már előbb is „Az Orákulumoknak kezdetek” című bekezdés Voltaire-t követi (*Essai* II. 269, VI.114, II. 31–77, I. 42–43, 247–248, leírását lásd a MN-EE bevezetőjében). Alighanem Voltaire ihlette az erdőkben lap-pangó hajdani törvényhozókról adott gúnyrajzot is.

Mindez azonban a tartalmat tekintve járulékosnak mondható; emellett szöveges egyezésről szó sincs, az adatok is csak nagyjában azonosíthatók, és csak aprólékos összevetéssel volna minden szövegrész és adattörmelék pontosan forráshelyhez köthető. Annál is inkább, mert ugyanazon gondolatdarabkák többé-kevésbé hasonló fogalmazásban több szerzőnél is olvashatók.

Magánál Bessenyeinél is olvashatók, elsősorban a *Futó darabok* némelyikében (*Az elmének hánykodásairól, A királyságról*). Itt azonban a „királyság” még természeti kategória: a fejedelem a természet erőinek van kiszolgáltatva, részben a saját, részben a környezet indulatainak, a „háborús szél”-nek (*Bessenyei György társasága*, id. kiad. 72), saját lelkiismeretének. „Trónusa magasan függ fenn az egekben” (72), és természetesen „mint mi, sok törvénytől, úgy nem bántathatik” (71), hiszen a törvényen felül áll. A TÚ-ban felvetett problémák jelentős hányada már megjelenik, mégpedig jó részt ugyanazon ideológiai kör fogalmazásában, amely ott is hangot kap: Hobbes, Pufendorf, Montesquieu, Grotius, Voltaire (59). A forrásanyag zöme tehát már kéznél van. A *Futó darabok* és a TÚ szó szerint azonos szövegdarabkái, gondolattöredékei soronként megütik a szemünket: „Nem lehetett bátor egymástul életünk”; „A természet harcra vitt törvényeivel”; „Az ember... erdőbe, hegyekbe ment Istent keresni”; „Egyik a másikat vagyonáért dúlta”; „A nép, hogy urával jobban kevélykedjen, Akarta, hogy annak atyja Isten légyen”; stb. Egy rész ebből Rousseaut visszhangozza. A fonal azonban, amelyre a problémák felfűzhetők, még nincs Bessenyei kezében, a sarkpontokat még nem találta meg. A megoldás útját abban látja, hogy a király — saját elhatározásából — szélesebb, alkalmasabb körben is keresheti tanácsadóit. Közvetlen környezetét bővítheti, de neki kell rá-

jönnie arra, hogy „egy királyi tanács-é vagy egy ország egészen” (77) támogathatja-e hathatósabban a társadalom javára irányuló tevékenységében.

A részletekben szinte már kész koncepció a TÚ-ban áll össze szerves egésszé, a Werbőczy által nyújtott fonal mentén. A később keletkezett művekben a király és a társadalom viszonyát illetően már nincs kétsége. *A holmi XXIV.* része magától értetődőnek tartja, hogy törvényt „egy Hazának, és egy Királynak” kell hoznia (id. kiad. 302).

A TÚ tehát választóvonal Bessenyei társadalomszemléletében. Ez az a mű, melyben az őt mindig is erősen nyugtalanító problémát, a király és a társadalom viszonyát sokoldalúan, aprólékos részletességgel, nagy gondnal, komoly irodalmi eszköztár segítségével végigtapogatta, és kiérlelt álláspontra jutott. Ez a mű a TT és a *Futó darabok* után és a MN előtt keletkezett, tehát minden valószínűség szerint 1777-ben. Ez a datálás egybevág a szakirodalom más megfontolásokra alapozott megállapításával (Bíró: *A fiatal Bessenyei...*, i. m. 150, 302; Gálos, i. m. 232).

A MAGYAR NEMZETNEK SZOKASAIRUL, ERKÖLTSEIRŰL, URALKODÁSÁNAK
MODJAIRUL, TÖRVENYEIRŰL, ÉS NEVEZETESEB VISELT DOLG AIRUL. — EGÉSZ
EURÓPA' FORMÁJA A' XI^{dik} SZÁZBAN

Bessenyei pontosan meghatározza a mű célját: „Kivánságom van meg-irni, hogy a' magyar nemesség törvényes szabadsága, haszna és terhe szerint ország szerte meg-határozott hatalmával, erejével nemzetünkben mit követhetett-el eleitül fogva” (7v). És a MN végén eljut a tanulmányig: a nemesség kiváltságos helyzete szükségszerű, „a' szántó ember... a' maga védelméért” fizet, és ez így lesz, „valameddig az emberi természetben erőszak, ellenkezés, irigység, szükség és háborúk éreztetni fognak”. „Ezért fizet a' paraszt, látod, ha tudni akarod adójának okát.” Ezzel szemben „Szent-István Királjtól fogva a' nemeseken mindenkor két bőrt húztak le királjai”, mert pénzt, vérét egyképpen föl kellett áldoznia a haza védelmére (51v—52v). Ez a gondolatmenet szabja meg a munka tartalmát, szerkezetét, műfaját, módszerét, forrásvilágát.

A vizsgálódást azért kezdi a XI. századdal, mert a megelőző korszakban a nemesség Magyarországon nem intézményként létezett, csak személyes tulajdonságoknak volt a függvénye, nem voltak törvényileg rögzített keretei, biztosítékai, s így nem lehetett örökletes sem (5rv). Eredetileg — mint a cím később lehúzott utolsó szavaiból látszik — a ketős királyválasztásig ment volna el, a cenzúra azonban közbelépett, és a mű torzó maradt. Bent, a szövegben nem hajtotta végre a szükséges módosítást: „Meg-fogjuk továbbá látni... a' magyar Királjok uralkodása alatt egész Ferdinándig” (7v). Jó volna tudni, vajon a tervezett korszakhatárt a társadalomtörténet szempontjából is sarokkőnek látta-e, vagy más készítette arra, hogy csak az önálló magyar államiság évszázadaira terjeszkedjék ki. A *holmi* XXIX. részében azt mondja, hogy 1526-ban a jogrendben törés következett be: „Soha a Magyar rendek, eredet szerint való törvényeikbe szent Istvántul fogva Zapolyáig nem változtak.” (Id. kiad. 323.)

A tárgy terjedelmét mechanikusan mérve, a műnek első ötödrésze készülhetett el. Nem hiszem azonban, hogy a további vizsgálat alapvetően más vagy sokkal több eredményre vezetett volna, mint amit fentebb láttunk. Legfeljebb a bizonyító apparátus lett volna bőségesebb. Nyilván a szerző is így vélekedett, ha az első Százat alkalmasnak találta arra, hogy a cenzúrájának bemutassa.

Gálos Rezső (i. m. 231.) úgy gondolja, hogy az EE önálló mű, és csak azért szokták a MN függelékeként emlegetni, mert a kézirati hagyományban az után következik. Ez azonban nem igaz. A pannonhalmi kéziratban az egyes művek önálló füzetekben vannak, a MN és az EE viszont egy füzetben, sőt az EE ugyanazon fasciculus következő lapján kezdődik. Az EE a megvalósult szerkezetben a MN függeléke, szándék szerint azonban betét lett volna annak a XI. és XII. századi magyar történelmet tárgyaló első két szakasza között. Erre utal: „Minekutánna Európán szemedet ekképpen keresztül vitted, térj vissza Magyar országra...” (61v). Eszerint előbb is, utóbb is magyar vonatkozású részek állnak. Nyilván úgy képzelte, hogy egy-egy magyar század áttekintése után fel fogja vázolni az akkori nemzetközi helyzetet. Minthogy a MN-nek csak az első darabja készült el, a betétből függelék lett.

Hasonló kitérő már a HJ-ban található. Az elbeszélést ott is megszakítja, hogy szélesebb keretek közé ágyazhassa be: „Áljunk-meg itt egy kevéssé,... s' tekintsünk a' világ színére, hogy meg-láthassuk, mitsodás volt a' Század, melybe ez a' vitéz született” (HJ 36).

E szerkesztési mód megokolását, illetve a benne kifejeződő vizsgálati módszer programját *A budai nagy társaság fő tanítóihoz* címzett röpirat fogalmazza meg: „egy hazának dolgait csak tudni annyit téssen, mint-ha egész országunkban csak egyetlen egy embert ismérnél és úgy osztán annak természetirül ítélnéd az egész hazának minden fiait. Így hát aki csak egy nemzetnek dolgait érti, látja, talán a nagy mindenre való nézve semmit nem tud, sem nem lát, mert egyebeket nem tudván, arról sem ítélnhet, mit tud és lát... Terjesszétek ki hát, Uraim, elméinket, hogy a Földnek egész golyóbisa felett régi és mai erkölcsökön, hiteken, törvényeken, hadakozásokon okosodván megláthassuk hazánknak is e nagy tükörbe mind erejét, mind gyengeségét.” (*Tolerantia*. Közzétette Némédi Lajos. Nyíregyháza, 1978. 65.)

Mivel a MN-EE kifejezett célja az erkölcsök, hitek, törvények, hadakozások összehasonlító vizsgálata, eléggé kézenfekvőnek látszik, hogy keletkezése összefüggésben van a röpiratnak eme pontjával.

E módszer a MN-EE létrejöttében fontos szerepet játszik. Besseyei felfogása szerint a nemesség létét csak részben köszönheti bizonyos történelmi körülményeknek, más részben természetes emberi tulajdonságokra, magatartásformákra épül. E tekintetben az EE azt vizsgálja, hogy mennyiben tekinthetők általános emberinek — európainak — azok a szokások, erkölcsök, viselkedésmódok, amelyek a MN megállapítása szerint Magyarországon a nemesség kialakulásához vezettek. A magyar és európai párhuzamok felderítése kijelöli azokat a pontokat, amelyek nem a magyarság külön történelmének folyamán jöttek létre, hanem „azon kor”, vagy még általánosabban „örök emberi” tulajdonságok függvényei.

A magyarországi háborúskodásokat összeveti az invesztitúraharcral; „az ország kedve ellen való idegen tanácsosok” miatt felzúdult elégedetlenségre felhossa IV. Henrik és Adalbertus érsek esetét; kimutatja, hogy általános szokás volt a pártütés, a trónharc, a „háború és vérontás”; Európa-szerte uralkodott az anarchia, a tudatlanság, a törvénytírási, a részegeskedés, az erőszak; a jogszerű bíráskodás nehezen vert gyökeret; a pogányság maradványai sok országban tovább éltek, és nem a magyarság volt az egyetlen, amely „felére Keresztyén, s' felére pogány” népként „együtt egymás ellen keveregve maga ellen küszködött” (MN 8r, EE 58r). Az európai viszonyokhoz képest — vonja le a következtetést — a magyarországiak nem mutatnak feltűnő eltérést, sőt, inkább nagyon is tisztességeseknek mondhatók. Ennek oka a magyarság derék jellemében keresendő. (A „Magyar” dicséretét zengő legutolsó bekezdés összevethető a H 6.225 – 241. sorával.)

A műfajt társadalomtörténelmi esszében határozhatjuk meg. Leszögezi, hogy nem történelmet akar írni, hanem a nemesség létrejöttét, a jogállásának alakulását befolyásoló „törvényes rendelkezéseket” veszi sorra, és az ezeket létrehozó tényezőket, eseményeket vizsgálja (6r).

E cél érdekében választja ki és rostálja meg forrásait. Mivel a nemesség — mint láttuk — részint általános emberi tulajdonságokra, ré-

szint történelmileg kialakult viszonyokra épül, Bessenyei e két területre összpontosít. *A budai nagy társaság fő tanítóihoz* a bölcsességet ugyan- ebből a két komponensből rakja össze: „Az emberi nemzet régi s mai viselt dolgainak ismerése és a természet mély munkáinak tanulása” (*Tolerantia*, id. kiad. 65). A kettő között, persze, szoros összefüggés van, hiszen egyfelől a történelem menetét jórészt szintén emberi tulajdonságok szabják meg, másfelől az emberi tulajdonságok legszemléletesebben a történelemben tanulmányozhatók.

A legfontosabb magyar történeti adatbázis ezúttal is Heltai Gáspár *Krónikája* (22v–45v). A hazai események ismertetésében alapvetően erre támaszkodik. A MN elbeszélő részének legalább 90 százalékáa ezt ismétli. Egy helyen — mint mondja — (majdnem) szó szerint idézi (45r). Többnyire Heltai értendő a „némeljek”, „azt írják” és effélék alatt is. Egy külföldi adat (Nagy Károly hadjárata a szászok ellen) szintén tőle való. Más magyar források csekély teret kapnak, ezek inkább csak Heltai közléseinek ellenőrzésére szolgálnak.

Közöttük legfontosabbak a név szerint idézett „Pető Magyar író” (49r), illetve a Bonfini követői között Heltai mellett említett „Pető Gergely, Kováts János magyar Krónika-írók” (33r). Általánosságban mondhatom, hogy ez említések alatt Pethő Gergely munkája (*Rövid Magyar Cronica*. Bécs 1660), illetve ennek M. Kováts János által eszközölt átdolgozása (*A' magyar kronikának... sómmája*. Pozsony 1742) értendő. Használhatta Kálnoki Sámuel két Pethő-kiadását (Bécs 1702, Kassa 1729), ennek Spangar András-féle bővítményét, a Kovács-féle átdolgozás 1749-ig folytatott variánsát is. A Pethő-krónika kiadástörténete ez idő szerint nincs feldolgozva. Az egyes (és az itt nem említett) változatokban az alapszöveg nem egyforma. Ennek tisztázása nélkül a Bessenyei által felhasznált változat nem jelölhető ki. Az biztos, hogy valamennyi idézett mozzanat megtalálható. Pethőtől ered a Gizela névalak (a Gizle Heltaitól, 10r); Béla halálának mindkét említett változata (sőt, egy harmadik is, 20v); a László halálát követő csodák említése (44r).

Kovács beszél a tízezer moldáviai áldozatról (33r, ld. még Bonfini 2.4.161, Heltai 42v); Kálmán 18 éves uralkodásáról (49r).

Két helyen „bóldogúlt Rákotzi”-ra hivatkozik, „ki a' Magyar dolgok-ról frantzia munkát hagyott” (17v és 49r). Ez II. Rákóczi Ferenc, a fejedelem, aki azonban nem írt magyar történetet. Valójában az *Histoire*

des revolutions de Hongrie (I–VI. A la Haye 1739.) c. munkáról van szó, melynek névtelen szerzője Brenner Domokos Antal. Az 5–6. kötetben többek között Rákóczi *Memoárjai* is benne vannak. E mű első kötete: „Tome premier, qui contient l’histoire de Hongrie, depuis l’an 1000 jus-qu’à l’an 1699”. Itt van a két idézett adat, az egyik András haláláról („il le fit fouler aux pieds de chevaux, qui l’écrasèrent” 20), a másik Kálmán haláláról („par une chute de cheval”) és — Pethővel egyezően — 19 évi uralkodásáról (27).

A „frantzia universalis Historia”, mely arról tudósít, hogy László király Dalmácia „némelj részeit a’ Vénétusoknak el-adta, vagy el-zálogo-sította” (47v) Joseph Vaissète munkája: *Géographie historique, ecclesia-stique et civile*. I. A Paris 1755. 302: „Ladislas vendit ou engagea quel-ques places de la Dalmatie aux Venetiens, qui en ont acquis plusieurs autres.” (Gálos — i. m. 229. — Millotra gyanakszik, de ez nem áll meg.) Ezt a művet említi is olvasmányai között *A magyar nézőben* (id. kiad. 46).

Bessenyei egyetlen önálló ténszerű megállapítása, hogy Szerencs a Harangodi-pusztta mellett fekszik (34v).

Lefr egy jelentéktelen epizódot gyermekkorából, melynek mégis né-mi fontosságot kölcsönöz az a tény, hogy Zsigmond bátyja szerepel benne, kivel más forrásokban nemigen találkozunk. Gálos csak annyit tud róla, hogy 1782 előtt meghalt (i. m. 35, 264), most pedig azt halljuk, hogy már a MN írásakor is túl volt „utolsó idején” (3r). A történetke másik szereplője a rokon Gyulai család (ItK 1900. 344) egyik tagja, ki-nek nevét, sajnos, nem tudtam kiböngészni. Szerzőnk ugyanis kitöröl-te a neveket, amikor a kéziratot kiadta a kezéből, nyilván nem akar-ván kompromittálni a rokonát. A sziget, ahol az esemény lejátszódott, a Bessenyeiek szívéhez oly közel álló Kelinc lehet.

Egy mondatban saját Lucanus-fordítását idézi, majdnem szó szerint:

L: Alig juthatott a’ *Rubikonnak partjára*, ’s egy ijjesztő idétlenség os-toba nagysággal *jelenik-meg* előtte. Ez sohajto *Hazájának siralmas képi* vólt (22).

MN: Igy *jelent-meg* Czésárnak-is *hazájának* keserves és *siralmas képi* a’ *Rubikon partján* (48v).

Néha — ilyet már láttunk — a forrás melléfogását is átveszi. A kun fejedelmet *Akunak* nevezi (37v), mert Heltai így idézi Szent László ki-

áltozását: „Acum, Acum: Ier néki” (43v), ami Bonfini latin accusativusának mechanikus átvétele („Acum Acum ingeminat” 2.4.228). Heltai azonban két sorral lejjebb a helyes Acus formát használja. Ez elkerülte Bessenyei figyelmét.

Általában sem mélyedt el nagyon a szövegekben, még akkor sem, amikor kellett volna. Bonfinit ott sem üti fel, Heltait ott sem nézi meg alaposabban, ahol kritizálja. „Fel-akad” „egy rendes történeten”, azon tudniillik, hogy mikor vették el a velenceiek Dalmácia egy részét a magyaroktól. Ennek „a’ magyar történeteket írókból végire nem” mehetett, hiába böngészte meg — állítólag — Heltait, Bonfiniust, még az említett francia világtörténetben is kereskedett utána (47v–48r). Márpedig Heltai (45v) rövidebben, Bonfini (2.5.98. s köv.) hosszabban elmond mindent, ami a megértéshez szükséges: „Az rauasz Velentzéssec... meg czaltác ötet”; „Veneti, qui maritima quedam paulo ante in Dalmatia occuparant” stb.

Hasonló Bot esete, akiről Bonfini és Heltai hihetetlen beszámolókat közöl: „az úton a’ kutyák egésszen meg-ették”. „Eleget hánykodtam rajta, hogy mitsoda kutyák lehetek azok, meljek lovas, fegyveres embert... meg esznek” (48v). A sok hánykodás helyett elég lett volna, ha Bonfini könyvébe bepillant, mert az részletes és hihető magyarázattal szolgál (2.5.297–298). Heltai valóban rövid és félreérthető: „az ebec meg öüec a’ Bothot az úton iszszonyu képpen” (45v).

„Eleget törődtem ezen-is, hogy mitsoda flastrom lehetett az, melj a’ Királynak velejét feje tsontján keresztül magára úgy ki-szivhatta” (49r). A „törődés” megint fölösleges. A *Krónika* ugyanis azt mondja, hogy a flastromot a király fülére tették (45v). Így a történet, ha nem is gusztusosabb, de hihetőbb.

„Az sem foghatom-meg... hogy hogy jöhetett-elő a’ más világról Miklós Püspök”, aki Kálmánt elijesztette Jadra felégetésétől (48v). Ezt talán tényleg közvetlenül Bonfinitól tudja, mert az idézett magyar krónikák erről az epizódról nem emlékeznek meg. Bonfini azonban nem csodáról, hanem Kálmán álmaról beszél („in somnis apparat” 2.5.226).

A felületességétől és nagyvonalúságtól függetlenül a krónikák forrásokat erős kritikával kezeli. Néha, mint láttuk, jogtalanul is. Kiszűr belőlük minden túlzást, irracionális elemet, csodát. Úgy vélekedik, hogy effélére — mármint a beléjük vetett hitre — a XI. században az akkori

„belső értelmekre s' erköltsökre” nézve szükség volt (28r); nem is kell firtatni, hogy az akkori emberek valóban isténi jelenést láttak-e, vagy ébren fogant vágyaik játszottak velük álmukban, hiszen ha ez az ő számukra mindegy volt, akkor legyen nekünk is az (26rv, 39r). Mára azonban „az ember s' az idő” megváltozott, ezért nekünk erre nincs szükségünk, a régi krónikákból a mai olvasónak csak azt kell elhinnie, „mit benne a természet szerint való dolgoknak lát” (49r). A krónikások túlzásait igyekeznek a megfelelő szintre leszállítani, vagy legalább felhívják rájuk a figyelmet (33v–34r); ezt a HJ-ban is megtette (24–26, 29, 30, 56–57, 69).

Kritikájának másik iránya az adatok súlyozására céloz. Ebben saját célkitűzését tekinti mércének. Ami a MN konkrét tárgyával nem hozható kapcsolatba, azt elhanyagolhatónak jelenti ki. Ezért nem foglalja közük Kálmán uralkodásának egyik szakaszával (48r), ezért nem érdekli Béla halálának mikéntje („mert semmit nem téssen a' dolgok valóságára nézve” 20v). Álláspontját meg is fogalmazza: „Áljunk-meg ez ütközet körül egy kevéssé, mivel oljan aprólékos dolgok történtek véle, melyek az akkori erköltsöket némelij részben magyarázzák. Vagynak oljan kitsinsyések, melyeket a' nagy esetek közt-is meg-kelel jegyezni, ha azok fontos állapotokat jelentenek; ellenben látunk elég lármás történeteket, de nem érdemlik a' fel-jegyzést, mivel természetek szerint nem köttethetnek nagy dolgokhoz.” (26r)

„A földnek egész golyóbisát” illető történeti adatokban és ezek értékelésében — mint már Beöthy Zsolt megállapította — Voltaire-t követi: *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII.* (Tomes 1–8. Aux Deux-Ponts 1792. Oeuvres Complètes de M. de Voltaire. Tomes 22–29.) A MN címében ez visszhangzik, az EE címe mintha ennek 43. fejezete után járna: „De l'état de l'Europe aux dixième et onzième siècles”. A műre másutt is hivatkozik, mint a X. századi Európa történetéhez felhasznált forrásra (*Az értelemnek keresése, Próza munkák*, id. kiad. 558. és ld. *Magyar Néző*, id. kiad. 46). Azonban jó részt emlékezetből idéz, összevon, kiegészíti más olvasmányokkal. Szorosabb egyezést csak egyes szakaszok (az EE-nek nem egészen 1/3 része) mutatnak. Nem jó tehát az a sommás fogalmazás, hogy az EE az *Essainek* fordítása. A MN egyetememes történeti betétei közül három (a királyok felkenésének szo-

kása 14r, a jezsuiták paraguay-i ténykedése 21r, a hajdani törvényszerzők 35r) ennek 13, 154, 147. fejezete után megy.

„A Római Szent Birodalom” című fejezet eleje (53r–55r) oly rövidre fogja az 1032 és 1077 között lejátszódott eseményeket, hogy a töredékes epizódok eredetét nemigen lehet megragadni. A váz az *Essai*-ből kihámozható, de ennek előadása (37–46. fejezet) összehasonlíthatatlanul hosszabb, néhány adat (VII. Gergely a papi nőtlenségről, a goslari birodalmi gyűlés) mégis hiányzik. Az utóbbi megvan Voltaire egy másik munkájában: *Annales de l'empire depuis Charlemagne* (Tome I. Aux Deux-Ponts 1792. Oeuvres Complètes de M. de Voltaire. Tome 30. 161). Az *Essai* és az *Annales* sokszor oly közel esik egymáshoz, hogy a pontos forrásmeghatározás nem lehetséges. Azonban valószínű, hogy ennek az áttekintésnek nincs is közvetlen irodalmi forrása, hanem olvasmányélményekre támaszkodik. Az időrend sem egészen pontos. Az említett pápák helyes sorrendje: IX. Benedek (1032) — III. Szilveszter (1045) — VI. Gergely (1045) — II. Kelemen (1046) — VII. Gergely (1073). Közülük III. Szilveszter neve Voltaire-nél elő sem fordul. Az *Essai*val szöveges rokonságot az 55v lap mutat, ez elég közeli, de ebben is akad idegen eredetű adalék: Rudolf sváb herceg Reinfeld mellékneve csak az *Annales*ban olvasható (i. h. 164). Aztán hét év története (Róma 1084-ben bekövetkezett megszállásáig) egyetlen mondatban sűrűsödik össze. A fejezet befejező részében közölt adat (Adalbertről) Voltaire-nél sehol sincs meg.

A következő néhány kis fejezet („Muszka ország”, „Lengyel ország”, „Svéztzia”) szinte szóról szóra az *Essai* 43. fejezetének fordítása.

Essai: Une soeur des empereurs Basile et Constantin, mariée à un grand duc ou grand knés de Moscovie, nommée Volodimer, obtint de son mari qu'il se fit baptiser. (III. 45.)

EE: Úgy mondatik, hogy Basil és Konstantinus Császároknak leány testvérjek, ki Volodimérhez ment férjhez, sugarlotta férjének a' Kereszténiséget (56v). Stb.

Az *Essai* a magyarországi pogánylázadásról is megemlékezik, csak András király nevét nem hozza („Les Hongrois retournèrent au paganisme” III. 46).

„A napkeleti Császárság” története ismét néhány szóban foglalja össze Voltaire hosszú elbeszélését (*Essai* 43. és 54. fejezet), csak a máso-

dik mondat („A l'Occident, il se défendait contre les Bulgares; à l'orient, au Nord et au Midi, contre les Turcs et les Arabes”) egyezik majdnem szó szerint. Itt Bessenyei javítja a forrást, kihagyván az északi irányt, amerre — ezt ő jobban tudja — Magyarország feküdt. Voltaire-től való a város bevételének dátuma. A többi inkább csak felfogásban egyezik vele.

Aztán szóról szóra azonos részek következnek (Olaszországtól Franciaországig, 58r–59v) az *Essai* 43, 40, 44, 41, 42, 39. fejezetével. Csak néhány közbeszúrt elmélkedő megjegyzés önálló. Végül a francia gróf és a püspök históriája (60r) jön e forrás 39. fejezetéből. Aztán mindvégig semmi; igaz, ezután adatok már nincsenek.

A Voltaire-től hiányzó néhány adat — VII. Gergely a papi nőtleneségről (EE 55r), III. Szilveszter neve (EE 54r), a kereszties had 300 ezres létszáma (MN 43v és EE 57r) — Claude-François Millot világtörténetéből való (*Éléments d'histoire générale. 2^e partie, Histoire moderne. Tome 1^{er}. Nouvelle éd. A Leyde 1777. 234, 221, 282. Az 1. kiadás 1773-ban jelent meg.*) Ugyaninnen a kereszties hadjárat jellemzése („javaiakat... el-adták,... rend, engedelmesség nélkül,... rettenetes pusztítás” stb. EE 57v = Millot, i. m. 282–283).

Úgy látszik tehát, hogy azoknak az országoknak az esetében lapozta fel a francia munkákat, amelyekről nem sokat tudott. Rómáról, a császárságról, Bizánctól a saját emlékezetében is őrzött annyit, amennyi az értékelő áttekintéshez és a magyar viszonyokkal való összehasonlítás-hoz kellett.

A történeti forrásbázis — mint látható — ezúttal is szűköske. Azonban Bessenyei számára, tudjuk, nem is nagyon fontos. (Az első konkrét történeti tény — a „fő-kapitányok” neve — csak az 5v lapon kerül elő.) Ez csak a fő téma külső körülményeiről, előzményeiről tájékoztat. A voltaképpeni tárgyról, a magyar nemesség helyzetéről az írásban rögzített törvények adnak felvilágosítást. Az eseménytörténetre csak azért vet pillantást, mert „tudni kel azt-is, mi okon lett nemzetünkben az ilyen vagy olyan törvény” (6r). Nem véletlen, hogy Batsányi emlékezetében úgy maradt meg a MN, mint ami „a' Magyar Törvényről van”. Az igazi alapot az a számos törvénycikk adja, amelyet részben tartalmilag, többnyire azonban az eredeti latin szöveggel teljes egészében vagy kivonatossan idéz, magyar fordítást vagy értelmezést fűzve hozzá. Ez idéze-

teket aláhúzással (nálunk dőlt betűvel) kiemeli a szövegből. Több mint 40 törvényhelyet citál I. István I. és II., I. László I, II, III, Kálmán I. és II. törvénykönyvéből. Nem kétséges, hogy a cím szerint is említett (40v) *Corpus juris Hungarici* című gyűjteményt használta. Erre vall a variánsok összevetése (ezzel nem fárasztom az olvasót), a törvények és cikkek számozása. Általánosságban is utal „az ország törvény könyvére” (39v). A *Corpus juris*nak számtalan kéziratos másolata és változata mellett 7 nyomtatott kiadása jelent meg a XVIII. század utolsó harmada előtt (1584, 1628, 1668, 1696, 1734, 1743, 1751). Hogy ezek közül melyik fordult meg a kezében, az nem állapítható meg. Legfeljebb annyi, hogy az első három nem jöhet szóba, mert nem az idézett cím áll rajta.

Két helyen az újabb kori jogszokás jellemzéséül, a tolvaj és a parázna asszony büntetésével kapcsolatban (9r, 50rv) utal a *Praxis criminalis* egy-egy paragrafusára (2.84.5, 2.76.8), mint ami „nem régen”, illetve „most” készült. Ez a *Hármaskönyvhöz* hasonló bíraskodási útmutató (*Forma processus iudicii criminalis, seu Praxis criminalis*) 1656-ban került kiadásra Alsó-Ausztria számára. 1696-tól a *Corpus jurishoz* is hozzászátolták, de Magyarországon nem szerették alkalmazni, nem is kellett.

Bessenyei figyelmét valószínűleg Heltai hívta fel a törvényekre, aki Istvánról mondja: „Es törvényeket, és íó szörzéseket szörze: Előszer a' gyilkosoc ellen. Annac utanna az házasság töréc ellen” stb. Egész bekezdést szentel e témának (30r), amelyből a magyarság életének számos, a történeti elbeszélésből ki nem hámozható mozzanatára derül fény (gyilkosság, házasságtörés, káromkodás, erőszak, özvegyek, árvák stb.). Bessenyei e törvénycikkek tanulmányozása közben jöhetett rá arra, hogy ezek az öt érdeklő társadalmi viszonyok rekonstruálásához kitűnően használható anyagot tartalmaznak. „Ha tsak Bonfiniust olvasod, onnan ki-nem nézheted, miljen erköltsi szokások közt forgott nemzetünk a XI^{dik} Százban: törvényre kell szorúlnod; annak tzikeljei mondják-meg, mitsoda dolgok folytak a' nemzet természetiben, meljnek erköltsét a' bűn és jószágos tselekedetek eránt alkalmasan ki-lehet nézni” (35v). Másutt: „Nézd-meg a' törvényeket, mitsoda bűnöket tiltnak, tapasztalni fogod belőle, mitsoda rend lehetett a' nemzetben” (8r). A *holmiban* azt mondja, hogy végigolvasta „az Ország törvényes könyvét” (id. kiad. 323), és valóban, egy másik helyen a XI. századi törvények alapján

ad áttekintést a nemzet erkölcsi állapotáról, de részben más cikkelyeket idézve, mint a MN-ben (uo. 286–287). *A magyar néző* sorra veszi a hazai törvényeket I. Istvántól I. Lipótig (id. kiad. 14–18). Azonban úgy látszik, hogy nem ismeri a Timon Sámuel, Bod Péter, Pray György és sokan mások által évetizedekkel korábban megindított modern, a törvényszövegeket is felhasználó történetírást, mert saját kora írói elé is kitűzi a feladatot: „Jó vólna, ha írókat találhatnánk, meljekben nemzetünk szokásait, mind mulattságban, mind egyéb' aprób' állapotokban olvasni lehetne” (35v). Bizonyára élvezettel forgatta volna Bél Mátyás *Notitiájának* köteteit, ha a kezébe kerül.

A társadalomszemlélet tekintetében a MN azt a vonalat folytatja, amelyet a HJ kezdett, és amelynek egyes elemei Bessenyei tudatvilágában kezdettől fogva kimutathatók. Ezek most — a TÚ álláspontja nyomán — egységes rendszerré állnak össze.

Az embert ama bizonyos „erkölcsi szokások” határozzák meg. Ezek szülője a természet. A bevezető néhány lap bőven bizonyítja, hogy az egyedek között tapasztalható különbség — „edjik ember természet szerint félékeny, gyenge; a' másik pedig bátor szívé és erős” (2v) — születéssel meghatározott, neveléssel, környezettel meg nem változtatható adottság, melynek oka Istennél van, aki eképpen akart az emberek között különbséget tenni. E gondolat megfogalmazása szavakban is erősen emlékeztet a HJ-ban mondottakra. (Lásd az egyenes és görbe fák-ról szóló hasonlatot, HJ 2–3, MN 4r). Ott azonban ez az elv még csak az egyének közötti értékkülönbségre adott magyarázatot, és a társadalmi összefüggésekre csak sejtésszerűen célzott. A MN ezt a teóriát kiterjeszti, mégpedig oly módon, hogy az egyéni és társadalmi létet minőségileg azonosnak jelenti ki, a kettő között csak mennyiségi differenciát lát: „Visgálj-meg egy akármelj nemzetet viselt dolgaiban, és meg-látod, hogy ő-is nagy dolgokban tsak azon jókat, rosszakat követi-el maga részérül, mit kitsiny állapotokban edjes emberek nállok végben visznek. Az ember, akár sok, akár tsak egy, ha jól meg-nézed, mindenütt ugyan azon ember marad.” (28v) Magától értetődő tehát, hogy amint „az emberek közt való külömbség Istentől jön” (4r), úgy a nemességet mint társadalmi osztályt is „a' természet maga szülte” (2r). Így tehát nem áll meg az az állítás, hogy „mind egyenlők vagyunk; és így nemességünk a' parasztságon erőszak, igazságtalanság” (2v).

Igaz azonban, hogy a személyes, természet adta nemesség a leszármazás folytán — immár társadalmi meghatározóként — olyan utódokra száll, akik nem büszkélkedhetnek természet adta nemes tekintettel, nemes elmével, a nemes jogállást mégis birtokolják (4v). Sőt, az érdemeknek nemcsak mennyiségük csökkenhet az utódok elkorcsosulása folytán, hanem önmagukban vett értéküket is elveszíthetik. A MN különös figyelmet fordít erre a jelenségre. A XI. századi Magyarországon uralkodó erkölcsöket, szokásokat nemcsak statikus állapotukban rögzíti (ünneplés 43v, fegyverzet 37v stb.), hanem összeveti azokat a későbbiekkel, a jelenkoriakkal is, és konstatálja a változást. Ennek jeleire jóformán minden lapon rámutat: a szokásos bűnök és büntetések változásáról végig; a lányok viselkedéséről (MN 35r, vö. *A holmi*, id. kiad. 234); a hajviselétről (MN 35v, vö. *A magyar néző*, id. kiad. 18); a részegeskedésről (MN 34v–35r, vö. *A holmi*, id. kiad. 234); a tüzes vas-próbáról (MN 42v, vö. *A természet világa* 2917–2918); a boszorkányüldözésről (MN 9v, 42v–43r, 49v, vö. *A természet világa* 2921–2935. és jegyzet a 2926. sorhoz, *A holmi*, id. kiad. 303–307); a katonáskodás, a bírászkodás módjának, a vallásnak a változásairól stb. A MN és Bessenyei többi munkája között szövegazonosság bőven kimutatható e témában. A szokások kialakulásáról, illetve változásukról elméleti fejtegetésbe is bocsátkozik (MN 35rv). A gondolkodásmódban bekövetkezett fejlődésre, a régiek „együgyűségére” is rá-rámutat, mint a csodáknál, és vö. MN 3v, 16v, 25v.

Ebből következik, hogy a régi érdemek az idő jártával alkalmatlanná válnak a nemesség kiválasztására. „Az egész világon minden nemesség fegyverrel kezdetett”. Ezzel a megállapítással indul a mű. És íme, hova lyukad ki: „Ez a’ nagy nemesség... most... tsendesen él, mivel a szükség ellenségre menni nem kényszeríti, melj előtt most bajos volna az ország színének a’ régi mód szerint tűzbe, vérbe keveredni” — mondja az MN utolsó lapján. A fegyver helyébe a penna lépett. Ma már ez az igazi hatalom, ez a nemesség szülője, melynek megszerzésére egy új út nyílt.

Az ellentmondást tehát nem egy adott szituációban, hanem a szituációk egymásutánjában, a generációkban, a változásokban oldja fel. Ennek megfelelően a megoldást is az időben keresi, mégpedig a természetben tapasztalható körforgás társadalmi érvényesülésében. A „nemzetek árkokból ki-öntött vizekhez” hasonlatosak, „meljek addig tsavarognak

széljel, míg a föld nagyobb részeket el- nem isza, s' fészkekbe vissza nem szíjja" (HJ 2). „Iljen az emberi sors, hol alátsonyságból kel magasságra emelkednünk, honnan ismét semmiségre esünk" (EE 61v). „Minden folyó viz a Tengerből szakad, az által tápláltatik, s oda fordul vissza, hasonlóul minden nemes familia Paraszti sorsbúl emelkedik, az által tartatik fel uraságába, hová eléb utób vissza dül" (*A holmi*, id. kiad. 251). „A parasztvér tenger, honnan a folyások S futosó patakok emelik ki magok. A magas hegyekbe fel mind innen gyűlnek, Honnan csergedezve ide visszadűlnek." (*A természet világa* 6557–6560.) „Az Urak mindég Parasztokból lesznek. Mi vagyunk a' tőke, honnan a' Méltóság Származik" (*Lais, Színművek*, id. kiad. 432). E gondolatot legbővebben és legalaposabban a MN fejti ki (4v–5r), méghozzá nem szentenciaszerűen, hanem okadatoló értekezésben.

Eközben a királyról többnyire csak a szokott közhelyeket halljuk. Tökéletesebbnek kell lennie, mint a közönséges polgárnak, mert az ő magatartásától függ az emberek boldogsága (25v). Ezért gyakran merül fel az uralkodói felelősség kérdése (18r, 24v, 25r, 30rv, 32v–33r). Elsőrendű kötelessége az ország védelme, a béke megőrzése, a jólét biztosítása (15v, 18v, 46v–47r). Szóba kerül ismét az uralkodás nyomorúsága, gyötrelme (34r, 44r).

Ámde abban a kérdésben, amelyet a TÚ megoldott, már egyértelmű az álláspontja. A „rossz tanácsosok" színre sem lépnek. A dolgot a király irányítja, ő pedig a nemességtől, az országgyűléstől függ. I. Istvánt „a' nép" választja fejévé (6r); Pétert „a' Hazájukon örökös Magyarok" koronázzák meg, kergetik el (10v), és a nemesség hívja vissza (11r); Abát ugyanígy (10v), neki „a' Magyarok" adnak időt a megjavulásra (12r); Andrást is „a' Magyarok" hozzák be (11v), ő kénytelen engedni a nemzet kérésének, nehogy mást tegyenek a helyébe (13rv); Gézát az országgyűlés választja meg (28r); Lászlót „az egyházi rend" emeli királyságra (31v); Kálmán trónralépését „a' Magyarok" hagyják jóvá (44v).

Az EE végén egy hosszabb kitérő (61rv) a XI. századi iskolaügyről értekezik, azzal a megállapítással, hogy annak „vadsága" a mai napig sem töröltetett el egészen, és az iskola természeténél fogva meg is marad az idők végezetéig. E megszorítással azonban mégis talál a régi rendszerben olyan hibákat, amelyeknek a modern időkben már nem kellene

érvényesülniük: a skolasztikus módszer, a rengeteg szóról szóra, értelem nélkül bemagolt szöveg, a készakarva terjesztett tudatlanság és babona, együgyűség és tévelygés. Ezeket nem mutatja be közelebbről. A hely forrása Millot már idézett műve: „Une fausse dialectique subtilise sur les mots, et ne donne aucune idée des choses. Elle confond tout en voulant tout analyser; elle forme un jargon scientifique, capable lui seul d’anéantir toute science” stb. (i. m. 209–210).

Ez — a szorosán vett tárgytól távol eső — fejtegetés az írás idejében szőnyegen forgó problémára látszik utalni. Az iskolaügy kérdése — lásd a L-hez írt bevezetőt — 1776-ban került előtérbe, és az 1777-ben megjelent *Ratio Educationis* körül forrt fel. A kálvinisták körében roppant hullámokat vert. Készült egy olyan tervezet is, mely a református iskoláknak a rendelet szelleméhez való alkalmazására tett javaslatot. Sajnos, a vonatkozó forrásközlés (Zoványi Jenő: *Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár*. Sárospatak 1909.) a dolog minket érdeklő lényegére nem tartalmaz adatokat, szövegeket. Minthogy azonban Bessenyei már csak hivatalánál fogva is erősen érdekelt volt ez ügyben, föltehető, hogy az iskola- és művelődésügyre vonatkozó javaslatait kialakította. Ezeket nem ismerem. Úgy hiszem azonban, hogy az EE nem ok nélkül teszi az említett kitérőt, és ez valamiképpen összefüggésben van ezzel az üggyel.

A MN és az EE tehát kétségtelenül egyszerre keletkezett. A helyet ismerjük: „itt Bétsben”, „ide Bétsbe” — írja (3v, 42v). Az időpontra csak konjektúrákkal következtethetünk. Azt tudjuk, hogy a kéziratot 1778-ban a pesti pálosoknak adta. Az is biztos, hogy az évtized közepe után kelt. A király és a nemzet dolgában kiérlelt álláspontot mutat, nem kétséges, hogy a TÚ tanulságai nyomán. Talán a 70-es évek közepéről való az első írás, amelyben a paraszti és nemesi állapot körforgását pedzegeti (a *Lais*, ld. *Színművek*, id. kiad. 75). Gálos a MN és a szerinte ettől független EE keletkezését egyaránt 1775 és 1777 közé teszi (i. m. 373). Az iskolaügy feszegetése a *Ratio Educationis* megjelenése (1777 augusztusa) utáni időre utal. *A budai nagy társaság fő tanítóihoz* címzett röpiratot, amely az EE programját megfogalmazza, a MN tárgyát körülhatárolja, 1778 áprilisában írta (Gálos, i. m. 373). Azt

persze, hogy a program keletkezett-e előbb, vagy éppen a MN-EE tanulságai kerülnek-e itt összegezésre, elég nehéz volna megmondani. Az bizonyos, hogy a röpiratban a már említettekén kívül is jó néhány olyan momentum akad, amely a MN-ben hangot kap: a nemesség szabadságának és erkölcsének összefüggése, az önértékből hú természet, a boszorkányégetés, a tüzes vas-próba, a fegyver és penna („bölcesség”) dicsőségének szembeállítás. Ezek, persze, sokszor ismételt gondolatok. Úgy látom azonban, hogy mindent összevéve Bessenyei valamennyi írása közül ez áll legközelebb a MN-EE világhoz. Bíró Ferenc az 1777-ben készült *A' filosofussal* talál oly mély kapcsolatot, hogy „egy (szinte azt mondhatnánk: organikus) folyamat pólusait alkotják Bessenyei gondolatvilágában” (*A fiatal Bessenyei...*, i. m. 310). Számos rokonítható gondolatot tartalmaz az 1779-ben napvilágot látott *A holmi* és a jóval később, a századfordulón keletkezett *A természet világa*. Mindezek alapján a MN-EE keletkezését 1777 utolsó vagy 1778 első hónapjaira tenném.

A MAGYAR NEMZET SZÖVEGEK SZOKASAIRUL,
ERKÖLTSEIRUL, URALKODÁSÁNAK
MÓDJAIRUL, TÖRVENYEIRUL, ÉS
NEVEZETSEB VISELT DOLG AIRUL

[1r] A MAGYAR NEMZETNEK Szokasairul, Erköltseirül,
uralkodásának modjairul, Törvényeirül, és nevezeteseb viselt
dolgairul(, SZENT ISTVÁN Királytul fogva FERDINANDUS
és ZAPOLYAIG).¹

Első KÖNYV

első
SZÁZ
B. G. által²

[2r] I RÉSZ

A' NEMESSÉG EREDETE

Két dolog támadt világunk lármája között, edjik fegyver, másik pen-
na. Valaki az alsó községnek homájljából és a' rabi sorsból magát ki-
akarja emelni, vagy fegyverrel, vagy pennával kel néki evezni. A' magyar

¹ [Bessenyei kezével törölve]

² [Eddig Bessenyei kezével. A „B. G.” fölött a pápai könyvtáros kék ceruzájával:] Besse-
nyei György [Alatta Kreskay Imre kezével:] Inscriptio Author Bibliothecae Pestiensis Ord[i-
nis] S[ancti] Pauli P[rimi] Er[emit]ae 1778.

[Az 1v lapon Bessenyei kezével:]

Tudósítás

Mivel ezen munkát, így a mint írva van, a betsülletes Censura ki nyomtattatni még nem engedte, [Mivel... engedte: a pápai könyvtáros kék ceruzájával aláhúзва] tehát sem más módon írni nem akartam, sem a Nemzet következő történeteit nem folytathattam írással, és nem is tselekedhetem, addig míg job világot nem érünk, melybe a tudatlanok az okosokat nem fogják lántzon tarthatni. Tszudállatos dolog, hogy minden azt állítja, ő benne Isteni igazság lakik, még is tiltják a beszédet, vagy írást, mely más féle igazságrul szól. Pedig ha igazság valósággal igazságod, ne fély, mert Istenek, Emberek örökké hartzolnak ellen sem rotyák el soha. Éppen olyan (ez) e részbe a felsőség mint az a házas Ember, ki esküszik, hogy felesége hozzá a leg tőkéltebb, leg állandóbb hívséggel viseltetik, 's még is zárva tartya, hogy soha ifju hozzá ne is szólhassék. Mennyit papolnak, parantsolnak az ellen, hogy ne kívánd a másét, ne egyél, ne igyál sokat, ne szerelmeskedj más leányával, feleségével, ne tzifrázd magad, ne ohajts magadnak gazdagságot, álgvad azt a ki bánt, még is tsak kereskedünk, eszünk, iszunk, szerelmeskedünk, veszedünk, pompázunk mind paposul edjüt. Igazság a Természet 's tévelygés a többi. [Igazság... többi: aláhúзва, utána (!!!) a pápai könyvtáros kék ceruzájával.]

György Bessenyei mp.

nemesség nem fogott vólt még pennát kezébe, mikor már magába fejedelmi embereket szült. Az egész világon minden nemesség fegyverrel kezdetett. A' ki erősebben vihatott, s' másoknál több' ellenséget győzhetett, nagyra betsültetett. Gyengébb' társai azt mondották néki, ha har tzolni indúltak: *héj, te menny elől, te légy vezér, mi pedig tsak utánnad lé szünk.* Ő elől ment, győzött, s' végre pajtársainak, miként győzzenek, parantsolta. A' szükség kénszerítette ezeket, hogy néki engedelmeskedjenek; mert látták vezérjeket győzedelmeskedni. Végre, ha az iljen vitéznek fija nevededett, attyának érdemeiért, annak helyébe vezérré tétetett. Ez osztán attyának nyomdokait követte; és a' kik magokat háborújiban körülötte keményen viselték, azokat többeknek vezéreivé tette. Ezek osztán mind parantsolni kezdettek, a' tsupa köz-jó és győzedelmért. Így van a' nemességnek kezdeti, meljet a' természet maga szült. Ezen külömbség végre a' maradékokban láttatott meg-romlottnak lenni. Sok nagy vitéznek és haza attyának maradtak idétlen magzati, kiket szenyvedni kellett. Az atyák nagy érdemeikkel jószágot szerettek magoknak, meljeket, meg-halván, gyermekeiknek hagytak. Senki nem találkozhatott, ki elő-állott vólna azt mondani, hogy ennek, vagy amannak árváit vagyonaiktúl fosszák-meg, mert [2v] már azok szüléiknek érdemeikkel nem birnak. A' természet e' dolognak mindég ellent állott, és nem engedte-meg, hogy a' fiútúl, ha fél-eszű vólt is, attyának reá maradt javait el-vegyék. Kinek lett vólna úgy-is közü hozzá? Ki merte vólna mondani egy felső tanáts előtt, hogy mivel ő leg-érdemesebb' tulajdonságu férjfi az országban, az idétlen maradékoknak jószágát néki adják? Innen származott osztán, hogy végre az érdemes nemes atyáknak érdemetlen nemes fiai lettek.

Azt mondod: nem igazán irok; mert a' természet senkit másik társa felibe nem tett; mind egyenlők vagyunk; és így nemességünk a' parasztságon erőszak, igazságtalanság. Kérlek, halgass-meg; honnan van hát, hogy edjik ember természet szerint félékeny, gyenge; a' másik pedig bátor szívű és erős? Meg-vallom, hogy ezen külömbséget, még minelőtte halandó társaimat a' természetben ismérni tanúltam vólna, gyermekségemben az emberek között tapasztaltam és rajta elmélkedés nélkül tsudálkoztam. Nem menek ezen természeti igazságnak megbizonyítására *Romába, Athénásba* példákat keresni; az a' kis sziget, melyben neveltetem, el-hitetett rólla. Ismértem itt oljan embert, kit bá-

tor férjfi nevelt. Ez ötet egyszer magával, puskát vévén, a' sziget alá sétálni viszen. Valamelj halom oldalában meg-állott véle egy füves, seprőkörös parlag földnek a' végin; azt mondja néki (már fel-serdült ifjú vólt) menny-be ötsém ebbe a' gazba, majd nyúl szalad onnan-ki, meg-lújjuk. Fényes nappal vólt a' dolog; és el-hiszed, ha mondom, hogy ötsém [3r] uram nem mert a' gazba belé menni; tsak forog, köhög, fújja az orrát, a' bátyya pedig tsak küldi; mert lehetetlen vólt néki meg-is gondolni, hogy ötsét a' félelem tartoztatná. Végre a' sok szorongatásban tsak ki-sül, hogy fél öttse a' gazba bé-menni. El-nevette magát tsudálkozásába; és ezen tsak nem hihetetlen történetet előttem-is utolsó idejiben beszélte, mit maga fülem hallottára ugyan azon félénk öttse-is idővel megvallott. Mond-meg már, ki adta ezen ifjúba gyengeségét, ki oljan bátor embernek keze alatt nevedett, kinek véribül-is származott? Ha valamelj idegen részein világunknak száz ezer (*Gyulai L....* (az ifjút így nevezték) egy *Bessenyei Sigmund*) ily ifu, 's közte egy oly bátyya³ lettek vólna edjütt, ez az utolsó akármelj hadakozásban vagy állapotban is annak a' száz ezernek természet szerint örökké vezérje s' uralkodója lett vólna: mert a' félelem mindég a' bátorságot taszítja a' veszedelem közt előre, hogy magát árnyékába húzhassa.

Azt kel tehát itélnünk, ha iljen dolgokat látunk, hogy az embereket félelemre, bátorságra, erőre, erőteleniségre a' természet keze tsinálja. Ne hid', mint némeljek akarják állítani, hogy bennünk az ilj külömb-ségeket tsak a' nevelés szüli. Sokan mondják: ha a' gyermekeket kitesiny koroktól fogva nem illyezgetnék ördögökkel, boszorkánnyal, szakállas farkassal, lidértzel, éjjeli bagjokkal, s töb' e'féle idétlen kísértetekkel, tehát nem lennének soha félénkek. Igaz, hogy harmad résznyi félelem nem vólna e' világon; de hiszem azokrúl a' kísértetekrúl [3v] szinte annyit beszéltek régen ennek, mint amannak; mert mentül beljeb' mégy az időkbe, annál boszorkányosab' világot találsz. Ezt a' feljeb' meg-irt történetet azért hoztam itt elő, hogy benne magam élő bizonyosság vagyok; de még nagyob' okom vólt reá azért, hogy tsudálatos eset, melyhez hasonlót talám kevés ember ismérhet a' világon. Egy felserdült ifjú, nappal, mellette van a' bátyya, (ki is magaba *Bessenyei Sig-*

³ Gyulai... Sigmund [Bessenyei kezével törölve, mellette a margón Bessenyei kezével:] ily... bátyya

mond vólt)⁴ s' még-is a' seprő fúbe belé nem mér lépni. Tsak nem tsudája ez a' természetnek a' gyengeségben. Tedd mellé ennek azt a' paraszt köz katonát, kinek örökké kisértetrül beszéltek, még is mikor az ellenség városát dúlták, a' kriptába-is alá botsátkozott éjtszaka, hol kopersókat szaggatván-fel, az úri halottaknak újjait gyűrűstül el-vagdalta, s' tarisznyára rakta. Látod, hogy különbözteti magát e' részben a' természet.

Nézd-meg az emberi tulajdonságokat egyebekben-is. Ved' fel halandó társaidat tudományaikban, ott is nem azon sorsban leled-é őket, mint vitézségeikben? Honnan van, hogy minden ember egyenlő módon fogantatik, születik a' természetben, még-is edjik szép; a' másik sunda, e' görbe, amaz egyenes, e' nagy, amaz kitsiny? Azt mondod: mert a' szépet árnyékon nevelik, a' rút pedig a' nap alatt rútúl-el. Mi okozza hát, hogy itt Bétsben, a' hives falak és töb' szépek közt, oljan rút méltóságos grófnékat, Hertzegnéket látok, hogy miat[4r]tok reám tsak nem ökredezés esik; paraszt leányokat pedig oljan szépeket találsz a' mezőn, kiket a' hintóbúl a' grófnéd mellől meg-kivánsz?

Ne úgy gondolkozzunk ezekről, mintha (az) emberi munka tsinálná köztünk a' külömbséget; mert belső eredet szerint való tulajdonságot soha emberi munka embernek nem adhat. Kövér, hitván földet mivelhetünk, igaz; de azokat nem teremthetjük kövérré, vagy hitvánnyá. Tsinálj nékem az Austriai hegyeken Tokaji asszú-szőlő bort. Igy találod az embereket-is, tsupa testi állapotjukra nézve. Mond-meg nékem, miért nem lehetett IV^{dik} Béla Királj Hunyadi János, hogy ő-is hazáját a' Tatár-túl védelmezhetne vólna, úgy, mint Hunyadi azt Mahomettül védelmezni tudta? — — Menny-be egy erdőbe, s' kérdezd-meg ott a' görtsös fától, hogy miért ő görtsös, és nem oljan szép egyenes, sima, mint a' másik, melj mellette fel-nyúlt? Ha szólhatna, tudod-é mit felelne? Azért, azt mondaná, hogy az Isten és a' természet eképpen akarták köztünk a' külömbséget tenni. Azt gondolod talám, hogy az az Isten, ki görbe és egyenes fát, keserű füvet és mézet teremtett, nem éppen oljan szabados uralkodó emberi nemzeteden, mint ezer egyéb' teremtésein? Tud'-meg hát, hogy az emberek közt való külömbség Istentől jön.

⁴ ki ... vólt [Bessenyei kezével törölve]

Ha szép ábrázatot látsz, azt mondod: be nemes tekintet! [4v] ha szép és mélj elmét hallassz, így szóllassz: be nemes elme! ha bátor és hatalmas tselekedetét látod valamely halandónak, így ítélsz: be nemes férj-fiú ez! érdemli, hogy társain vezér legyen, kiket természeti érdemeivel, mint valami földi Istenség, felül halad. Nem így kell-é *Hunyadi Jánosról* szóllanod, mikor látod, hogy Nándor-fejér-vár alól *Mahometet* el-veri, s' maga hatalmas tulajdonságaival Hazáját meg-szabadítja? Ki teremtette *Hunyadi Jánost* és több' ő hozzá hasonló férjfiakat. F[elelet:] Az Isten. Ki teremtette hát a' nemes embereket-is? F[elelet:] Az Isten.

Nem következik ebből, hogy már ma minden nemes ember belső-képpen-is érdemeseb' vitéz vagy tudós volna a' nem nemesnél; érdemekkel nemesült atyának lehetnek érdemetlen gyermeki, kiket osztán csak nemeseknek kel tartani, mert mit tsináljon az iljekkel a' világ. Örökségektől nem lehet őket meg- fosztani, várni kel reájok, míg vagy egy, vagy más hibájokkal magokat paraszttokká nem teszik, hogy onnan új érdemekkel magokat új nemességre emeljék.

Ti paraszt emberek, szegény adó-fizető nép, miért szenyvednétek nehezen, hogy a' nemes rend vélettek parantsolni láttatik; hiszem azok mind ti közzületek való, a' ti atyátok-fijai mindnyájan. Ti vagytok a' nemességnek, fejedelemségnek, királyságnak, fő-papságnak szülői és örökös tárházi; mind ezen méltóságok ti belölletek származnak; ti vagytok az atyák, mi csak fajak maradunk tölletek. Mennyi [5r] sok nagy úrnak maradéka lett már újjra parasztá köztetek, és mennyi paraszt társatok lesz úrrá? Néktek ott kel maradni, hol vagytok, hogy fijaitokat vándorlások végén megint magatokhoz vehessétek. Ez előtt négy száz esztendővel egy paraszt gulyás közzületek, vitézséget mutatván, nemes emberre tétetett, fel-ment maradéka sok jószággal birt, rajtatok három-száz esztendeig uralkodott; utóljára meg-szegényült, el-pusztult, és már száz esztendeje, hogy hozzátok szüleihez bújdósása után vissza térvén, szánt, vét, adót fizet s' rabotát dolgozik azoknak, kik ez előtt két-száz esztendővel az ő eleinek hasonlóul rabotáztak. Oljan a' ti köz sorsotok, mint a' tenger, meljbe minden víz vissza foly, mi belőlle ki-ágazik. A' ti rendetek e' földön minden; mert ti vagytok minden rendnek szülői, táplálói és el-fogadói. Érdemes és méltóságos paraszti sors, szerentsés az a' Királj és Úr, ki meg-esmérheti, hogy atya vagy!

II. RÉSZ.

A' MAGYARI NEMESSÉGRŰL SZ. ISTVÁN KIRÁLJ ALATT.

Nem akarom a' Magyar nemességnek eredetit a' Scithák között keresni; mert Hazánknak törvényei, meljeken állunk, *Szent-István*on kezdődnek. *Atilla*, *Árpád* idejekben a' nemesség tsak a' hadakozó férjfiak közt ki-osztott tisztségben határozott. A' ki vezér, vagy jó vitéz vólt, nemes ember lett; mivel a' többinél nagyob' tekinteti s' hatalma lett, kiknek mint százados, ezeres [5v] vezér parantsolhatott. Úgy latszik, mintha magyarságunkban a' nemesség eredetit tsupa katonaságból hozná. Nem-is lehet másképpen, mert régen irással, pennával olj nemzetnél nem lehetett nemesedni, melj nem irt, sem olvasott, hanem hartzolt, győzött, rablott és parantsolt.

Valamennyi nemzet e' világon van, melj már mesterségekre, tudományokra ment, mind iljen kezdetet adott nemességének; és hasonlóúl eleinten mind fegyver viselő férjfiakból állottak, hol a' felsőb' vezérek, kiket már most hadi tiszteknek nevezünk, nemeseknek tartattak, tsak hadi hivatalok szerint, szokásból. A' fő-Kapitányok Hertzegi méltóságban vóltak, s' maradékok-is felette maradt a' köz népnek. Ezekből származott osztán az első és örökös nemesség. Iljenek vóltak *Árpád* alatt a' fő-Kapitányok, mint *Szabóts*, *Gyula*, *Kund*, *Leel*. S. a. t. A' magyar nemesség e' szerint, mig felőlők királji rendeléseket, törvényeket nem lelhetünk, tsak személj szerint való érdemekben, szokásban, katonai hivatalban állott-fenn. Ha az elsőb' vezérek közzül valameljik meg-hólt, nem lehet gondolni, hogy el-maradott fijai, kik még vezéri hivatalba nem jöhettek, mind akként tiszteltettek vólna. Tudjuk, hogy ha egy Kapitány, vagy Hadnagy meg-hal, ki szolgálatja elein tsikós vólt, el-maradott árváit véle el-múlt tisztsége töb' időkre sem meg-nem nemesithette, sem Kapitányokká [6r] nem tehette: mindazonáltal egy Tiszt árváit tsak nem tekintünk úgy, mint tsupa paraszt gyermekeket. Iljen formán képzeld magadnak a' nemesség kezdetit, mig annak szabadságait papirosra, kutyabőrre nem irták. Meg-tetszik ezekből, hogy a' nemességet katonaság szülte egész világunkon. Menjünk-fel a' régiségbe; úgy-é, hogy az emberek eléb' kezdetek egymással verekedni, mint irti? miheljt pedig valaki a' többinél nagyob' erőt mutathatott, azon okból azoktól mindjárt kü-

lőmböztetett. Akar tudomány, akar vitézség okozza a' külömbiséget, a' mind tsak erőnek mondathatik. Miért ez okosab' amannál? azért, hogy erősebb' lelke van.

Elég ezekről. Kezdjük-el a' nemességet törvényes erejében vizsgálni, melj szerint most-is nemesek vagyunk. *Szent-István* Királjig nemzetünk Hertzegek által vezéreltetett; de ő osztán Apostoli Keresztyén Királjja lett; a' nép fejévé választotta; Romából pedig keresztet, koronát, Apostoli nevet kapott. Nem tzelom itt, ne felejsd-el, hazánknak külső viselt dolgait, vagy Historiáját irni. A' törvényes rendeléseken fogok tsak menni; és ha néha külső dolgokat-is emlitek, azokat tsak azért hozom elő, hogy a' szerzett törvényeknek okát benne meg-mutathassam. Nem elég nekünk olvasni, hogy ez, vagy amaz uralkodó hazánkban iljen vagy oljan törvényeket szerzett; hanem tudni kel azt-is, mi okon lett nemzetünkben az iljen vagy oljan törvény.

A' mitsodás állapotban egy nemzet vagyon, ahoz szabja törvényeit, kivéven az olj dolgokat, meljek minden időkbén [6v] egyenlő törvényeket kívánnak, mint az Isten és a' természet ellen esni szokott nyilván való bűnök. Egy olj ember, ki hazájának törvényét vizsgálja, annak históriáját vagy külső viselt dolgait-is tanulja, külömben tsak azt fogja mondani: e' volt ekkor törvény; de miért, nem világosítja.

Mennyünk vissza a' nemességre meljnek meg-magyarázása hazánknak rendit úgy-is maga után húzza: *Szent-István* a' tizedik százban mint egy kezdett fel-emelkedni. Nem akarom történeteit számlálni, hanem törvényeire jövök. Ha e' Királjnak rendeléseit meg-nézed, mint tükörben, úgy láthatod nemzetedet a' tizen-egyedik száz tálján. Ő vólt, ki Magyarágunkat a' Keresztyénségre hajtotta. Egy ilj rettenetes nemzetet meg-szokott régi hititül el-szakasztani, s' újj hitre hozni felette veszedelmes próba vólt. A' valamiben meg-rögzött emberi természet, tsuda nélkül, szokásaiban változást nehezen szenved. Ha nem tudod, hogy *Szent-István* nemzetét a' pogányságból Keresztyénségre térítette, és törvényeit kezedebe vévén, azokat úgy olvasod, tsudálkoznod kel rajtok. Nagyob' részi rendeléseinek templomi szolgálatból áll. Szüntelen bőjtöt, Misét, Egyházi embereknek tiszteletit emleget. Töbnyire minden törvénye a' Keresztyénségnek elő-menetelire tzeloz. *Reges esse non possunt, qui Catholici non sunt.* L[ibri] 1. C[aput] 1. Ez azért rendeltetett, hogy még akkor vóltak fejedelmi emberek nem Katolikusok, és fél[7r]tették

ezeztől a' koronát. Tudod, hogy a' Somogyi Vezér *Kupa*, és az Erdélyi Fejedelem *Gyula Szent-István* ellen hadat indítottak, tsupán azon okból, hogy régi pogányságokat Keresztyénségre kívánta hozni; és ha *Sz-István* fegyverrel nem védelmezte volna törvényét, *Kupa*, akár *Gyula* a' Királyságra fel-emeli vala magát. A' törvénynek magának egynek sintse ereje a' világon, ha fegyvert és hatalmat nem téznek hozzá. Ember és törvény nintsen oljan igaz e' földön, meljnek ellenségei ne találhatnának; innen van, hogy az igazság hatalmat kíván meg-maradására.

A' fő-papi rendről.⁵

Különös gondal viseltetett *Sz-István* a' belső-embereknek tiszteleti eránt, meljre szükség vólt, mivel az újj Keresztyenség tsak ezekben nézte s' tisztelte először újj Hitit: azért írja C[aput] 3. *illos enim Deus humani generis constituit custodes, fecitque⁶ speculatores animarum; sine enim illis non constituunt Reges, nec Principatus. Per illorum interventum delicta delentur hominum: in manus enim illorum posita est potestas ligandi nos in peccatis, et a peccatis solvendi. Testamentum enim sempiternum statuit illis Deus, eosque segregavit ab hominibus, et sui Nominis atque Sanctitatis fecit participes; et ab hominibus interdixit reprehendendos esse per Dávid deificum Regem: Nolite tangere christos meos.* Ekképen kívánta *Sz. István* eredet szerint az egyházi férjfiaknak tiszteletét és hatalmokat nemzetén [7v] fel-állítani, melj dolog hasonlóúl kereszténységből származott.

Nemesi szabadság.⁷

Nem keveseb' vigyázással vólt a' fő-rendek iránt-is, mellyeknek nemességeket következő-képpen határozta-meg: L[ibri] 1. C[aput] 1.⁸

⁵ [Alcím a margón]

⁶ facitque

⁷ [Alcím a margón]

⁸ [Helyesen: 4.]

illi enim sunt regni propugnatores, defensores imbecillium, expugnatores adversariorum, augmentatores Monarchiarum. Illi tibi, fili mi, sint fratres et patres. Ex his vero neminem in servitutem redigas, vel servum nomines; illi tibi militent, non serviant. Ezen rendelkezésekben kezdődik a' magyar fő-rendnek törvényes és örökös nemessége. Innen kell ki-hozni, hogy a' magyar nemes hazájának hasznáért fegyverrel (áldozott,) adózott, meljnek költségét minden terhes alkalmatosságban viselte. Meg-fogjuk továbbá látni, hogy ez a' nemesség mitsoda nemű történetek s' viselt dolgokon ment által a' magyar Királjok uralkodása alatt egész *Ferdinándig*. Ne véld, hogy ezen okbúl az egész Haza dolgát irjam; tsak a' nemességet, s' nevezeteseb' dolgokat vészem kezembe, meljeknek fonalát azon lármás szél-vész közt, hol Hazánk annyit zavartatott, keresztül (húzom) nyújtom.

Kivánságom van meg-irni, hogy a' magyar nemesség törvényes szabadsága, haszna és terhe szerint ország szerte meg-határozott hatalmával, erejével nemzetünkben mit követhetett-el eleitül fogva. Ha hányattatását s' viselt dolgait némelj uralkodói alatt meg-visgáljuk, le-jóven ez úton a' mái százig, látni fogjuk bővebben, mik vóltunk, és most mik vagyunk.

III RÉSZ.

Mikor egy egész nemzet változni indúl, oljan hazájában, mint a' megháborodott tenger, melj magát szaggatván, habját egymásba veri, s' fenekébül ki-rohanni [8r] láttatik. Iljen vólt Pannónia a' tizen-egyedik százban, hol a' felére Keresztyén s' felére pogány magyarság együtt egymás ellen keveregve maga ellen küszködött, és szívét önnön erejével vérezte.

Kúpa a' Somogysági Gróf gyújtotta az első tüzet. Az iljen dolgokra mindég nagy és hatalmas emberek kellenek. Pártot ütött ez egész erejével a' Királj ellen; táborba szállott, meg-is ütközött; de le-verettetett, s' maga-is a' hartzban meg-ölettetvén, teste négy felé vágattatott. Ezen győzedelem és keménység az Erdélyi fejedelmet *Gyulát* el-nem rettentette, ki nem szenyvedhetvén a' Királjnak apostolságát, ellene ki-szállott; de hasonlóul meg-verettetett és rabúl esett. Látjuk, hogy ezek nemzetek vérit a' Keresztyénség miatt ontották, meljet gyűlölte. Ne tsudáld osztán, ha *Sz. Istvánnak* annyi rendelkezését olvasod a' böjt, templom járás és egyéb' Keresztyéni dolgok eránt. Uralkodása alatt a' hatalmátúl meg-rettent magyarság halgatott; de szívében nem vólt egészen Keresztyén. Egy izbéli embernek meg-kelel halni, s' annak maradékát lehet attyainak hitivel ellenkező hitben fel-nevelni, hogy tökéletes hit változás lehessen. Mig a' vén Scithák ki-nem hóltak, soha Magyar-országban Keresztyénségünk egészen gyökeret nem verhetett, mint ezt aláb' megláthatjuk.

*Külső törvény.*¹⁰

Azt gondolod, hogy már ekkor illendő rend és igazság ki-szolgáltatása vólt az országban. Nézd-meg a' törvényeket, mitsoda bűnöket tiltanak, tapasztalni fogod belőle, mitsoda rend lehetett a' nemzetben, melj a' rablástúl, dúlástúl tsak akkor ült-le; és hogy más hazára nem mehetett rabolni, magát rablotta.

A' gyilkosság közönséges eset [8v] lehetett kétség kívül köztök, mert halállal sem büntettethetett. Ha valaki még-is valakit fegyverrel ölt, fegyverrel ölettetett-meg ő-is. *Si quis hominem gladio occiderit, eodem juguletur gladio.* A' más-féle gyilkosság mind-meg-váltathatott pénzen; mintha a' ki görtsös bottal agyon ütött valakit, nem éppen oljan gyilkos lett vólna, mint a' ki fegyverrel és éles vassal ölt. De emberi természete-

⁹ [Alcím a margón]

¹⁰ [Alcím a margón]

tünknek voltak a' régi időkben iljen részsegségei, meljeken ma tsudálko-
zunk, noha más dolgokban hasonló részsegségeink vagynak.

*Erkölt.*¹¹

A' fő-emberek, ha feleségek ellen fel-gerjedtek, meg-ölték őket, és még sem vette-el érte életeket a' törvény. A' leányokat el-ragadozták egymástúl. Sok férjfiak feleségeiket el-hagyták, kik bújdokván mások-nak feleségeiket magoknak orozva el-lopták. Ezekben a' bűnökben még-is sohol nem mond a' törvény halált; pénzel el-adással büntet töbnyire, honnan ki-tetszik, hogy a' rabi szolgálatot nagy büntetésnek tartották. A' fő-rendek sok köz-embereket udvaraikban rabi szolgálatra nyomtak, meljet a' törvény meg-tiltott. Minekutánna a' jobbágság fel-állott, ezen törvénynek ereje el-múlt. Nintsen oljan ember, ki szabadon ne kívánna élni; azonban semmire az emberek nem hajlandóbbak, mint magokat rabokkal szolgáltatni. Nagy veszedelme az halandó sorsunknak, hogy mindent tsak magunknak kívánnánk, és a' mások javát, hibás indulatból, mint gyarló állatok, magunk hasznának fel-áldozni nem szegyeneljük.

Sz-István Királj alatt még a' Magyar, némelj idegeneket, belső em[9r]-bereket s' természet szerint szeliden származott haza-fijait ki-vévén, ragadozó, kegyetlen, erőszakra, rablásra, rendtelenségre hajlandó vólt, melj bűnöknek némelj része köztök gyakoroltatott-is, és még inkább' gyakoroltatott vólna, ha a' Királj, vélek ellenkezvén, azokat annyira nem fojtogatta vólna. Közönségesen meg-jegyezhetjük, hogy ez időben eleink közt a' nagy bűnök kevés büntetéssel büntettettek. Úgy gondolko-dol, hogy ekkor kellett vólna erős törvényt szabni, nem azután, mikor a' nemzet szelidült. Akkor, ha asszonyt lopott-is valaki, meg-nem öle-tett; most pedig ha barmot, ökröt vagy lovat lop, fel-akad. De tudod-é, hogy az országot Keresztyén Hitre kellett hozni, melj ellen, noha oljan lágy törvényei voltak, még-is pártot ütöttek. Ha a' Királj, leg-először mindjárt, népetül régi meg-szokott hitit el-vévén, annak kedves vétkei-is mindenütt halállal büntette vólna, iszonyú útálatba tette vólna az ál-tal a' Keresztyén Hitet; mert ki ki ezt vette vólna a' szoros törvénynek

¹¹ [Alcím a margón]

okául. Nem félhetett-é a' Királj, hogy népét ellene lármázza, s' magát szerentsélteti? Lassan lassan, kedvezve, simogatva szokták a' vad természetet szelidségre hozni, meljnek azt sem kel tudtára adni, hogy szelidül; mert a' vad soha nem kíván szelidülni magátúl, mivel a' vadságban keresi lehető bóldogságát.

A' lopásért, ha tseléd lopott, először orrát vágják-el; de ha fizetett, azt-is meg-válthatta; második lopásból is szabadúlhatott, hol fülét metélték-el, ha nem fizethetett; ha harmadszor orr, fül nélkül lopásba kapott, úgy vesztette-el életét; talám azért, hogy kétszeri lopásban már meg-nem válthatván magát, el-hagyta orrát, [9v] fülét vágni, honnan a' bírák meg-tudhatták, hogy már másszor-is lopott; de ha valamelj tolvaj fizethetett, és százszor más más helyeken orrát, fülét meg-válthatta, nekem úgy tetszik, e' törvény szerint mindég lophatott s' élhetett.

Ördögösség, boszorkányság.¹²

Az ördögösöket és boszorkányokat parantsolta a' törvény büntetni, inteni és a' jóra vissza téríteni; de nem ölte, sem égette őket: hanem annakutánna, mikor okosodni kezdett a' nemzet, ezeket a' tsudálatos nemű teremtéseket égetni indúlt. Egy Europai nemzetnek sem olvashattam törvényeit, hogy azokban boszorkányokat égettetni ne láttam volna, kik ördögökkel mondatnak pajtáskodni. Nem győzők a' szánakozás miatt magamon eleget nevetni, hogy ezeknek az ördöggel társalkodó és kólts jukán bújkáló, el-tűnő, alá s' fel-repdeső állatoknak léteket nem hihetem. Az egész pokol ördöge egy asszonyt által nem húzhat úgy a' kólts jukán, hogy életben meg-tartsa, osztán, minek hagyták magokat meg-fogni, ha el-tűnhettek?

E' feljeb' elől-számlált rendek a' tizen-egyedik Száznak harmintzadik esztendeje tájján voltak. Ne véd azomban, hogy e' Százban a' törvényes rendelések változást ne szenvedtek volna. Tapasztalni fogod a' következő történetekből, mi lett sok dolgokból.

¹² [Alcím a margón]

IV. RÉSZ.

NÉMET PÉTER KIRALJ ALATT.

Szent-István Királj alatt a' tizen-egyedik Száznak kezdetiben¹³ olj formán állottak Hazánknak dolgai, mint [10r] olvashattad. Péter Királj koronáztatott utánna, kit *Burgundiai*, vagy *Német Péternek* neveztek, azon okból, hogy nem egészen magyar vérből származott, sem azoknak szokásával nem nevedett, melj miatt erköltseiben-is idegen vólt. Tsak most kezdett a' magyar nemesség Királjában, törvényeiben gyökeret eresztetni, és már szaggattatni kezdetett. Ha tsak *Sz. István* Királj törvényében vette vólna nemességünk mindenképpen eredetit, nehezen álhatott vólna fen azon erőszak ellen, meljek ostromlották; de a' régi szokásban gyökerezvén, mindent le-vert magárúl, valami elle-ne költ. *Péter* a' Magyar nemzetnek akkori módját, természetit útálta. Nem ismérték még akkor a' Fejedelmek jól az emberi természetet, s' hamar hibába estek. Ő-is belső idegenségét hivei előtt titkolni nem tudta, ki külömben-is haszontalan halandó vólt. *Gizela*, a' *Burgundiai* Hertzegnek leánya és *Sz. István* Királjnak második házasságától el-maradott özvegye, a' magátúl-is vezett természetű *Pétert* szüntelen azon erőltette, hogy Magyarait Hazájoknak felsőbb' s' nemeseb' hivatalaiból ki-vesse; vélek ne társalkodjon, és tsak parantsoljon. Ez a' Királjné kegyetleneb' állat vólt a' véres prédáján nevedett Hirkáni-i tigrisnél. Asszonyi nemének gyalázatjává és sárjává tette magát alacsonyágával, meljben áruló gyilkos lett. Soha Királji-szék el-fajúlt emberi származást jóvá nem tehet. Péter *Gizelát*, vagy, mint mások írják *Gizlét* örömmel követte, mert véri lévén, gonoszságára úgy is hajlandó [10v] vólt. Királji tanásából a' Magyarokat ki-rekesztette, hová Olaszokat, Német nemeseket ültetett; ezeknek adta országának felsőbb' s' hasznosab' hivatalait-is, meljnek dolgait azoknak fiai nélkül kivánta igazgatni. Az emberi természetet semmi sebesseb' forradásba nem hozza, mintha meg-útáltatik, és oljan idegen által, ki jóvoltából él, örökségétül embertelenül meg-fosztatik. A' Hazájokban örökös Magyarok véres diadalmaikkal vett földjeiket idegenektül el-harásolni nem engedvén, Pé-

¹³ a' ... kezdetiben [a margón betoldva]

tert idegenek közzé úzik, s' helyette más Királjt választanak a' Sz. István vériből.

Aba fel-hág a' Királji székre, *Péter* pedig, edjik rokonátúl a' másik-hoz bújdosva, segítséget koldúl, hogy az országot vissza nyerhesse, meljet sem érdemlett, sem vezérelni nem tudott. A' Magyarok, minekutánna *Pétert* ki-verték, azokat, kik Királjságát a' Kirájljnéval való edjet értésből elő-mozdították, öszve tépték. Mikor osztán egy nemzet megháborodik, oljan mint a' sérjült vad, mindent vág, mi eleibe akad. *Péter* ez alatt nemzettsége közt jár, kél, szölv, fon, biztat, ígér, és végre az akkori Tsászárral edjütt fegyveres seregeket hoz Magyar országba, hogy rajta ismét uralkodhasson. *Aba* fel-találja magát, s' félvén az erővel meg-ütközni, *Fridérikus* Tsászárnak titkon nagy ajjándékokat küld, meljek által ez engesztelődésre hozatván, vissza tér, s' Bétsben a' vér ontás nélkül nyert kintsel le-ül. Eleget kesergett *Péter* e' reá nézve olj siralmas változáson; de nem lehetett továb' erőlködni. Az emberek, akár trónuson, akár papoló székben, akár vitézi pántzél alatt voltak, a' pénznek minden időben s' mindenütt engedtek.

A' Tsászár tsendesesen dolgait igazgatta; *Péter* pedig, hogy mások uralkodnak és ő magánosságban sovárog, oljan volt, mint a' részeges ember kivántsai bújában, ki a' la[11r]kadalmos házhoz hivatalos nem lévén, tsak a' kert hátuljáról nézi, miként füstölög a' vendéglő háznak kéménye, meljnek dorbézoló lármáját, éh kortyokat nyelvén, szomoruan halgatja távolyról, hol magában kornyadoz. Igy nézett *Péter* Magyar országra Bétsből, meljben *Aba* korhelkedett.

Ez a' két Királj oljan volt nemzetünknek, mint *Scilla*, *Karibdis* a' köztök evezőknek; edjikkül másikba verődtek. *Aba* kevélységében ostobaságátúl meg-részegedett, és ölni kezdette hiveit. Érzette hajlandóságát a' kegyetlenségre, meljbe elő-kivánván menni, fő-embereit magátúl el-távoztatta. *Péter* idegen nemzetet akart örökkössé tenni az országban; *Aba* pedig parasztokat tett Királji tanátsosoknak, és a' fő-fő-rendeknek azok által parantsoltatott. Itéld-meg meljlik lehetett a' Magyarságnak útálatosab? Ezt a' két idétlenséget a' hazának szerentsétlen sorsa hozta-fel edjütt, hogy annak szívét szorongathassák. A' Magyarok, kik ostoba jármot soha sem viselhettek, *Abát* le-akarták húzni Királji Székiből; de ez eránt tanátskozni kellett, mit ő meg-tudott, mert Királj volt, s' ezer szemmel birt. Kegyetlenségét fedezni kezdette. Öszve hivatott magá-

hoz ötven fő nemest, olj végből, hogy vélek országa dolgairúl tanátskozon. Meg-parantsolja azomban, hogy őket, minekutánna egybe gyültek, mind öszve kontzoljaék. E' siralmas ostoba kárhozat meg-esvén, *Abát* örökös gyalázatra vetette. Kéntelen vólt az el-rémúlt nemesség ismét *Péter* után futni, kit még-is kevésbé útált, mint *Abát*.

A' Tsászár el-érkezett *Péterrel* és seregeivel, kinek *Abával* ütközetre kellett ki-szállani. Győzedelmes lett oljan Királj ellen, kit azok útáltak, kiknek vért kellett vólna érte ontani. *Aba* meg-veretett; de itt nem lett szerentsétlenség[11v]gének vége, mert egy falúba bújdosván, ott valamj jobbágya reá talált s' agyon verte.

Péter megint uralkodik. Tudta már, hogy veszedelemben forog Királji székiben egy olj koronás fő, ki maga körül idegeneket gyújt tanátsnak, s' az örökösöket meg-veti; de ő azért, sem szenyvedett szerentsétlenségéről nem emlékezvén, sem lehető veszedelmét nem érezvén, nagyob' indúlattal kezdi, mind azon sérelmeket a' Magyarokon el-követni, meljeket már egyszer végbe vitt. Újjra esküvést tésznek ellene; meg-tudja; elő hordatja a' gyanúsokat, kiket rész szerint le-vágat, rész szerint szemek világátúl meg-fosztat. Elég vólt ez többre vetemedni. Tsudálatos dolog vólt, hogy a' fő-rendet, ha meg-zajdúlt, Királja erőszakkal le-nem tsen-desithette; sőt nagyob' bátorságra vitte az által.

Sz. *István* Királj, *Gizlének* kegyetlenségét (még él) észre vévén, még életében két vérségét ki-küldötte előlle, kik ez idő alatt Olasz országban nyugodtak s' hazájoknak lármáját halgatták. Ezek után indúltak a' Magyarok, és bé-hozták őket közzéjek. *Péter* hartzra költ ellenek; de úgy járt, mint *Aba*. A' melj Királj jobágyait ellenségévé tész, minek kél-ki vélek hartzra, hogy gonoszságát az alatta való nép oljan ember ellen védelmezze vérivel, kit bődogságára való nézve urának akar tenni?¹⁴ A' természet nehezen tsalja magát; nem oljan az érzés, mint a' képzelődés. *Péter* hartzai közt (végre) egy házba szorúlt, onnan döfölt-ki; de végre el-fogyván embere, ereje, kézbe esik. Ekkor meg-fogják, s' szemét ki-szurják. Nem [12r] sokáig vontzolphatták osztán, mert tsak hamar meghala. Ennek a' Királjnak adtak a' Magyarok (idő) időt magát igazítani, mit ő nem akart. Az iljen veszedelemben oljan egy magát fel-nem ta-

¹⁴ [Javítás előtt:] tartani?

lálható ember, mint az álmos madár éjjel, melj mindenkor a' lámpásra repdes; hol már sokszor hozzá kaptak, s' tollait-is szaggatták.

— V. RÉSZ

ANDRÁS ALATT.

Szent István Királj, mint említettük, a' XI^{dik} Száznak elején kezdett uralkodni, és a' Keresztyén Hitet Magyarai közt erőre hozni; e' végből sok Püspökségeket állított. Esztergomban, Kalotsán az Érsekségeket ő alkotta; számtalan idegeneket hozott országába, kik mind Keresztyén vendégek voltak, jó szivvel kellett őket fogadni a' Magyaroknak Keresztyénségek kedvéért, melj kedveskedés törvényekben-is parantsoltatott. Nem vert Sz. István alatt még a' Keresztyén Hit magának olj gyökeret, hazánkban, hogy töb' uralkodóknak segedelmek nélkül onnan ki-ne szaggattathatott volna. András Királj uralkodásának kezdeti e' XI^{dik} száznak felén még innen esett; de töb' vólt még-is negyven esztendőnél, hogy már a' Magyarok Keresztyéneknek tartattak. E' külömben igen kitsiny idő arra, hogy egy győzedelmes nemzetből sok száz esztendők alatt meg-szokott hitit, bár bálványozásból áljon-is, elvehesse. A' gyermekségünktől fogva meg-[12v]szokott dolgoktól felette nehezen válhatunk-meg; sőt ha valamelj erőszak, oktatás, ellenkező szokás, vagy tsuda dolgok által el-vonattatunk-is tőlök idővel, mindenkor el-mosojodunk valamelj titkos örömből, valahányszor azokat osztán történet szerint előnkbe fordulni látjuk. Tsudállatos munka, menyei ajjándék és Szent-Lélek kívántatnak arra, hogy szüléinknek karjai közt édes tejjekkel¹⁵ magunkba szitt hitünket nagy korunkban elváltoztathassuk. Valahányszor valamelj felsőb' földi hatalom e' világban sok embereknek egyszerre újj útát akart nyitni, mindenkor vért ontott; szabad akaratból pedig meg-esett, hogy nem sok idő alatt sok nép meg-szokott hitit önként változtatta. Enged a' világnak hatalmas ura ilj dolgokat emberi természetünkben meg-esni, meljnek mélységét mi nem vizsgálhatjuk.

¹⁵ édes tejjekkel [javítás előtt:] édesgetésekkel

Menny-fel a' régi százakba, sok Fejedelmeket fogsz találni, kik téríteni akarván, egy darab ideig a' vér-ontástúl nem szűnhettek. Nagy Károly a' VIII^{dik} Százban hányszor nem kontzolta öszve a' Saxokat, kik véle mindenkor ellenkeztek, s' mindenkor verettek. Végre az erőszak sok belső szorgalmatossággal még-is újj hitet szült. Ezen módja a' térítésnek nem tehet senkit arrúl bizonyossá, hogy bódogságot ád é¹⁶ annak, kiben végre munkálkodik. Mahomet-is tudott erőszakkal Asiának hitet adni s' hazudni. A' gonoszság már annyira ment, hogy bátorodik ő-is minden eszközt magáénak tulajdonítani, valamit az igazság maga elő-[13r]menetelire gyakorolhatott. Szerentsések azok, kiknek erőszakot kellett szenvedni először azért, hogy osztán abbúl valóságos bódogságok származzon; de bezzeg bódogtalanok azok, kiket az erőszak pokolba hajt.

A' Scithák kegyetlenek, dúlók s' vér-ontók voltak; bálványoztak; még-is a' keresztyénségnek szelid törvényeit, hol igaz Isteni tisztelet, felebaráti szeretet, békesség, szelidség parantsoltatik, a' jóságos tselekedetekért örök élet adatik, el-fogadni nem akarták. Méljen gyökerezett volt benne a' meg-szokott bűn; azért varáslókat s' hartzoló Isteneket kívántak magoknak. A' ragadományhoz szokott emberi természet ellenségének tartya azt, ki néki szelidséget papol, mivel dühösségében az által meg-fojthatni láttatik.

András Királynak leg-elsőben-is azt adták elébe, hogy a' Scithiai pogány hitet nemzetének le-verettetett szívébe újjra fel-lobbanni engedje. Észre vette András, hogy uralkodásra külömben nem jöhet, hanem ha e' rettenetes kívánságnak eleget teszen. Mint már valósággal Keresztyén, irtódzott a' tselekedettől; de mivel uralkodni-is kívánt, megengedte azon veszedelmet, meljben osztán a' Magyar Szent Egyház óltárait önnön vérivel áztatta. Mindenkor így látod a' lelki dolgokat a' testiekkal emberi természetünkben küszködni, melj hartzban hol ez, hol amaz nyér.

Nehéz itt *Andrásrúl* itéletet tenni, ki tarthatott attúl, hogy ha hitinek ezen sebét el-kerülni kívánván, nemzete kérésének nem enged, s' magát az által az ural[13v]kodástúl meg-fosztja, tehát ezen keseredett felék majd valósággal Scitha hitű pogányt választanak Királynak, kivel ma-

¹⁶ é [a sor fölött beszúrva]

gokat osztán egybe vetvén, nemzetében a' tsetsemő Keresztyénséget, s' őtet magát-is azzal, meg-fojthatják. Iljen kinos alkalmatosságban szokták azt mondani leg-igazábban, hogy két gonosz közt a' kisebbet kel választani. Ezen okból *András* meg-engedte, hogy régi hitéhez vissza fordúlt nemzete a' benne fel-állított Keresztyenség ellen dúlhasson. A' régen fojtogatott tűz egyszerre fel-lobban; a' hosszas idők alatt meg-éheztetett oroszánok(nak) le-szabadultak lántzaikról, s' prédájikra ordító dühösséggel rohantak. A' templomokat össze ontották, óltárait rablolták, aranyos ruhákkal gazdag rejtekeit dúlták, az Egyházi szolgákat minden irgalmasság nélkül kontzolták, s' magok között-is, ha valósággal Keresztyént sejtettek, azt kinozták s' ölték.

Sijjetett azomban *András* a' koronáztatással. hogy a' dúlásnak ellent állhatna. Nem tsak a' belső emberek szenyvedtek a' veszedelemben; valakiket Németnek, vagy Olasznak esmertek a' Scitha Magyarok hasonlóul úzték, kontzolták; idegennek, vagy Keresztyénnek lenni egyenlő bűn vólt előttük.

1047.¹⁷

Andrást koronázni kívánván nemzete, Püspököt keresett e' szent hivatalra; alig kaphatott hármat az egész országban, úgy [14r] ki-ölte őket magából. Úgy látszik, hogy mindenkor erősebb' törvényt tsinálnak a' szokások az emberek között, mint az országos gyűlések. Eleinten tsak régi szokások vóltak mind jóban, mind roszbán; mikor osztán irni elkezdettünk, főbb szokásainkat, leg-első törvényeinket könyvekbe irtuk. Egész Keresztyén világunkban a' koronázás, mivel Szent dolognak ismértetik, mindenütt fő-papok kezébe esett. Mitsoda haraggal, dühösséggel ölték a' Magyarok belső embereiket; még-is látod, hogy Királjok koronázására újjra keresni indúlnak őket, noha még véreket sem törölték jól-le fegyvereikről, meljekkel azokat gyilkolták. Kétség kívül el-lehet hinni, hogy a' Királjok belső emberek által való fel-kenettetése Keresztyén hitünknek el-terjedésével mindenütt fel-vétetett. *Sámuel* olajjal kente fel hajdan *Sault* a' 'Sidóknal, melj módot meg-tartottak

¹⁷ [Alcím a margón]

azok, kik Izraelnek ügyében tanúlták jó Istenünket ismérni. 674^{ben} Vamba nevű Gottus uralkodó kenettetett-fel Spanyol országban. III^{dik} István Pápa kente-fel annakutánna *Pépint* 754^{ben} a' Frantziák között, melj felkenettetés, mint Szentség, Keresztyén földinken meg-maradt. Külömben hajdan ember emlékezetitül fogva való szokásnak tartatott, hogy ha valamelj nemzet Királjt választott, paisra ültette, meljen az ország [14v] nagyjaitul fel-emeltetett; méltó, méltó, ezt kiáltotta a' nép reá. Lásd, mimódon forognak sok dolgok, és mint fajúlnak-el némelj szokások. Régen a' Királjokat fel-emelték, melj szokásnak valamelj árnyékát ma is tapasztalhatod Magyar országon; hol, ha valamelj új földes-urat a' jószágba Királji akarattal bé-iktatnak, sokszor jobbágyi előtt meg-fogják s' fel-emelik, melj tselekedettel földes uraságát jelentik. E' szokás történik ma-is oljkor az úgy nevezett *Statutióknál*.

A' Keresztyén Hitnek meg-van az az ereje, hogy szokásait ott-is fentartotta, hol üldöztetett. Magát vesztegették, sok helyen le-is verték, s' rendit még-is meg-tartották. Iljen történeti vólt a' Scitha Magyaroknak is *András* alatt. Magát a' Hitet meg-tagadták; azomban Királjokat ugyan azon Hit által kívánták szentelni, meljet a' Királji koronázásban ez által Szentségnek lenni meg-esmértek; külömben pedig átoknak, veszedelemnek tartottak. Iljen háborúk közt látod eleitül fogva emberi dolgainkat forogni. Miheljt *András* Koronás Királja tétetett, kemény parantsolatot adott, hogy a' sérjült Keresztyénségnek (mind) minden kára vissza állittassék; mi meg-is lett. Tsudálkozol itt, hogy ellene pártot nem ütötek, és ilj ellenkező parantsolatjának engedelmeskedtek.

[15r] *András* hazájának belső részeit tsendességre hozta; de külső ellenségeivel küszködni kellett. Soha a' Magyar Korona erős és állandó békességgel, szomszédjaival¹⁸ kötött hasznos frigyekkel magát nem erősíthette. Szomszédjai,¹⁹ minden időben, mindnyájan ellenségei vóltak körülte, és tsak akkor békéltek, ha győzettek. A' Magyaroknak mindég verni kellett eléb', ha frigyet akartak. Meg-tetszik, hogy nemzetünknel isméreteseb' vólt a' fegyver, mint a' *politika*, meljet *Első András* alatt nem hogy tudott vólna, de nem-is akart tudni, s' hírét-is alig hallotta. Ha a' *politikájában* olj ereje lett vólna, mint fegyverében, Rómát tsi-

¹⁸ szomjédjaival

¹⁹ Szomjédjai

nált volna Budán; de tsalni soha sem tudott, tsak ment, s' hogy erős vólt vágott. Látszott még is néha a' *politika* a' Királji Szék körül, mint gyer-tya bél, füstölögni; de nagy lángot soha sem vethetett. Végre a' XV^{dik} Százban *Mátyás* alatt fel-lobbant; de ő vele el-is alutt; ezután tsak sinlett; ma pedig már nem ismértetik.

András el-kezdett szomszédjaival²⁰ magyaroson politizálni. Német, Lengyel, Tseh rajta vóltak; kik ellen győzedelmeskedvén, meg-vette vé-rivel a' békességet, mit az emberek mindenkor iljen árron szoktak vásárolni, akar okosok, akar nem. Nem tudták az okosab' szomszédok soha, mit tégyenek a' Magyarokkal; hol békéltek vélek, hol azt végezték, el-pusztittsák őket. Sem ez, sem amaz meg-nem lett, hanem a' kettőből harmadik támadt. Meg-tsenedesedtek a' hazá[15v]nak szomszédjai. *Első András* érdemes attya vólt népének, mert mind kívül, mind belől békes-séget szerzett, melj jóért győzedelmeskedett.

Végre e' nagy Fejedelem egy rendetlen hibájával nagy tselekedeteit meg-homályosította. Nyugodalmat szült, melj nyugodalmat ugyan maga kezd kutfejében háborúra fel-zavarni. Iljen az emberi álhatatlanság és sorsának tsudálatos vóltja, hol semmiben jót rossz nélkül nem tapasztalhatunk. Nem vólt *András*nak maradéka; öttse, ki velle haza jött, meghólt. Kelletett valakire bizni országát. Vólt még egy attyafia Lengyel országban, *Béla* nevű, az után küldött. Ennek felesége az akkori Lengyel Királynak leánya vala; mert így oszlott osztán minden felé a' magyar vér. *Béla* haza jön, kinek érkezésével el-végzik, hogy ő mig *András* él, az országnak harmadát, mint Hertzeg, birja, annakutánna pedig úgy-is érte-tett hogy meg-koronáztasson. E' meg-esik szép rendel. Azomban a' Királj kedvet kap, s' meg-házasodik; melj házasságból két fija léssen. *Salamon*, edjik a' két Királj fiak közzül, forgott osztán annyi tsudálatos és fájdalmas történetek közt, meljeknek meg-gondolása a' Királjokat legnagyobb' fényességekben-is szomorú meg-illetődésre hozhatja.

Jusson eszedben itt, hogy *Henrikus* Tsászár, *Német Péter* Ki[16r]rálj-nak gyalázatos veszedelmét mindég fájdalommal érezvén, végre nagy sereggel az országba bosszú-állásra alá botsátkozott. Minek már az iljen háború? ha tsak nyereséget nem keres az ember? *András* minden élést el-harátsolt a' Tsászár seregi elől, meljeknek számára a' Dunán ha-

²⁰ szomjédjaival

jókon jött az eleség. A' hajóknak vezére Gyórnél ki-köt, s' levelet küld a' Tsászárral táborába, hogy mit tsináljon. A' postát el-fogják levelével edjűt, s' *Andráshoz* viszik; ő pedig válaszol a' Tsászárral nevével, hogy sijjessenek vissza menni Ausztriába, mert idegenek ütöttek reá, ő-is vissza sijjet. E' válasznak vételével el-mennek az élés hajók. A' Tsászárral tsak várja őket, keresteti az élést, de sohol sem kaphatta-meg. Azomban a' Magyarok vesztegették a' német seregeket, kik végre majd meg-hóltak már éhel, s' ekkor a' Tsászárral *Andrásnak* békességet üzent, s' egyszersmind kérte hogy küldjék enni a' népének, mert el-vesznek. *András* jól tartotta az éheket, s' a' Tsászárral meg-békélt. Ritkán ment ennél rendesebben végbe valamely diadalomra való ki-szállás, vagy hadi *expeditio*.

A' győzedelemre indúlt szándék úgy végződött, hogy *Henrikus* Tsászárral *Salamonnak* oda-igéri leányát, s' osztán oda-is adta. Nem gondolta még akkor, [16v] hogy *Sófia* leánya jószágain fog meg-halni. Meghatározta magát *András*, hogy *Salamon* fija uralkodjon utánna; de *Béla-túl* félni kellett, kit azért hívott haza, hogy uralkodjon utánna. Törődött magában, miként szabadúlhasson tőlle. Látni fogod itt mindjárt egy nevezetes történetben, minémű tudomány és mélység vólt még akkor a' Királyi tanátsban, melj tsudálatos mód tsak nem minden Europai uralkodók körül így találatott ez időben. A' Király egybe gyűjti magához hiv tanátsossait; tanátskoznak, mit tégyenek *Béla* Hertzeggel. Végre ilj mélységesen végeznek: El-kel hivatni *Béla-t*, és a' ház közepire a' Koronát egy meztelen fegyverrel le-kel tenni; ha *Béla*, bé-jóvn, a' Koronához kap, meg-kel ölni; de ha a' fegyverhez nyúl, nem kel bántani. Szegények! mit jelenthetett már ez? Fel-lehetett tenni, hogy *Béla* sem edjikhöz, sem másikhöz nem nyúl; vagy ha nyúl, mind a' kettőt fel-vészi, gondolván, hogy a' ki Koronát vészen, fegyvert-is kel néki fogni. El-felejtett azomban a' tanáts arról végezni, hogy hát ha *Béla* sem fegyvert, sem Koronát fel-nem vészen, vagy mind a' kettőt fel-vészi, mit tsináljanak vele; melj dolognak edjike [17r] bizonyoson meg-esett vólna; de szerentsére a' titkos Királyi tanáts úgy okoskodott s' beszélt, hogy az ajtón álló strása szépen ki-halgatta a' titkokat (nem gondoltak erre a' tanátsban) ki *Béla-nak*, mikor előtte be-menne, lassan a' fülébe súgja, hogy a' Koronát ne bántsa, hanem a' fegyverhez nyúlják. El-hiheted, hogy *Béla* szót fogadott, és bátyával meg-békélt. El-gondolhatod osztán, hogy az a' tanáts, melj ilj végezéseket téssen, mennyire törődhetett rajta, hogy az

időben Europa mitsoda állapotban van, miljen erejek, szándékok van a' Keresztyén Fejedelmeknek ő irántok, és minémű kötések esnek közöttök. Már tehát *Salamonnak* nem lehetett *Bélátúl* félni, mert a' próba jól esett-meg. Tsudállatos dolog, hogy a' ki fegyverhez nyúl, azzal azt jelentse, hogy nem fog fegyvert²¹ fogni! hiszem meg-gondolhatta volna a' felső tanáts, melj ezen olj méljen vetélkedett és végezett, hogy ha *Béla* uralkodni akar, eléb' a' Koronáért fegyverhez kel neki nyúlni, mi osztán úgy-is lett.

VI. RÉSZ

BÉLA ALATT.

Béla, veszedelmét látván, hazájából Lengyel országba szökött, hol az oda való Kirájljtól s' egyszersmind ipátúl segítséget kért magának *András* ellen, ki már ez időben tsak a' köszvényben nyögött, s' inkább' árnyék, mint uralkodó vólt. Utolsó erejét ki-adta osztán *Béla* [17v] ellen; a' Tseh és Némettül segítséget nyert öttse ellen, ki Lengyel országból szép hadi sereggel hozta bé hazájába a' fegyvert, meljet *András* Kirájlj előtt a' le-tett Korona mellül fel-vett, olj jelenségül hogy nem fegyverkezik. A' két atyafi ki-száll egymás elibe; meg-ütköznek, hol *András* meg-verettetik. A' Magyarok, kik alatta hartzoltak, látván hogy a győzedelem *Bélához* hajlik, Kirájljokat el-hagyták, s' ahoz fordultak, ki győzött. Tapasztaltuk eleitül fogva, hogy az emberi természet mindenkor a' győzedelmes részhez ragaszkodik iljen állapotokban. Ha *Bélátúl* már meg-verettettünk, gondolták a' vezérek, majd fel-aggattat bennünket, a' meg-verettettett Kirájlj pedig nem fog rajtunk segíteni; fordítsd a' köpönyeget. Így szoktak sok emberi erköltsök magokban tanátskozni a' viszontagságoknak idején. Soha az embert oljan kötelességre nem lehet vinni, hol magárül el-felejtkezzék. De hogy-is szűnhetne-meg a' természet másért magát nem érezni?

András Kirájlj az el-vesztett hartz után szaladt, de el-nyomattatott, s' fogva hartzoltatván, meg-hólt. Bóldogúlt *Rákotzi*, ki a' Magyar dolgok-

²¹ [Javítás előtt:] fegyverhez ny

rúl frantzia munkát hagyott, írja *Bélárúl*, hogy *Andrást* meg-győzvé, lo-vakkal tapodtatta, melj embertelen kevélysége örökös [18r] gyalázatba keverte nevét. E' tsűf történetet nem tudom hol vette, sem *Bonfinius*, sem *Heltai* nem írják. Az igaz, hogy *Béla* két német Hertzeget, kiket magyarai, verekedések után el-fogván, eleibe vittek, emberséggel fogadott, meg-ajjándékozott s' szabadon eresztett. Ha idegenekkel így tse-lekedett, mi módon lehessen hinni, hogy attyafiával olj kegyetlen alatsynyságot követett volna-el? A' rövid fogságban, igaz, illetlenül bántak *Andrással*, mellyet lehet, hogy *Béla* újjai közt nézett, meg-gondolván az elébbi végezést, hol a' Királj tsupa gyanúra és gondolomra életét attúl függesztette-fel, ha a' Koronához nyúl-é, vagy nem. E' szomorú, s' egyszerűs mind veszedelmes és nevetségés történetnek *Béla* nem vőlt oka, kit *András* tsendes lakásábúl koronára haza hívott; de osztán úgy végezett, hogy ha a' Koronához nyúl, meljet szép szín alatt eleibe téssen, halált nyerjék. Nem illik ilj tört hányni az embereknek, hol ártatlansággal is el-lehetne veszni.

Miheljt *Béla* a' Királji székebe fel-ülhetett, hazájának javárúl gondolkodott. Valakik *András* Királj alatt ellene hadakoztak, s' győzttetések után vissza tértek, békességben hagyattak. Nem akarta a' Magyar Királj már azokat büntetni, kik *Bélának* ellenségei vőltak. Nintsen-is az emberi alatsynyságok közt rútab' köpedelem, mintha valaki, Királjságra emeltetvén, úgy kívánnya osztán magát azokon bosszúlni, kik az előtt véle egy karban lévő, s' hozzá [18v] hasonló vetélkedő társai vőltak.

En viselt dolgok már a' XI^{dik} Száznak derekán esnek, melj idő a' Keresztyén magyar uralkodásnak első Százzában vőlt. Az Európai Keresztyénség már az előtt régen vőlt; de a' miénk tsak a' nevezett Százban kezdődött. *Béla*, hazájának sok szenyvedését és a' benne lakó népnek nyomorúságát látván, sok adót engedett-el. Olj kegyelem, melj az uralkodók széki körül olj ritkán szokott meg-jelenni, mint az üstökös tsillag fejünk felett. A' melj Fejedelem népének adójit ország szerte kitsinyítette, vagy abbúl nagy részeket el-engedett, annak békét kel hagyni, mert érdemlette hogy uralkodjon. Talám úgy gondolkodol, hogy tsak a' szokott Királji Kegyelem lenni, melj szépen szóll, kegyesen mosoljog, és kedveseit ajjándékozza. Szép Kegyelem az-is; vigasztal valahányszor előtte vagy, s' ha hibázol sem bánt, olj jószág, meljre a' nagyoknak sok

szükségek van! Mindazonáltal ne felejtse el az olj indúlatot is, mely népének adóját el-engedi, Kiráji és Szent KEGYELEMNEK nevezni.

Béla ezenkívül pénzt-is veretett a' hazában. Vólt már valami szikrája a' kis kereskedésnek Magyar országon; láttak az emberek holmi apróléket el-adni, meg-venni. Szúr, posztó, fejsze, lántz, vas és fa edények, búza, gabona, meljeket töb' oljakkal rész szerint Magyar ország szült, nagyob' részént pedig idegenek hordoztak, itt ott vásároltathattak. Ezeknek aproságokhoz képest a' Királj vásárokat szer[19r]zett, hová népe országában egybe gyűtvén, holmijét adhatta, vehette. Egy kevésé újult az országnak napja; a' sok koborló, villámló s' szüntelen menydörgő fellegek után láttál egy kis fényes sugárt ki-derülni, mely a' leveretett plántákat vidámságával éleszgette, s' széljel tépődött üstökeit felfelé emelte. Zsendült a' nép, és újra változni akart.

Láttad már feljeb', miljen baja vólt a Keresztyénségnek, meljet Sz. *István* Királj után, ki azt hazánkban fel-állítani mondatik, az Apostoli uralkodóknak még mindég védelmezni kellett. *Béla* alatt egy kevésé meg-hevert a' Magyarság, s' zúgni kezdett. Azt tartják némeljek, hogy ennek a' jó élés volt az oka; én pedig úgy itéllek, hogy a' Királj változás szülte. Valameddig a' Scithiai Hit Magyarságunkból ki-nem hólt és még magát mozgathatta, minden új Királjnál próbát tett, ha fel-emelhetné-e fejét. Most hal-meg *András*, kinek éppen ezzel vólt baja. Hová lett volna a' Sz. *István* nagy munkája, ha *Andrások* és *Bélák* nem jöttek volna utánna azt fen-tartani? *Bélának* fülébe mégyen, hogy országa még nem Keresztyén, és Mársnak akar nyilván imádkozni, kit még súgva tisztelt. A' melj vallást külső-képpen nyomnak, a' mind szivbe szorúl, tsak onnan buzog-ki Istenéhez súgva.

Béla nem akart pogány lenni, és gyűlést hirdet, melyben a' nép elő-adhassa, mit akar. Úgy lett a' rendelés, hogy minden helység követet küldjön a' gyűlésbe, kik ott meg-magyarazzák társaiknak reájok bizott ügyét. E' rendelés ki-hirdet[19v]tetvén, belőlle a' lett, hogy minden helységből annyi követ ment *Bélához*, a' mennyi lakos, vagy polgár benne vólt. A' követek osztán kívül táborba szállottak, mert a' városon annyi hely nem vólt. Az Egyházi szolgák, kik *András* Királj uralkodásának kezdetiben hiteknek olj drágán áldoztak, rettegtek a' Székes-fejér-vár alatt el-terült követségtől (mert itt vólt a' gyűlés) és elő-segéllő módok-ról gondolkodtak. Kin vóltak eléb' mindnyájan táborban; de a' Királj,

látván a' követségnek számos vóltát körülte, halván egyszersmind annak zörgölődését, a' városba vonta magát fő-rendeivel, honnan ki-üzent, hogy a' népnek kívánságát hozzá bé-küldött követeiktől meg-értette, és igen is, harmad nap múlva választ fog adni. Minden helységnek lakosai két két főt rendeltek magoknak, s' úgy küldötték-bé azokat *Belához*, hogy adja vissza nékik a' Scitha hitet, mert az a' nékik való hit; az előtt áll a' hadakozásnak Istene, a' mellett vóltak ők mindenkor hatalmas népek; azzal birta a' nagy *Attila-is e' világot*; ezt az újj hitet pedig ők sem vallani nem akarják, sem nem érthetik. Tapasztaljuk, hogy a' köz-nép mindenkor rövid vallást kedvellett; varáslók után járt, mesélt s' magának jó szerentsét mondatott. Mind ezektől a' Scithák Keresztyénségek által el-estek.

Az előtt, ha hartzba mentek, tsak edjet kiáltottak: *Márs*, vagy *Jupiter* segitsd fujaidat! ezt, mint [20r] hogy rövid, könnyű vólt el-imádkozni; a' Keresztyénségben pedig, mig meg-nem világosodtak, az Apostolok, Szentek, Szent-Háromság közt el-tévedtek. Nem vólt még elég idő arra, hogy ezekre helyesen meg-taníttathattak vólna; szenyvedni kellett azért, mig a' felső Kegyelem segedelemmel nem járúlt hozzájuk. Mivel Keresztyén Hitünknek sok magyarázati s' értelmei még ma-is az Istennek örökös titkában maradnak, meljeknek lélekben meg-kezel hajolnunk; nem lehet tsudálkozni, ha sok munkával alhatott-is fel közöttünk a' Hit, olj időkbén, hol érteni, gondolkozni érthető dolgokrúl sem tudtunk, ne hogy érthetetleneket hamar meg-foghattunk vólna. Szent Lélek és felső Kegyelem keze az igazságnak el-fogadására, mit Istenünk, eleinket vérengzésekért büntetni kívánván, egy szempillantásban nemzetünknek meg-nem adott. Végre pedig a' Keresztyén Hittel lettek eleink a' Török ellen győzedelmesek, melj hitet itt *Béla* alatt el-akartak törölni. Nem érthették-el tzeljokat, mert a' Királj harmad nap alatt népet gyűjtetett, s' a' követeket széljel verette.

Kéntelen vólt *Béla e' részben erőszakoskodni*; egynehány követet meg-öletett, mit a' többi látván, haza szaladt. A' paraszt község soha sem tudta eleitül fogva e' világban mit tsinál és mérre vezetettik; minden változásaiba tsak egynehány embertül hordoztatott. Ez az iszonyú nagy nép és erő földünk kerekségén mindenkor gyengeségnek engedelmesskedett. Olj oroszlán ez, [20v] meljet szemét bé-kötte hol bárány, hol tigris vezet; mind ehez, mind amához vér; mind jól-tévőjét, mind gyil-

kosát, idő és részegsége szerint, üldözheti, szeretheti. Szerentsés, mikor báránytúl vezéreltethetik, és azt el-nem szaggathatja!

Iljen oroszlánál bajlódott *Béla*, ki viselt dolgainak tsak nem kezdetiben meg-hólt. Ki azt mondja, székibül esett-ki, s' őszve törte magát, ki pedig, hogy ház szakadott reá. Akármiképpen hólt, ezt nem vizsgálom, mert semmit nem téssen a' dolgok valóságára nézve.

Ő előtte még az adó, vevő portékák iránt semmi rend nem vólt szabva; a' kereskedés-is valamelj neme vólt az erőszaknak, hol vér ontás nélkül húzás, vónás gyakoroltatott. Ő kezdette a' dolgokat rendes árrokon vásárnak indítani; külömben még a' belső állapotra nézve hazájában zűrzavar forgott. Oljan vólt ekkor nemzete, mint a' most bé-fogott raj, melj még köpűje körül dong széljel, hová már annya bé-szállott.

VII. RÉSZ

SALAMON ALATT.

1063.²²

Béla után vérontasai közt a' Magyarország hitiben meg-tsenedesedett és fel-nevelt maradékiban Keresztyénné változott. Ha világunk golyobisán a' nemzeteknek háborúit meg-tekinted, ritkán látsz hirtelen térítést háború nélkül. A' régi hitnek el-törlése, vagy egy, vagy más részben tsátát okozott. Ki-vévén a' szent Apostolokat, kiknek tisztelettel hajlunk-meg, nem láthatsz olj nagy [21r] változást e' részben az égnek tsillagzati alatt, mint a' Jésuiták Paragvájban el-követtek. Ők ezen tartománynak vad pogányait tsupa jó-téteménnyel húzták alájok, melj dolog minden érzékeny természetet magához vonsz; sem öltek, sem erőszakoskodtak; hanem dolgoztak és beszéltek. 1750^{ben} Száz ezer nemzettséget magokhoz húztak, meljek először keresztyénekké lettek erőszak, vér ontás nélkül, tsupa jótéteménnyel és tanítással.

Iljen a' térítésnek igaz módja, meljet a' Spanyolok Mexikóban *Montezumának* vér ontásra fordítottak. Nem job' lett vólna-é itt-is úgy tsele-

²² [Alcím a margón]

kedni, mint Paragvajban, ki vévén a' Királj ellen való uralkodást, meljel a' Jésuiták némeljektől vádoltattak? Magyar országon bajos vólt a térités azért, hogy a' nemzetnek magának kellett magát tériteni, hol végre az erőszak-is tsak ugyan újj hitet szült; meljnek nehezeb' munkáit *Béla* el-végezvé, maradott részét *Salamonnak*, s' az után következendőknek hagyta.

A' Római Tsászár, *Bélának* halálát meg-értvén, *Salamont*, ki az alatt nálla vólt, Magyar országba bé-hozta. Hadi seregek követték úttjában, mert külömben nem lehetett volna a' vejét Királjságba tenni. *Gejza* és *László*, *Bélának* fiai, Lengyel országba szaladtak, honnan kevés idő múlva, atyoknak nyomdokait követvén, hartzoló néppel jöttek vissza hazájokba. Szerentsétlensége vólt az emberi nemzetünknek eleitül fogva, hogy a' melj dolgokban boldogságát kereste, azok felett leg-töb' vért kellett néki ontani. Minden Korona, Királji szék azért van, hogy boldogság legyen alatta; s' még-is mindenkor háborgottak felette az oljan halandók, [21v] kik önnön ditsőségeket keresvén, adóval, fegyverrel erőszakoson kívánták boldoggá tenni nemzeteket. Ha jó Királjokat nem nyerhetnének a' nemzetek, nehéz lenne Korona alatt nyögni, melj hogy vigasztaljon, mindenkor igazságot s' emberiséget kíván, hogy szerentséket tehesen.

Újjra ütközetnek kellett a' fáradt nemzetet vinni. *Salamon* félt viadalra ki-szállani, mert még ifju és próbálatlan vólt az iljenekben. E' nyomorúságot *András* hagyta vólt nemzete nyakába, meljet a' le-nem rázhatott magáról. A' Püspökök féltek juhaik közt újj háborút látni. Vagy edjik, vagy másik szorúlt féltül újjra kérhette volna a' nép, hogy állítsa helyre régi hitit, s' majd meg-segíti. Még az *András* és *Béla* alatt lett szomorú történetek előttök forogtak. Szokásnak tetszett már tsak nem a' kösségnél, hogy valahányszor újj királj koronáztatik, vagy uralkodni akar, mindenkor próba tétessék a' Scitha hitnek fel-állítására. *Désidérius* nevezetű Püspök a' többi között magára vette a' fel-gyúlt tűznek el-öltását; meg-indúlt, jött, ment, okoskodott, intett, kért, panaszólt, *Gejzától*, *Lászlótól* *Salamonhoz*, *Salamontól* azokhoz vissza, hordta a szót, segítvén azokat mindenütt, hol tehette, a' magáéival. Az Isteni jószág, ki az embereket egymás segedelmére teremtette, *Désidériusnak* fáradságát meg-tekintette, s' békességet küldött alá magas egeibül, [22r] melj a' szegény Magyar haza sebét ekkor bé-gyógyította. E' szerentsének Egy-

házi fő szolga volt szerző eszköze. Soha ezek a' belső férjfiak, vagy papok, szent hivataloknak nagyob' ditsősségét nem mutathatják, mint mikor Isteneknek nevében az emberek nyavajás fiai közt békességet szerznek.

Olj kötéssel lett-meg a' békesség, hogy *Gejzáék* maradjanak Hertzegek, *Salamon* pedig uralkodjon. Alig vehetett lehelletet a' nemzet e' békességben, újra fúldokni kellett néki. Tsak a' volt szerentsétlenségében szerentséje, hogy önnön testét nem maga kényszerített szaggatni, hol soha győzedelem nem lehet, mert akár edjik, akár másik nyér, az egész haza mindenkor vész és nyög. Elsőben a' Dalmátziai Fejedelemnek *Zéломirnak* kellett segítségére menni a' Kárinthiabéliek ellen, kik országára ütöttek, mert *Zéломir Gejzának s' Lászlónak* sógora volt. Addig a' Tseh országi uralkodó bé-ütött az országba, s' el-dúlta Trentsén vármegyét környékével edjött. Ez időben minden tartománynak, mint láthatod, külön külön Fejedelme volt, kik osztán örökké húzták vonták egymást. Nem nyúgodalom, sem bődogság az embereknek, ha minden Grófságnak, Hertzegségnek, apró tartománynak külön szabad Fejedelme van.

Salamon Dalmátziából atyafijaival győzedelmesen meg-tért; de sirva kellett országára nézni, [22v] hol egy vármegyét, mint füstölgő üszköt, úgy látott. Tseh országnak fordul, hogy vissza adja a' költsönt; mert ez az emberek módja közönségesen, (h) a' hol szabad hatalmak van. *Bratislai*, ki akkori Tseh Fejedelemnek mondatik, mint alaton tolvaj, tsak orozva rablott, és midőn a' károsodott fél el-jött véllé szembe szállani s' tolvaj oroszágának tőlle okát kérdezni, nem volt bátorsága vakmerőségét ember módon óltalmazni, hanem tsak szaladt, s' népét széljel erdőkre, hegyekre, völgyekre bújtatta. Nem lehet egy emberben már nagyob' hitvánság s' alatsonyab' tsúfság, mint mikor oljan köpedelemmé lész, hogy még tsak tekintetes gonoszságot sem követhet-el többé, úgy hogy bűnében leg-aláb' vitéz szivet mutasson, ha azt külömben nem bánhatja, sem belőlle térni nem akar. *Salamon*, látván hogy senki ellene védelemre ki-nem száll, ki-sepette Tseh országnak javait, osztán tüzet vetett néki, s' haza jött a' prédával nevetve.

Hinnéd-é, hogy az emberek oljan ostoba tselekedetre elégségesek, mint a' Tsehek a' Magyarokon ekkor el-követtek? Magokat védelmezni, ha a' Magyarok rájuk fordulnak, nem tzéljok; akkor el-bújnak; de most,

mig ezek othon nintsenek, dúlni, pusztítani mennek közzéjek. A' mér-
ges apró ebek tesznek így, meljek orozva alúvó szelindekekbe falnak, s'
osztán a' fel[23r]-serkentett mérges erőtül öszve szaggattatnak. Iljen-
nek nézd *Bratslait*, kinek tsúfos időtlenségét ártatlan és együgyű népe
ki-ontott vérével és pusztulásával fizette.

Nem mosolyoghatott *Salamon* sokáig a' prédán s' *Bratislaus* félenk
tolvajságán. Móldáviát akkor valami tatár forma fajú nemzet lakta, és
külön fejedelemség vólt. Meg-éhezték ezek a' heverésben (mert ak-
kor többnyire az ostoba és vad nemzetségek csak prédából éltek) és ki-
űtöttek Magyar országra. Bihar, Szabolts vármegyéket fel-fűzték csak
nem egészen, s' azzal vissza tértek. A Királj utánnok sijjetett, hogy olj
nevezetes vendégeit leg-aláb' köszönthesse. El-érte őket, s' kegyetlenül
meg-kinozta. A' kár vissza került. Minekutánna e' győzedelm-is meg-
lett, három esztendeig pihent a' nemzet. Úgy láttad itt a' magyar nemze-
tet, Európában, mint idegen kietlenségekről érkezett bújdosó magános
oroszlánt, melj tigriseket vert-ki vatzkókból, hogy nyughassék. Amazok
szüntelen tsapdosnak hozzá, hogy vérezzék; ő pedig meg-mordulván,
hol ezt, hol amaz tsapja földhöz, s' nyert prédáját észli.

A' három esztendeig tartott nyúgodalom siralmas győzedelmet hú-
zott maga után. Tsak igaz az mindenkor, hogy tsendes [23v] napok után
menydörgő szél-veszek szoktak támadni. A' nemzetnek egy kis ideig tar-
tott nyúgodalma veszedelmes tsatát húzott utánna, hol győzedelmes vólt,
mert nem szakadt részekre. Mikor a' Magyarság magával nem veszeke-
dett, nehéz vólt akkor idegennek véle küszködni, meljet viselt dolgaiból
eddig is láthattál, ez után pedig bővebben tapasztalni fogsz.

VIII. RÉSZ

A' Bulgarusok, Besszusok Nándor-fejér-vára háta mellől be-rontot-
tak Magyar országba. Servia, Bosznia, Bulgária, töb' ott lévő tarto-
mányokkal, rakva vóltak dúló vad emberekkel, kik a' Magyarok javain
akartak hizni, s' végre azoktúl el-nyelettek. E' részeken mindenütt lát-
tad vólna a' sok apró (nemzetséget) fejedelmet s' koborló nemzetsé-
get, meljek Móldáviának északib' részitül fogva, melj az Erdei Gyergyó-

Széknek szomszédja,²³ körül nap-keleten, délen, Móldávián, Valakián, Bulgárián, Szervíán, keresztül, Boszníának leg-nap-nyugotib' részéig terjedtek, s' fejedelmeikkel edjűtt rablottak.

Ezen nevezett tartományokat világunknak szűntelen való tsatáji o-ljan néppel és sokasággal verték teli, meljek régi ditsősséges nemzetek-rűl, viselt dolgaik közt, nyereségnek, vagy veszedelemnek idején, mint rosdák az egybe [24r] űtkőző vasakrűl, le-szoktak hűllani, kik magokban osztán emberi nemeknek seprejét nagy dolgok helyett főzik. Rátz, Orosz, Tóth, Tatár, Olasz maradék, Görög motskok el-keveredve forgottak e' részeken egymás közt.

Akár mik vóltak, be-jött egy sereg belőllők Magyar országba, hól rűt rablást követett-el. *Salamon* fel-költ újjra; nem lehetett nyűgodni. Nem-is láttattak ez időben a' Magyarok arrűl gondolkodni, hogy iljes szomszédjaikkal békességnek idején kötést tégyenek, s' tóllők jó szomszedságot kérjenek, mint jövevények. A' fel-készűlt magyar seregek, *Salamon*, *Gejza* és *László* vezérlések alatt Nándor-fejér-várnak mennek. Hosszas viadalt tettek itt a' Magyarok, hol végre győzedelmeskedtek. A' várost-is meg-vették, melj déli kapuja lett az országnak. A' győzedelmes Her-tzegek nyert prédájikat magokhoz szedték, meljeknek osztálját *Salamon* Királj *Gejza* és *László* részekrűl másképpen kívánta vólna. Fájdalom-mal érzette már ezt szive; de még tsak halgatott. E' kegyetlen, vérengző szó *Enyim*, *Tiéd*, melj emberi neműnket annyiszor vérzette, és még ma-is sokszor fojtogatja, nem gyűjthatott még ekkor belső tűzet.

A' ditsősség kívánása kegyetlenebbűl tselekedett itt. A' városban lévő népnek feje ki-jövén a' győzedelmesekhez, nem a' Királyhoz ment, hanem minden véle valóival *Gejzának* lábaihoz esett; mit nem [24v] tudatlanságbűl követett-el; mert ismérte mind a' Királjt, mind *Gejzát*. Látod, hogy ezen veszedelmes történetnek *Gejza* oka nem vólt, kit ellensége azért különböztetett így Királjátűl, hogy vitézségét s' Kegeységét *Salamon* felett sokaktűl ditsérni hallotta. Adózni kívánt az erköltsőknek, és nem gondolt a' Királj sérelmével; noha mint rab, leg-inkáb' attűl retteg-hetett vólna; de nem tudjuk, miért követtek-el akkor tudtlanságokban az emberek iljen dolgokat. E' tselekedet egyenlőűl heljes és heljtelen

²³ szomjédja

vólt; heljes azért, hogy *Gejza* érdemlette, heljtelen azért, hogy a' Királjt szemben rabok által gyalázta.

Nagyob' seb nyilt még ennél *Salamonnak* szíven: mert a' Görög Tsászár *Gejza* Hertzeg eránt valamelj futó hirekből szivességet akarván mutatni, ajándékot küldött néki. A' Királjnak úgy látszott ezekből, hogy ő nevet visel ugyan, de *Geiza* Hertzeget vészik annak Európában, a' minek valósággal néki kellene lenni. Mikor egy Királj alatta valói között a' ditsősségben vetélkedő társat talál, kit más nemzetek néki felibe téznek, akkor változásnak kell Koronája alatt lenni. *Gejza* el-hitte magában, hogy *Salamon* ezentúl életére fog törni, s' meg-parantsolta öttésnek *Lászlónak*, hogy menjék szomszéd atyafiához egy magyar Hertzegnek a' magyar Királj ellen segítséget kérni. Lásd, mint kezd az ország újra-fel-háborodni, melj [25r] tizen-három esztendeig tartott egyességében ezen jeles Fejedelmek alatt olj szép magokat óltalmazó győzedelmeket el-követett.

A' Királj fájlalta titkon történeteit; de hogy *Gejzát* el-akarná veszteni, annak semmi jelét nem mutatta. Hibázott a' Hertzeg akkor-is, mikor Nándor-fejér-várnál prédáját a' Királjal igazán meg-osztani nem akarta, kétség kívül azok okból, hogy néki töb' vólt; de még-is, edjűtt harizolván, egyenlőül kel vala igazság szerint osztozni; és ha még *Gejza* hazájának sorsát által láthatta vólna, s' annak nyúgodalmát igazán szíven kívánta viselni, mint mértékletes vitéznek, másképpen kel vala tselekedni. Mikor a' Nándor-fejér-vári fogjok eleibe térdepeltek, nem kellett vólna a' tisztességet el-fogadni. Arrúl, hogy ez meg-esett, nem tehetett; de hogy el-fogadja-é, vagy őket a' Királjhoz igazítsa, a' rajta állott. Az ajándékot, meljet Konstantzinápolból küldöttek, a' Királjhoz kellett vólna hasonlóül küldeni, iljen üzenettel: „Ne gondolja *Salamon* Királj, hogy az idegenek én erántam ezen tisztességet tsak magam érdeimeimért követnék-el, meljeket a' Királjéinál nagyobra tartanának; azért téznek így, hogy köztünk a' hazában háborút gerjeszthessenek, reám haragitván Kegyelmedet, mivel látják, hogy ha edjések maradunk, a' merre forditjuk hadainkat, mindenütt győzedelmeskedünk. Minékünk tehát, ilj veszedelmes tselek közt, magunk javait kell néznünk s' békeségben maradnunk. Meg-vert [25v] ellenségnek, ha hivséget, tiszteletet mutat, nem kell hinni.”

Ha *Gejza* így tselekedett volna, másképpen íránk most róla; de mindent el-fogadott, hogy a' Királjt sérthesse. Még-is, a' mitsodás szive *Gejzának* vólt, fel-tehetjük bizvást róla, hogy bizonyosan ezt tselekedte volna, ha úgy láthatta volna a' dolgot, mint mi most látjuk; de együgyűsége nem érhetett ennyire; jó vólt, igaz; de a' nagy világot nem ismévén, fel-nem találhatta magát. *Salamon* kéntelen lett táborba szállani, megértvén, hogy már *Gejza* hadi seregeket gyűjt. Emlékezz reá itt, hogy mind ezen veszedelmeket még *András* okozta, kinek erőtlensége elsőben *Bélát*, mivel magtalan vólt, Királjságra haza hívta, azután reá házasodott, s' hogy amaz élhessék, országának harmadát Hertzegséggé tette. Látod már, hogy ez a' Hertzegség mindég királji vére lész, hol Hertzeg név alatt más magyar Királj uralkodik. Így származik egy ember hibájából egész nemzet hoszas szerentsétlenségének kút-feje. Azért kel a' Fejedelmi embereknek tökéletesebbeknek lenni, mint a' közönséges polgároknak, hogy (jo) ha jót szereznek, sokat bóldogitnak általa; ellenben, ha hibáznak, számtalan embert szerentsétlenné tésznek, mivel országoknak sorsa van kezekben.

Két részre kellett a' Magyarokat szagatni. *Salamon* nem várakozott arra, hogy *László* a' segítségeket egybe gyűjtse, hanem [26r] megütközött *Gejzával*, s' győzedelmes lett ellene ez úttal. Az alatt, míg a' másik ütközetnek meg-kellett volna esni, *László* el-érkezett, és magával segítséget hozván, Vátz környékén a' Duna mellett mind a' két fél ki-állott. Erős ütközetre rohantak, s' markoson vittak, melj viadalban *Salamonnak* népe le-verettetett. El-szalatt a' Királj, s' Posonyba vette magát, honnan erős parantsolatokat küldött a' Magyarokra, hogy *Gejza* és *László* Hertzegek ellen fel-keljenek; de ő ezt tsak téntával²⁴ irta; amazok pedig akarattjokat nemzeteknek vérivel festették győzedelmes fegyverekre.

Áljunk-meg ez ütközet körül egy kevésse, mivel oljan aprólékos dolgok történtek véle, meljek az akkori erköltsöket némelij részben magyarázzák. Vagynak oljan kitsinységek, meljeket a' nagy esetek közt-is meg-kei jegyezni, ha azok fontos állapotokat jelentenek; ellenben látunk elég lármás történeteket, de nem érdemlik a' fel-jegyzést, mivel természetek szerint nem köttethetnek nagy dolgokhoz.

²⁴ tént [javítás előtt:] pénz

László, hogy el-érkezett, Gejza bátyját le-verettetésben találta; még e' nem igen jó jövendölője volt a győzedelemnek. Szerentsére álmot lát egy éjjel, melj abbúl állott, hogy előtte egy angyal *Gejának* fejére koronát tett. *László* így álmodott, mit *Gejza* minden kétség nélkül el-hitt, és ezentúl félelmét le-vetkeztén, tsak győzedelmet forgatott szívében. Ne kételkedjünk benne, hogy *László* igazán azt nem álmodta volna, mit mondott. Ezt mondhatná ugyan valaki: az [26v] álom gyanús, mivel éppen szükségben esett; azonkívül, Isteni jelentésnek kellett volna lenni, holott az Úrnak fel-kenettetett Királja ellen lett a' hartz, melj dolgot az ő lelke nem kedvel. Ugy de, az Isten botsáthat ostort a' maga felkentye ellen-is, és miheljt ő végzett valamit, a' mindjárt igazság. Nem kell itt arra menni, hogy abban az időben mindent meg-álmodtak, mert e' részben-is lehet külömbiséget tenni; elég az, hogy az álomnak haszna lett, meljen *László* Hertzeg bizonyoson álmodozott.

Azt mondhatnád még: *László* tudta, hogy ha *Gejza* nyér, Királj lehet; ha pedig ő Királj lesz, az egész Hertzegség néki magának marad. Ezen-is kellett álmodozni. Nem tudod-é, hogy ez által emberi módon akarod a' sziveket vizsgálni, mi tőled meg-tíjtatott. Elég nekünk itt tudni, hogy *László* jól álmodott, mert a' dolognak ki-meneteli bizonyítja, melj szerint az Isteni hatalom győzedelmeknek ellent nem-állott. *Gejza*-is e' házi háborúban különös buzgóságot mutatott. Az ütközet elein könyörgött és fogadásokat tett, hogy ha nyerhet, Bóldog-Asszonyinak Monostort épített; melj fogadást meg-is állott. *László* ez ütközet után annak véres helyére ment, hol szívé a' sok halva feküdt Magyar meg-illette; elkezdett felettek jaj szóval sirni és hibás tselekedeteket vádolni. „Ezek, ugymond, mind atyánkfiak [27r] voltak! Mit tselekedtünk magunk ellen! hogy veszhettünk-meg ennyire! Szerentsétlen emberi sors, meljben sem az, a' ki Királságra születik, sem az, ki szolgai állapatra hivattatik nyugalomban nem maradhat! Hóltam volna meg én inkább' mind ezekért! s. a. t.”

Olvastad, vagy hallottad-é valaha, hogy a' Scitha s' magyar természet Keresztyénsége előtt, ha győzedelmes volt, meg-hólt ellenségei felett jaj szóval sirt volna? E' tselekedet már Szent-Irásbúl jött, hol a' mondatik: *ne ölj; szeressed ellenségedet-is*. Tanúlhatni ebbúl, hogy a' Hit az embe-
reknek más természetet s' tulajdonságokat ad.

E' tsak gyengeség vólt *Lászlóban*, azt mondhatnád,²⁵ mert mikor a' leg-töb' vér omlott Európában, mind Keresztyén Fejedelem vólt benne; de azért nem igen olvassuk, hogy meg-ölt ellenségeik felett siránkoztak s' jajgattak vólna, hanem inkább *Te Deum laudamust* lövettek, s' vigadtak. Ez a' veszedelmünk sokszor, hogy a' kik le-rontanak bennünket, nem sirhatnak rajtunk. Akkor lenne a' világ bódlogab', ha minden győzedelmes sirni kényszerítettne inkább lelki esmérete által, mint örülni, vér ontása után.

László Hertzeg ez ütközet előtt seregeit szokás szerint biztató szókkal nógatta a' viadalra. Okot kellett keresni, hogy atyafit atyafira felgerjeszthessen. [27v] Semmi egyéb' vádat a' Királj ellen eleikbe nem hányhatott, hanem hogy tudnák, mennyire halgatja *Salamon* az idegeneket, és hogy tsak németez. Azért mond katonáinak: „Mi eleget megszölitottuk már, hogy ne németezzék; de nem fogad szót, meg-vét bennünket Magyarokat.” Meg-tetszik e' beszédből-is, hogy akkor a' Magyarok akármelj Királjokban-is semmit nehezebben nem szenyvedtek, mintha az maga körül idegeneket tartott. Akkor időben még minden Német névvel nevezendő halandó halálos ellensége vólt a' Magyar nemzetnek; soha sem-is szenyvedhették jó szívvél a' Magyarok, ha valamelj királjok azon nembe házasodott. Lásd, mire vitt bennünket végre megfoghatatlan erejével az Isteni gondviselés, hogy már ma Béts tartja koronánk kintseit, melj alatt nyugosznak, hol régen uralkodtunk, dúltunk, győztünk. Így forognak a' világban lévő nemzeteknek sorsai, meljek földünknek golyobissán, mint hangya-bojok, öszve tsomóznak, s' egymás mellett nyezsegnak.

A nyert diadalom után *Gejzának*-is eszébe jutott fogadása, vissza kellett menni az ütközet helyére, hogy épületet tehessenek. Midőn ott téveljettek, egy nagy szarvas el-indúl előttök, meljnek szarvai égő gertyákkal meg-vóltak rakva, mint ezt írják. *Gejza* kérdezi, mitsoda dolog vólna ez? azomban katonái kezdenek a' szar[28r]vashoz lövöldözni, melj előttök a' Dunába ugrott. El-kell az iljen dolgoknak olvasásánál szomorodni, ha meg-gondoljuk azoknak sokaságát, kik benne kételkednek. *László*, látván a' szarvast, mondja *Gejzának*, hogy oda kel épi-

²⁵ [Javítás előtt:] mondhattad,

teni a' monostort, hol a' gyertyás szarvú vad járt, mert az angyal vólt. Lásd, ebből a' szarvasbúl lett a' Vátzi nagy püspökség.

Ezen dolgokat azon okból kel meg-jegyeznünk, hogy a XI^{dik} Százban vólt belső értelmekre s' erköltsökre, meljek az iljenek eránt nemzetünkben vóltak, (teni) tanitanak bennünket. Már ma iljen állapotok és történetek halandó társaink közt nem igen találatnak; bizonyosága ez annak, hogy az ember (változ) s' az idő változnak.

IX. RÉSZ

Gejza és László a' győzedelem után hadi seregeiket el-eresztették, s' ország gyűlését rendelvén, meg-kérdezték nemzeteket, kit választanának erőszak nélkül, önként, Királjnak? Igazság szerint nem lehetett volna a' nemzetnek addig mást koronázni, mig koronázott Királja előtte vólt, s' nem lehetett volna azt Királjságábúl tsak azért le-tenni, hogy jobágyai üldözték. De tapasztalod eleitül fogva, hogy egy egész hatalmas nemzet mindenkor tsak önnön tetszését vette igazságos törvényül magának, meljet [28v] köz javának meg-gondolásábúl láttatott húzni, hol sokszor tsalatkozott. Visgálj-meg egy akármelj nemzetet viselt dolgai-ban, és meg-látod, hogy ő-is nagy dolgokban tsak azon jókat, rosszakat követi-el maga részérül, mit kitsiny állapotokban edjes emberek nállok végben visznek. Az ember, akár sok, akár tsak egy, ha jól meg-nézed, mindenütt tsak ugyan azon ember marad. Egy egész nemzetnek szinte úgy van maga meg-gondolatlan makattsága, mint egy embernek; szinte úgy igazságtalankodik, mint egy ragadozó hegyi tolvaj; de ha hibáz, nagy erővel kel büntetni. De menjünk vissza.

Salamon tsak parantsolt Posonybúl; *Gejza* pedig, mint újj koronázott Királj, uralkodott Pest körül, ki osztán ötsét *Lászlót* Hertzegségébe bé-ültette. Ekkor lett osztán e' jó vezér birodalommal is Hertzeggé, mert eddig még annak tsak nevét viselte. Juthat eszedben, hogy Nándor-fejérvárnál a' Besszusokat meg-hódoltatták vólt, melj győzedelebül ilj veszelj származott, hogy most *Gejza* szabadságot²⁶ ígért azok' Fejedelmének, ha *Salamon* Királjt magok emberségébúl ki-úzik s' meg-verik. Azt

²⁶ szabadságok

nézem-ki ezen tselekedetiből *Gejzának*, hogy átalotta lelki esméretiben *Salamon* ellen nemzetének vérit ontani, tudván, hogy a' nép mindég a' győzedelmeseb' részt szokta [29r] Királjának tenni.

El-jöttek a' Besszusok, kiket *Sz. István*-is meg-vert vólt; de *Salamon* Királj el-seprette őket, vizeknek, gödröknek vervén seregeket. *Gejza* még sem készült ütközetre. Lásd, akár hogy szineljék az emberek hibás tetteket, s' akár mint törvényezzék azokat; marad mindenkor bennek valami élő törvény, melj fülekbe szüntelen sűgja, hogy vétkeztek. *Salamon* a' Tsászárhoz folyamodott, kitűl nagy segítő sereget nyervén, Magyar országra alá botsátkozott. Hiszed-é, ha mondom, hogy *Gejza* és *László* még sem tökéllhették-el magokat a' vér-ontásra? mert ám-bár *Gejza* koronázott Királj vólt, úgy hitte még-is (továbbá) titokban, s' úgy-is kellett néki hinni, hogy koronáztatásában a' nép maga ellen hibázott, mivel még előtte vólt koronázott Királja, kit ő-is annak esmérvén, alatta szolgált. *Gejza* tehát úgy találja-fel magát, hogy a' Tsászár leg-kedveseb' s' hiteleseb' tanátsosít kintsel meg-vesztegeti. Ezek, mosoljogván az aranynak, tiszta jobágyi hivségbűl urokat el-hitetik, hogy ez a' háború veszedelmes lész (mert minden dolognak két végi van tudod) s' a' Tsászár helyére vissza ment.

Légy egy kis tsendességgel, mindjárt meg-látod, hogy *Gejzának* királságát a' nép sem igazollotta titokban; de halgatott. *Salamon* újjra bé-szállott Posonyba. Már kellett *Gejzának* mozdúlni, ha Királj akart maradni. Meg-szálja Posont, vitatja; de meg-nem veheti. El-mégyen alólla Karátsont innepelni Szekszárd nevű helyre. Egy Püspök fel-áll, s' az atyafiúi szeretetrűl, békességrűl kezd papolni. Kéttség kivűl *Gejzára* tzelozott, ki ott a' templomban halgatta azon *Désidérius* [29v] Püspök tanítását. Fel-kél *Gejzában* a' Keresztyén lelki isméret; el-fokad sirva, (mert kemény vólt a' prédikátzió) lábához esik a' Püspöknek, és ki-adja magát, hogy Hertzeg marad, a' Koronát pedig (*Gejzának* Kiral) *Salamonnak* Királságával edjűtt önként vissza botsátja. Vigyázz reá: mikor ezen tselekedeti a' nép közzé ki-hatott, fel-kiáltott a' sokaság örömmel el-telve, és a' nemesek, az Egyházi szolgakkal egybe, *Geját* ezen tselekedetiért *Nagy-Gejzának* nevezték. Látod, hogy kiűti magát a' természet, melj igazságtalanság alatt halgat, nyög; az igazságnak pedig mindég örűl. Tapasztalhatta itt *Gejza*, hogy titkon Királságát nem igazollják; de békességet-is akart, meljre hazájának szerentséjére, egyházi ta-

nítás által indított. Be angyal²⁷ emberek azok a' papok, mikor békeséget tsinálnak!

Követségét kezdenek azomban a' két Királj között; jőnek, mennek mind két részrül, szövik a' békességet; a' nép tsak kiabájja *Gejzárúl*: meg-érdemli a' Királj, hogy haza attyának neveztesse; melj érdemet néki nem a' haza Korona el-foglalásáért, de annak vissza adásáért tulajdonítottak. *Gejza*, el-követett hibáján felettéb' gyötrődvén, s' életének végéhez-is közelítvén, el-unta magát szégyenleni, s' meg-hólt.

Az az örök Isteni végezés, melj világi dolgainknak egybe ütközések között minden halandónak sorsát jobbra, vagy balra el-szokta intézni, e' történetek közt *Salamonnak* szerentsét[30r]lenségét meg-határozta, ki a' győzedelmes²⁸ *Gejzának* töredelmességét, bánatját, nagy szívét megvetette. Tsudálni kellett volna néki e' ritka erköltsöt attyafijában; és miheljt annak magát vakmerőül ellene szegezte, meljel hazájának közjavát-is szerentséltette, nem érdemelhetett egyebet, hanem hogy bosszúságának ilj vakmerő illetlenségéért életében szerentsétlen maradjon, és a' koronátúl, meljet nagy erköltsű attyafia néki önként ajánlott s' ő kevélségből meg-vetett, örökre meg-fosztasson. Meg-kellett volna itt *Salamonnak* gondolni, hogy *Gejza* ő tölle Hertzeg korában méltán félhetett. Minden emberi természet hajlandó a' bosszú-állásra. Minekutánna ő *Gejzátúl* el-idegenedett, s' ellene irigységbe esett, könnyen gondolhatta amaz, s' nem-is lehetett talám másképpen, hogy Királja életének el-óltására igyekezni fog; meljre nézve, ha vigyázó akart lenni, eléb' kellett néki életérül gondot viselni, minekelötte utolsó veszedelmétül környül vétetne. *Gejza* tehát, a' maga védelmére való nézve, nem hibázott annyira, mint abban, hogy a' Királjának való tisztességeket magának elfogadta, és nem tett azokkal úgy, mint feljeb' mondtam, melj tselekedettel a' köztök való békességet fen-tarthatta volna. Mindazonáltal, akarhogy vegyük, ezen történetek által mind *Gejza*, mind *László*, mind *Salamon*, egész nemzetekkel edjütt, olj hábo[30v]rúba keveredtek, hol ezek közzül edjik részt-is sem hibásnak, sem hiba nélkül valónak lenni nem állithatjuk.

27 angyan

28 [Javítás előtt:] töredelmes

Gejza nem húzhatta Királyságát tovább' három esztendőnél; melj rövid idő alatt viselt fél uralkodása töb' szerentsétlenségekkel is vólt egybe köttetve. Ó alatta felette nagy drágaság származott a' hazába, melj annak belső részeit emésztette. Úgy látszik némelijkor, hogy minden szerentsétlenség öszve esküszik valamelj országnak s' nemzetnek le-veretetésére. Maradt két fija, kik közzül edjiket *Álmosnak* másikat *Kálmán*-nak nevezték. Tsudálkozni fogsz továbbá rajta, hogy *Gejzának* halála után mindjárt sem az elébbi Király *Salamon*, sem *Almos*, sem *Kálmán* nem uralkodhattak, hanem *László* ült királji székbe. Igy látod az emberek dolgait örökké keresztbe járni.

X. RÉSZ

SZENT-LÁSZLÓ ALATT.

László Hertzeg el-hitette a' fő papi rendet hozzá való hiveségérül, melj tselekedettel a' Koronához közelített. A' mint a' Keresztyén Hitet gyökerezni látod az országban, úgy nézheted a' fő papi rendnek erejét-is benne gyarapodni.

A' régib' Scithák már el-húllottak, kik rendes halállal, kik fegyver által emésztettek-meg, vagy el-esett öregek vóltak. Töb' vólt 40 esztendjénél hogy *Sz. István* el-múlt. [31r] Az akkori életben való népet, melj hitet tsinálhatott, vagy ronthatott, 30 és 40 esztendőkbek kel venni; tégy ehez még 40 esztendőt, 80 lesz belőlle; el-gondolhatod továbbá nyóltzvan esztendőös ember mit követhet-el a' világi életben.

Az ifjúság kettség kívül mind Keresztyéni hitben neveltetvén, elejnek vallását felejteni kezdette, mit már tsak fél álomban képzelt magának. A' fő rendek még hamaréb' Keresztyénekké lettek, mert vólt módjok gyermekeket egyházi szolgák keze alatt neveltetni, s' magoknak is azoknak társaságában tanulni; de a' köz népnek, mint tudod, mindenre későre kel jónni; sokasága olj nagy teher rajta, meljet elő-meneteliben lassan húzhat, s' miatta mindég maradozni kéntelenítettik; végre még-is benne a' pogányság meg-verettetvén, először szunnyadni, s' annakután-na halni kezdett.

A' hitet el-kei először altatni, s' úgy osztán észre vehetetlenül halálára taszítani, ha oljan, hogy múlását érdemli. A' Keresztyénségnek hatalomra kellett ez által indulni. E' száznak derekán úgy látod ötet Magyar országon, mint egy fáradt vitézt, ki valamely várnak vivásában sebeket kapott ugyan, de annak le-omlott falain végre még-is az erősségbe bémegyén, honnan, ámbár sebei még véresek, hatalommal parantsol-ki.

Reá jött a sors *Salamonra*, hogy országát Királji székiből ismét igazgassa; de okok adták-elő magokat, melyek az uralkodásnak kormányát kezéből örökre ki-ragadták. Az egyházi fő rendek látták László Herzegnek buzgó Keresztyénségét, kívül *Salamon*, tsupán tsak vitéznek mutatván magát, e' részben nem edjezett. [31v] A' vérzett Keresztyénség mindenkor azt kívánta még, hogy olj Királjok jöjjenek uralkodásra, kik sebeit orvosolják. Ide nézett az egyházi rend, meljre nézve *Lászlót* Királjságra emeli. A' ki egyszer sorját világi dolgai közt el-veszti, nehezen akadhat ismét útjára. A' fő rendek, ismét veszedelemben látván hazájokat, békességet akartak; kénszerítették *László* Királjt a' *Salamonnal* való edjességre, ki meg-adta magát ilj móddal, hogy *Salamont* Királji módon el-tartya, tsak országába ne lépjen. *Salamonnak* tudtára adták *László* Királj maga meg-határozását, ki tudta, hogy a' királji módon való el-tartás egynehány ezer forintokból fog állani, mert sok nem is lehetett; még-is ilj kettős meg-aláztatására reá állott. Igy mennek az emberek történetei: kis idővel az előtt *Gejza* a' Koronát, birodalmat önként akarta néki által adni, nem vette, most pedig egynehány ezer forinttal és számkivetéssel kei meg-elégedni. Nem kei hát tsudálkozni rajta, hogy *Salamon* *László* Királjjal való szemben létét kívánta; *László* kegyelem és barátság színe alatt meg-igérte *Salamonnak* az egybe való jövést. Mikor a' fel-tett heljen meg-jelennek, rendelést téssen *László*, hogy *Salamont* fogják-meg, és *Vissegrádra* vivén, tegyék ott tömlötzre. Mondjad osztán, mikor iljen tselekedeket látsz, hogy a' Királjok más halandóknál erköltseikben feljeb' valók. Nékem úgy látszik, szenteb' tselekedet lett vólna a' szerentétlen *Salamont*, minekutánna országát tőle el-vettük, Keresztyéni módon vigasztalni, mint atyafiságoson tömlötzre veretni. A' jó *László* Királj e' tselekedettel meg-mutatta, hogy mig Szent nem lett, jószágos tselekedetei között, mint romlandó ember, szentséget [32r] lenséget-is követhetett-el.

Meg-émlékezhetett azomban *Salamon Gejzáról*, s' az ellen el-követett vakmerőségéről, meljet egyedül kellett néki mostani szerentsétlenségében siratni. Ha el-vette volna akkor az ajánlott Koronát, most ő parantsolna *Lászlónak*; de mivel ezt el-nem követte, attúl fogságra küldetik. Ha százszor kérdezte-is magátúl, miért tselekedett úgy maga ellen *Gejzával*? tudom meg-nem felelhetett magának. Egyebet ennél nem mondhatott: Tsak hibáztam szerentsétlenségemre minden ok nélkül, és már most a' miatt sirok.

László e' tselekedetet buzgóságai közt hideg vérrel el-követvén, hadi seregeivel Dalmáziába repült. E' fejedelemségnek ura mag nélkül meg-hólt; ennek el-maradott özvegye *László Királynak* húga volt, ki nek halála óráján országát testálta. Azé lett a' Horvát s' Dalmata, ki az özvegy fejedelménét el-vette. Könnyen el-hipheted, hogy egy országgal bírő özvegy asszonyon találnak szépséget, ha ábrázatja nem volna-is. *Zelemérnek* özvegye el-borítottat a' kérőktúl, kik hol erővel, hol szép móddal őtet férjhez menésre kénszerítették. E' szelid asszony meg-ijjedd a' sok erőszakos kérőtől, s' bátyját *László Királyt* Magyar országbúl segittségre kiáltotta. Ide kellett a' Királynak sijjetni, hogy házasság nélkül jegy gyűrűt kaphasson, hol huga, benne meg-vigasztaltatván, Dalmáziát, Horvát országot, mint néki hagyott örökséget, a' Magyar Királynak örökbe oda vallotta. Ekként testesült e' két tartomány a' magyar [32v] hazához. Iljen nyereségnek lehet örülni; e' miatt sem vér nem omlott, sem faluk s' városok nem égtek; de a' vitézeknek sokszor olj szomorú erköltsök vagyon, hogy nem-is láttatnak örülni azon kintsnek, meljet vérengző győzedelem nélkül nyertek.

Miheljt e' szerentsés útból vissza tért *László Király*, kegyesen meg-intetett a' fő papi rendtúl. Az áhíthatos Püspökök és töb' egyházi szolgák *Salamonnal* el-követett tselekedetét magokban sajnállották s' szégyenlették, meljet ellenkező jósággal kivántak el-törölni. Akár magában, akár más buzgó lelkek által, kivánsága jön *Lászlónak*, hogy a' *Sz. István* Király testéből örök emlékezetre s' tiszteletre erekjét végyen. Korporsojához mégyen e' Szentnek, meljet, mint iratik, fel-nem nyithatott. E' tsuda által rettegő tiszteletre s' félelemre hozattatván, okát kérdezte. Okúl vetették néki a' *Salamon* Király rabságát; meg-magyarázottatott előtte, hogy az Isten, ki felebarátok s' atyafiak között minden erőszakot, ellenségeskedést útal, *Salamonnak* rabságát haragos szemmel nézi.

Magához jön a' Királj, és a' fogoly *Salamont* szabadon ereszti. A' méltatlan szenyvedésből s' gyalázatból ki-szabadúlt Királj, vagy halni, vagy bosszút állani magát el-tökéllette. Először abba hibázott *László*, hogy barátságának színe alatt *Salamont* [33r] orozva meg-fogatta, melj hibáját kettőztette akkor, midőn e' meg-gyaláztatott felet, sem magánál nem kívánta tartani, sem meg-juházódásra nem hozta, hanem országra, világra eresztette, hogy ellenséget támasszon hazája ellen.

Meg-mondottuk már oda fel, mitsoda rabló nép lakta Móldáviát; ennek Fejedelméhez szaladt *Salamon*, kitől bosszú-állásra s' a' Korónának meg-nyerésére segítséget kért. A' Kunok Fejedelme alkuba bostátkozik, vissza adja *Salamonnak* Magyar országot, ki magát se védelmezhetette; *Salamon* pedig Erdelj országával a' Kun Fejedelmet meg-ajjándékozta, ki maga tehetségéből egy ebédet-is alig ehetett. Sok alkut látunk iljet a' maga meg-hitt gyengék és vakmerő szerentsétlenek közt.

Mig *László* Királj a' Szent erekjét készítgeti, bé-üt a' Móldáviai Fejedelem országába, hogy a' meg-igért Koronát *Salamonnak* által adhassa, s' Erdelynek osztán parantsolhasson. *László* Királj le-tészi a' Szent erekjét, fegyvert fog, s' ki szórja országából a' Mólдовoi vitézeket: mert tudod, hogy mikor ellenség jön, akkor a' szentséget mindenkor le-kell tenni, s' *profánus* eszközökhöz kapni. *Bonfinius* meg-jegyzi, kit *Heltai*, *Pető Gergelj*, *Kováts János* magyar Krónika-írók-is követnek, hogy a' Móldáviai seregekből az ütközetben töb' tiz ezer embernél veszett-el, a' Magyarokból pedig [33v] tsak ezer, egynehány öletett-meg. Tsudálkozom rajta, ha meg-gondolom, hogy egész Magyar, Erdelj országból, (me) meljekhez képest Móldávia tsak egy marok tartomány, még *Hunyadi János* idejében-is, mikor a' Törökök ellen győzedelmeskedett, a' legnagyobb' hadi sereg sokszor húszerre alig mehetett, s' még is ő előtte olj nagy idővel *Khutes* Fejedelem oljan ármádiát hoz-ki *László* Királj ellen Móldáviából, melyből egy ütközetben töb' veszhet-el tiz ezer embernél, mig a' Magyarokból ezer egynehány hal-meg. Ha a' dolgoknak természet szerint való folyamatján gondolkozunk, 30 ezer Kunnak kellett edjünni, hogy harmadában tiz ezeret el-veszthessen; vagy a' lész igaz, hogy a' Fejedelmen kívül egy Kun sem szaladhatott-el. Ezenkívül, a' Magyarokat óriásoknak, őket pedig tsepű embereknek kel gondolni, ha el akarjuk hinni, hogy ezer Magyaroknak meg-ölése mellett tiz ezernél

többen hagyták magokat le-kontzolni. Meg-futamtatni kevés emberrel sokat nem oljan nagy tsuda, mert oljankor valamelj tsel vetés, rémülés, vagy tsalárd el-hitetés segíthetnek; de egymásnak ellenébe szegzett viadalban darab [34r] ideig küszködni, mint két részről vágni, s' edjik felének olj szabadon ölni, hogy a' másik részről minden innen el-esett száz emberre ezernél töb' számláltathatik, bajos meg-hinni. Mindazonáltal, ki járhatna az emberi történetek tsudállatosságának végére?

Ez el-veszett ütközetben *Salamon* Király utólsó erejéből ki-merített-vén, a' világnak véres javaitúl el-idegenedett; által látta a' halandóknak haszontalanságát, kik rövid életeket háborúval, fegyverrel szagatják; látta, mitsoda kinos veszedelmekkel vagy az uőalkodás egybe köttetve; meg-unatkozott a' ditsősségre vágyodni, melj ötet-is szüntelen tsalárd fénye után húzta, s' ha hozzá kapott, kezéből mindég ki-tűnt. Koronát, tömlőt, uralkodást, szolgálatot, győzedelmet, győzettetést, bánatot, gyötrelmet, kevésjséget, meg-aláztatást idő és alkamatosság szerint próbált, példát hagyván maga után követőinek, kik azokért magokat forró kívánságaikkal halálra szomjúhozzák. Iljen gondolkozásai között, egynehány szolgálival magánosan bújdosván, meg-határozta szívében, hogy el-temeti magát e' világ elől. Egyszer Rátz országnak részein embereitúl el-vonta magát, s' egy setét erdőben rejtezett egyedül. Iratik, hogy osztán remete ruhát vett magára, s' úgy lappangott ott a' homályos erdőnek szomorú rettegéseiben. Nézd, hová eshetik alá egy halandó a' Királji székről. Nem találhat [34v] ember az ég alatt magának olj heljet, hol szerentsétlenségétől és siralmas nyavajásságátúl megszabadúlhasson, vagy kinos viszontagságai ellen magát bátorságba tesse.

XI. RÉSZ

Tégyünk emlékezetet itt a' szokásokról-is. Mikor *Arpád* ki-jött, hogy *Átillának* örökségét el-foglalja, (mert így nevezik osztán a' győzedelmes dűlök véren vett prédájokat) meg-szállott Szerentsnél a' Harangodi pusztá mellett a' hegyek mentébe, onnan küldözte vezéreit Pannoniát foglalni nagy Scitha seregekkel. Akkor a' vólt a' szokás, hogy ha táborába győzedelmet hoztak hírül, el-kezdettek enni, innya, hétről hétre, melj

időkben az egész nemzet csak nem szüntelen részeg volt; így adtak há-
 lákat Mársnak. Már most *László* alatt s' még ő előtte-is,²⁹ ugyan azon
 nemzet, ha győzedelmes ütközetiből vissza tér, nagy bútsúkat jár éne-
 kelve, imádkozik, Klastromokat épít, óltárokat ajándékoz, meg-alázza
 magát, s' áhítatoskodik; nem tulajdonít semmit magának, mindenét jó
 Istenének adja által. Ezen szent és idvességes dolgokat meg-tette a'
 nemzet; de minekutánna áhítatosságát el-végezte, a' vigságot sem ta-
 gadta-meg magátúl. Öszve ültek a' vitézek, és Mársrúl halgatván, a'
 Szent Háromságnak védelme alatt szörnyű ivásokat tettek; melj szokás
 egész a' mi időnkig Európának csak nem minden nemzetei közt le-jött.
 [35r] Jegyezd-meg az ilj dolgokból, hogy a' hit akármelj nemzetben-
 is könnyebben változhatik, mint a' szokás. Egynehány száz esztende-
 je már, hogy a' körülünk való nemzetek keresztyének, meljekkel, régi
 szokásaink szerint mindég edjűtt ittunk, danoltunk, birkoztunk, egész
 mostani időnkig. Láttad, hogy száz esztendő sok nemzeteknek ezer s'
 töb' esztendőig valott hitit-is egészlen el-törölhette, ha pogány hitnek
 kellett-is pogány hitre változni, mint Mahomet alatt meg-esett; de ezer
 esztendeig gyakorlott szokását egy egész nemzetnek sok száz esztendő
 változtathatják-el; és ezek-is csak úgy, hogy azok helyett a' zűrzavar dol-
 goknak öszve ütközésekből új szokásokat adnak a' régiek helyett.

Törvénynek, vallásnak mindenkor kút-fejére mehetsz, ha változnak;
 mert Lácédémonban meg-leled *Likurgust*, Áténásban *Solont*, Persiában
Zoroásztert, Mekkában *Mahometet*, Kinában *Konfutziust*; de mond-meg
 nékem, kitsoda és mi szüli az emberek közt ezt a' szokásoknak véghe-
 tetlen özönét,³⁰ melj köztünk szüntelen változik, és úgy láttatik ma-
 gában háborogni, folyni, mint a' Duna, vagy akarmelj folyó viz, melj,
 úgy látszik, senkitül nem hajtatik, még-is foly, s' újj újj vizet hoz. Kö-
 zönségesképpen a' mit embereink az idővel edjűtt sok hányattatások
 közt szereznek, vagy elő-adnak, annak eredetit, okát el-szokták tévesz-
 teni. Régen a' leányoknak közönséges helyen nem volt szokás sokat
 szóllani, sőt hibának tartatott ha beszélt; most csak nem agyon kiabál,
 s' be[35v]tsültetik érte. Hajdan a' Magyar kopasz volt üstökbe, s' ha
 egy pint bort egy lehelléssel, töb' körülte lévő nemzetek módjára, el-

²⁹ s'... előtte-is, [a margón betoldva]

³⁰ [Javítás előtt:] örömét,

tölthetett, nagyra betsültetett; most szokásból egy részének poros a' feje, hosszú a' haja, más részének, ugyan olj szokásból, rövid üstöke van por nélkül. Nem menek beljeb' ebbe a' tengerbe, mert úgy-is láthatod, hogy ezen dolgoknak eleitől fogva az emberek közt sem kezdeti, sem határa, sem végi, sem heljes okai nem voltak. Jó vólna, ha írókat találhatnánk, meljekben nemzetünk szokásait, mind mulattságban, mind egyéb' aprób' állapotokban olvasni lehetne; de e' részben tsak azt kel vélnünk a' XI^{dik} Százban, hogy olj forma szokásaink és erköltseink vóltak, a' miljeket Sz. István előtt ismeretes természetünknek a' Keresztyénség osztán kezdetiben adhatott. A' Magyarok keresztyénül imádkoztak, de pogány módon vétkeztek, mig a' hit szájokból tselekedetükre és szokásaikra ki-nem terjedt. Ha tsak *Bonfiniust* olvasod, onnan ki-nem nézheted, miljen erköltsi szokások közt forgott nemzetünk e' XI^{dik} Százban: törvényre kell szorúlnod; annak tzikeljei mondják-meg, mitso-da dolgok folytak a' nemzet természetiben, meljnek erköltset a' bűn és jószágos tselekedetek eránt alkalmasan ki-lehet nézni; ha nem a' többi aprólékos szokások, élet módjában, öszve jövésekben, gyűlésben, házassulásban, egyéb' ételhez, [36r] italhoz, ruházathoz s' házi gazdasághoz tartozó szokásokról semmi olj bizonyos nem iratik s' nem is tudathatik. Gondolni lehet mindazonáltal, miként mentek és mehettek ekkor az iljes állapotok.

Nem megyek ezekben továb'; vissza jövök a' nemzetnek hadaira; mivel úgy látszik, mintha néki leg-főb' és nevezeteseb' szokásai a' hadakozás, mezőn való lakás, marokkal evés, hordóból vagy kupából való ivás lett vólna. Nem költsönözök előre, hogy a' szerzett törvényekből mutathassam-meg azon dolgokat, meljeket ide nem húzhatok.

Le-verte a' Királj, mint láttad, a' Móldovaiakat, melj győzedelemmel e' népet engesztelhetetlen ellenségéve tette. Mint ragadozók, úgy rohantak ismét a' viadalomra; Erdeljt eléb' tűzzel, fegyverrel el-borítván, nagyob' javait fel-prédálták; onnan Magyar országba jöttek, hol egész Szabolts vármegyét fel a' Tisza partján ki-rablották. A' Királj ekkor Dalmátziában vólt. Akkor, ha a' Fejedelem ki-ment hazájából, üressen állott országa; akármelj részről jött az ellenség, bé-törhetett, mivel fenálló hadi seregek földét nem óltalmazták. A' Királj ezt meg-halván, sebességgel tér-meg, s' fegyvereseivel utánnok vágat a' Kunoknak, kik már akkor, gazdag ragadományaikkal meg-terhelve, ditsekedve haza-

felé mentek. Utól érték őket a' Magyarok, s' vélek ütközetet tévén, se-
regeket meg-futamtták, ölték, vágják. *László*, ki buzgóságát e' győ-
zedelemben sem felejt[36v]hette-el, győzedelmes vitézeinek ellenségek
öldöklését meg-tiltotta, azon okból, hogy azokat, kiket elevenen meg-
foghathak, keresztyén hitre hozhassa. Minekutánna e' győzelem
meg-lett, városainak útszái bútsúkkal, s' templomai éneklő misékkal az
országban mindenütt meg-töltenek. Ritkán lehet egy Fejedelemnek buz-
gób' imádságokat mondani, mint iljen állapotokban.

A' Kunok nem fárasztották magokat oda haza képzelt Isteneiknek
hamis áldozataival, hanem újjra fegyverbe öltöztek. Az ostoba s' el-
fajúlt vakságnak olj dühössége szokott lenni, meljben, ha másoktól ve-
retik, Istenével-is titkon háborúba jön, kitül segedelmét várja, és a' kit
minden egyéb' Isteneknél igazabnak, hatalmasabnak esmér. Egynehány
tsatában már meg-fogyatkoztak, segítséget kellett azért kérni a' szom-
szédságoktól, hogy olj hatalmas Királj ellen győzedelmeskedhessenek,
mint *László* volt, ki mind áhítatosságát, mind vitézségét egyenlő erőben
mutatta. Az igen³¹ buzgó emberek külömben, mint tapasztaljuk, ritkán
szoktak túzes hartzoló s' győzedelmes vitézek-is lenni; de *László* Királj
olj emberi tsudát tett, hogy a' győzedelmes vitézséget, s' egyházi mélj,
alázatos, buzgó áhítatosságot magában egymással meg-edjeztette. Va-
lami tsak jóban és roszban emberi tselekedeteink közt lehető dolog, azt
már idő szerént halandó társainkban mind végben mentnek lenni láttuk.

[37r] A' Kunok buzgóság nélkül vakmerő követeket küldenek *Lász-
ló* Királjhoz, kik őtet arra kényszerítik, hogy a' rab Kunokat ki-eressze,
külömben fegyverektől veszedelmét várhatja. Szomorú sors az, mikor
valamelj le-verettetett félnek segítő eszközül tsak vakmerő goromba-
ság marad. A' kinek egyszer ellensége kezéből fegyverét ki-szaggatja,
s' magát-is meg-vérzi, nevetséges nyavaljásság annak szájjal lármázni,
mert azzal tsak veszedelmét kettőzteti. Így jártak a' Kunok. *László* Ki-
rálj vakmerő beszédjeikre mosolygott, mondván: nem illetnek meg-győ-
zettetett embereket iljen beszédek, midőn kérni mennek ahoz, ki raj-
tok diadalmaskodott. Továbbá elejekbe adta országán olj sok izben el-
követett erőszakoskodásokat, melj beszédjét belől szaggató szemre va-
ló hányások kísérték. A' Kunok ki-adják magokat, hogy ütközethez ké-

³¹ [Javítás előtt:] igaz

szülnek; ezt a' Királj, igen-is, el-fogadta, s' parantsolt, hogy országában fekvő népe fel-üljön. Az iljen történetekből ki-láthatjuk, hogy akkor a' föld népe katonai s' paraszti hivatalt egyszerre viselt. Mikor ellensége nem vólt, oda haza nyúgodott, veréjtékét szántó-földein, rétjein dolgozva húllatván; ha pedig ellensége támadt, hazájának szélire gyúlt vérit ontani, hogy így a' tűz helyénél oda haza maradt gyermekit s' feleségét, ha lehet, halálával-is óltalmazza. Iljen katonák győznek örömet. Iljenek vóltak régen a' Rómaiak; iljen bajnokok paissai emelkedtek a' világ felibe.

[37v] Az ütközetre rendeltetett nap el-jön; a' két sereg egymás előtt meg-jelenik s' öszve rohan. *László* Királj már ekkor tapasztalta, hogy a' Kunok viadala töbnyire tsak addig tart, míg Fejedelmeket köztök vivni érzik. Ez okon, hogy hosszas vér ontást ne tégyen, s' győzedelmét hamaráb' meg-kaphassa, el-indúlt a' vivó seregek közt *Akunt* a' Kunok Fejedelmét keresni. Szép tselekedete vólt ez a' Királjnak, hogy maga akart népe előtt szeméj szerint való ellenségével baj vivásra menni. Nagy bátorságot jelent, melj szerint ezen koronázott vitéz életét országáért s' a' ditsősségért veszedelemre ki-tette. Az iljen emberek azt érdemlik, hogy uralkodjanak, s' nevek előttünk örök emlékezetre tiszteletben maradjon. Öszve akad azomban *László* Királj *Akun* fejedelemmel; kéttség kívül rettegett a' Kun; de szégyenlette magát vissza húzni. Hányini kezdik a' tsapásokat egymás ellen; *László* Királj az úgy nevezett szekertzével főbe ütötte *Akunt*, meljen az el-szédült, s' tántorogni kezdett; ekkor a' Királj hegyes tört ránt, s' ellenségét által szegezi. Látod e' győzedelmes bajvivásból, mitsoda fegyvereket viseltek akkor nemzetünkben a' nagy vitézek: fejsze, hegyes-tőr, buzogány, nyil, tsákány, vagy ha az nem, o-ljan forma valami, pais, pántzél. Ezeket viselték az ütközetre rendeltett férjfiak.

E' szerentsétlen történet a' Kunokat győzedelmekhez való remény-segektől meg-fosztotta; [38r] nem birhatták tovább' az ellenek tsatázó erőt, meg-szaladtak, s' *László* Királjnak hagyták mind prédájokat, mind a' diadalmat, ki ekkor maga láttatik országáért ezen nevezetes győzedelmet meg-nyerni. Eleitől fogva minden nemzetnél tapasztaltuk, hogy ha a' nép, győzedelmes hartzolásai között-is, vezérét vagy fejedelmét, kibben bizott, el-vesztette, a' már felére meg-kapott ditsősséget-is kezéből ki-cresztvén, kész vólt meg-szaladni. Úgy tetszik ezekből, mintha a' hadi

seregeknek ereje mindenkor csak egy vezér vagy fejedelem által határozna magát győzedelemre, vagy veretetésre.

Az Egyházok és városok, mint magadnak előre-is képzelhetted, újra meg-teljesedtek hála adó bútsúkkal. Ekkor tanulta a' szelidülni kezdett pogány Scitha vér azt az igazságot esmérni, mit egyházi embere néki sokszor mondott, de hinni nem akarta, hogy a' Keresztyének Istene alatt lehet győzedelmeskedni akarmelj hatalmas ellenségen-is. *László Királynak* halhatalan ditsőssége az eddig nevezett győzedelmekben nem határozta egyedül magát, hanem tovább' terjeszkedett. Fel-tette magában, hogy tsendességre hozza azokat-is, kik ellene a' Kunoknak segedelmet nyújtanak. Ez okon elsőben a' Rátzokra rohant; de ezek földig lett meg-alázódással s' kegyelem kérésekkel a' győzedelmes Királyt erántok engesztelődésre hozták. Innen Lengyel országnak fordúlt, mert úgy hitte, hogy ezek-is ellene a' Kunokat segedelemmel, tanáttsal táplálják. Kemény és véres ütközetet kellett néki első tájban ki-állani, meljben a' Lengyelség meg-hanyatlott, és a' győzedelmes Magyarságot Krakkó város alá botsátotta, melj helyet ezek [38v] meg-szállottak s' vini kezdetek. Három hólnapig töltötte itt *László Király* idejét e' városnak ostromával, melj végtére éhségre szorúlt; de azomban a' táborban-is ugyan azon veszélj támadt, hol eleség továbbat alig találtathatott. A' Király még-is sajnállotta magát a' város alól annak meg-vétele nélkül el-húzni. A' koronás vitézek, ha egyszer szerzett ditsősségeknek karjain tündökölnék, győzedelmeknek fényes napjában leg-kisb' homályt sem akarnak szenyvedni, melj okbúl mindent el-követnek, valamivel tsak neveket e' sérelemtől meg-óltalmazhatják. Itt már nem vólt töb' erő, sem tehetség, azért szem fény vesztéshez kellett folyamodni, olj dolgokhoz, melj által sokszor többet nyertek e' világban, mint a' leg-nagyob' hatalommal. *László Király* meg-parantsolja népének, hogy Krakkó város alá éjtszaka ásott földből halmot rakjon, meljet el-készítettvén, felül lisztel véknyan bé-hintetett. Úgy vélték a' Krakkóbéliek, hogy a' táborozoknak-is megfogyott már élések, melj okbúl kapuikat szüntelen zárva tartották. Ez igaz-is vólt; meljet *László Király* tudván keresztül akart eszeken menni, ha valósággal nem lehetett, leg-aláb' szinnel. Más napra kelve, mikor a' Krakkaiak a' nagy föld liszt hegyet meg-látták, el-rémülvén az időnek hosszóságától, melj alatt annak a' táborozók közt el-kellett vólna fogyni, erősségeket fel-adták; de a' Királyhoz engedelmességet, alázatossá-

got s' hivséget mutatván, semmi sérelmet [39r] tölle nem szenvedtek. Nagyob' ditsősség a' győzedelemnél-is egy vitézben, ha azokhoz az ellenségeihez kegyelmet mutathat, kik noha önnön védelmekből ellene tsatáztak, de győzedelmes karjai előtt-meg-hajolván, végre lábaihoz esnek. Soha se kellene a' koronás vitézeknek el-felejtteni, hogy emberek, mert mindenkor nemeseb' a' ditsősség, ha valóságos emberiségből származik. Lengyel országot ekként meg-fenyegetvén, Tseh országnak vágatott, honnan hasonló győzedelemmel tért haza. Innen lett meg-térése után építette Nagy Váradot, s' a' benne való Püspökséget. Itt-is mondatik, hogy valamelj látást látott, hogy a' várost építtse, melj látásokat hagyjuk azoknak, kik leg-először azokat meg-irták. Ennyi győzedelem s' vér ontás végre békességet szült a' nyögő hazának. Mindenkor szenvedni kel az embereknek először, ha nyúgodalomra vagy örömmre akarnak jutni. Egy nagy Királynak vért kel ontani addig, mig irigy és nyughatatlan ellenségei meg-nem tudják, hogy hatalmas, úgy tsendesednek-le annak utánna, mint meg-lántzolt vadak, meljek fogságok miá tovább' nem ragadozhatván, mestereknek, ha látják, hizelkednek, ki ellen titokban morognak.

Minekutánna *László* Király hazájának békességét látta, fegyverét, vitéz indulatait le-tette, s' keresztyéni buzgóságai után indult egyházi szolgálai között. Az országban széljel járván papi gyűléseket tartott, hol maga mindenütt jelen lévén, a' meg-tett rendeléseket kéz írásaival erőssítette. Az országban lévő Püspököknek nagy tekintetet s' erős hatalmat szerzett.

[39v] XII. RÉSZ

Láthatod az ország törvény könyvében, hogy *Béla*, *Salamon*, *Gejza* uralkodásaikból törvényeket nem jegyzett-fel, kik alatt a' hazának ezen rendeiről halgatnunk-is kellett.

Eddig a' nemzetet külső győzedelmeiben néztük, hol annak győzedelmes Királján hordoztuk szemeinket; tapogassuk már kebelét-is, hol Királja, győzedelmeinek karjain nyúgodván, népének igazsága s' erköltssei körül fárad.

Nem voltak még ekkor az egyházi szolgák nőtelenek; házasodtak ők is, mint mások, s' feleségeket tartottak. Nintsenek oljan karban helyeztetett emberek e' világon, kik oljan nemű illendőséggel élhessenek, meljben közzülők némeljek oljkor vissza élésre ne tántorodjanak. Némeljek töb' feleségre-is ki-terjeszkedtenek egynél, vagy szolgálókat tettek feleségnek. Nézd Cap[ut] II. *De his, qui ancillam in locum surrogaverint uxoris.* Tsudálkozni lehet, ha e' változást meg-gondoljuk, hogy akkor magyar nemzetünkben a' 'Sidók keresztyén feleségeket vettek magoknak. Ez a' nemzet akkor teljességgel rabja volt a' Magyarorságnak, melj ekkor közönséges szabadságban élt. A' szolga tselédek hasonlóúl raboknak tartattak, és mint a' marhák el[40r]-adattak. A' köz magyar népnek szabadsága ki tetszik az iljes törvénybül, hol a' 'Sidókról az ország végezése következőképpen³² szól: Cap[ut] X. *Si Judaei uxores christianas sibi associaverint, aut aliquam personam christianam in servitio apud se detinuerint, ablata ab eis libertati reddatur.* Ezek eránt továb' a' volt a' rendelés, hogy a' Püspökök fizetésére áljanak, kiknek akkor önnön jövedelmeikből kellett sok el-púsztúlt egyházakat fel-épiteni.

Nős paráznaságot a' nemzet nem szenyvedhetett, noha ebben sokan meg-estek. Meg-történt, hogy néha a' férjfiak feleségeiket ilj bűnös tselkedeteiken kapván, hirtelen indúlatjokban meg-ölték. Az iljen nemű gyilkosokrúl a' törvény tsak azt mondja: *Si adulterantem necaverit, Deo de se rationem reddat, et si voluerit, aliam ducat.* Úgy látszik, hogy az emberek régen a' nő paráznaságot asszonyaikban halállal örömost büntették; kétség kívül azon okbül, hogy idegen gyermekeket javaikbül tartani nem akartak. Ez időben töbnyire minden vétket a' Püspökök, s' egyéb belső emberek visgáltak s' végeztek; nem-is lehetett másképpen, mert Keresztyén rendelés szerint kellett mindennek meg-esni, meljben ők voltak egyedül tudósok s' hitelesek,. Meg-tsenedesedett már ekkor a' nemzet hazáján belől; de annak kerületi[40v]ben edjik helyrül másikra örömost vándorlott. Ezen erköltsi szokás még a' régi Scitha vérnek utolsó tsepeibül láttatott származni. Meg-esett, hogy valamelj fel-állítatott Eklésia papot, mestert tartott magának; ezek kötelességeket törvények szerint vitték, nyájokat apolgatták, tanították; a' nép pedig meg-gondolta magát, s' más földre nagyob' vagy kisebb' Eklésiához el-

³² következőképpen

ment, papjának, mesterének üressen hagyta régi lakását, kik osztán tsak puszta kunyhók s' házak közt téveljettek sopánkodva. El-borították vólt ekkor a' nemzetet a' bujdosó apró papok-is, kik alá s' fel-járván, szüntelen Eklésiákat kerestek, egy más Püspöknél magokat jelentették; ezen a' részen helységeket láttál papokat keresni, más óldalon papok keresték a' megyéket; és így mind két részről bújdosás, vándorlás támadt. Ha meg-állott-is valameljik pásztor egy heljen, nagyob' nyáját sejtven nem messze magától, oda ment. Ebből továbbá a' származott, hogy sok gyilkosok pap ruhába öltözvén, szép szín alatt orozva nagy károkat tettek. Nézd ezeknek bizonyóságául Cap[ita] XV. XVI. XVII. XVIII. XIX. Corp[oris] Jur[is] Hung[arici] *Si quis hospes clericus in hanc patriam sine commendatiis literis Episcopi sui venerit, ne forte homicida fuerit, iudicio vel testimonio discutatur. Si quis clericorum istorum in patriam istam veniens alicui comitum adhaeserit, et eum [41r] dominus suus bene habuerit, si discedere ab eo voluerit, nequaquam discedat.* Látszik, hogy idegenekből kellett papokat szerezni, kik erköltseikkel a' nemzetnek erköltseit vagy változtatták, vagy idővel szüntelen való szokásból és kéntelenségből magok-is el-fogadták.

Nem külömböztetett akkor az egyházi törvény a' külső királji törvénytől nemzetünkben. E' két hatalom edjé lett, meljet osztán idővel a' nemzetben szorossabban meg-küloböztettek. Azért szól így a' törvény: *Si derelicta Ecclesia sua villani ad alias transierint, pontificali jure et regali mandato unde transierunt, eodem redire cogantur.*

El-kezdettek már ekkor némeljek az Eklésiáknak földeket ajjándékozni, melj tselekedettel a' Királjt követték. Egy felől ajjándékozták az Eklésiákat, más felől lopták. Vóltak még lappingó Scithák, kik alattomban harátsoltak, és támadtak Keresztyének-is, kik hitekért (ba) buzogtak. Tsak úgy hordozták a' lopott egyházi jószágokat, kérdezvén hová tartozandók. Ugy kevergett ez időben a' magyar nemzet idegen papjaival, mint két idegen nyáj, meljeket öszve botsátanak, hol ez annyát, ama báránnyát ríjja, s' ha meg-téved, az idegenektől döföltetik, mig a' magáéra nem akad. Szüntelen háborúban vólt a' zajos nép magával, ha ellenség előtt nem állott-is.

Az erköltsök tisztaságában tsak annyira mehettek még ekkor, hogy az asszonyok, [41v] leányok edjik heljből másikba bátran nem járhatk; meg-fogta őket az útas Magyar, s' erőszakot tett rajtok. Ezt a' bünt

úgy büntették, mint a' gyilkosságot; a' gyilkos pedig úgy büntetődött, hogy jószága eléb' el-adatott, azután meg-kellett néki magát pénzen váltani; melj váltságot ha le-nem tehetett, el-adatott. *Si minoris facultatis sit, quam decem et centum pensae, amittat etiam libertatem.* L[íbr]i II. C[aput] 8. Akkor a' szolgák mind bűnösök, el-adott rabok voltak; a' nép pedig szabadon élt. Soknak kellett a' gyilkosságnak-is lenni, mert nem győzték halállal büntetni; vagy meg-szokván a' bünt, még akkor nagy-nak nem tétzhetett a' szem előtt; mit a' belső emberek kéntelenek vóltak néha újjok közt nézve büntetni.

Nehezen mentek a' lakosok bírák elibe; oda haza vitték végbe harzokat, meljel ügyeket gyakorta végezték. A' bírák többnyire még tsak magoknak ítélték, ha úgy ment eleikbe, mit nemes vagy katona nehezen vitt hozzájuk maga részirül. Minden dolgokat tsak fegyverrel akartak végezni. A' kit nemesnek hívtak, azt egyszersmind katonának-is hívták; nemes, katona mind edjet tett. A' mi ezektül paraszti szolgálatra elmaradt, a' még többnyire tsak rab szolgákból és kóborló gyűlevészből állott. Ezeknek a' katona nemeseknek szokások vólt egymás házára törni, melj tselekedetért fizetni kellett; ha pedig valaki nem fizethetett, megberetválták a' fejét, s' mint rabot el-adták. A' haza rabokból és szabad emberekből állott. A' szabad emberek fegyvert viseltek, a' rabok dolgoztak, szolgáltak. Erőszakétel, lopás szüntelen esett mindenütt, melj bűnök végre tsak nem [42r] szokássá váltak. Akkor, vagy őket rabolta az idegen ellenség, vagy ők rablották azokat. Így e' dolgot meg-kellett végre szokni, mellyet egymáson oda haza-is el követtek. A' bűn mindjárt meg-szűnik a' nép szeme előtt rettenetes lenni mihelyt azt szüntelen elkövetni látja. Annyira ment a' hir nélkül való költsönzés, hogy végre az apró falusi (pak) papok-is tsipkedni kezdettek. Nem ők húzták halgatóikat példájok után, hanem ők kezdették néha némelj heljeken azoknak tselekedete[te]it. *Ordo clericalis si anserem, vel galinam, aut poma, vel his similia furatus fuerit.* Cap[ut] XIII. Még-is látszik, hogy tsak aprólékok kapkodtak, mit akkor bűnnek alig lehetett mondani. Kétség kívül nehezen élhettek a' papok pusztá faluikban, hol sokszor éhségektül kénszerítettvén, almával, el-fogott tyúkkal kellett magokat táplálni. Most felállana a' hajad szála, ha a' papokat lopni hallanád; nem úgy tetszett az akkor. Jőne ma valamelj nemzet olj sorsba, néked-is kellene benne sok-

szor papostúl almát, lúdat kapni erővel, mert eléb' el-hordanák mások a' tiéidet.

Irták vólt már régen a' törvényeket könyvekbe; de a' nép közt még tsak a' régi szokások uralkodtak. Nem lehetett halált adni a' bűnért, mert a' nemzet maga magát meg-ölte vólna, olj időben, hol úgy is másoktúl szüntelen öletett; azomban látta a' fő papi rend, hogy nem lehet a' népet nagyon szoritani, azért nem kívánt semmit erőltetni.

Vizzel, meleg vassal kezdték már erőssen próbálni az igazságot és az ártatlanságot, melj [42v] vadság akkor majd egész Európában törvényes próbának esmérтетett; pedig nints e' világon oljan ártatlan ember, hogy keze öszve ne égjen, ha tizes vasat fogatnak vélle. Ezt régen az emberi tudatlanságnak részeg okoskodása szülte vólt, mit most szánakozva nevetünk. Kezdték már akkor a' boszorkányok is; de tsak a' törvény szerzőknek fejekben. Nem tudták a' Scitha asszonyok mi az a' boszorkány. Igy Európa szokásaival, hitivel téveljgéseit-is által adta e' nemzetnek, meljnek még ez idő tajjon nem vólt eszében, hogy boszorkányt, vagy asszonyt, ki ördögökkel seprő hátán nyargalódzik, elevenen égessen. A' kurvákhoz tették őket, és tsak igr szóllanak rólok: *meretrices et strigae, secundum quod Episcopo justum visum fuerit, tali modo dijudicentur.* A' mint a' Püspöknek tetszett, tsak úgy szenyvedett mind a' kurva, mind a' boszorkány. Idővel osztán, tudod, hogy ez utólsót elevenen való meg-égettetésre íteltük, soha nem tudnád miért; melj itéletet már ma megint meg-vetettük. Báró *Svitten*, most szerentsésen uralkodó Felséges Asszonyunk alatt, hazánkbul egynehány sok paraszt hitel, esküvéssel, törvény szerint annak bizonyított boszorkányt ide Bétsbe fel-hozatott; biztatta őket, hogy tűnjenek-el, tsináljanak porbúl egeret, bújjanak által a' költs jukán, repüljenek, meg-fog ő Felsége nékik kegyelmezni. A' szegény öreg paraszt asszonyok, tsak tolmátsoltatták a' nagy filósófusnak, hogy semmi oljast nem értenek, (...) ³³ és nem hogy [43r] repülni, de már a földön járni-is alig tudnak. Igy a' vén asszonyokat meg-ajjándékozták, s' haza küldötték. Az emberek némelj dolgokban hol eléb', hol utób' okosabbak, mint az idő, alkalmatosság és szokás hozzák magokkal. Sok szegény asszonyba addig beszélték belé az okosabbak a' boszorkányságot, meljel vádoltatott s' a' mirül semmit

³³ [Néhány betű törölve]

sem tudott, hogy végre a' birák beszédére, a' sok tanú-vallásra maga-is el-kezdett rajta kételkedni. Látván utóljára, hogy meg kel neki halni, akar hiszi, akar nem, hogy boszorkány, tsak annak vallotta magát kén-szeredésből. Nem kellett ennél töb' azt világ szerte el-hinni Európában, hogy boszorkányok, kan ördögök vagnak, kiket osztán pompáson égettek. Ha a' tudatlan ember éjtszaka kutyát, vagy matskát látott mellette valamelj közön, olj faluban, hol ezer kutya, matska vólt, mindjárt szaladt a bíróra, hogy matska képiben meg-kisértették. Ha nehéz álma vólt valameljiknek, mindjárt kérdezte, ki nyomta-meg, akkor osztán a' leg-sundáb' vén asszonyra vetette szemét, ki ellen el-kezdett bizonyitgatni s' tzélozgatni; végre másra-is akadt, ki nehéz álmot látott; fel-biztatta, hogy az a' vén asszony vólt. El-kezdettek tőlle félni; elméjekben forgaták szüntelen ábrázatját. Újj nehéz álma jött osztán, meljben a' félelem az öreg asszonynak képit eleibe vitte. Innen származott a' hit le-tevés, hogy látta azt magán feküdni. Még az iljegről *László Király* idejében a' Magyarok nem álmodoztak, s' boszorkányok sem találtattak.

[43v] XIII. RÉSZ

KOLOMANNUS ALATT.

Minekelőtte *Kolomannusnak* viselt dolgait illetnénk, ne felejsük-el meg-emliteni, hogy *László Királynak* Rómából a' keresztes hadra hivatal tettek. Közzé kellett vólna néki-is magát keverni a' három száz ezerből álló seregnek. Tisztességének és szerentséjének-is tartotta ez akkor olj ditső hivatalt magára fel-venni;³⁴ de nem érezhette azon vigasztalását, melj Jérusálem meg-vételéből származhatott vólna. Tsch országra indúlt vólt először, hogy az ott támadt belső háborút tsendességre hozza, és edjik részt le-vervén, a' másikat védelmezze. Az emberek közt minden védelem két részre szokott dolgozni, úgy hogy egy felől takar, más felől üt. Nem érhet-e itt is tzélját; halála győzedelmét kezéből ki-ragadta. Ha meg-gondoljuk, hogy e' világon minden született ember életének rövidségét el-kerülhetetlen bizonyos halálával edjűtt tudja és

³⁴ [Javítás előtt:] fel-menni;

érzi; ha még e' szomorú tudományhoz hozzá tészed, hogy azon rövid idejében-is életéről bizonyos egy nap se lehet: el-keletvetni magadat a' szörnyű tsudálkozásban, halandó társaidnak tselekedeteit nézvé, kik árnyék életekkel a' körülöttök lévő árnyék dolgokhoz olj erőlködéssel és fáradsággal kapkodnak, mintha három négy örökké valóság vólna életekben. Meg-engedj hogy ilj erőszakos [44r] mondással élek, tudván, hogy egy örökké valóságot se foghatunk-meg soha ki-terjeszkedése miatt: mindazonáltal, ha az emberek tsak oljan dolgokat akarnának nevezni, meljeknek valóságát érthetik, egész emberi nemünknek meg-kellene némúlni; tsak nyugodjunk-meg hát a' magyarázhatatlan dolgoknak beszéllésével, s' vigyük *László Királjt*-is a' *Bonfinius* magyarázhatatlan tsudáji között Váradra temetőjébe.

Ez a' vitéz és kegyes Királj, ha testével és eszközeivel annyi tsudák nem történtek vólna-is, érdemelne nemzetének örökös hálaadatosságát. Halála előtt *Gejzának* két fiai között *Kálmánt* kívánta királji székebe ültetni, ki ez időben Lengyel országban vólt. Követeket kellett utánna botsátani; mig ezek jöttek, mentek, a' Királj halálához közelített. Rettegett Királji széket nemzete között tsak egynehány napokig-is üressen hagyni; mert úgy ved'-fel, hogy a' trónus minden időben környül van véve rettegéssel. Tsudálatos dolog, hogy a' királyi széket olj nagy kintsnek esméri azok, kik rajta ülni kívánnak. Nagy kints, igaz, egy országnak, mikor jó Fejedelem ül benne; de annak, ki véle küszködik, sem kintset, sem nyugodalmat nem adhat. A' Királj mindenütt örökké szegény; mert ő akkor mondhatná magát gazdagnak, mikor egy éhező s' szomjuhozó szegény se találta országa; e' soha meg-nem történhetvén, valósággal gazdag Királjt se láthatsz soha, hanem fősvényeket s' erőszakosokat légszer láttunk.

Iljen a' trónusnak sorsa; erről kellett most *László Királjnak* le-esni, meljre *Álmóst*, a' *Kálmán* testvérjét tette-fel, nem győzvén [44v] amannak Lengyel országból való érkezését várni. Ha a' halál tudta vólna, hogy Királjt fojtogat, talám várakozott vólna e' nagy szükségre; de ő mindenkor tsak embert őt, kit a' trónusról vagy koldús mankóról egyenlőül ránt-el. Mikor *Kálmán* el-érkezett, már akkor *László Királj* koporsóban vólt, *Almos* pedig a' trónuson ült. Ritkán láttál ennél rendeseb' meg-szomorodást. *Almos* tsendes természetet viselvén, le-szállott Királji székiből, meljet testvérjének fájdalom nélkül által adott. Valaki a' tró-

nust kezéből önként ki-ereszti, többnyire mind érdemlené hogy azon maradjon; nem kellett volna a' Magyaroknak *Álmost* onnan le-szállani³⁵ hagyni, mert esmérni szokták azok a' királji hivatalt, kik tőle rettegnék, és jól tudják, hogy az emberek nem oljan teremtett állatok, kikkel bajoskodni olj tsendes és könnyű dolog volna.

Kálmán mind ezekkel semmit sem gondolt, s' látván *Álmosnak* békeséges tűrését, fel-mászott a királji székre. Jegyezd-meg rólla, hogy belső ember vólt; papi hivatalát erköltsének vásottsága, s' elméjének viske-tegsége okozta. Ugy gondolkozott *László Királj*, hogy ha ötet pappá té-szi, sok áhitatos imádságai között erőtelenségeit le-fogja vetkezni; de meg-tsalatott jó igyekezetében. Az emberek vélek született hibajikat, meljek nem szokásból, de természeteknek minémúségéből [45r] szár-maznak, többnyire koporsojokig szokták vontzolni, örökké küszködven azokkal életekben. Ez igazságot *Kálmán Királj*-is bizonyítja, kit sem papság, sem uralkodás erköltséből ki nem vehetett. Rendes osztán, mi-kor meg-gondolod, hogy sokszor jó erköltsű emberek erköltstelen ha-landók alá estek, olj végből, hogy azok által jobbakká tétessenek. Azt mondod, hogy meg-lehet az; én nem tudom.

Kálmánnak külső formáját meg-írta *Bonfinius* után *Heltai*, régi ma-gyar Krónika író. Gondolkoztam rajta, hogy tehetek-é nállánál nagyob' ékesen szóllással e' Fejedelmről rajzolás; de azt találtam magamban, hogy erőteleneb' vagyok nála, *Kálmán Királj*-nak testét le-festeni: azért tsak azt írom ide szórúl szóra, mit ez előtt *Heltai* három³⁶ száz eszten-dővel íneg-irt.

*Vala pedig a' Kálmán Királj igen rút termetű és tekintetű; teste szőrös és bojtos vala; kezei és lábai horgasok; sehyp vala a' nyelve, az az dadogott; görbe hátú, és nagy tsómók rajta; a' mellye-is ki-horpadott vala; ennek fe-llette sánta-is vala; de noha igen rút vala, azért igen álnok és okos vala, és mindent hamar észébe vészen vala; igen búja-is vala, és kegyetlen; nehéz kedvű-is vala, mert természeti³⁷ gyanús, hirtelen haragú és igen irigy vala; az isteni szolgálattal semmit sem gondol vala. — Meg-mutatja itt *Heltai*, hogy egynehány valával miként lehet az emberi természetet undokságá-*

³⁵ [Javítás előtt:] le-szállítani

³⁶ [Helyesen: két]

³⁷ [Heltai: mert ('mord') természetű]

ban festeni. Én erre azt mondom, hogy ha ország vólnék, oljan rút embert, ha galambi szelidséggel birna-is, soha trónusra nem-ültetnék; szomorú dolog, mikor egy egész nagy nemzet iljen teremtett állatot hordoz a' fején és előtte hajladox.

[45v] Mindjárt meg-látod most, hogy *Kálmánnak* belső részei-is edjeztek külső tekintetivel. Minekutánna meg-koronáztatott, hivatalt adtak néki-is Rómából, hogy a' kereszties hadba menne. Ki gondolta vólna papból lett Királjról az ilj tisztességgel való ellenkezést, meljet a' nem papból lett Királjok olj ditsősséges buzgósággal s' keresztényeni áhitatossággal el-fogadtak. *Kálmánnak* mindazáltal igen messze útnak tetszett Jérusálembe menni; meg-köszövnén azért a' tisztesség tételt, izenetet tett Rómába, hogy ő ithon marad. Ebbe ugyan nem hibázott, ha azon végből tselekedte, hogy annak a' kereszties hadnak kárát s' következendő veszedelmét által látta. Továbbá azt-is hozzá tette nem menéséhez, hogy a' kereszties hadak országán se mehessenek által, melj okból a' hátaókat őriztette. Egynehány hajdúval akarta Európának erejét megakadályoztatni, melj Asiát dúlni ment; félre taszitották az útból, s' keresztül menvén földén, a' keresztiesek tzéljokat el-érni sijettek.

Kálmán Királj *Álmost* a' Hertzegségben kétség kívül meg-hagyta, ki-túl belső minéműségei szerint rettegett, noha amaz természetinek tsendességét bizonyította azzal, hogy a' királji széket oda engedte néki, meljet ha önként nem engedett vólna, *Kálmán* felől uralkodhatott vólna. A' Királj sereget gyűjt és *Álmos* [46r] ellen ki-száll, ki őtet nem rettegvén, hasonlólú sereget állit, meljet eleibe viszen. A' magyar nemzet ezen idéetlen történetre el-nevette magát, meljnek fő rendei, véreket ilj haszontalanúl vesztegetni nem kívánván, gondolkoztak, hogy *Kálmán* Királjnak nevettséges tseleked[et]ét veszedelem nélkül miképpen mutathatnák-meg. Öszve gyűlnek, és végezéseket a' Királjnak következendőképpen izenik-meg: „A magyar nemzet magából nem kíván vért ontani, s' tulajdon kebelébe pusztító hartzot szerezni; ha annakokáért a' Királj *Álmos* Hertzeggel tsak ugyan ütközetet akar, száljanak-ki ketten, s' tegyenek baj-vivást magok közt.” *Álmos* egész termetű vitéz ember vólt, kivel ember görtsnek viadalra ki-szállani nem lehetett. *Kálmán* Királj ki-nem mozdúlt helyéből, seregeit-is vissza hivta; a' magyar nemzet pedig a' táborból nevetve haza ment.

Nem ok nélkül tselekedtek ekkor így a' magyar urak, kiknek végezése menyei végezés volt. Szokásban tartatott ekkor egész Európában, hogy kettős baj-vivással az uralkodók közt-is nagy vetélkedések végeztessenek. Ugyan ezen módban öröködött volt-meg osztán olj nagyon a' *duellum*. Itt ugyan még-is azt gondolom, hogy a' Magyarok tsak önnön véreket kivánták kimélleni. Nehéz-is volt sógoroknak sógorok, ötséknek bátyák ellen fegyvert [46v] fogni, annyival inkább', hogy erre a' *Kálmány Király* haszontalanságánál egyéb' ok nem volt; tudták azomban, hogy ha *Álmossal* ki-száll, meg-öletik; de *Kálmán*-is tudta, hogy nem lehet néki *Álmossal* vivni; azért mondja *Heltai*, hogy *Álmos kész lőn a' diadalomra, de Kálmán, a' bréviáros Király, el-méne onnét. Bréviárosnak* azért nevezi, hogy pap volt.

XIV. RÉSZ

Kálmán Király keserves bosszúságát le-nyelvén, másokon akarta azt ki-ontani. Hadat indított az oroszokra. Ezek már ekkor a' magyar nemzetnek erejét rettegték; segítségül hívták melléjek a' Kunokat. Minekutánna meg-ütközni kényszerítették, kérték *Kálmánt*, hogy távoztatná-el a' vélek való hadakozást, im védelme alá botsátják magokat s' kegyelmét kérik. A' Király ezen meg-alázodást látta, s' még nagyob' fel-fúvalkodásra emelkedett. Láttál-é valaha köpni való tselekedetet a' halandók között? Egy Király nem egyébért foghat fegyvert, hanem hogy országának ellenségeit engedelmességre, alázatosságra hozza, vagy tőle erővel el-foglalt javait vissza végye. Ditsósége továbbá abban ál, hogy miheljt ellenkező társai lábaihoz esnek, nékik kegyelmezen, s' békeséget szülvén, jobágyai[47r]nak vérit kimélje: mert nem lehet néki arról soha el-felejtkezni, hogy ő népének attya, kit az Isteni igazság hivatalának el-követésében néz; azért a' melj Király Istenétől, az emberiségtől s' országától elibe adott hivatalát lábával tapodta, az a' trónuson-is undok fene vaddá, s' emberi nemének motskává tette magát.

Nem mehettek az oroszok kérésekkel s' magok meg-alázásokkal békességre; *Kálmán* Király meg-haragudott, s' tsak verni akart; ki-szállította táborát, s' ütközetnek ment. Bártsak a' Magyarok itt-is azt izenték volna néki, hogy ők oljan emberekből nem akarnak vért ontani, kik ke-

gyelmeket kérik, s' magokat előttök földig meg-alázzák; hanem Mirkoddal³⁸ a' Móldáviai Fejedelemmel szeméj szerint vivjon-meg; de e' dolog meg-nem eshetvén, erőszakoson vért kellett ontani a' nemzetnek minden ok nélkül. El-fojt a' bosszúság, mikor iljen dolgokat látsz történni e' világban. Az Oroszok és Kunok féltek már nappal rend szerint a' Magyarokkal ütközetbe menni, nem várták a' nap fel-jövetelét, mely nékik veszedelmes lett volna; hanem éjtszaka *Kálmánnak* nyugóvó seregeit meg-ütötték, széljel verték, vágták, futamtatták. Soha szerentsétlenség embert jobban nem illett, [47v] mint e' *Kálmán* Kirájljt illette. Igaz ugyan, hogy ezen meg-győzöttetését tsupán ellenséginek ravasz-sága okozta; de akárhogy esett, ha meg-gondolod, hogy ezek ötet békes-ségre kérték, ki alázkodásokat meg-vetvén, nemzetének vérit ilj ostoba kegyetlenséggel ontatta, azt itélhed' *Kálmánról*, hogy kár volt néki világot látni.

Szenyedett szerentsétlenségét némelij részben heljre láttatott hozni Dalmáziában, hol a' Vénétusokkal háborúban volt. Itt egy rendes történeten fel-akadok. *László* Kirájlj tsak most huzta Króátiát, Dalmáziát Magyar országhoz, meljeket néki huga testált, azomban itt már *Kolomannus* a' Vénétziaiakkal hartzol, hogy annak részeit tollök vissza vehesse. A' magyar történeteket írókbúl végire nem mehettem, mikor vették-el Dalmáziának valamelj részit *László* Kirájljtúl a' Vénétusok; *Kálmán* alatt annyival inkáb' nem tudathatott; ki koronáztatása után ellenek költ. Frantzia *universalis* Historiában kereskedtem végre, hol az író mondja, hogy *László* Kirájlj még életében e' (két) hugának testamentomával nyert két tartományoknak némelij részeit a' Vénétusoknak el-adta, vagy el-zálogosította; kétség kívül innen származott osztán a háború; mert fel-lehet tenni, hogy *Kálmán* az egész birodalmot szerette volna maga alá húzni; ellenben a' Vénétusok-is igyekeztek [48r] itt beljeb' beljeb' tsúszni, melj vetélkedésekben háború támadt. *Heltai Bonfinius* után tsak azt írja, hogy hadakozván *Kálmán* a' Venetusokkal, Dalmáziában meg-verte őket. *Bonfinius* a' keresztes hadakkal Magyar országból Jérusálembé mégyen, ott hadakozik egy darabig pennájával, onnan megint vissza jön, egész beszédet tétet a' Venetus követtel *Kolomannusnak*, kik ötet meg-verettetések után békességre kérik. Minden

³⁸ [Javítás előtt:] Mikkoddal

lehető okot elő-forgatnak e' hosszas beszédben, meljet nem tudom ki irhatott-le a' követ szájából olj sebessen, hogy *Bonfinius* idejéig megmaradhasson; vagy talám írásból tanulta-meg a' követ, s' úgy maradt-meg. Tsudálkozom hogy az egész beszédben a' Vénétusok *László Királj*-nak zálogosításáról semmit nem szóllanak, meljet, magokat *Kolomanus* előtt igazítani kívánván, soha el-nem halgattak volna, ha ugyan tsak igaz, hogy ők beszélték azt, a' mit *Bonfinius* részekről ki ád: ha pedig a' nem igaz, hogy nékiek *László Királj* Dalmatziában zálogot tett volna, mimódon irhat *Bonfinius* Dalmátziának vissza vételéről, el-vesztéről eléb' semmit sem szólván?

Kálmánnak viselt dolgai továbbá kevésbé érdemlik, hogy az olvasót fárasszuk vélek; mindenkor bosszúságot, irigységet, mérget forralt magában. Az iljen embereknek nem lehet nagy tselekedetek. Soha sem szűnhetett-meg *Álmosnak* üldözésétül, kit végre [48v] fijával edjütt megfogott és szemeit ki-tolatta. Iratik továb', hogy valami *Bot* nevű embert küldött-el olj végbül, hogy *Álmost* ölje-meg a' fogságban; de ezt az embert az úton a' kutyák egészen meg-ették, mint *Bonfinius* és *Hel-tai* írják. Eleget hánykodtam rajta, hogy mitsoda kutyák lehettek azok, meljek lovas, fegyveres embert erdön vagy mezön meg-szállanak s' meg esznek; de erről sem vizsgálást, sem szót nem lehet tenni; elég az, hogy *Botot* a' kutyák meg-ették, már az akárhogy esett. Azt sem foghatom-meg többekkel edjütt, hogy mikor *Kolomannus* Jadrát Dalmátziában, mint olj sok vérontásnak fészek városát, meg-akarta égetni, hogy hogy jöhetett-elő a' más világról *Miklós* Püspök, szaggatott, tépett, borzas hajjal, verettetett testel, irtóztató formával és nyögéssel, intvén ötet, hogy Jadrát, hol ő életében Püspök vólt, meg-ne égesse. Igy jelent-meg *Czésárnak*-is hazájának keserves és siralmas képi a' Rubikon partján, mikor pártot ütött kezeivel Róma ellen ostromnak ment, melj tsuda történetet *Lukánus* mint poéta úgy irt. A' felettéb' való buzgóság minden dologban tévelygést szül. Nem eshetett-meg *Kálmán* Királjnak-is halála tsuda nélkül, melj nélkül *Bonfinius* nem irhat. Meg-betegedett, minekutánna *Álmosnak* meg-ölettetését parantsolta, szörnyű fő fájásba esett; egy olasz doktora vólt, [49r] ki fejére flastromot tett; meljet a' Királj egy darabig fején szenyvedvén, végre onnan le-vett, és látta a' töb' körülötte valókkal edjütt, hogy feje veleje a flastromon tsügg, melj által bizonyoson következő halálátül el-rémült. Eleget törődtem ezen-is, hogy mit-

soda flastrom lehetett az, melj a' Királjnak velejét feje tsontján keresztül magára úgy ki-szivhatta, s' még-is a' Királj élhetett; de ennek sem mehettém végire, hanem tsak a' *Bonfinius* bizonyosságára támasztottam annak igazságát. *Rákotzi* azt írja, hogy ez a' Királj lórúl esett-le s' abban holt-meg, minekutánna tizen-kilentz esztendeig uralkodott volna. *Bonfinius*, *Heltai* azt mondják, hogy flastrom húzta-ki az agya velejét fejébül, s' abban (múlt) múlt-ki. *Pető* Magyar író tizen-nyóltz esztendeig uralkodtatja, melj a' *Rákotzi* állításához közelit. Iljen sorsa szokott a' Krónikáknak lenni; azt kell osztán az embernek, ha történeteket olvas, (tsak) el-hinni tsak, mit benne természet szerint való dolognak lát. E' Királjnak halála történt 1114^{dik} esztendőben. Az ő uralkodása zárta bé a Magyar Keresztyén Királjoknak első száz esztendejét.

Kolomannusnak rendelései mutatják, hogy a' törvények, erköltsök, szokások alatta-is még tsak azok maradtak, meljek *László* alatt voltak. A' birtokos emberek hasonlóúl ragadoztak, erőszakkal vévén-el a' földeket egymástúl, meljnek a' vólt a' büntetése, hogy a' magáébül annyit veszítsen-el, a' mennyit a' másébül hamissan birt. Külső és belső törvényes gyűlések tartattak; de parantsolni kellett, hogy a' nagyok ügyöket oda vigyék. [49v] Egynehány rendelések *Kolomannusnak* belső tulajdonságait magyarázzák; minden *donatit* vissza huzott a' *Szent Istvánén* kívül; el-vette a' Klastromoktól, Eklésiáktól a' nékik testált halastókat, vizeket, tsak annyit kívánván azoknál meg-hagyni, meljből szoros-san szükségéről tehettek. Meg-határozta ezentúl, hogy a' Királjtól adott jószágok a' Királjra vissza száljanak, ha azoknak gyermekek vagy testvér atyafiok nem volna, kiktől birattak. A' vizzel és vassal meg-tenni szokott próbát a' bűnösök eránt a' közönséges birák előtt meg-tiltotta, és tsak nagy helyekben engedte-meg. A' boszorkányokról pedig ilj törvényt tett: *De strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat*. Látod, hogy akkor-is voltak oljan emberek, kik a' tiló állán való asszonyok lovaglását nem hitték; de ennek még-is tsak ugyan hitelt adtunk idővel. Tsudálokozom még-is *Kálmányon*, hogy a' boszorkányokat nem hitte, még-is a' tűzes vasnak markolozását a' vádoltattak részirül meg-engedte, hogy az által azoknak bűnös vagy büntelen vóltok ki-nyilatkozhasson.³⁹ Még ő alatta szokásban vólt a' Keresztyén rab szolgálakat barmokkal edjütt el-

³⁹ ki-nyilatkoztasson.

adni, kiket a 'Sidók-is adtak, vettek. Így árulta ebben az időben a' pogány szabadon a' Keresztyént Keresztyén országban. Mond-meg, mimódon származhatnak ilyen ellenkezések? Ezt a' tsufságot Kolomannus a' 'Sidóknak meg-tiltotta, hogy tovább' Keresztyén szolgálja rabokat sem venni, sem el-adni ne mérészeljenek. [50r] Ezeknek a' 'Sidóknak akkor Magyar országon földjeik, birtokok, s' gazdagságaik vóltak, melj hasznót nékik Kolomannus törvény szerint meg-engedett, hol rólok így szoll: *Possessiones quidem Judaei, qui possunt emere, habeant.* Akkor ugyan, mivel sok vólt a' föld, s' kevés a' dolgozó kéz, okosság vólt nékik-is szántásra, vetésre földeket adni; de minekutánna a' magyar nemzet minden tenyéryni földjét dolgozhatja, meg-botsáthatatlan hiba vólna annak az emberi nem sárjának örökségbe kövér földeket adni, melj természetinek tulajdonsága szerint motsokra, alacsonyásra származott, és tisztességes dolgokra elégtelen. A' papok még ez időben nem szűntek-meg a' házasságtól. Az asszonyok férjeiktől gyakran el-szaladoztak, kiket, ha férjek nős paráznaságban kaptak, Kolomannustól olj elégtételt vettek, hogy békéljenek-meg vélek, és vegyék vissza őket. *Si quis*⁴⁰ *mulier a viro suo fugerit*, így mond, *reddatur ei, et quoties fugerit, restitatur ei*, ugyan ott: *Si quis uxorem suam coram legibus adulteram probaverit, ipsa poenitentiae subjaceat, et postea, si voluerit, reconcilietur.* Mitsoda rendesen mennek az emberek közt tétetni szokott rendelések! Ugyan ebben a' Százban egy kevés eléb' ha nős paráznaságért valamely férjfi feleségét meg-ölte, tsak azzal büntettetett, hogy az Istennek adjon számot rólla; honnan meg-tetszik, hogy akkor a' nemzet az asszonyokat töb' jószágával edjütt birta s' rabúl tartotta. Nem régen tsináltunk oljan törvényt a' mi időnkben már, hogy a' nős [50v] parázna asszony meg-haljon; de leg-aláb' törvény szerint, és nem férjének szabad akaratjával. Ha külömben a' férjfi feleségének meg-öléséért nem büntettetett a' régi időnkben, miheljt meg-haragudt rá, meg-ölhette, azt mondván, hogy parázna vólt.

Ezen rendelkezéknél még emlékezhetni arra, hogy soha, miólta a' világ fen-áll, semmi nemzetnél, semmi időben olj törvény nem vólt, melj a' férjfi nős paráznát feleségének kívánságára meg-ölte vólna. Meg-tetszik innen, hogy mindég férjfiak adták a' törvényt. Azon-is hánykodom magamban, hogy egy országnak törvényei tsak fő emberekért vagynak-é

⁴⁰ [CJH: quae]

mindenekben tsinálva, vagy parasztokért-is egyenlőül: mert láttuk, hogy a' paraszt ember kurva feleségét a' vármegye a' deresben meg-tsapatta; a' fő asszony kurvának fejét pedig, férjének bizonyására s' kérésére, el-üttette.

Ne tsudálkozz azon, hogy szabadságra, jószág birodalmára való nézve paraszt ember nemes emberrel egy törvény alatt nem lehet. Edjiknek azt mondja a' törvény: *parantsolj*; a' másoknak: *engedelmeskedj*. E' két sors annyira van egymástúl, mint a' szabadság a' rabságtól. Ezeken azért által mégyek; hanem a mi Isten előtt bűn és jószágos tselekedet, ott talám uraságban s' parasztságban nem lehet külömbséget tenni; de még-is tsak igaz az, hogy a' törvények felső rendeinknek mindenkor töb' szabadságot engednek vétkezni, mint a' parasztnak; még-is minden erőszakos nagy bűnököt, mint gyilkosságot, tolvajságot, (mert a' paráznságról nem merek szólni) a' köz nép követ-el töbnyire, és [51r] a' fő rendek közzül alig hunyoritnak reájok, olj móddal tudni illik, mint azt a' szegények el-követik.

A' szabadságot másképpen így mondjuk-ki: *jóra, vagy roszra való tehetség*; melj tehetség a' Magyaroknál a' XI^{dik} százban két képpen gyakorolta törvényeit. A' nemeseknél abban állott, hogy edjik a' másokra vitézi módon fegyverrel ment s' lakásából ki-verte; a' köz népnél pedig lopvást barmoknak, köntösöknek ragadozásában. Az első nagyob' kárt tett; de tisztességesebnek látszott, mivel vitézi módon nyerte ragadományát; a' második pedig alatsónyság vólt, azért, hogy lappangott. Eleitől fogva vólt a' győzedelemnek s' fegyvernek valamely törvénye s' szabadsága, meljek szerint magát erőszak tételeiben igazítani láttatott. Ha egy Fejedelem sokszor szomszédjának⁴¹ egész országát el-vette, azt mondták: *(sog) sokáig éljen ez a' vitéz Királj*, ki vetélkedő társával szembe szálván, hatalmát a' felett meg-mutatta. Ugy tetszik, hogy földünknek javai eleitől fogva tsak a' hatalmasabbaknak ajánlották magokat, akár vólt a' győzedelmesnek igazsága, akár nem, nem büntetethetvén a' földön, tsak igazzá tette magát, kinek hatalma alatt a' meg-verettetett gyengének halgatni kellett. E' dolognak képi katonák által ábrázoltatott, kik [51v] igazságaikat fegyverrel magyarálták; a' katonaság pedig

⁴¹ szomjédjának

régen mind nemesből állott, hol osztán az *actus majoris potentiae* sokszor inkább' vitézségnek, mint bűnnek, esmértetett.

Magyar országon a' nemesség, láthatod, ebben a' Százban hazájában fekvő s' annak szélein szélsőségben hartzoló *armada*, vagy hadi sereg volt. Nem lehetett osztán meg-is gondolni, hogy Királjának a' hadi serege portziót, vagy adót fizessen, ki annak koronájáért pénzét, vérét feláldozta. Jobágyok osztotak a' Királj jövedelmével. Az országban vólt *Comesek*, kik mint annyi *Gubernátoroknak* tartathattak, az alattok való megyéknek adójából pénzt vettek, meljről *Kolomannus* így rendel: *Quisque Comitum in Comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo*. Ezek kétség kívül azok vóltak, kiket most *Fő-Ispányoknak* nevezünk. Kár részekről, hogy a' régi törvény meg-nem maradhat.

Ha keresed, hogy ki vólt akkor az adó fizető nép, meg-találad abban a' földhöz ragadott sokaságban, melj felesége, gyermeke között oda haza ásott, kapált, kunyhóban lakott, és pénzen váltotta-meg magát a' vér ontástól. Itt támadt-fel az adó, fegyver; a' ki hadba ment, először szomszédjához fordúlt, [52r] ki szántott, aratott, s' azt mondotta néki: *adj nékem valamit jószágodból; mert majd nem őrizzük-meg a' te földedet, ha az ellenség pusztítani jön: szolgálj te-is nekünk ebben, mi is úgy szolgálunk osztán néked amabban*. A' szántó ember adót adott osztán a' fegyver viselő embernek a' maga védelméért. E' szerint régen minden szolgálat szolgálatból jött; hanem mióta már a' szolgák fegyver viselés nélkül urakká lettek, edjik rész mindég szolgál, a' másik szüntelen parantsol.

Valameddig az emberi természetben erőszak, ellenkezés, irigység, szükség és háborúk éreztetni fognak, mind addig örökös igazság marad, hogy a' nem katona, ki oda haza földjének gyümölsézből tsendesen akar élni, a' katonának, ki érte vérit ontja, fizessen; ezért fizet a' paraszt, látod, ha tudni akarod adójának okát. Hogy kevesebb-is meg-érhetné, vagy nem, azt kinek mint tetszik ítélje; a' bizonyos, hogy *Szent-István* Királjtól fogva a' nemeseken mindenkor két bőrt húztak királjai: mert ezeknek oda haza termett javaikat ellenség' földén kellett fogyasztani; pedig tudjuk, hogy a' hadakozásban kétszeres a' költség; azon kívül vérrel kellett festeni külső javait, meljeket szolgálatjában fogyasztott. Hányszor vágta-le az ellenség [52v] a' hazának nemességét tsak nem egészen? még-is mindenkor újra kellett néki éledni, hogy maga költségén ismét hadakba mehessen halni, vagy győzni. Ez a' nagy nemesség

akkor fen-álló had vólt; most pedig quártéljokban fekszik oda haza, hól ételét, ruháját, paripáját, fegyverét, hó-pénzét magától szedi, s' tsendesen él, mivel a' szükség ellenségre menni nem kényszeríti, melj előtt most bajos vólna az ország színének a' régi mód szerint⁴² tűzbe, vérbe keveredni. Akár hogy végyük emberi sorsunkat, mindenütt tsak nyomorúságban vagyunk.

Vége az első könyvnek és első Száznak.

⁴² a' régi mód szerint [a margón betoldva]

[53r] EGÉSZ EURÓPA' FORMÁJA A' XI^{dik} SZÁZBAN.

[54r] A' RÓMAI SZENT BIRODALOM.

A' régi ditsősségről le-omlott Róma ismét kezdette hatalmát Európán ki-terjeszteni; de nem *Scipiókban*, *Pompéjusokban*, hanem *Pápákban*. A' fegyver és penna Romában akarták e' világnak meg-mutatni, hogy emberi nemünkön mitsoda tsudát követhetnek-el. *Césár* vállára tette e' világnak győzedelmes fegyverét, meljet *Gregorius* Pápanak Bul-láji lábaihoz hajtottak. Nem tudnád meljik vólna nagyob' hatalom, az-é, melj fegyverrel a' Fejedelmeket Római vitézek szekerehez kötözve hurtzolta, vagy az, melj annak következett Tsászárait pennával lábaihoz térdepeltette. Ha semmi egyéb' történeteink nem vólnának-is e' földön, Róma egyedül meg-tanithatna bennünket ember nemünk sorsát tsudálni és siratni.

Láttuk már a' fényes hőldat ragyogó tsillagai közt gyakran némelij minútáig homáljba borúlni: látjuk a' Római fényes *Szent Széket*-is egyházi tagjai s' halgatói közt, kik már keresztyénséggel sugároztak, éjtszakába borúlni. VI^{dik} *Gregorius*, III^{dik} *Silvester*, IX^{dik} *Benedek* vetélkedtek a' Sz. Széknek hatalmán. E' három Pápa [54v] egymás ellen háborogván, az Anya szentegyházat, melj tsak egy *Mester* által egy kősziklán épült, töb' mesterekre szaggatta, hol ki ki a' másikat pénzel, hatalommal viván, üldözte, rettegte, átkozta. III^{dik} Henrik Tsászár kéntelenített Rómának indulni, hogy a' keresztyén világnak ilj sebet gyógyithassa. Jelen léti azt szülte Romában, hogy a' töb' fő-papi tanátsnak közönséges meg-edezéséből II^{dik} *Clemens* név alatt negyedik Pápa választatott, ki választása után mindjárt papi gyűlést tartván, újjra meg-erősítette azon törvényt, melj már vólt, hogy a' (Tsászár választás) Pápa választás a' Tsászár tetszése nélkül ne lehessen. Nem soká tartott e' végezés. VII^{dik} (Gyor) *Gergely* a' Sz. Széknek ezen siralmas szél veszei között osztán, mint tudjuk, Pápává választatott, ki uralkodásának idejében tzelül vette magának hatalmát minden egyéb' világi hatalmak felibe emelni. IV^{dik}

Henrik Tsászárral kellett néki hadakozni, ki Koronájának törvényeit hasonlóúl védelmezni kívánta, és kéntelenített VII^{dik} *Gergeljel* tsatába jöni. Ekkor támadt osztán a' Tsászárság és Pápaság közt olj nagy vetélkedés, meljnek attól fogva, hol szikrait, hol lángjait idő s' alkalmatosság szerint fel-vetődni láttuk. Kétség kívül egész Német és Olasz országoknak háborúba kellett e' két Koronának vetélkedése miatt jöni. A' Pápa azt kívánta, hogy az ő választása a' Tsászártól ne függjön, és semmi-némű belső ember(nek) elő-menetelét, hivatalbéli javait, tekintet Fejedelmétől ne vehesse; [55r] mert annakelőtte a' Tsászárok adhatták a' püspökséget, pásztori bottal, s' ahhoz tartozandó gyúruvel. El-ronthatta a' Tsászár az egyházi hatalomnak választását, s' tehetett más Püspököt. *Gregorius* ezeket semmivé kívánta tenni; ezenkívül azt-is végezte, hogy a' papok hivatalok vesztése alatt többé házasodni ne merjenek; ha pedig a' Tsászártól belső tekintet, elő-menetelt, az az püspökséget elvesznek, tehát átok alá jőjjenek; (excommunicáltassanak). A' tűz mind egy, mind más részről nagyra gerjedett. *Gregorius* parantsolatot adott, hogy a' Tsászár maga mentségére Romában előtte meg-jelennyen, mit ha végbe nem viszen, el-átkoztatik. Goszlárban az ország gyűlésében vólt *Henrik*, mikor ez izenetet néki a' Pápa követei meg-vitték. A' Tsászár hallatlan bosszúságra gerjedvén, a' követeket előlle ki-hajtotta; annakutánna papi gyűlést hirdettetett, hol töb' papi rendekkel edjűtt a' Pápát varáslónak, eretneknek mondván, felső hivatalából le-tette. A' Lombárdiai papság s' püspökségek ezt meg-értvén, ők-is gyűlést tettek Páviában, s' a' Tsászár rendelését *Gregorius* ellen helyben hagyták.

Henrikus így végezvén dolgait, levelet irt *Gergelynek*, hogy nem Pápa többet. *Gergelj* Sinodust hirdet, honnan a' Tsászár fejére átokkal menydörög, s' hivatalá[55v]ról le-veri. Ez a' reménytelen és rettenetes történet annyira el-rémitette *Henrikustól* a' Fejedelmeket, hogy segedelem nélkül hagyatván, kéntelenített *Gregoriustól* a' Kanossai kastélynak ajtajában harmad napig éhen, szomjan, mezt' láb', egy köpönyeggel takarózva, koplalva, dideregve kegyelmet kérni. E' még eddig esméretlen dolog a' Tsászárnak barátit ellene zúgolódásba hozza, ki ezen okbúl meg-békéllése után a' Pápával újra háborúba jött. A' Pápa meg-halja ez újságot, s' újra el-átkozza *Henriket* minden barátival edjűtt. Azomban Német ország *Reinfeld Rudolfus* Sváb Hertzeget Tsászárrá választja. Ezen alkalmatossággal mondta osztán a' Pápa e' nevezetes verset: *Petra*

dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho. A' Tsászár kéntelenített ezen túl *Rudólfus* ellen erejét öszve szedni, kit végre véres ütközetei után el-ölt. Itt fel szabadúlván Brixelbe¹ újj gyűlést hirdet, hol német és olasz püspökökkel edjűtt *Grégoriust* a' Pápaságbúl újra le-tészi, azzal vádolván őtet, hogy az egész keresztyén világot háborúba, vérontásba keveri, békességét el-úzi. A' Ravennai Érseket *Gibertust* nevezték heljébe Pá-pának. Meg-indúlt ennekutánna a' Tsászár, hogy *Gregoriuson* bosszúját álhassa, [56r] Romára ment, meljet meg-szállott s' meg-vett. Nem tzelom már ezen háborúkat továb' festeni, meljek Német, Olasz országokat, azoknak Fejedelmeit, papjait, a' Tsászári és Római székeket szag-gatták; tsak azt jegyzem-meg végre *Henrikus* Tsászárról, hogy a' Pápai hatalommal vetélkedvén, s' e' sokáig győzedelmes s' rettenetes Tsászár végre az egész világtól el-hagyattatván, bújdosásai között olj nyomorúságra s' alacsony sorsra vettetett, meljben ételét kóldúlni kéntelenítettvén, meg-hólt nyomorúságai között.

Láthatni ezen történetekből, mitsoda háborúk s' veszéljek közt hányattatott Róma körül a' Keresztyénségnek ügye. A' külső dolgokra való nézve sem vólt nagyob' nyúgodalom.

A' Magyar nemzet történeteiben sok háború támadt azon okbúl, hogy némelij Fejedelmei az ország kedve ellen való idegen tanátsosokat tartván magoknál, jobágyaikat azzal szomorították, kik nem akartak olj tanátsot, melj természetek szokásával s' köz javokkal ellenkezett. Az iljen tselekedetet sokan benne különös párt ütésnek magyarázták, mintha ez más nemzeteknél nem vólt vólna szokásban.

IV^{dik} *Henrikus* bizonyosága lehet annak, hogy régen minden uralkodók szerentséltették magokat olj tanátsosokkal, kiket az alattok való rendek és nemzetek nem szenyvedhettek. *Adalbertus* Érseket ő-is kéntelenítette maga mellől el-ereszteni; mert a' fő rendek ország gyűlésében feladták néki, hogy ha [56v] *Adalberten* ki nem ád, tehát hozzá való hívségekről ők-is le-mondanak. Iljen vólt akkor a' szokás azok közt-is, kik Európában leg-keresztyéneb' s' leg ki-pallérozottab' nemzeteknek tartattathattak. Nem vólt ez időben közönségeseb' dolog, mint a' nemzetek háborúját és az uralkodóknak le-verettetését hallani. Egész *Imperium* pártot üthetett Tsászárja ellen, ki kéntelen vólt lakásábúl ki-indúlni,

¹ [Voltaire: Brixen]

s' erdőn, hegyen harmad napig éhen szomjan bújdosni. Ne mondjuk hát, az iljen történeteket látván, hogy tsak mi háborogtunk Fejedelminkel a' XI^{dik} százban; mindenütt vóltak iljen tsaták. Képzelheted e' meg-irt dolgokból magadnak, mitsoda habokon úszkáltak ekkor a Római Koronák-is.

Muszka Ország.

A' Muszkák kegyetlenségben, vakságban, mélj tudatlanságban vóltak süjvedve. Nem neveztetett még birodalmok Tsászárságnak; Hertzegnek hivattatott uralkodójok. Kezdettek már a' Keresztyénséget ők-is; *Volodimér* nevű Hertzegek keresztelkedett-meg a' XI^{dik} száznak elein, ki el-fogadott hitit népének által adta. Úgy mondatik, hogy *Basil és Konstantinus* Tsászároknak leány testvérjek, ki *Volodimér*hez ment férjhez, sugarlotta férjének a' Keresztyénséget, annak Istenének segedelme által.

Lengyel ország.

Lengyel ország hasonlólú, mint a' többi nép, *Mitizidás*² nevű Hertzege idejében kezdette a' Keresztyén[57r]séget esmérni, meljet feleségétől a' Tseh országi Hertzegnek testvérjétől vett által. Ezen nemzet mindazonáltal régi Sarmata szokásait annak-utánna-is sok időkre megtartotta, mélj régen abból állott, hogy nyomorékon született, vagy azzá lett gyermekeiket, és az igen el-esett öregeket meg-ölték.

Svétzia.

E' hasonlólú akkor pogány népnek Keresztyénségünk már a' IX^{dik} százban hirdettetett, meljet elsőben el-fogadni láttatott, de tévelygésére ismét vissza rohant. Ugyan ezt tselekedte Tseh ország, s' ezen veszedelembe esett a' magyar nemzet-is *András* Király alatt, mit ő utánna-is

² [Voltaire: Micislas]

meg-újított. Külömben a' Svékusokból, midőn még pogányságokban voltak temetve, sok népek bújdostak-ki; ezek háború és kereskedések nélkül nem mutattak Európának nagy történeteket.

A' napkeleti Tsászárság.

Ez a' Tsászárság, mint tudjuk, szüntelen való vérengzésben és háborúban volt. Nap-nyúgotra a' Bulgarusok ellen kellett magát védelmezni; keletre, délre pedig a' Törököktől és Arabsoktól szorítottatott. Rettegésbe jött ezenkívül a' keresztes vitézeknek serege által, kik akkor Ásiára mentek, hogy Jérusálemet a' pogányoktól meg-vehessék. Alig lehet ki-mondani, mitsoda veszedelemben forgott már ekkor ez a' birodalom. Három száz ezer keresztyén, sok vezér Fejedelmek [57v] alatt verte magát fegyveres seregekre, és úgy indult Jérusálemnek. A' fő rendek oda haza javaikat vagy el-adták, vagy el-zálogosították, s' úgy ültek-fel, tsak nem minden jószágaikat magokkal vivén. Ez a' temérdek nép, rend, engedelmesség nélkül, a' merre ment rettenetes pusztitást vitt végbe. Minnekélte Jérusálembe ért vólna, el-seprette tsak nem a' Keresztyén világot.

Oljan lett Európa, mint a' bujdosó fellegekkel s' menydörgő villámásokkal el-borúlt nap, hol a' tűz és setétség a' rettenetességek közt egymást váltják. Az Ásiai pogányok magokat védelmezni hasonlóul felzúdultak. Így világunknak két része Jérusálemen egy másba ütközött, hogy annak meg-nyeréséért magát vérezze s' pusztítsa. Meg-vette a sok fáradt keresztyén had Jérusálemet száz ezerszeri árrán Juliusnak 5^{dik} napján 1099^{ben}. Ved'-fel már, hogy mitsoda sorsba helyeztettek akkor az Európai keresztyén birodalmok. E' külső világi hadakkal s' belső háborúval addig vesztegette magát Európa, mig a' pogányoknak időt nem adott, hogy szívére hassanak. Jérusálem után a' bútság hadak Konstántzinápolts meg-vévé, ki-pusztították; de ez a' szerentsétlenség nem a' XI^{dik} százban esett. Így nyitott Európa útát magába a' Töröknek.

[58r] *Olasz ország.*

Ezen országban már a' tsászári hatalom szunnyadozott, hol különös Hertzegek uralkodtak, és nemeseb' részeit magok közt fel-osztották. Florentzia, Majlánd, Pávia rendelt tanács biráival magában uralkodott, meljnek feje Hertzegnek neveztetett. Bolonia szabad volt. A Vénétziai köz birodalom magában emelte erejét; külömben ezen heljeken szüntelen szenvedni kellett. IX^{dik} *Leo* Pápa *Robert Giskárd*, a' Normannus Hertzeg ellen ki-szállította népét, meljhez a' németektül segítséget vett; de meg-verettetett. Lásd, hogy ekkor a' Szent Széknek hatalma mind pennával, mind fegyverrel hartzolt. *Robert* el-volt már ekkor átkozva *Leo* pápátül, ki kéntelen lett ötet az átok alól fel-szabadítani.

Spanyol ország.

Ez az ország el-volt osztva keresztyén, pogány közt. Törököknek, Szeretseneknek birodalmok támadt benne; keresztyén, pogány hit, szokás, erkölcs, természet, uralkodás keveregtek tartományaiban. *Rodrig*, kit *Szidnek*-is neveztek, lett oljan vitéz, ki a' török birodalmat Spanyol országban le-verte. E' vitéznek halála után-is, mint szintén életében, a' Spanyol [58v] Királjok háborúba és vérontásban voltak a' köztök el-terjedt pogányokkal. Így vérzett Spanyol ország szüntelen, hol semmi rend nem folyhatott.

Neápolist, *Sitziliát*, meljek rész szerint a' Mahumedánusok hatalma alatt nyögtek, rész szerint pedig Keresztyén főktül függöttek, a' Normannusok meg-vették, kik, mint feljeb' mondám, *Róbert* alatt a' pápával is hadba mentek.

Anglia

Már most ez az ország mondatik sokaktól a' tudományt, mesteréget leg-felsőb' pontra emelni, meljnek nemzete a' XI^{dik} Százban a' leg-

méljségeseb' tudatlanságban, nyomorúságban s' háborúban szenvedett. A' régi Saxok, kik Angliát először hódoltatták, és a' Dánusok, kik annak utánna törtek reá, e' szerentsétlen nép felett egymással, mint prédájok felett, veszekedtek. A' Dánus tolvajoktól, vagy tengeri ragadozóktól (mert egyébnek nem lehetett akkor őket mondani) annyira sanyargatott ez a' nép, hogy a' X^{dik} Százban pénzen kellett magát tőlök megváltani. Tsak ugyan meg-veretett a' Dániai király *Kanút* által, ki őtet rabságába húzta. [59r] Ebben az egész Százban soha továbbá e' nemzet a' vér ontástól, háborútól nem szűnhetett, melj Királját mindenkor változtatta, magát pedig szegényítette s' pusztította. Nem hogy nagy tudomány lett vólna benne; de reá sem gondolhatott a' keserves rabságban, meljben győzedelmes fejei szorongatták, és az inségben, hol szomszéd ellenségeitől szaggattatott.

*Kanút*³ után egy kevésé *Eduárdus* alatt pihentek az Anglusok, ki mag nélkül még-halván, az ország *Guillon*⁴ normándiai Hertzegnek ismét prédájává lett. E' Fejedelem, öszve szedvén erejét, Angliát a' legvéreseb' ütközetek közt meg-vette, ki annakutánna uralkodásában a' meg-győzetteknek nyelveket-is el-akarta fojtani, és a' maga született nyelvén parantsolt az mindent az ország dolgaiban. Törvényt tett ezen-túl, hogy nyóltz orakor estve harangot vonatván, a' tüzet mindenütt el-oltsák, azon okbúl, hogy a' fából épített házak meg-ne gyúljanak. Nevettség; mintha nappal tűzből tűz nem támadhatna.⁵ Ne felejsük-el, hogy VII^{dik} *Gregorius* Pápa Angliából már ekkor adót húzott vólt, melj adót az újj Királjban meg-kellett erősíteni. Kéntelenített azomba *Guillon* újj hadba szállani, mert a' Frantzia Király, félvén hatalmától, mig ő Londonban az Anglusokon lántzait tsörgette, Normándiának neki ment. Igy midőn Frantzia országgal vérben vólna, kényszerítést téssen *Gregorius Guillonon*, hogy néki, mint Angliának Királja Homagiumot tégyen. *Guillon* meg-felelt, hogy a' husz krajtzárt Angliában minden háztól húzhatja; de a' Homagium, vagy jobágyi hívség eránt azt izente, hogy Angliában azt fogják Pápanak ismérni, [59v] kit ő heljben hágy.

³ Kanuk

⁴ [Voltaire: Guillaume]

⁵ [Egykorú idegen kézzel ceruzával a margón:] de akkor vigyázhatnak reá

Ezentúl hartzát *Philipussal* továb' fojtatván, győzedelmével ötet békeségre kényszerítette.

Frantzia ország

Ennek a' szélesen ki-terjedett országnak volt ugyan Királja, de majd tsak nem olj formán, mint most a' Római Tsászár feje Német országnak, meljnek előtte ül ugyan, de hatalommal nem parantsolhat, tsak ügyét itéli. Alig volt ország e' világon rútab' háborúban mint ez; számtalan szabad Hertzegekből, urakból állott, kik jószágaikban királji módon parantsoltak; mindenik egy egy kis Fejedelem volt, s' ha tetszett néki, akármelj sérelemért népet gyűjtött s' fegyvert fogott Királja ellen. Pénzt verettek a' magok képekre, s' egymás ellen az ország kebelében, mint ellenségek, hartzoltak. Nem vóltak szabad királji városok; az urak vóltak mindenek, kik tsak fegyverkezvén, kevélykedvén, gazdaságot, kereskedést el-nyomtak, és hazájokat szegénységben, tudatlanságban, pusztulásban szenyvedtették. A' Királj keveset tehetett, ki egyfelől hatalmas jobágyaitól, más felől a' Római Széktől szorongattott. Tudjuk, hogy ez időben *Első Philippus*, mint nagy attya *Robert*, elátkoztatott. Iratik ezekről, hogy minekutánna a' Pápák átkokat ellenek ki-mondották, jobágyaik tőlök el-rémülvén, nem akarták őket szolgálni, s' még az ételből-is irtóztak enni, melj asztalokról le-jött. Iljen homáljban [60r] és háborúban forgott e tájjon egész Európa, hol a' keresztyén-ség és pogányság hitben, külső törvényekben, szokásokban világunkban két egymással ellenkező emberi nemet szült, meljek tudatlan és kegyetlen vadságokban egymást szaggatták. Tsudálkozni kel rajta, hogy akkor a' belső embereknek rettenetes hatalmok s' felette nagy tekintetek vólt, még-is olj erőszakokat követhettek-el ellenek némelij külső rendek, meljeknek ma meg-történni tsak nem lehetetlen.

Frantzia országban történt oljan dolog, hogy egy Grófit valamelj Püspök el-átkozott, amaz meg-haragudván, ellene ment fegyveresen s' tömlöztre verette. E' dolog Rómában meg-ítéltetvén, az erőszak tévő Gróf halálra vettetett.

A' belső emberek le-tették hivatalokból a' külsőket, el-átkozták őket birodalmaikban; ezek pedig hasonlóul ellenkezvén, sokakat a' belső emberek között szent hivataloktól meg-fosztottak, le-verték, s' ellenek tsak

nem szüntelen fegyverkeztek. Látod, hogy a' törvény' s' igazság' ki-szolgáltatása egy országban sem lehetett helyesen; mert mikor háború volt, a föld népének kellett hadba menni. Ha kérded, hogy kik voltak eleitől fogva a' törvénynek szerzői és ki-szolgáltatói, azt felelem, Királjok, fő rendek, és nemesek; már pedig a' fő rendek [60v] minden országban szüntelen fegyverben lévén, vagy tulajdon földjökön szomszédjaikkal hartzoltak, vagy Királjoknak zászlója alatt az ország szélein idegen ellenségek előtt ontották véreket; ki maradt hát otthon a' törvénynek tsinálására, vagy ki-szolgáltatására? Azonkívül, (...)⁶ az iljen dolgoknak szerzése értelmet, tudományt-is kívánt, meljek oljan emberekben, kik szüntelen tsak hadakoztak, és soha tanúlni nem érkeztek, (de ha érkeztek volna-is, nem volt kitől) nehezen találatnak-fel. A' papok által szerzetett törvények nem terjeszkedettek-ki a' külső uralkodásnak módjaira, és nem is lehetett ki-terjeszkednie, mert látod, hogy a' külső rend a' belső rendel, meljet rettegett s' tisztelt-is, szüntelen hartzban volt.

A' nemzeteknek szokásai s' erköltsei mindenütt szer felett való evésből, ivásból, ragadozásból, vakmerő viadalból és kegyetlenségből állottak. Egész Europa katona volt, s' ilj erköltsöket-is kellett magába venni. Ha valameljik a' másikat bosszús szóval illette, fegyvert fogtak, s' élet halál közt igazították-el ügyöket egymás közt; a' ki osztán győzelmeseb' volt, igazabnak-is találatott. Ezen törvény tétel okozta, hogy az akkori nép perelni nem akart, s' törvényekhez-is folyamodni nem kívánt, mert míg egy perinek végét érte, addig újjra tizre-is adott okot. A' ré[61r]szegségében tántorgó emberi természet nem szokta magát sebes indúlataiban hosszú tanátsaival vezetni.

Már ekképpen külső, belső rendet fegyverben, háborúban, hartzban, vándorlásban gondolván, képzelheted magadnak, hogy oskoláikban a' tisztességes tudományok mitsoda erőben lehettek, hol a' tanúlok *Plátónak* álmain veszekedtek egy felől, más felől pedig magokat a' Szent Irásnak magyarázásában foglalták; a' dolgoknak valósága szemek elől többnyire el-tűnt; böltsességeket osztán abban heljhezgették, hogy mentül több' szavakat találjanak, meljeket könyv nélkül meg-tanúlván, a' valóságos tudományt annak színével el-takarhassák, s' heljette tsak oljan szókat beszéljenek, meljekkel néki számtalan részeit nevezni s' egyszers-

⁶ [Néhány betű törölve]

mind homáljosítani szokták. Ezen vadsága régi oskoláinknak még sem töröltethetett-el egészen, és soha sem-is fog el töröltetni tökéletesen; meljnek oka talám a' lész, hogy oskolában mindenkor gyermek ifjakkal kel tanulni, kik mélj dolgoknak itéletire elégtelenek lévén, habos szineken tsak buborékjokkal jádzanak, mind addig mig elméjek megerőssödik, s' osztán játékjokat meg-esmérvén, azon mélységbe alá bortsátkoznak, meljnek színén gyermekségekben jádzodoztak. Minden dolognak meg-vagyon a' maga módja, *manérja*, aprólékos pompája, vagy haszontalan tzifrasága, meljet magától el-nem hágy. Nintsen oljan mesterség e' világon, meljnek nagy tekintetiben nevettséges kitsinységek-is ne találatnának. Nints nagy állat kitsiny tag nélkül. Ez okozza, hogy a' nagy oskolák, hol gyermekek⁷ tanulnak, mélj tudományaikat a' gyermeki [61v] módtól soha meg-nem fogják szabadithatni, melj gyermekség szükség azért, hogy ő belőlle lehet méljiségre menni. *Nagy-Sándor, Césár, Nefton, Plátó* kiseded korokban porban jádzodoztak. Iljen az emberi sors, hol alátsonyságból kel magasságra emelkednünk, honnan ismét semmiségre esünk.

Régen nem tsak gyermekség vadította oskoláinkat, hanem tele vóltak mélj tudatlansággal és babonával; nem lehetett osztán várni, hogy belőlők nagy emberek származzanak. Akkor, látod, tanulni kellett az edjűgyúséget és tévelygést; de tsudálkozni fogsz, ha meg-gondolod, hogy azt a' tanúlt tudatlanságot sem lehetett sok ezereknek meg-tanulni, mert nem tsak a' férjfiakat nyelték-el a' hadak, hanem még az asszonyoknak nagy részét-is magokkal hartzolták. Azonkivül, olj világban, hol tsak vitézeket betsültek, kevés ember kivánt tanulni. Tsak a klastromokban dűnnyögtek; de másutt mindenütt hartzoltak.

Minekutánna Európán szemedet ekképpen keresztül vitted, térj vissza Magyar országra, fogadom, nem fogsz belső háborúin tsudálkozni. Ha e' nemzetet tsak magát nézed a' XI^{dik} Százban, úgy itélhetsz, hogy heljtelen változásokat tett Királjaival; de mit nem követtek-el más nemzetek, noha már régen Keresztyének vóltak? osztán, hunnan van, hogy ha a' nemzetnek győzedelmes Királja vólt, ki ötet törvényes szokása és erköltse szerint igaz[62r]gatta, hozzá haláláig mindenkor a' leg-nagyob' és állandób' hűséget mutatta? Ha vóltak királji vérből származott fiai

⁷ gyermeket

közt oljanok, kik a' Koronáért fegyvert fogtak, s' benne katonákat gyűjtöttek, azért egész nemzetet nem lehet hitetlenséggel vádolni. Az, a' ki fegyvert fogott, azt mondotta: engem illet a' Királyság, jertek zászlóm alá, fizetlek benneteket. A' köz nép azt szolgálja, a' ki kenyeret ad neki, s' nyereségre viszi. Így a' nagyok egymással háborogván, prédájokká tették nemzeteket, meljnek nevével osztán különös bűnöket fedezték.

A' Magyar, ha nagy szívű, nemes természetű vitéz Királja volt magából, azt mindenkor hiven szolgálta. Igaz, hogy meg-háborithatta, mig érdemeit nem láthatta, ha hibákat tett, hol ok nélkül meg-sem mozdúlt; de ha egyszer Királjának érdemeit tapasztalta, osztán hibájit-is szenyvedte, s' véllé élni, halni kívánt. A' ki nagy dolgoknak és nemes munkáknak végbe vitelére elégséges, annak lehet hibáját szenyvedni, tudván azt, hogy nagy erköltsök nélkül-is kell egymásnak erőtlenségét túrnunk. De a' világ oljan, [62v] hogy azoknak, kik leg-kevesebbet vétenek, ha tsak nem hatalmasok, leg-kevesebbet enged(nek), ha vétnei találják.

Vége az Európa' formájának a' XI^{edik} Százban.

[66r] A TÖRVÉNYNEK ÚTJA.

BESSENYEI GYÖRGY ÁLTAL.¹

[67r] VILÁGOSÍTÁS.

Valamit mi e' földön igazságnak lenni meg-esmérhetünk, vagy tart-hatunk, annak mind egy kútfeje van, az Isten, ki emberi nemünket al-kodta és természetinek törvényei alá vonta. Nem lehetvén pedig e' vi-lágnak töb' teremtője egynél, ellenkező igazságai sem lehetnek, mert egy Istennek egy természeti van, melj magában magával soha nem el-lenkezik. Honnan van tehát, azt kérded, hogy e' föld nemzetségeinek olj sok egymással tsatázó törvényei (vagnak) s' igazságai lehetnek? Tu-dom, nem hiszed, hogy ezen változások a' Teremtőnek magában meg-nem nyugható természetiből származnának. Az igazságnak kútfeje soha változásba nem jön; de az emberek tudnak szüntelen változni, kik annak törvényeiről tanátskozni s' vélekedni szoktak. Látod, hogy mig az igaz alkotó nem ismértethetett, Isten² minden pogány nemzettől oljanná vál-toztatott, mint a' mitsodást annak haszna, győzedelme, vagy ditsőssége, idő, alkalmatosság szerint kívánt. Kérlek, mond-meg, ha vólt-é valaha e' földön oljan nemzetség, ki, ellenségén győzedelmeskedvén, diadalrait annak az Istennek ne tulajdonította vólna, kinek nevében áldozatokat tett, s' hatalmát segítségül hívta?

Ha e' dolog régen a' győzedelmekre nézve így lehetett, kétség kívül van, hogy a' törvényes igazságokra nézve is úgy vólt. Minden nemzet

¹ [A 66v lapon Bessenyei saját kezével:]

Tudósítás

Ezen munkát is meg tiltotta a betsülletes Censura, melynek az a hivatala, hogy az Em-bereket okosodni ne engedje. Pap a Censor mindenüt ne tsudáld, kezekbe van az igazság költsa, mellyet mindég zárva tartanak. Tsudállatos dolog, hogy a hiteles igazság, mindég tsak borotvált főbe lakhasson! Kegyelmes Isten be szép szolgáid vannak!

² Istenben [javítva:] Istennek [javítva:] Isten

azt mondotta, az ő törvénye Istentől jön, kit imád. Tudjuk, hogy hajdan a' pogány varáslók mind úgy tartattak, mint Isteni akarat, s' menyei igazságnak beszédei. A' melj rész veszedelembe jött, azt mondotta, halálos bűn lappang kebelünkben, melj által Isteneinket ellenünk bosszú álló haragra ingerlettük; térjünk-meg, imádkozzunk, tégyünk áldozatot nékik, hogy hozzánk azok által meg-engeszteltessenek. Nem így tettek-é a' Görögök, midőn Agamemnon Ifigéniát fel-áldozni kénszerítettett, hogy táborok a' dög-haláltúl szabadúlhasson? Trójában ismét a' Palladium a' Görögök ellen védelmező Isteni akaratot jelentett. Honnan [67v] töb' számtalan történetekkel egyetembe, meg-láthatod, hogy az emberek, az igazságnak kút-fejét önnön hasznokra külömb külömb féle módon magyarázván, az Istenséget-is, melj magában soha háborút nem szenyvedhet, magával, ügyök szerint, veszekedtették.

Olj ostobák voltak a' pogány nemzetek, hogy e' világnak teremtőjét, minden hatalmával, igazságával együl egyig, a' többeknek veszedelmével, tsak önnön részekre hajtani kívánták; és mig a' Jésus Kristusnak tudománya ember társainkat, tévelygéseikbe nem világosította, hol láttad, vagy hallottad, hogy egy nemzet valaha ellenségéért imádkozott volna? Tsak a' Keresztyéni tudományban van olj valóságos Isteni törvény, melj minden ellenséged s' üldöződ eránt szeretetre, kegyelemre s' szánakozásra int. Külömben nevetned kel' a' bosszúságban, ha meg-gondolod, hogy hajdan minden nemzet Istene nevében kívánta szomszédjainak vérit ontani, úgy hogy Istenének azt kellett tselekedni, mit ő akart. Ha volt oljan pogány Fejedelem, kinek dühössége ellen szivéből a' fegyvere alatt nyöggő természeti jelkére fel-kiáltott, tehat azzal mentette magát, hogy őnéki ölni kel', mert ő Isten ostora. Olvasd Atillának viselt dolga-it, meg-látod, hogy magát Isten ostorának nevezi; és így vagy egy, vagy más okból az Isteneknek mindenkor győzedelmes részhez kellett állani. De mikor osztán Atilla a' Katalaunai mezőn le-verettetett s' magát megakarta égetni, el-kellett néki az Isten ostorozásának szomorú hivatalárúl felejtkezni. E' szerint látsz sok ostoba s' vakmerő emberi vélekedéseket az Istennek örök végezései által tsúfságra, gyalázatra s' semmiségre le-verettetni. Az Isten mindég egy, és örökké tsak egy igazságot szeret, de az ember annyi felé oszlott, a' mennyi felé idvessége reménységének igaz vagy hamis mód[68r]jaitúl, (már a' mint hiti van) és külső világi

hasznaitúl vonattatik. Tud'-meg hát, hogy az Isten örökké egy igazság, egy törvény meg-marad, és tsak az emberek oszolhatnak sok törvényre, igazságtalanságra s' bolondságra.

A' TÖRVÉNYNEK ÚTJA.

I. SZAKASZ

A' Törvényeknek kezdetirül.

Mikor az emberi nemzet leg-először a' földnek színét lakni kezdette, kétség kívül sem uraságot, sem hatalmat azon kívül nem ismért, ki világot teremtett. Akkor egész emberi nemzetünknek tsak a' volt közönséges sorsa, hogy Istentül vezéreltessék, és a' természetben szabadon lakjék. Ha egy atyának két fija vólt, mind kettő két felé ment, földet foglalt, meljet ő osztán magáénak tsak azért mondott, hogy azt megülte, el-foglalta s' fájának gyümölsét őrizte. Mond-meg, hogy két i-

Az ember szabadon származik.

ljen testvérnek mitsodás törvényei vóltak, és meljiknek engedtetett Isten, vagy természettül arra hatalom, hogy másikán uralkodjon és azt rabjává tégye? Nem vólt kezdetben semmi iljen hatalom, ki-vévén az atyait, meljnek igazságát mind Istenben, mind természetben fel-találjuk.

De ha egy atya, kinek tiz férjfiú gyermekei már ember korban éltek, meg-hólt, kinek hagyhatta által atyai hatalmát gyermekei közzül, hogy az által egy a' többin uralkodhasson? Engedelmeskedett vólna-é a' kilentz egynek, tsak azért hogy nekik édes attyok halála óráján az iránt engedelmességet ajánlott? Soha egy haldokló atya veszedelmeseb', haszontalanab' és szomorúb' testamentumot nem hagyhatna, mint ezt: *Ti pedig fijaim, Pál, Péter, Ferentz, János, Mihálynak szolgálj légyetek, és mindenekben tsak ő tölle fűgjetek.* Soha nem is vólt oljan atya e' világon, ki töb' gyermekeit egynek rabságába vethette vólna halá[68v]la³ után. Honnan ki-tetszik, hogy az atyai hatalom fijkra tsak úgy

³ halá=[68v]halála

*Az atyai hatalom csak valóságos atyá-
ké lehet.*

tal valóságos atyákká tehetik.

A sok testvér, atyoknak halála után, mindenik maga akart maga ura lenni; úgy szaporodott e' földön a' sok úr annyira, míg, meg-szorúlván, az uraságon el-kezdenének veszekedni. Ennek a' földje

Az uralkodásnak kezdeti.

adott oljat, meljet a' másikénak földje meg-nem termett, s' a' meljre amannak még-is nagy szüksége vólt. Ezen okbúl el-kezdenek az urak egymástúl holmit kérni; meljre ki jó, ki goromba feleletet ád, ki az adandó eszköz heljett másat kér tserébe; mi néki nem vólt, s' amannál, ki hozzá kérni ment, találatott. Fel-kél ekkor ez a' két fejedelem ENYIM, TIÉD, s' törvény, fegyver alá húzza az Istennek ember világát.

Egy gyümöltseibúl ki-pusztúlt henye, bújdosó nemzet el-indúlt vagyont keresni, s' zsákmányt vetett a' szorgalmatos nemzetnek földeibe, melj ő nálla gazdagab', szorgalmatosab' de erőteleneb' vólt. Az akkori gazdagság pedig csak abba határozatott, ha télére töb' diót vagy mogyórót, egyéb' száraz gyümöltsökkel, gyűjthetél magadnak, vagy töb' vadat, mint más, hajjigálhattál agyon; mert nem vólt sem nyil, sem puska, meljre nézve csak silápolni kellett, ha vivni akartál.

A' rabságnak kezdeti.

A' szabad urak, látván vérengzéseket s' egymás segítségére való szükségeket, öszve gyűltek, s' azt mondották magok közt: áljunk öszve, tegyünk tilalmat, tsináljunk törvényt, különben a' henyélésre s' tobzódásra hajlandó emberek el-fogják köztünk a' dolgozó kezeket nyomni. Így sok népek, nemzettségek öszve tévén erejeket, országot, hazát tsináltak magokbúl. Sokan állitják, hogy az első embereket vadaktól való félelem verte csoportra; meg-engedem; de azok apró csoportok lehettek, és soha eleinknek vadaktúl való félelmekben nem vólt szükség Babilont, Memfist, Rómát s' Athénásokat építeni. Hol láttad, hogy egy Királj három-száz-ezer emberrel, s' 50 ezer ágyúval valaha medvék, farkasok, vagy oroszlányok [69r] ellen hadakozni indúlt vólna? Emberek vóltak olj fene vadak, kik ellen kő-falakat kellett emelni, ágyúkat önteni, s' országokat tsinálni, kik a' menydörgésnél

retteneteseb' haragot e' természetben nem találhatván, puska port kerestek, hogy azt magok ellen lövethessék.⁴

Láthatod ezekből, hogy a' szabad emberek magok verték magokat társaságra.

A' köz-társaság szabadságának eredeti.

Egy részen 30, 40, vagy töb' atyafiai, atyák öszve állottak; mindenik atya el-vitte magával szabadságát a' köz tanátsba, s' azt mondotta: itt van a' szabadságom, tsináljunk belőlle nékem, maradékimnak nyúgodalmat, mindnyájunknak pedig bátorságot. Mindenik így tselekedett, honnan természet szerint származott osztán, hogy a' sok öszve tett szabadságból egy nagy és hatalmas szabadság lett. Nézd, miljen természet szerint esett-meg, hogy a' köz szabadságnak fel-állításával az edjes rabság fel-áljon. Az egybe gyűlt társaság törvényeket tészon, meljeknek ki ki önnön szabad akaratja szerint alája veti magát, úgy gondolván, hogy a' rabság nem lehet, mit ő önként magára vészen. Ekkor a' tsinált törvényt uralkodásnak, hatalomnak nevezik, és szentnek-is tészik még azon okból, hogy az a' törvény olj igazság, melj mindenik haza-fijának szabadságát magában tartja.

Egy oljan hazában, hol iljen törvények itélnek, minden haza-fiú azt gondolja, hogy azok alatt zaboláztatván, tsak önnön maga szabadságának engedelmeskedik. E' neveztetik továbbá köz jónak, köz szabadságnak, köz igazságnak.

Végük-fel most, hogy mitsodák azok az eszközök, meljek által a' köz jó és szabadság fen-tartathatik.⁵ Leg-nagyob' böltsessége egy ilj forma uralkodásnak abban áll, ha mind azon haza-fijai, kik ezen köz szabadságnak erőt, vagy sebet adhatnának, annak egyenlő terhét viselhetik, s' egyenlő hasznát vehetik. Nintsen ugyan a' világon oljan böltsesség, melj egy országban minden szabad haza-fijat egyen[69v]lő haszonra és teherre végyen; mert azok, kiket a' természet nemeseb' tulajdonságokkal ajjándékozott, az alatsyoknál nagyob' hasznokra mennek. Nem akarok itt egyebet meg-állítani, tsak azt, hogy a' köz jónak fen-tartásáért

⁴ követhessék.

⁵ tartat(ik)hatik.

szükség minden szabad haza-fijának minden köz jónak el-nyerésére útát engedni, úgy hogy, ha ő azt el-nem érheti, ne hazája törvénye, de maga szabad akarátja, s' oljan dolgok legyenek okai, meljek tőle függetnek; külömben fel-támad sok polgárok közt az olj kérdés, hogy ha az edjes igazságnak öszve tevésében nints-é tsalattatás? melj kérdést ő továbbá tsak úgy visgál és határoz-meg, hogy a' többeknek hasznokat, szabadságikat nézi, itéli, és azokat a' magáéinak ellenébe tévén, fontolja. Ha ezen visgálás után igen sok haza fija találattik, ki magát sértetettnek s' tsalatkozottnak lenni állítja, mindjárt nyavaja és szakadás esik a' köz jónban, melj magát külömböztetésével mindég táplálván, eléb', utób', bizonyoson változást szül: mert, mi köti az embert valamelj dolognak védelmére? nem egyéb', hanem az a' haszon, meljet annak védelmében találhat, vagy érezhet.

A' köz jónban való meg-küloböztetést olj el-szakadhatatlanúl követti az irigység, mint a' testet az árnyék. Az irigység, mondom, meljnek örökös, változhatatlan természeti, hogy a' hol támad, ott azonnal káromkodni, gyalázni, fojtogatni, rablani és pusztítani kezd. Olj hatalmas bűn ez emberi nemünkben, meljet még világ teremtésétől fogva semmi nemzettség, sem semmi halandó egészen meg-nem győzhetett, s' annak mérgében szenyvedett. Nints hát egy nemzetnek más módja a' köz java ellen gerjedő irigységet fojtogatni, hanem hogy az arra alkalmatosságot szolgáltatató egyenletlenségeket el-kerülje, s' a' köz szabadságban köz hasznot, köz terhet tsináljon.

Meg-mondottuk már, hogy az edjes szabad emberek szabadságának öszve tétele egy nagy sza[70r]badságot tsinál, oljat, meljen semmi más hatalom, Istenen kívül nem uralkodhatik. De látod, hogy ezen nagy köz hatalomnak és szabadságnak fel-állításáért edjes, vagy különös szabadságot adni kellett; úgy hogy már te a' köz nagy szabadságnak törvényei alá estél, meljek ellen ha vétessz, meg-büntettetel; de még-is szabadnak⁶ hiszed magadat azért, hogy magad láttatol magadat büntetni, mivel te tetted szabaddá a' törvényt, meljnek engedelmeskedel.

⁶ [javítás előtt:] szabadoknak

Egy Polgárnak hivatala a' köz jónak fen-tartására nézve.

Egy Polgárnak, vagy Haza-fijának meg-változhatatlan kötelessége továbbá, hogy a' köz jónak védelmére a' köz teherbűl magán annyit viseljen, mennyit tehetsége szerint,⁷ önnön alkalmas élésének el-fogyasztása, vagy romlása nélkül, magán viselhet. Mert, kérek, minden embernek egyenlő szükséges haszon s' szükséges teher lévén ki-szabva, a' te terhedet ki fogja e' világon te érted viselni? és mitsoda törvény szerint kívánhatsz te fizetést mások verejtékezésébűl ingyen, ki, akarmitsoda társaságban élsz, tulajdon hasznaidnak és szükségeidnek rabságába esel? mert adnod kell a' magadébűl, hogy az által magadnak vehess; s' nem bánthatsz ok nélkül mást, azért, hogy te-is méltatlanul ne bántassál.

II. SZAKASZ.

A' Királjrűl egy általján fogva.

Minekutánna sok egybe gyűlt nemzettség s' nép edjes igazságait s' szabadságait öszve húzta, törvényt szabott, s' magát egy országgá, egy nemzetté tette, köz hatalom s' uralkodás támadt benne, meljtűl kinek kinek függeni kell; melj hatalom azután, mint tudjuk, sok módon és sokképpen szokta magát el-osztani. Királjságnak nevezetik, melj magában mindenkor uralkodást visel. Ha vagyon olj nemzet, ki leg-felsőb' hatalmát tsak tsupán egy haza-fijának kezeibe téski, ezen haza-fiját az által Királjá választja. Végyűk-fel most, hogy egy választás szerint való Királjnak hatalma honnan származhatik. Ha egy nemzet valamelj nemes tagját Királjnak olj szabad akarattal s' közönséges meg-edjezéssel választja, hogy ő tulajdon maga értelme, józan okoskodása [70v] és szabad ítéletiben, a' köz hatalommal, szabadsággal tetszése szerént bánhasson: úgy a' választott Királjnak egész nemzetén, ugyan annak szabadságábűl, egész határ nélkül való igaz hatalom engedtetik, annyira, hogy az uralkodása alatt lévő nemzetnek minden parantsolatját szentségűl kell ven-

⁷ szerint [a sor fölött beszűrva]

ni, s' annak engedelmeskedni. Egy ilyen nemzetnek, tulajdon hasznaira nézve, már magában semmi hatalom és tehetség tovább nintsen, s' bal, vagy job' sorsa-is teljességgel csak Királjának tetszéseiben nyúgoszik.

Ha pedig van oly nemzet, ki leg-felsőbb' hatalmát Királynak akarja által adni, de nem úgy, hogy Királja egyedül teljes szabadsága szerint uralkodjon, hanem csak azért kíván Királynak, hogy annak leg-felsőbb' szeméjében az ő már egyszer önnön maga által törvényekre vonatkoztatott közjava s' szabadsága védelmeztesse, vezéreltesse s' ki-szolgáltattasson: e' szerint egy ilyen Királynak minden leg-felsőbb' és Királynak hatalma csak addig mehet, a' meddig annak határát azon nemzet ki-szabta; mert a' Királynak hatalom egyetlen egy embertől tsupán, természeti tulajdonsága szerint, soha nem származhatik. Sok ember hatalmának és szabadságának kell egybe jönni, hogy azokból egy nagy Királynak hatalom és szabadság lehessen. Innen látszik, hogy a' Királynak hatalom, törvény és szabadság mindenkor annak a' népnek öröksége, melynek ösve tett ereje azt formálja. Ha azért tetszik a' nemzetnek oly fel-tétellel Királynak választani, hogy az, Királynak hivatalát csak az ő köz javoknak és már fel-állított törvényeknek védelmekbe határozza; tehát, teljes szabadsága lévén a' nemzetnek Királynak illy tzállal választani, soha Királjának, sem természet, sem Isten törvényében, azon nemzetnek közönséges akarata és tetszése ellen, annak törvényeit változtatni igazsága nem lehet, úgy hogy, [71r] nem hogy sérelmet nem szabad néki el-követni; de önnön magától a' törvénynek meg-bizonyított hibáját sem igazíthatja. Kérdésbe vészik itt némelyek a' Fejedelmeknek esküvéseit, melyek szerint az uralkodások alá esett nemzetektől kényszerítettnek hiteket oly végre le-tenni, hogy jobágyainak közönséges javokat elő-mozdítani, minden idő és alkalmatosság szerint igyekeznek; tehát következés jön belőlle, hogy egy Királynak, hiti szerint, szabadsága légyen, miheljt a' Haza törvényeiben hibát lát, változást tenni. Illyen állapotban a' változást helyes és igaz dolognak lenni meg esmérjük, mely változást a' Fejedelem oly nemzetben önnön magától szabadon meg-tehet, mely néki tulajdon törvényét s' hatalmát örökösön által adta; de egy oly nemzetnél, ki törvényének védelmére s' megtartására Királynak magával edjött kötelezte, a' Haza törvényében változás, annak tudta, tetszése ellen, igazság szerint nem lehet; hanem, ha hiba van, kötelessége a Királynak nemzetével együtt Hazájának sorát s' törvényét változtatni.

Szükséges itt továbbá meg-vizsgálni, hogy egy egész nemzetben minden különös rész s' tag egyenlő szabadsággal élhet-é, vagy nem? és kik azok, kik a' Királji hatalmat ilyen vagy oljan fel-tétellel egy embernek által adhatják? Némely nemzetben a' föld népe a' nemesi rendel egyenlő szabadságban van; itt a' fő rend és község rendelnek a' Királji hatalommal. Másutt pedig meg-esik, hogy a' föld népe a' nemesi rendnek rabja, annak uralkodásától függ, s' az uralkodó hatalomhoz-is többé szava nem lehet. Itt úgy tetszik, mintha ezen meg-szakadás igazságtalanság volna, azon okból, hogy a' fő rend, egyedül, Királji hatalmat szülni s' fel-tartani elégtelen, s' még is azzal egyedül rendel. Végyük-fel azt, hogy ez oljan nemzetben történik, hol a' föld népe s' mezőt dolgozó község tulajdon oltalmáért a' vitézi, vagy nemesi rendnek magát el-adni kén-telenített; vagy pedig a' vitézlő rend ellen olj bünt, vérontást és ha-borút [71v] követett-el, melj miatt, attúl meg-győzöttetvén, rabságba esett, s' a' Királji hatalomhoz való voksát-is maga szabadságával edjűtt el-vesztette. Ez a' két út s' mód vagyon tsak, meljek szerint a' föld népe szabadságától meg-fosztathatik; külömben a' rajtok való hatalmat nem igazságnak, hanem tsak erő-szaknak kellene mondani. Olj hazában te-hát, hol a' föld népe magát rabbá tette, a' Királji hatalom iránt való vé-gezés tsak a' vitézi rendeknél nyugoszik.

*A' győzedelmes Fejedelemnek törvénye
hazájában, s' hazáján kívül.*

Mitsoda törvény az, melj egy győzedelmesnek határt vetett? A' ré-gi tudósok, mint a' maiak-is, nagyon láttatnak munkáikkal abba fárad-ni, hogy a' győzedelmes hatalomnak igazsággal törvényt szabjanak. A' nagyob' és tudósab' rész soha semmi hatalmasságban igazságnak lenni nem állítja, ha a' mástól tsak azért veszen, s' népeket országokat fegyve-rével tsak azért borít-el, hogy ereje van, meljel másokat üldözhet, pusztíthat és rabságra verhet. Valamennyi Hit, vallás a' földnek színén el-terjedett népek közt az ember világnak, vagy társaságoknak kezdetitül fogva eddig esmértetett, mind meg-edjezett abban, hogy a' tsupa ha-

talom mások vagyonainak el-foglalására igazság nem lehet.* De [72r] a' mi a' természetnek tsupa törvényét nézi, vóltak oljan tudósok, kik meg-nem foghatták, hogy a' hatalmasab' részt a' gyengéb' részen való uralkodástól mi tilthassa-el. Ha a' természetnek törvényét egyedül Hit és Isteni törvény nélkül e' dologban tanátsra húzzuk, keressünk-fel egy szigetet a' világnak végső részein, melj körül véghetetlen tengerek feküdjenek, benne pedig ember ne találtasson; e' fel-keresett szigetbe vigyünk által Europaról egy férjfit és egy asszonyt, kik az emberi társaságnak Isteni és természeti törvénye által jőttek egymáshoz az egybe kelésre; minekutánna ezeket a' szigetben hagytuk, hogy az ott esméretlen emberi nemet szigeteken fel-elevenítsék s' terjesszék, vigyünk más részről egy férjfiút ugyan azon szigetbe egyedül; ez magánoson bújdosván kétség kívül fel-fogja találni a' már előtte lakó helyébe érkezett páros embereket. Tegyük-fel most továbbá, hogy a' magános férjfi a' házasnál sokkal keményeb', erősebb'. Ha ez az erősebb' férjfi a' gyengéb' házas férjfinak feleségébe szerelmes lesz, s' természet szerint való kívánságaitúl gyötretetni kezd, el-fogja talám magát tökélleni elősször a' házas férjfinál arra engedelmet kérni, hogy feleségével lehessen; mit ha amaz néki barátságoson meg-nem enged, kétség kívül erőltetni fog akarátja ellen meg-engedni; az erősebb' férfi el-veri őtet feleségétül, s' maga a' mellé ül. Nézd-meg, mit tsinál itt a' természet magában, ha Hit és vallás nem járúl hozzá. Az, kinek az asszony minden törvényes igazság szerint birodalmában vólt, meg-veretik egy oljan hatalmasab' által, kinek ugyan azon asszonyhoz a' természet kívánságánál és erejénél egyéb' közti nintsen. Menjünk most az aprokról nagyobbakra. Egy Fejedelem, hazáján uralkodván, szomszédját magánál gazdagabnak, de gyengébbnek lenni látja; kívánsága jőn a' szomszéd Fejedelem⁸ társának országát magához

* Mitsoda igazságaik vóltak Ninus és Szémirámisnak, ha tsak ugyan igaz hogy népeket hódoltattak, arra, hogy az Eufrates körül lakó nemzeteket, fegyverrel pusztítván, hatalmok alá hódítsák? Miljen igazság mellett vesztegetett Cirus annyi népet a' földön? Es hasonlóul, hól vólt valaha oljan törvényes igazság, melj egy Matzédoniai Görögnek meg-engedje, hogy e' világnak nyúgodalmát e' földről el-keresse? A' győzedelmeseknek erőszak szokott törvények lenni, meljnek igazságtalanságát az alattok szenyvedő népek nem büntethetvén, a' bosszú-állásért Istenhez fohászknak. E' részben-is fel-találhatod a' Hitet.

⁸ Fejedelme

venni, s' mivel hatalmasab', fegyvert fog, s' azt, kinek vagyonát magának kívánta, trónusárúl le-vernén, helyébe ül, [72v] hol ha tsak esztendeig, vagy kevésbé uralkodott-is, az alatta való új birodalomnak tovább' elle-ne fegyvert fogni nem lehet, külömben ő általa pártütőnek mondatván, pusztittatni s' raboltatni fog.*

Visgáld-meg itt az Isten által ki-nyilatkoztatott Hitnek tsupa termés-zettül lett meg-külömböztetését. Ha a' szigetbe vitt erősseb' férjfi lel-kében tökéletesen hitte, hogy fele-barátja feleségének erőszakos el-vé-tele ötet poklokra s' örökké való kinokra veti, bizonyos az, hogy erősza-kot nem követhetett-el, és inkább el-tökéllente magát ideig, mint örök-ké szenyvedni; és ez is vólt egyedül valóságos igazság; mert mind Isten, mind természet törvényében helyeseb' dolognak találtatik, hogy ama törvényesen egybe költ két emberi állat, egymáshoz vonzó szerelmek szerint, magokkal éljenek, mint más idegen által azon éléstül el-vonat-tassanak; mert mit tennék a' világbúl, ha az a' törvény fel-álhatna, hogy a' ki hatalmasab', az igazab'-is légyen. Egy két emberrül, kik a' földnek porában hevernek, vigyük trónusra a' hitet. Hijában hatalmas egy Fe-jedelem, és hijában győzedelmeskedhetne szomszédján, mert ha annak meg-győzésével az Isten tettzésének sérelmét, s' önnön lelkének vesze-delmét féli, rablásra s' győzedelemre mások ellen meg-nem indul. Ved'-el e' szerént az emberek lelkek-isméretitül kárhozatjoknak félelmét, id-veiségeknek reménységét, meg-fogod látni, hogy e' földnek színén a' melj Kirájl leg-hatalmasab', leg-igazab'-is marad; melj szerint az egész világnak el-foglalásához, miheljt arra elégséges hatalma vagyon, igazsá-ga is lész. [73r] Erre vagynak oljanok sokan, kik felelik: úgy is vólt a' hé mindég a' világban, hogy a' hatalmasab' a' gyengébbet hatalma alá húz-ta; meljre azt lehet mondani, hogy soha sem-is vólt oljan erőszakos hata-lom, melj azok által, kikből nevededett, ismét széljel ne verettetett vól-A' mi természetben igazság Hüben is na. Ha egy erős férjfiú, ki attyának az örökségére, meljet örömetst kezéhez kívánna venni, váraokzik, de kívánságának teljesülését el-nem érheti, igazságot követett é-el a' természetben, ha öreg atját örökségébül ki-

* Mikor Montezumát Mexikóban a' Spanyolok Királji székibül le-verték, párt-ütéssel vá-dolták osztán az egész birodalmat, mikor annak sértetett népei igazságokat, Kirájljokat újra bosszulni kívánták. Mítsoda közü vólt a' Spanyolnak egy oljan Királji Koronához, meljnek tartományairül egész Európában olj sok száz esztendőig senki semmit nem tudott?

verte, éhségre, koldulásra jutatta, s' maga utánna uralkodott? Kérd-meg ez eránt a' gyermeket, ki soha még törvényt nem tanúlt, meg-mondja néked, hogy a' kegyetlen fiúnak igazsága nintsen. Honnan van az, hogy a' természetnek igazságai, ott-is, hol azok meg-esmértetnek, az erőszaknak s' bűnnek el-távoztatására nem elégségesek? Onnan kel ennek két-
A' természet meg-ismért igazságának sérelme tsupa természettől nem bűntetetik, úgy mint hitül, társaságtúl. ség kívül származni, hogy azok az elle- nek el-követett bűnt büntetni nem lát- tatnak. Ha a' hegyi tolvajokat, kik öl- ni, rabolni, pusztítani szoktak, Istennek, társaságnak szabott törvényei nem akasztanák, nyársolnák s' fogdosnák, egy hegyi tolvaj szinte úgy el-élhetne nyóltzvan esztendeig, mint a' leg-igazab' biró. Innen ki tet- szik, hogy a' természet nem bünteti azt, kit ellene hibázni mondunk; ez életben éppen nem; a' halálban pedig annyival inkább' mivel ostorozzon? Végre ezekből meg-határozhatjuk azt az igazságot, hogy a' Hit termé- szet felett vagyon, és annak törvényeinél, igazságainál, kit kit az igazság- talanságba sokkal keményebben zaboláz; melj szerint az is örök igaz- ság marad, hogy egy Fejedelem tsak népének és koronájának védelmé- ért fordíthatja hatalmát győzedelemre; ha pedig másképpen tselekedne, tsak olj igazsága vólna néki a' győzedelembe, mint azoknak a' hegyi tol- vajoknak, kik éjtszaka a' kereszködőnek szekerét fel-verik, s' magát fá- hoz kötöztvén halálra kinozzák.

Alkamatosság vólna itt tovább' kérdésbe venni s' meg-látni, hogy hát egy választás szerint Királjá lett Királynak minémű hatalma és igazsá- ga lehet azon törvényeken, meljeknek meg-tartá[73v]sához ugyan azon nemzeten való Királjságának szentsége köttetett, melj nemzet ötet tsu- pán törvényeinek s' igazságainak meg-tartása végett magán Fejedelem- mé tette? Ha Isten s' természetből, honnan minden igazságoknak szár- mazni kel, e' dolgot meg-tekintjük, úgy, tsak ott engedhetünk valóságos szabadságot, hol az által igazság s' ártatlanság védelmeztetik. Tehát, ha találtatik olj törvény, melj magában bűnt, igazságtalanságot foglal, an- nak hatalmat, szabadságot nem engedni nagy igazság; hanem kérdésben marad itt, hogy a' törvényeknek káros vagy heljes vóltokon tsupán a' Fe- jedelem egyedül, Hazája nélkül, ítélhet-é? A' törvény igazságának vagy igazságtalanságának meg-esmérése világ kezdetitől fogva, mindenkor közönséges tanátsból származott, melj azt szüli, hogy a' törvény csinál- ló s' fen-tartó hatalom-is közönséges hatalom légyen: mert hogy talál-

tathatnék oljan halandó e' világban, ki töb' halandó társai felett, azoknak ki-rekesztésével, az igazság, vagy igazságtalanságra tsak egyedül kívánna voxolni: ez olj dolog, meljet egyedül Isten tehet; honnan vehesse hát valaki magának azt az erőt e' földön, hogy egy nemzet törvényének egyedül lehessen leg-igazab' itélő bírāja, szerzője s' védelme?

III. SZAKASZ.

A' Törvénynek hatalmárúl.

Azt gondolod talám, hogy van a' széles világon olj hatalom, melj törvény nélkül igazság lehessen? Mit tehetsz egy nemzet előtt igazságnak? Kétség kívül azt, mit ő annak lenni meg-ismérhet. De mi az, kérded, a' mit az emberek s' minden féle nemzetek leg-hamaráb' igazságnak ismérnek, s' a' melj mellett leg-nagyob' állandósággal meg-maradnak? A' közönséges haszon, azt felelem néked. Jól láthatod, hogy e' földön e' két szó *igazság*, *Köz jó*⁹ edjet tésznek. Hol találtál világ teremtésétől fogva oljan nemzetet, melj a' maga kárát igazságnak ismérte vólna? Ki akar oljan törvény alatt élni, melj néki mindég kárt tsinálván, tölle még-is igazságnak ismértesse? Minden Fejede[74r]lem, minden nemzet önnön hasznábúl kíván törvényt tenni, és jó vólna még, ha a' mások kára nélkül meg-eshetne; de azzal sem gondol az ember semmit, tsak maga nyerhessen. Ugy hiszed talám ezekbül, hogy igazságok lehet hát némelj embereknek mások ellen panaszolkodni; ne hid', mert mivel e' dologra való nézve mindenik nemzet oljan, mint a' másik, edjik sem

Az embernek romlottsága

tehet a' többi felett nagy lármát. Valamennyi nemzet még a' világban győzedelmeskedhetett, mind győzött, őlt, pusztított s' rablott. A' győzedelemnek ditsőssége, prédának kívánása minden nemzetet vérengezővé tett e' földön, kik közzül a' meljik győzött, hogy igazság szerint ne diadalmaskodott vólna, nem hitte. Sőt mi

Vákság.

vel minden ember önnön hitinek rendi szerint úgy hiszi, hogy ő véle van az Isten; ha veszekedik s' győz, nem-is

⁹ *Köz jó* [javítás előtt:] *haszon*

akarja meg-ismérni, hogy ő győzött volna, hanem Isten győzött, azt valja, ki őtet, mint igazat, védelmezte.

Innen tovább' meg-lehet a' törvénynek hatalmát határozni, melj az erősebb' résznek, vagy az egész községnek községe hasznain kívül sem igazságnak nem ismértethetik, sem meg-nem álhat. Mikor tehát a' te törvényed leg-hatalmasab', leg-állandób' és leg-igazab'? akkor, mikor annak tzikeljei minden haza-fijának különös hasznábúl van[nak] öszve rakva; mert így osztán a' községe törvényben ki ki javát látván, azt ki ki igazságnak tartja, s' védelmezi-is, mivel annak védelmével önnön javát óltalmazza. Nem egyéb' tehát a' köz igazság mint a' köz-jó.

Az embereknek valóságos köz-javok valóságos igazság.

Végyük fel már e' szerint, ha egy Fejedelem, kinek Isten, természet, és

Nemzetek törvénye szerint leg-felsőb' és leg-szenteb' kötelessége tsak népe boldogságának elő-mozdításában áll, a' községees jónak felibe A' Kirájl a' köz jónak és igazságnak rabja.

teheti-é úgy magát, hogy annak törvénye alatt ne légyen? Minden nemzet

a' maga javára tsinálja törvényét, el-hívén azt, melj szerint Istene soha tölle olj igazságot nem kíván, hol ő kárhozzon, vesszen és púsztúljon, mert, nékem, úgy mond, az én Istenem atyám és nem tirannusom; ha büntet-is néha, nem úgy mint ellenségét, hanem mint fíját büntet; meg-határozza azért, hogy a' törvény, [74v] meljet ő önnön maga előmenetelire tsinált, igazság: mert nem volna az Isten a' mi jó Istenünk, ha fíjainak valóságos elő-menetelivel ellenkezne. Honnan származik, hogy egy nemzet a' maga hasznát mind Istenes, mind elő-meneteles dolognak Minden ember hiszi, hogy Istenét igazan isméri.

tartván, törvényét-is, meljet annak feltartására tsinál, szentnek lenni isméri.

Ha már valaki, ki az ő javának elő-mozdítását kötelességének tartja, törvénye alatt lenni nem akar, tehát meg-kérdik tülle: miért nem akarsz a' köz jóban s' kötelességben maradni? azért, felelhetné amaz, hogy törvényetek nem tzelozván a' köz-jobra, azokat helyben nem hagyhatom, és magam akarok néktek olj törvényeket adni, hol azon hasznaitok fel-találtassanak, meljeket ti magatok nem ismérték, s' ellené dolgoztok. Igaz, vóltak oljan emberek, kik egyedül által látták hazájoknak hasznát, meljrül több' hazafíjak semmit sem tudtak; de az iljen állapotban A' ki Hazájárúl jót tud, szóljék, s' eleget tett kötelességének.

minden részrül kötelesség, hogy a' még nem ismért, s' egy Haza tagjátúl fel-

talált nagyob' jó ki-nyilatkoztasson: mert nem lehet fel-tenni, hogy ha egy Nemzet valóságos javát látja, halja, meg-ne ismérhesse; mert igaz az, hogy nem minden férjfi tudja önnön hasznát leg-job' móddal fel-találni; de ellenben nintsen oljan ostoba ember e' világon, a' ki egyszer fel-talált s' néki engedett hasznát ne érezhetné, vagy annak édessége néki is jól ne esne.

Meg-eshetik még-is, hogy egy ember egy egész Hazának kárát, hasznát fel-fedezi, s' még-is mind azokkal edjütt el-nyomattatik. Ha ez az ember Királj, jó néki ilj alkalmatosságban olj hatalom, melj által a' fel-talált hasznót egyedül meg-állithatja s' a' kárt el-háríthatja. Ha vólna oljan ember e' földön, ki tsupa hatalommal uralkodhatna, és leg-böltseb', leg-igazab', leg-tsalhatatlanab' itéleteket tehetne, s' még azokkal edjütt halhatatlan-is lehetne: úgy a' nemzetek e' földön magokat minden vagyonaikkal s' igazságaikkal edjütt az oljan embernek örökösön *Okok a' Fejedelmeknek, hogy Despotok lenni nem kívánnak.* által-adnák. De hidje-é azt egy Fejedelem magárúl, hogy néki világ végéig mindenkor igazab', [75r] böltseb' és tsalhatatlanab' maradéki légyenek egy egész országnál? Ha böltés és jó Fejedelem van valahol, adjon népének böltés tanátsokat, mutasson-meg nékik kárt, hasznót, és kényszerítse őket olj törvényeknek tsinálására,¹⁰ meljekben nem károk, hanem valóságos hasznok légyen. Minekutánna pedig ez meg-lelt, ne sajnálja a' Fejedelem ezen törvénynek hatalma alá adni magát: mert mitso-da egyéb' kívánsága lehet egy Királjnak az Ország boldogságának előmozdításán s' fen-tartásán kívül? Ha szereti egy uralkodó a' ditsősséget, *A' valóságos ditsősség tsak igazságból származhatik.* tudja-meg, hogy a' soha közönséges jón s' igazságon kívül, semmi egyéb' dologból nem származhatik. Azok pedig, kik abba keresték ditsősségeket, hogy ki ölhet, erőszakoskodhatik vagy pusztithat köztök többet, tolvajok vóltak. Miért szeretik, tsudálják a' földnek népei az Istent? azért, hogy jó és igaz. Ved'-el valakitül e' két tulajdonságot, és visgáld-meg tovább', ha lész é benne szeretetre való érdem. A' kiben szeretetre való érdem nintsen, annak hatalma is kegyetlenség, tolvajság, erő-szak, és így tsak oda dül okoskodásunk, hogy a' köz-jónak s' törvénynek minden hatalom felett való hatalommá kell e' földön lenni.

¹⁰ mutasson-meg... tsinálására, [betoldva a margón]

A Birói kötelességről.

Ha Ország, Király közönséges akarat szerint hazájoknak törvényeit meg-határozták, annak ki-szolgáltatását s' rendes folyását bírák alá eresztik, kiknek teljes lehetetlenség egyebet tsinálni, azon kívül, mit hazájok törvénye már tsinált.

A' törvény ki-szabó hatalom tsak nemzetnél s' Királynál lehet.

A' Törvény szabásnak hatalma az emberek viselt dolgaik között legnagyobb' és leg-szenteb' dolog, melj hatalom tsak tsupán országnál, Fejedelelemnél lehet; úgy hogy ezeken kívül senki e' világon törvény szabó hatalmat magának nem tulajdoníthat. Mert kérlek, egy olj dolog, meljnek meg-határozásában sem Király, sem ország meg edzésesek vagy hatalmok fel-nem találtathatik, hogy légyen ország törvénye? Egy ember mindazonáltal egész országnak törvényt gondolhat; de az sem szentség, sem törvény nem lehet, mind addig, mig vagy Király, vagy ország azt nem mondja: ezt törvénynek vettem s' tartom.

A' törvényt szerző tehettség, a törvényt ki-szabó hatalomtól különbözik.

Törvény szerző tehettség lehet egy közönséges polgárban-is; de a' törvény szabó hatalom nemzetnél, Királyoknál nyúgoszik, kik tsak ugyan a' nemzetek hatalmával hatalmasok. Szólon szerez[75v]hetett törvényt Athénában; de a' nép vólt osztán, és nem ő, ki szerzett törvényét ország törvényévé tette. E' dolgot meg-világosítván látni lehet, hogy egy különös hazafiú miljen messze esik a' törvényt ki-szabó hatalomtól. És így, ha egy bíró valamelj dologban, légyen az kitsiny akár nagy dolog, olj ítéletet hozna, melj hazájának meg-határozott törvényével ellenkezne, tehát akkor ő mindenkor magának tulajdonítaná a' törvény szabó hatalmat, melj szerint hazájának szentségét *usurpálná* és hamissan meglopná. A' bírák oljanok egy hazának törvényében, mint az óranak ke-rekei, meljeknek tsak úgy kel forogni, mint a' közzéjek helyhétetett rúgó taltúl¹¹ nyomattatnak. Innen származik, hogy a' bírák mindenkor tsak törvényből, és nem törvényről ítélnék.

Ugy de, mondhatnád, ha egy bíró lelki-esmeretiben Hazájának törvényében, melj szerint ítélni kellene, hibát talál, mért nem ítélnetne lelki-

¹¹ [olvasd:] tolltól

esmereti szerint a' rossz törvénynél jobban? Először kérdésbe végyük itt, hogy ha az ő maga lelki-isméreti Hazájának lelki-isméretinél lehet-é igazab'? mert a' leg-igazab' lelki-isméret annál vagy on, ki az Isteni és természeti igazságoknak értésében leg-bőltsebb'; jól meg-gondolja hát egy ember, hogy hová mégyen, mikor egy hazánál okosab' akar lenni.

De tégyük-fel, hogy egy bíró, hazájának törvényit vizsgálván azon idő szerint, meljben ő él, azokban hibákat talál. Ezt el-hiszem; mindazonáltal a' törvényeket, hogy azokrúl ítélhessünk, kik azokat szerezték, azon időkbén kel meg-visgálni, meljekben szereztettek. Ha harmintz esztendő korodban egy köntösödöt elődbe tészik, meljet te tiz esztendő korodban viseltél, nem jó már e' nékem, azt mondod, de meg-lehet, hogy az a' köntös néked tiz esztendő korodban sokkal jobban állott, mint a' meljet most viselsz; ha pedig azt mondod felőle, hogy soha sem vólt jó, próbádnak kel reá lenni.

Ha jó vólt-is a' köntös régen, de igaz az, hogy már nem jó, és nagyob-bittani kel': hasonlóul, ha törvényeid-is jók voltak, de most már annak nevedése után nem jók, ítélhetnek annak bírái azok ellen magok-búl. Nem lehet, mert a' kis rosszat ezerszer nagyob' rosszal váltánák-fel; minden bíró Kirájl, ország lenne a' maga ítéletire való nézve. Soha pedig nagyob' veszedelme egy hazának nem vólna, mintha törvény szabó hatalmát fiai között el-oszolni engedné, úgy mindjárt törvény nélkül maradna; mert törvény nélkül élni nem¹² annyit téssen, mint a' törvénynek minden isméretitül meg-fosztatni, hanem a' törvény nélkül [76r] való élés ott áll-fel, hol edjik a' másik törvényének engedelmisséggel nem tartozik. Mindenik bírónak vólna azért törvénye; de edjik sem enged-ne a' másinak; honnan következne, hogy az egész haza törvény nélkül maradna. Azonkivül gondold-meg, hogy hány bíró vólna az országban, ki rosszab' törvényt tartana, mint hazája törvényének hibája vólt. Ezen okokból által láthatod, hogy egy bírónak hazája törvényének hibáját-is követni, s' a szerint ítélni, kötelessége.

¹² nem [a sor fölött beszúrva]

IV. SZAKASZ.

A' Törvénynek valóságáról

Nyóltz-száz, hatvan-kettődik esztendőben Kristus Urunk után Lotháriu Frantzia Fejedelem a' Burgonai Hertzegnek leányát Teuberget,¹³ ki felesége vólt, testvérjével esett paráznasággal vádolván, házasságából ki-akarta tagadni, hogy Válrad nevű szeretőjét el-vehesse. A' Királynénak ártatlanságát bizonyítani kellett, melj bizonyság hazája törvénye *A' törvénynek idéülensége:* szerint abbúl állott, hogy vagy maga, vagy az, a' ki érte perlett, kezét egy forró fazék vízbe nyújtsa, meljnek fenekéről az oda le-vetett áldott gyűrűt keresse-ki, de úgy, hogy keze meg-ne-éjjen. A' Prókátor le-nyúlt mezitelen kézzel a' forró vízbe, kivette az áldott gyűrűt, s' a' keze sem égett-meg; ekkor Lotháriu panaszra fakadt, hogy a' prókátor olj szerrel kente-meg kezét, melj a' víznek forróságát testét égetni nem-engedte. Ezen történetet tsak azért hozom-elő, hogy lássuk, mitsoda törvényes próbái vóltak régen a' bűnek. A' ki tűzes vasat fogott, s' meg-nem égett a' keze, törvény szerint ártatlannak ismértetett. Ha valamelj asszony, a' vízbe vettetvén, mindjárt le-nem ment, boszorkány vólt, s' meg-égettetett. A' tudatlanság tsak nem majd minden bűnek meg-esmérésénél tsuda-tételre kényszerítette az Istent. Fogadom, hogy ha a' leg-szentségeseb' atyák vennének tűzes vasat kezekbe, őket-is meg-égetné, szinte úgy mint a' ma született ártatlan gyermeket. Ha már azon régi időkben egy bíró valamelj embert tsak azért kéntelenítettett halálra ítélni, hogy a' tűzes vas kezét meg-égette, mimódon engedelmeskedhetett hazája törvényeinek, mikor látta, hogy olj próba mellett kell néki az embert halálra ítélni, melj próba mellett az egész világot hohér pallossa alá ítélheti? Lehetett hát itt egy bírónak töb' esze, és igazab' lelki-esméreti, mint egy [76v] olj országnak, melj oljan idétlenséget s' a' szánakozásnak nevettségére méltó ostobaságot törvénynek ismért. Erre nem felelek egyebet annál, hogy akkor okos emberek vagy nem lehettek bírák, vagy ha meg-esett, hogy egynehányan vóltak, azok ítéltek és sirtak titkon; de még sem vétkeztek, mert nem ők, hanem a' törvények öltek.

¹³ [Voltaire: Teutberge]

Látjuk az iljen dolgokból, hogy egy hazának törvényeiben a' leg-vadab' tudatlanság-is igazság lehet; de azért azok még-is tsak egy egész A' törvényről haza és Király ítélnek. haza által rontathatnak-el. Menny vissza a' régiségbe, nézd-meg a' föld nemzeteinek törvényeit, a' bosszúság s' szemérem nevetésre kénszerit, ha azoknak iszonyúságokat olvasod; de annak úgy kel lenni; mert a' nemzetek, kik hatalmakkal szabadok voltak, nem láthattak más igazságot. Azt mondhatod erre: úgy de, ha akkor nem látta, lássa már most. Hid'-el, nem is fogdosnak már sohol a' bűnösök tizes vasat, sem nem égetnek embereket ördögök képibe.

Látjuk, hogy a' törvényeknek valóságok mindénkor oljanok voltak, mint azok, kik azokat szabadon ki szabhatták, böltsek, hatalmasok, ostobák vagy gyengék. Mondhatod itt, hogy a' törvénynek mindenütt és mindénkor igaznak kel lenni, az emberekkel edjütt. Igen is, hanem minelőtte erre felelnék, tsinálj nékem elsőben egy oljan törvényt, meljet minden nemzet e' világon igazságnak ismérhessék, s' hatalmával annak engedelmeskedhessék; tehát én néked fogadom, hogy az egész földet egy törvény alá veszed, s' minden igazságtalanságot igazságra változtatsz.

A' törvénynek első tekintetiről a' pogányok között.

Minekutánna az emberi társaságok magokat törvény alá húzták, mindjárt el-kezdődött a' törvényes okoskodásnak neme; edjik jobban emlékezett a' régen meg-tett rendelkezésekre, mint a' másik; vagy ez nemzetének közönséges hasznát egyéb' haza-fijainál jobban magyarázta. Ha valami sértetett fél igazságot, elég-tételt kívánt, a' törvények rendelkezései szerint itélni, beszélni kellett annak ügyéről. A' sok sérelem sok beszédet okozott, a' sok beszéd pedig heverő embereket kívánt, kik ott-hon üljenek, a' törvényt vizsgálják, és ha hozzájuk ügyet [77r] vagy pert visznek, beszéljenek; az iljeneknek osztán, mivel közönséges dologban henýltek, a' többi enniek, inniok hordott, s' elsőben bírának, azután uraknak nevezték őket, mivel a' törvények hatalmával a' töb' népen uralkodtak. Nem kellett ennél töb' az embereknek, ki ki bíró akart azonnal lenni, kiabált alá s' fel, hogy ő tudna leg-job' törvényeket tenni; a' halgató nép hol ehez, hol amához futott, és gyakran, semmit nem ért-

vén, nem tudta magát meg-határozni, hogy a' sok lármázó törvénytűdók közzül meljüket vegye bírójának s' urának.

Eszre vették az uralkodásra vágyódó okosok, kik akkor még oljan eszű emberek voltak, mint most paraszt bíráink szoktak lenni, hogy a' nép, ha tsudát, Istent hall, meg-hajol nagy tisztelettel és imádkozik; melj-re nézve erdők közt, setét barlangokban, jukakba kezdetek rejtezni, ide s' tova bujkálni, hol darab ideig lappangván, végre elő-jöttek, hogy ők az Istenek tanásában voltak, kik nekik meg-parantsolták, hogy nemzeteknek mitsoda törvényeket adjanak. Egy iljet a' nép Isten emberének hívén, urává választotta; ezt a' többi tudósok látván, irigylették, s' *A' pogány Isteneknek kezdetek.*

hogy amazt meg-győzhessék, ők-is hegyekre mászkáltak, jukakba rejteztek, honnan bizonyos idők múlva elő-álván, mindenféle Istenek nemeiről kiabáltak; ennek ez, másnak más nevű Istene vólt, és mindenik oljan természetet adott Istenének, a' minéműt magának alkalmatosság s' idő szerint a' nép erköltsében előmenetelesnek lenni gondolt. Lásd, így keverték a' régi pogány Istenek magokat emberi törvények közzé, honnan származott, hogy minden nemzet isteni méltósággal kivánta törvényeit meg-állítani s' fel-szentelni. Tudod, hogy ott, hol Isten tiszteltetik, papnak-is kel lenni, ki annak akaratját, a' menyei titkok szerint, magyarázhassa. Természet szerint ki-

Az Orákulumoknak kezdetek:

tetszik osztán innen, hogy a' papoknak Istennek nevében uralkodókká s' vezérekké kellett lenniük mind azokban, valameljek belső dolgokra tzéloztak; úgy hogy a' nép fejedelmeit-is az ő [77v] szájok s' akaratjok szerint választotta, kiknek ő irántok, mint Istenek emberei iránt, engedelmességgel kellett viseltetni a' lelkiekben.

Az egész pogány világban meg-jelent törvény szerzők között *Konfutzius.*

Konfutzius vólt Kinában, ki tudományát tsak tiszta erköltsi tudományokban állította-fel, és hogy Istennel beszélt, nem írta. Tanításával halgatóinak a' sérelemnek el-felejtését, jó-téteményről való meg-émlékezést, barátságot és alázatosságot ajánlott. „Azok pedig, kik uralkodni akarnak, vagy arra hivatnak, tisztítsák-meg elméjeket, úgy mond, meljet az égtől vettek, mint homáljos tükört; magokat-is tegyék újj emberekké, hogy jó példáikkal népeiket-is azokban meg-újjítsák.” Továbbá tanította, hogy az Isten a' jókat

Isteni jutalmat, büntetést, pogányok-is

hitek.

jutalmazza, s' a' gonoszokat bünteti, melj Istent imádság, jóság igazság em-

beri teremtséseihez kötöznek. Láthatod, hogy törvényeivel ő-is Istent magyarázott, de leg-aláb' igen mértékletesen és józanúl. Melj tudomány azt szülte, hogy a Kinaiak keveseb', vagy majd semmi babonázást nem követtek-el a' többi nemzetekhez képest; és ha van is köztök babona, nem Konfúziustul, hanem Loákium¹⁴ nevű tanítójoktól jön, ki Indiából Fő, vagy Foé-bált¹⁵ Kinába bé-vitte, kit a' Japponok s' Tatórok menybül le-szállott Isten képiben imádtak, és kirúl a' Kinai Bonzok, Siámi Talapojnesek és a' Tátár országi Lámások papolnak. Igy kötöztettek az emberek hamis Istenekhez. Fő, Kristus Urunk születése előtt mint egy 1000 esztendővel már imádatni mondatik.

Az Indiaiaknak olj régtül fogva, hová tsak emberi emlékezet vagy ismerettség¹⁶ fel-hathat, ismértetik két könyvök, *Shasta* első, és *Védám* második, hol e' világ teremtsé, egyéb' Isteni dolgokkal, az ő módjok szerint, írva vagynak. Kéttség kívül hogy a' Bráminok, kik ezen *Indiákon a' Bráminok uralkodnak.* könyveket magyarázták, [78r] törvényeket Indiákon halgatóiknak könnyen szabhattak, kiken valósággal-is, mint papi fejedelmek, uralkodtak.

Perszában hasonlóúl, tudjuk, hogy *Zerdus* tsinálta a' népnek *Zoroaster.* hitit, kit osztán a' Görögök Zoroásternek hívtak. Ennek törvénye a' többek közt így szóllott: „Az igaz Istennek meg-határozott végezése az, hogy az embereket, rosz és jó tselekedetek szerint, ítélje, kiknek el-követett dolgok az igazságnak mérő serpenyőjében fog meg-mérettetni; a' jók világosságban fognak osztán lakni, a' Hit meg-szabadítja őket a' gonosz lélektül, hozzá téski ezt-is: akár mi történik veled, áldjad érte Istenedet.”

Jól tudod, hogy Mahomet, ki 576^{ban}¹⁷ Mekkában született, Isten papjának adván-ki-magát, Arabiát keze alá húzta, s' Istene nevében az Alkoránt, minekutánna Médinában meg-hólt, számtalan népnek törvényév tette. Emlékezhétel arra-is, hogy Omár osztán neki nyomdokait követvén Jérusálemet meg-vette, a' Persiai birodalmot hatalma alá hajtotta.

¹⁴ [Voltaire: Laokium]

¹⁵ [Voltaire: l'idole de Fo ou Foé]

¹⁶ vagy ismerettség [a margón betoldva]

¹⁷ [Voltaire: l'an 569]

Az első uralkodások teocratzián állottak fel e' világba.

Mind ezen példákból ítélheted, hogy a törvények mindenkor vallásból származtak, és annak tekintetivel fedeztettek. A' Görögök végre vitézeit, törvény bírákat Istenekké tettek; ha pedig törvényeket szabtak, hogy azokat nagy tekintetbe hozhassák, Orákulumhoz küldöttek tanácsért, hogy rendelkezéseiket Isteneiknek akaratajokkal helybe hagyhassák, vagy el-rontsák. Likurgus-is el-küldött a' Delfisi papoktól meg-érteni, hogy törvényeiről Spártában az Istenek mit állítanak.

A' Rómaiak voltak egyedül, kik külső törvényeiket a' Hittől igen nagyon különböztették. Isteneiket, vallásokat templomokra, házakra rakták, magok pedig a' tanács-házban mindég külső állapotjokhoz képest tettek törvényeket, hol papi emberek semmit nem végezhetek; Dictátorok, Consulok, Sénátorok viselték a' haza dolgait. Mindazonáltal, ha Rómának kezdetire fel-megyünk, tsak ugyan látjuk, hogy Rómulust jobágyai az Istenektől fel-ragadtatotnak lenni állították.

Ha a' pogány világnak tenger népeit történeteikkel edjütt meg-tekintjük, szemlélni lehet, hogy azok az igaz [78v] Istennek keresésében mennyit fáradtak, és mennyi hitetőknek áldozták-fel gyakran életeket, nyugodalmokat. Mindenik azt állította, a' többi ellen, hogy az ő prófétá-
A' Revelatiót a' pogányok mind meg- esendőnek hinni láttatnak. ja vagy törvény szerzője jött Istentől tsak; és mindenik hitte ez által, hogy nem lehetetlen, sőt illendő és szükséges dolog, hogy az Isten, akarataj eránt, tévejgő emberi teremtséinek egébül e' földre követet küldjön, ki néki leg-felsőb' tetszését ide alatt ki jelentse s' meg-világosítsa. A' vallás és törvény minden régi nemzetnél együtt vóltak, hol a' vallás a' törvényeknek tekintetét menyei szentséggé tette.

VÉGE.

[81r] TÚDÓS TÁRSASÁG.

[81v] SZEMÉLYEK.

Sondi
Kodor
Rollai
Landos
Dondi

Túdosítás

A föld színén el terjedett Nemzeteken¹ sok izben gondolkodván, ir-
tam ezt a' kis munkát magánosságomba, minden egyéb könyvektől ma-
gamat meg vonva egyedül, mindenik személy elő-adja a' maga értelmét
benne. Őket beszéltetem, magam részemről halgatok, ítéljen az olvasó
mint ítélhet.²

[82r] Első Jelenés

SONDI.

El múlik a' világ, nagy állapotok ezek, mit ma tapasztalunk, soha sem
volt még így, tsak vólt az embernek mindenkor el vetemedése, el fajulá-
sa; de ilyen közönségessé, mint ma nem lett, ehol el akarják törteni az
áhitatosságot e' földről, mennyire meg veszett az ember, nem akar ma-

¹ [Javítás előtt:] Nemzeteknek

² [Lejjebb Bessenyei kezével:] Ez a' munka is azzal az Érdemmel ajánlya magát olvasói-
nak, hogy (beretvált fejű pap) által tiltatot meg. Bessenyei Gy[örgy].

gán lántzokat szenvedni, ha azok által veszedelmes kívánságaiba zaboláztatik; olyan szabadságot kíván a' bűnre is, mint a' jó tselekedetekre, hogy kárhozhasson; de úgy is láttzik, mintha az ember önnön boldogságával mindenkor ellenkezett volna. Az Isten a' 'Sidó népet szüntelen védelmezni, oktatni kívánta, ők pedig mindenkor engedetlenkedtek; sőt többre mentek, mert végre az Idvezitőt is fel feszítették kinek Istenségét most sem hiszik. Menjünk tovább, mit nem követett el sok elfajult Keresztyén, a' Keresztyén Hit ellen, minekutánna az Romába magát e' világ felibe emelte; hanem tsudálatos, és több mint emberi munka az, hogy a' Keresztyén Hit ugyan az ellene hartzoló ellenségeknek fegyverei által az egész földre ki terjeszkedett, 's minden tsillagzat alatt esmértek; mindég ellenkeztek véle, ő pedig mindég szenvedvén szüntelen győzött, és nevedett, kitsoda nem esmerné itt meg az Istennek tsudálatos és különös gondviselését? Az első százba Simon Mágus a' Kereszténység ellen Romába hartzolt, akkor támadtak a' Nicolaiták, kik Kristus Urunknak Istenségét, mint Pogányok bolondúl [82v] tagadták; osztán voltak a Nazareiták, kik ugyan azon Isten-tagadásba estek, tegyük ezekhez Neró, Domitzianus üldözéseiket, kiknek kegyetlenségek alatt a' Kereszténység szüntelen fohászokodott, és vérzett, 's mitsoda szenvedését nem látjuk a' Hitnek.

A' második százba Basilides a' Szent-Háromságnak hitelével, és a' holtaknak fel támadásával ellenkezett. Ezek után támadt Saturninus, ki az Angyaloknak, és a' 'Sidóknak két egymástól megkülömböztetett Istent gondolt, mehet é már tovább az ostoba vak-merőség, mint mikor egy Ember két Teremtőt hiszen. Két embert tsináltak elébb az Angyalok, úgy tanított, egyik rossz, másik jó ember volt, ezektől jött osztán rossz, jó a' világra. De az Angyal, ki teremtett állat hogy teremthetett embert. Ezután jött Kárpókrates, ki a' Kristust tsak tsupa Embernek lenni tanította, 's azt is hitte, hogy az Emberi Lelkek egy testből másba bújkálnak. Millyen ostobaság! Ekkor támadtak az Adámiták is, kik magokat a' tökéletességnek állapotjára kívánván vissza tenni, mint az órültek, mezitelen jártak. Ezekkel voltak még több ollyasok.

A' harmadik százba meg jelentek a' veszedelmes Szalvadasok, Donatisták, Melecziánerek, a' negyedik százba az Arianusok, Kollutziánusok, Enthúsiasták, Eustisiusok, Apollinaristák, Antropomorfisták, többekkel edgyütt. Így a' Keresztyén Hit kezdetitől fogva mind okoskodással, mind

fegyverrel szüntelen ostromlatott; 's még is minden ellenségeit lábai alá tapodván fel állott, győzdelmet vett. Osztán legyen az ember olyan efajútt hogy annak voltába [83r] az Istennek tsudálatos munkálkodását meg ne esmérje.

Második Jelenés.

KODOR.

Neffton, Lokkot, Deskártot, Laibnitzot, Mallebrans³ magával hozza, semmit nem szól, egy asztalhoz leül, 's el kezd dünnyögte magába olvasni. Sondi lassan háta mellé szivódik, és reá figyelmez.

Most meg kell ezekből a' tudósokból határoznom, hogy a' természetnek 's mozgó világnak élő valósága lágyság é vagy kemény eszköz? Edgyik azt mondja, lágy; a' másik, hogy sem kemény, sem lágy, a' lágyságot lehet keménységgé tenni, a' keménységet lágysággá változtatni, nézzük a' vasat, melly tűzbe foly 's hidegen tör, ront. De még is a' természet elődolog, a' mi él, annak mozogni, nevedezni, vagy fogyni kell, a' mozgás pedig mindenkor elébb szarmazik lágyságból, mint keménységből. Tűz, víz, levegő ég szüntelen mozognak, mert higak; hanem a' kősziklák nem mozdúlnak, mivel igen kemények; ugyde az a' mi kitsinyből nagyobb lehet, mozdúlhat, mert hogy nagyobb formába jöhessen, tagjait kijjebb kell neki terjesztetni, a' mi pedig terjeszkedik, az mozdúl is; tehát, mivel a' kőbe, növésre való mozgás vagy elevenség van, el kell röllok hinni, hogy magokba lágyságot is viselnek, mert azt tapasztaljuk, hogy a' kovatsok⁴ 's kövek nőnek; Mallebränge tsak nem beszéll ok nélkül, noha sokszor olly vékonyan okoskodik, hogy talam maga sem érti magát. De mi tsinalja már a' mozgást? Egy Kartesianus azt mondja, hogy a' mozdúlást valami taszító erő tsinalja. Neffton azt állítja ismét, hogy [83v] a' mozgás, magához vonzó erő által esik meg. Csak mondjuk ki ezt edgyütt, hogy az ollyan erő nyúgoszik kebelünkbe, melly bennünket a' meg esmért roszztól el taszit, a' kóstolt jóhoz pedig hűz, tehát mi ben-

³ [Javítás előtt:] Mallebrängt

⁴ [Többször javítva, csak néhány betű olvasható tisztán:] ko.at.k

nünk húzó és taszító erő van, melly erő, szivünket edgyik dologtól el taszítja s a' más dologhoz hozzá húzza, de kérdésbe marad itt, hogy az az erő mitsoda, és mimodon van egybe húzva, ez lélek azt gondolom, és örökké tartó erő. Pláto, Aristoteles Sokrates a' Lelket halhatatlannak lenni állítják, Lokk pedig tsak kerülget körülte, s' szüntelen bizonyítani kívánván mindég kétségeket tsinál.

Ekkor Sondi széket veszen 's Kodornak által ellenébe le ülván, 'sebjéből ki húz egy könyvet, mellyet olvasni kezd, Kodor reá tekint, 's meg szollítja.

Ember, mitsoda indító ok hozott tégedet ide, előmbe, ki vagy?

SONDI.

En Keresztyén vagyok, 's olvasni akarok, ne botránkozz bennem.

KODOR.

Mitsoda könyvet olvasol?

SONDI.

Formeit olvasom, ki Voltérnek tudományát tsáfolja, 's az igaz Keresztyénséget védelmezi.

KODOR.

Könyveit őszve szedi, 's el megyen.

Harmadik Jelenés

ROLLAI.

Lehetetlen más módon a' dologba véget érni, a' valóságos igasság tsak haszon, és ugyan azért ott, hol senkinek haszna nem találtathatik, igasság sem lehet. Minden mesterségünk abba áll, hogy hasznunkat a' mások hasznának meg-fogyasztása nélkül keressük, mert [84r]

tsak az olyan haszon lehet igasság, melly senkinek e' világon kárával nem esik, hanem másoknak is jót tsinál. Itt van már az igasságnak nehézsége, meg kellene már itt mutatni, hogy mitsodás haszon az, melly ellen senki e' földön panaszt nem tehet, 's nem teszen. Igen sok embernek lévén már törvénytelen haszna, elsőbe minden polgárnak hasznát törvényhez kellene mérnünk, hogy tsak azokat hagynánk meg közöttök, mellyek az igasságnak mértékét meg-ütik. Jól vagyon; de tsináljunk hát olyan törvényt, mellybe minden czikkely igasság legyen; külömben mihez fogjuk mérni az embernek hasznait? Ez az Isten törvénye volna, de tovább ment az ember, és mihelyt valami emberi tselekedet az Isten igasságát nem tekintette, mindjárt, tsak erőszak, hatalom lettek benne igasságok; de olyan igasságok, mellyeket más nagyobb hatalom igasságtalanság nélkül el nyomhat. Nézd hogy teszi magát az erőszak a' világba törvénné, vizsgáljuk meg már most, hogy kik azok e' földön, kik soha semmi erőszakot mások ellen el nem követtek, sem ő ellenek mások olyas fájdalmas dolgot végbe nem vittek, fogadom hogy egy embert az egész földnek kerekéségén nem lelsz, ki valakire ne panaszolkodjon, minden szenved hát erő-szakot, ha minden szenved erőszakot, minden tehet hát erő-szakot! Nem, mert vagy tömlöczbe megyen, vagy fel akad; ki aggatta hát fel a' vitézeket, kik az ember világnak vérit ontották, 's érte borostyán koszorúkat nyertek? Ki verte tömlöczre azokat, kik titkon pénzzel az igasságot meg-veszik, mellyet ő ellenek mások azelőtt hasonlólú meg vettek volt? Ki aggatja fel azokat is, kik a' közönséges ügy és igasságokból vásárt tsinálnak. Vagy hol láttad régen azokat kerekbe törni kik gyilkos [84v] és tolvaj törvényeket tettek, hogy azok által mint sok vad nemzetek raboljanak? A' világ látom tsak azt tsinálja a' mire reá érkezik, az az ember pedig ki benne leg-nagyobb vigyázással 's maga el tökéllésével él, leg-böltsebb. A' ki magának valamit mások edgyezésével kiktől abba akadályoztathatna, meg vásárolhat, az az övé 's el megyen vele dolgára; te pedig itélgess osztán rólla, mint neked tettzik.

SONDI.

Meg-botsáss Uram ha tsendes beszédedbe meg-háborítalak, én eddig gyönyörűséggel halgattalak, mellyre nézve tudni kívánnám tőled, hogy mitsoda nemű ember vagy?

ROLLAI.

En Politikus ember vagyok, 's ugyan azért hallottál annak törvényéről beszélni.

SONDI.

Mindent kívánok néked szerentsédre valamit tudományod e' földön meg nyerhet: Isten veled. Regen én is többet szólhattam a' Politikához, de most tsak neked engedem rólla szólni.

ROLLAI.

Ki, 's mi vagy Atyafi, ha merem kérdezni?

SONDI.

En Theologus vagyok, élj sokáig.

ROLLAI.

Héj, meg állj, meg állj egy szóra! Régen kívánkozom olyan nemű emberrel beszélni mint te vagy — — el megyen — hijjaba, szónak sem áll.

Negyedik Jelenés.

DONDI.

Soha sem lehet ezt a' systemat tökéletességre vinni, sem tovább már benne menni.

ROLLAI.

Jó napot Atyafi, honnan jössz? mitsoda systemával gyötrődöl?

DONDI.

Aha, itt talállak fel. — En hallode a' Stati[85r]stikába dolgozom, 's nem világosíthatom jól ki azt a' setét zúr zavart, melyet e' világba embe-reink között látok.

ROLLAI.

Én pedig a' Politikába uszkálok, melyet annyi felé látok húzni, a' mennyi részre az igasság vonattatik! és azért fáradok szüntelen, hogy meg tudhassam, hol legyen a' Politikának igassága.

DONDI.

Jó hogy réád akadok Ötsém, hiszem tudod, hogy mi úgy is testvér atyafiai vagyunk edgyütt, közöljük magunkal egymás dolgát, talám több-re mehetünk.

LANDOS. DONDI. ROLLAI.

Landos magába beszélve.

Nints olyan ember a' világon, ki nékem tsak egy nemzetnek is kezdetit, el hagyván Noénak fiait, meg mutathassa, kibe kezdődtek a' Peruviaiak, Mekszikóiak kik Spanyol Országot meg aranyozták volt. Hogy oszlottak el Nóé fiainak fiai egymástól. A Nóé fiait esmerem; de azok hárman lévén, azoknak fiait nem tudhatom osztán, hogy terjedvén szüntelen e' föld golyóbissán, első idejekbe mitsoda békességgel, hadakozásokkal, és törvényekkel tartották fel magokat? Mimódon váltak el egymástól, 's mint esett meg, hogy osztán egy Atyának fiai, idővel annyi egymástól meg-külömböztetett vallásokra, szokásokra, törvényekre, erköltsökre, természetekre, tsillagzatokra el oszlottak, 's egymásnak azok által ellenségeivé változhattak? Ha a' régieket kérdőre veszem, mindnyájjan tsak mesélnek előttem. A Thebás városbéli Papok régen Herodotus emlekezete szerént uralkodásoknak idejét tizen egy ezer háromszáz negyven esztendőbe határozták meg. Egy Egyiptiai [85v] Pap Manéton, kit Flavius Jósef is betsültni láttatik azt írta, hogy Egyiptom kezdetibe Istenek, 's fél Istenek által uralkodtatott, kik között Vulkánus, mint leg első fejedelem kilentzszáz esztendeig országolt. A Kinaiak⁵ időssebbek akarnak lenni mint a' világ, noha van olly tudós, ki hihető-képpen meg-mutatja, hogy a' Kinaiak⁶ 1122 esztendővel Kristus Urunk születése előtt Kinának térségeire Egyiptomból szakadtak. Sztesias, Diodorus Ninivét olly nagy városnak mondják lenni, hogy ha hiszünk nekik, Ninivé nagyobb volt hétszer Parisnál és Londonnál. Ninus minekutánna ezt a' varos országot meg-épití, ujra hadakozni indul egy milliom fegyveres vitézzel, ki maradt a' városba, mellynek kerületi huszon öt, vagy harmintz mértföld volt? Semiramis annakutánna Babilont még nagyobb tsudával építí, 's olly falakkal veszi környül, mellynek szélességén hét szekér egymás mellett mehetett? Hat a' kertje, melly függött, mitsoda hitelt kíván? Akkor az emberek talám tsak a' fáról hullottak, hogy hid-

⁵ Kinaiak

⁶ Kinaiak

jem osztán Ninusnak Semiramisnak szörnyű győzödelmeiket az Eufrates körül, hol számtalan népeket hódoltatni mondatnak.

Szankoniaton, ki Fenitziának hazájának dolgairól irt, Móses után leg-régibbnek tartatik, ki Jósué idejében élt, ő is nemzetét világ kezdetiig viszi, hol az első emberbe igaz élhetett, de 'Sidon Tzirus nem voltak még akkor. — Igy minden Nemzet mesévé változtatta kezdetit, mellyet már most meg nem határozhatunk, azért tsak alább kell jönni a' régiségből; hol az emberek viselt dolgai is olyan nevettségesek voltak, mint Nemzeiteknek kezdetek.

A' Görögöknél Herkules maga Orsza[86r]gokkal hadakozik. Orfeus fának kőnek érzést ad. Jupiter Isten leszsz, meg-házasodik. Ez mind semmiség.

DONDI. ROLLAIval egy zugolyából, hova magokat rejtették volt elő jön.

Atyafi, akar ki légy, de látom hogy nagy bajod van a' Nemzetek kezdetivel, 's első viselt-dolgaiknak tudásával.

LANDOS.

Hogy ne volna velek bajom, mikor örömet kezdetibe kívánnám az embert esmerni, és régi történeteiből meg-tudni, ha mindég olyan volt é mint most.

ROLLAI.

Mint esik a' meg e' világba, hogy minden ember fárad, és valóságra nem érhetvén, nyúgodalomra sem mehet.

LANDOS.

Hej Barátom, régen sóhajtok már én azért, a' miről te most szóllasz, 's a' mire sem én, sem te ebbe a' világba soha el nem érhetünk.

DONDI.

Láttjátok, ez ám út a' más világra, 's az Isten nagyságának meg-esmé-résére.

LANDOS.

Hát ti mitsoda nyomorúságbeli emberek vagytok? mert immár em-bert nyomorúság nélkül magamnak nem képzelhetvén, sorsotokról is tsak nyomorúsággal tudakozódom.

ROLLAI.

Barátom! Edgyikünk Státista, másikünk Politikus, 's mind ketten atyád-fiai vagyunk.

LANDOS.

Ah Boldog Isten! be nyomorúságos emberek vagytok!

DONDI.

Nékünk, mind a' hármunknak egyenlő nyomorúságunk van, mert mi tsak egymásba élhetünk.

ROLLAI.

Kezdjük el most itt harman az emberi Nem hasznát dolgozni.

LANDOS.

Hárman nem vagyunk erre elegek, [86v] ámbár testvér atyafiak va-gyunk.

DONDI.

Tegyünk próbát benne, 's akkor meg-fogjuk látni, mibe hibázunk; most azért kezdjük el a' Politikan, mert az leg első mindenütt.

ROLLAI.

A Politika itéletem szerént nem egyéb, hanem egy olyan okosság, vagy titkos nagy értelem, melly által egy egész Nemzet akár valamely magános ember hasznára, avagy kárára vezetetik. Az eszközök, mellyek kárt, hasznot, alkalmaztatások szerént egyenlőül hajtanak, tsak olyanok mint testünkön a' tagok, kezeinkel ölhetünk is, felebaráti segedelmet is nyujthatunk egymásnak; de mitsoda az, mi tagjainkat jóra vezérli? Józan okoskodás, és nemes erköltsök. Itt test dolgozik, de lélek vezérel, következőképpen, a' testnek tselekedetei mindenkor mutatni, és bizonyítani szokták azt, hogy azon okoskodás, millyen mellytől oktattanak. Igy nezzük a' Politikát is. Egy egész nemzetnek boldog, vagy boldogtalanságára sok tekintetekre nézve különbözö; de ugyan azon egy célra dolgozó eszközökkel munkálkodni, melly eszközök okos Politika nélkül hasznot soha nem tehetnek, — Historikus! Adj példát?

LANDOS.

Beszéded alatt forgott volt már eszembe Kolomannus Magyar Király, ki tsupa indulatból Almus Hertzeg testvér öttse ellen táborba ki szállott. A fő Magyar rendek pedig látván Nemzeteknek veszedelmét 's a' Királynak igasságtalanságát, nem kivánták a' Királyt szemébe boszszúsággal illetni, kit hamissággal veszedelem nélkül jobbágnak tsak vádolni sem lehetett; hanem illy Politikát rendelnek: hogy a' Király test[87r]vérvével ketten vissanak meg; mert ők hazájok fiai vére ontására lelkek esmértibe elég okokat a' Király reszire nem találnak. Kolomannus Esopusnál sokkal gyengébb, és rútabb ember levén a' vitéz Almussal meg ütközni nem mert és így a' háborúnak vér ontás nélkül vége lett. Itéletet tehet e' történetbe ki-ki az akkori régi Magyar Uraknak hazafiui szeretetekről, 's bölts Politikájokról, mellyel Nemzeteknek vérit magok közt védelmezték.

Mátyás Király hasonlóúl idegen mester-embereket és Filosofusokat hozván Magyar Országra, hazájába a' tudományt kézi mesterséget igyekezett idegenekkel elő-mozdítani, mivel a' Magyarok szüntelen fegyverbe lenni kényszerítették; de ellenben hogy ebbe más részről az Ország-nak kára ne következhessek, meg parantsolta, hogy Magyar idegennek jószágot semmi módon, és semmi szin alatt el ne adhassék: ez által az idegeneket koronája alatt tsak bérbé tartván hazája fiait azok által kár nélkül oktatta; mert őket örökségeikbe idegenek által pusztúlni nem engedte. De ellenben meg-történt hogy Hunyadi Laszlót, a Nagy Hunyadi Jánosnak fiát Laszló Király meg-ölette, félvén attól, hogy oly győzhetetlen Vitéz Atyának férjfi maradéka koronáját fejből ki ne ragadja. Ez politikából esett. Hunyadi János az akkori Törökök hatalmától rettegett 's viselt dolgaiban el fáradt Európának oltalma Hazájának pedig Attya midőn fájdalmas Nemzetének kebelét a' benne kóborló Cseh tolvajoktól tisztítani akarta, gyengítettett, és kedvetlenítettett némely Magyar Uraknak vedelmező hatalma ellen vett irigysegektől, holott az ő hatalmát nem [87v] gyengíteni, hanem, akarmilyen nagy volt is, nevelni kellett volna; mert ha akkor a' nagy Hunyadi Jánoson Asiának, 's Konstantinapolynak hatalma győzedelmeskedhetett volna, a Török Európának éppen szivéig bé hat vala, még is tamadhatott ellenkező Politika Magyar Országban egy olyan Hazafiu ellen, ki vitézi tselekedeteivel Európának oltalmára, 's az egész emberi nemzetnek betsületire volt.

ROLLAI.

Mint meg láttzik már ezen történetekből, hogy a Politika egy Hazába megint változhatik jóvá, és rosszszá, ugy-mint az emberektől jóra vagy gonoszra vegben vitettetik. Meg-határozhatjuk tehát, hogy a' Politika vezérlő Lelke azon eszközöknek, mellyek egy Nemzetet Vezérjeknek minéműsége szerént szerentsés, vagy szerentsétlenné tehetnek.⁷

⁷ tehetlek.

DONDI.

E' szerént a' Politika igen nagy, és szükséges tudomány, de ha az egy egész Nemzetre való nézve úgy lehet, azt gondolom, hogy egy különös Polgárnak is éppen olyan szükség szerentséjét okos Politikával elő-mozdítani.

ROLLAI.

Kéttség kívül: és éppen azért szoktak mondani, hogy a' melly ember familiája tulajdon dolgait böltsen tudja vezérleni, az, egész Hazát is vezérelhet, mivel egy familia dolgaival egy egész hazát ábrázol, mint egy ember, vagy egy Ország hogy egész világot mutathatnak magokba. Van ugyan még oly majd tsak nem minden szempillantásba való szükséges része a' Politikának, melly valakinek szerentséjét, vagy szerentsetlenségét, annak maga viselleti szerént minden órába [88r] minden ember eránt mutathattya; de ezt nem magyarázhatom, 's nem is akarom, mert erre tsak természet adhat valakinek erőt, mivel ez igen mély értelmet felettébb vigyázó szemeket, 's valósággal szelid szivet kíván. A'hoz képest boldogok azok, kik erre szerentsés temperamentummal születnek.

DONDI.

Meg állj itt, és ne menj tovább, mert már ezentúl véghetetlen kérdésekbe jönnél. Czelom néktek gondolataimat a' Statistikába közölni, figyelmezzetek reám, és ha tévelygek igazittsatok. Status annyit téssen magába, mint állapot, vagy állapotja valaminek. Olyan dolognak, mellynek volta több apróbb részekből nints öszve rakva, állapotja sem lehet. Ha pedig már egy dolognak minden részei jól vannak öszve rakva, úgy arról a' dologról azt mondjuk, jó állapotba van; ha pedig annak részei rosszszak, úgy ó is rosszsz állapotba forog. Lássuk meg egy Hazának egész teste hányféle részekből, és tagokból van öszve téve, de először határozzuk meg ezt, hogy egy egész testnek jó állapotja a' tagoknak tökéletességeitől származik, úgy hogy ha minden tag egészseges, és természet szerént való helyen áll, tehát az egész testnek állapotját is jónak mondjuk. Igy gondolok én egy Hazának sorsárol is.

ROLLAI.

Nyughatatlan vagyok már most tölled meg-tudni hogy egy Országnak tagjait miből, és mimódon rakod össze.

DONDI.

Egy országnak fő állapota három nevezetes tagokból formáltatik: községből, Nemesi rendből, és Papságból. [88v] Ezek azok a' kutfók, honnan osztán a' többi tagok ugymint, Királyság, Hadi Seregek, Törvények, Gazdaság, Kereskedés, Hit, erkölcs össze állanak, és elő mozdítatnak. Vegyünk fel itt három Személyt. Egy Papot, egy Nemest, egy adó fizető Polgárt, nézd meg ezek teszik a' Hazát, kiknek szüntelen egymás kezét kell fogni, ha egyik közzülök betegségbe van, a' többi is szennyvedésbe esik az által, és akar mellyik szorittsa⁸ meg másikat kellenin fe-lyül, fájdalmat okoz, mert egyiket az erőlködés, másikat pedig a' fájdalom vesztegeti, az, a' ki vert szinte úgy el veszett sokszor az erőlködésbe, mint az a' ki általa verettetett.

LANDOS.

Igazán mondod, mert Roma az egész Világnak birásába addig erőlködött 's vert, mig semmivé nem lett.

DONDI.

Tehát, egy egész Háznak jó állapottyára nézve meg kívántatik I^{ször} hogy a' tagok külön külön magokba is egészségesek legyenek II^{ször}, hogy ezen tagok egymáshoz olly egyenlő erővel köttessenek egybe, melly szerint soha egyik a' másikanál önnön természeti szerint nagyobb erőre nem mehetvén, a' szomszédjan veszedelmes szorítást ne tehessen.

⁸ [Javítás előtt:] szorittva

ROLLAI.

Itt lattzik már nekem nagy mesterségnek lenni az egybe kötés, mert itt meg kell határozni, hogy a' fő rend Hazajanak boldogságára nézve a' paraszt néptől mit vehet el, és annak mit adhat, hasonlóul meg kell azt is tudni, hogy ezek közt a' Hitnek Papi Szolgai, külső belső dolgokra való nézve micsodák és kicsodák legyenek, ki méri meg ezeknek erejét egy [89r] Haza lehető, vagy emberi mód, és lehetőség szerint ki dolgozható boldogságának mérő serpenyőjébe, ugy, hogy mindeniknek szükséges, és természet szerint való erejét meg adván, mindeniket ugy zabolázza, melly szerint mindenik minden időben tsak azt kövesse el másikkával, a' mit mind hármoknak köz nyugodalmok, fenn maradások, és elő meneklek meg kíván.

DONDI.

Ollyan szükségéről szóllasz most, melly soha még Világ teremtésétől fogva egy Nemzetnél is a' maga tökéletességébe fel nem találtathatott. Kitsoda az az Ember, ki önnön testének fenn tartására való nézve, ételét, italát, álmát, munkait és gyönyörűségeivel való élését ugy el oszt-hattya, hogy soha azokból idő 's alkalmatosság szerint sem többet sem kevesebbet nem-veszen, tsak éppen annyit, a' mennyit testének, 's lelkének lehető boldogsága tőle kíván. Hol van hát ollyan Nemzet is, ki magába ugy éllyen, hogy soha egészségének fájdalmat ne okozzon. De még is igaz az, hogy az ember mértékletességgel 's józan étellel sok számtalan fájdalmakat, veszedelmeket el kerülhet, valaminthogy mértékletlenséggel magát azok közt el vesztheti.

ROLLAI.

Igen is Sardanapalusnak példája mutattya a' dolognak igazságát, kit a' rendkívül való bujaság Tronusárúl⁹ le vervén, agyasaival együtt égő rakásra helyheztetett. Ugy vesztette el Athenást is a' felettébb való [89v] aszszonyosság, itt Országokra való nézve szóllok: mert külömben embe-

⁹ [Javítás előtt:] Tronusánál

rekbe olyan példákat mindennap látunk, kik testeket a' mértékletlen élet miatt kinokra 's romlásokra verték.

DONDI.

Ezek az okok 's példák szerint nem lehet hát egy Országnak egyebet el követni, hanem tsak a' szembe tűnő kárt 's tapasztalható hasznot tekinteni. Azok közt a' dolgok közt kell neki dolgozni, mellyeket már vagy rosznak vagy jónak lenni e' Világba meg próbált. Sok orvosságot, ele-delt, italt veszünk magunkba mellyeket tsak azután esmérhetünk jóknak vagy roszszaknak, ha erejeket testünkbe meg érzettük: hasonlól sok dolgok vagynak olylak egy Hazára nézve, mellyeknek kárát vagy hasznát egy Nemzet tsak akkor láthatta meg, mikor azoknak munkálkodásokat magába tapasztalhatta, honnan származik hogy egy olyan ember, ki e' Világnak történeteit leg jobban meg vizsgálta, 's az emberi erköltsöket, tulajdonságokat leg inkább meg esmérni tanulta, és valóságos igaz szive van, Hazájának leg jobb Törvényeket tsinálhat. Onnan van az is, hogy a' leg tanultabb Orvos, ha külömben tsalni nem akar leg hasznosabban orvosolhat; és én tsak annyiba tartok valakit okosnak, a' mennyibe az Hazájának 's magának javára egyenlőül dolgozni nem tsak elégséges; de ezt minden töle ki telhető módon meg tenni sem mulattya el; mert nincsen e' Világon kárhozatosabb bolondság, mint az olyan tudomány, vagy okosság vólna valakibe mellynek sem Haza, sem különös Emberek hasznát nem vehetnék. Az éppen [90r] ugy láttzana, mint ha egy Orvos találatna olyan, ki felette sok veszedelmes gyakran járovány nyavalyákat, kinlódó embereket tudna gyógyítani; de ő azért vagy restség, vagy makattségbol gyógyítani senkit nem akarna, bolond házba kellene vinni, 's minden pénteken verni, hogy az Emberi Nemzetnek használlyon, mellynek külömben hogy tagja legyen nem érdemli.

ROLLAI.

Mondj nekem még-is valami Systemát, a' melly szerint az Ember, egy Hazának bődoltságát, addig a' lehetőségig ki dolgozhatná, a' meddig egy okos és mértékletes Ember önnön egészségét védelmezheti.

Az erőszak és természet szerint valóság közt minden dologba tsak egyetlen egy pontotska van, mellyet egy Statusba fel kell találni; ha valaki annak lehető boldogságát ki akarja dolgozni; Systemának azt nevezzed mikor valami dolog állapottyának fenn tartására való nézve, olly rendet gondolsz ki, melly változás nélkül követtessen, és meg-tartasson. El hiheted tehát, hogy egy Systemának éppen ott kell magát határozni, ahol a' természet szerint valóság határoztatik; mert akár killyebb mennyi ennek pontján akár bellyebb maradj, nem lesz a' Systemád ollyan tökéletes, mint lehetett volna, 's a' dolognak természeti kívánnya. Ha egy egész Hazát¹⁰ [90v] Systemába akarsz venni, nézd meg annak mennyi elő erei 's tagjai vannak, ollyan Tengerét látod benne tsatázni a' mindenségnek, hogy annak tökéletes meg-mérése felől kétségbe kell esned. Ha egy Orvost ezer beteghez egy nagy házba beviszel, hiheti é az az Orvos, hogy mindenik beteggel éppen ugy fog bánni, mint annak gyógyulása azt kívánnya; és hogy orvosságból ételből, sem egyiknek sem másiknak közzülök, mást többet kevesebbet nem ad, mint annak gyógyulására adni kell? Lásd, illyen egy Törvény szerzőnek dolga egy Hazába. Keressük fel továbbá azt a' próbát, melly egy egész Systemának jó vagy rosszóságát meg mutattya, hogy ítélhessünk. Nagy értelemmel kell annak birni, ki egy Hazának Systemájáról ítéletet akar tenni. ¹sz^{or} ki kell neki külső, 's belsőképpen tanulni, hogy micsoda fekvések 's erejek, vagy erőtelenségek van az idegen szomszéd Statusoknak, a' Világnak azon részibe hol Hazája nyugoszik, mert ezen esmerettségétől füg, a' Nemzet oltalmazó, és győződelmes eszközeinek meg határozása, ha szomszédjának két száz ezer fegyveres bajnokjai vagynak, hogy tehesse ő magát ötven ezerrel bátorságba.¹¹ ²sz^{or} ollyanná kell tenni a Statust ha lehet, hogy dolgok találtassanak benne, mellyre szomszédjainak nagy szükségek legyen, melly által az idegen hatalmak barátságához köttesenek; mert mi köti az embert jobban mint a' szükség, hogy pedig ebbe dolgozhasson magánál, meg kívántatik, a' belső szükségeket vagy

¹⁰ Házat

¹¹ [Javítás előtt:] barátságba.

bővségeket ki tanulni má[91r]soknál.¹² 3^{szor} tanulni kell idegen Statusokat esmérni, ha valaki a' maga Statusát egészen esmérni akarja. Ha egy ember tellyes életébe a' maga szokásainál, erköltseinél, formájánál, okoskodásánál egyebet sohol sem hallott, sem láthatott volna, mi módon itélhetne róla hogy ő kicsoda, hasonlólú, ha valaki tsak egy Hazának dolgait láttya, mimódon esmérje meg mindenbe, annak a' Hazának hibáját, vagy jóságát, mikor néha valamelly dolognak nehézségét, vagy könnyűségét meg akarod tudni, mit tsinálsz? fontba veted azt ugy e? és ellenébe más terhet tészel, hogy ugy a' két teher mutassa ki magát; minden dolgot annak ellenébe tetetett dolgokba kell meg esmérnünk, mert egy dolgot tsupán magát magából soha meg nem esmérhetünk, honnan tudod ezt hogy van jó a' Világba? onnan hogy rosszszat tapasztaltál, így van minden dolgoknak sorsa.

ROLLAI.

Tehát, te oda tzélozol, hogy egy olly Systema, melly Hazát, Nemzetet boldoggá tehet, igen nagy érdemekből származhatik, mivel egy negyed rész Világot, vagy még többet kell esmérni annak, ki egy Országot, a' leg lehetőbb Statusra akar hozni.

DONDI.

De többet mondok, mert az em[91v]beri természetet is szükséges neki belsőképpen ki tanulni, hogy tudja azt egy ember mitsoda.

ROLLAI.

Te mind azt beszélled, mit nékem kellene mondani; de mivel Statistika, Politika egymásba lehellenek, mind ezeket örömet hallom tőled. Mond meg nékem hogy mire van egy Statusnak leg-nagyobb 's leg-első szüksége.

¹² má = [91r] másoknál.

DONDI.

A' hatalomra, hogy magát nagy tekintetbe tehesse; a' hatalmat pedig jó gazdaság, kereskedés, igaz törvény, 's vitézek tsinálják.

ROLLAI.

Egy ország Systemájának oda kell hát tzelozni, hogy jó gazdákat, kereskedőket, igaz Törvényeket, 's nagy Vitézeket mimódon tsinálhasson, melly dolgokra példák kelleneek.

LANDOS.

Tudhatni a' régi történetekből, hogy mivel tsinált Likurgus Spártának vitézeket. Nézd-meg Angliának kereskedését, 's serény gazdaságát mi okozza, mi a' törvényeket illeti, Rómának nem voltak rosszak sokakba, hanem nékem még-is úgy tettik, mintha a' mai világba való kereskedésnek törvényei a' vitézségnek törvényeivel ellenkeznének. Látom, hogy a' régiekből minden mai dolgokra magunknak példát nem vehetünk, és nem kell az egész emberi Nemzetnek viselt dolgaiba azon változásokat el felejteni, mellyeket az egymás után múlt százak követnek el, és okoznak. Mimódon lehetne ma a' Fegyveres Vitézeket oda vinni, hogy mint Romának bajnoki gyökereket rágjanak, s szolgáljanak? Miképpen oszthatnál most fel úgy egy országot, hogy annak polgári mind egyenlő asztalnál ebédeljenek, 's egyiknek több földje, mint másiknak ne legyen? Használnál e véle a' vitézség tsinálására, ha az erősségeket, várakat össze rontatnád; [92r] pedig ezek a' dolgok tsinálták Spártának vitézeit, kik az ellenek repülő nyilaknak paisokkal ellent vethettek; de a' mai ágyú golyóbisnak hegyeket, halmokat kell rakni oltalomúl. Azon kívül, régen az emberi természet vad volt, most pedig már a' magával való hoszszas társaság miatt szelidült.

ROLLAI.

Nem szükség nekünk ma a' régi világ szerént dolgozni, a' mi most az emberi Nemzetnek kezébe van abból kell dolgoznunk, és nem abból, a'

mi vólt, vagy leszsz. Nékem e' részbe úgy tettik már, mintha az emberi természetnek belső meg-visgálására különös nagy szükségünk volna.

Hatodik Jelenés.

KODOR.

Mindenütt emberekre akadok, nem dolgozhatom, pedig akkor tanulom az embert leg jobban esmérni, mikor magamba vagyok, 's őtet nem látom.

DONDI.

Ne haborogj, Atyafi, maradj velünk mi olyan emberek vagyunk, kiket a' vélek való létel esmértethet.

KODOR.

Tehát ti vagy valósággal böltsek, vagy igen együgyűek vagytok, minn dolgoztok, hadd halljam.

ROLLAI.

Mi azt akarjuk ki tanulni, hogy az embereknek boldogságok mennyire lehetséges e' világba, hol, mitsoda dolgokba kötözik magok magokat, és hol kötöztetnek a' ter[92v]mészettől. Egy szóval, külömbséget akarunk tenni a' külömbségek közt.

KODOR.

Halljatok é, ha soha ezen dolognak végére nem mehettek is, leg-alább meg marad számotokra az a' ditsósség, hogy a' leg-nagyobb, és nemesebb munkával küszködtetek, mely emberiségteknek betsületit szülheti.

LANDOS.

Ki vagy, hogy olly különös nyelven kezdesz szóllani?

KODOR.

En olyan ember vagyok, ki régtől fogva azon fáradok, hogy magamat, 's magamba a' világot, hol élek, meg esmérhetném; de tapasztalom, hogy különös természet felett való munkát kell a' Nagy Istennek még velem el követni, ha azokat esmértetni kívánja velem, a' mellyeket tsupa természetből nem esmérhetek. Azért mondom néktek Atyámfiai hogy ha több tudományotok a' természet tudományánál nintsen, tehát ne fáradjatok nagyon, sorsotoknak esmérésébe, mert minden világosságnál setéttségbe estek, és minden magasságról mélységre süjyedtek. A mit öt érzéseitek, látás, hallás, izlés, érzés, tapasztalás esmerettségteljes hozhatnak, azokról édes, vagy fájdalmas érzések szerént itélni fogtok; de ha tudni akarjátok még-is hogy mivel itéltek, 's miről, setéttségbe maradtok. En addig akartam tudni, hogy végre semmit nem tudok. Minden gyönyörűségembe fájdalmat találok, és minden fájdalomba van haszon, nem tudván azért közöttök mellyiktől fussak, mellyikhez hajoljak, szüntelen ide s tova hányattatván, élek tsupa szükségből. A' mi ma rossz volt, holnap jóvá lett, a' mi pedig [93r] tegnap jó volt, ma már rossz. Nem tudom honnan jöttem világosságra, nem tudom miért taszigáltatom itt ebbe a nagy lármába, ide tova, nem tudom hova megyek, 's mit kívánjak. Nézzétek az emberek Isteneknek világával mit mivelnek, nézzétek hogy élnek ezek az egy Atyának fiai egymással, mindenik üstökénél fogva rángatja a' másikat, sem a' ki húz, sem a' ki vonattatik nyúgodalmat nem esmérhetnek. Ugy láttzik, mintha az Isten emberi Nemzetünket e' föld golyóbissára tsak azért vetette volna, hogy ő azzal világ végéig örökké osztozzon, tsak úgy kerengünk, mint a' körül rekesztett juhok, mellyeket belől farkasok, és pásztorok egyenlőül zavarnak, ölnek, vagy mint prédát jutalmat oltalmaznak. Ne fáradjatok tehát barátim az ember lehető boldogságának ki dolgozására, mert nem olyan állat az ember, ki e' világon magának nyúgodalmat lelhessen. Ha a' szabad levegő egek közt tsatázó szeleket úgy meg kötözhetitek, hogy soha többre azok bértzekbe, fákba, hegyekbe, és halmokba meg-ne ütköz-

hessenek, tehát úgy az embereket is nyúgodalomra fogjátok hozhatni e' földön. Nem tudom mi okozza; de én valami baját látom az emberi nemzetnek, mellyből ki nem szabadulhat, sem magát benne el nem igazíthatja. Nintsen nálla olyan igasság, mellyel fiai, itt ott idő, alkalmatosság szerént ne ellenkezzenek. Minden vádos, 's minden vádoltatik, jó, rossz, haszon, kár, igasság, nem igasság, kedv, fájdalom ugy keveregnek egymás közt, hogy ámbár a' világ örökké veszekedjen [93v] is magával felettek¹³ sem edgyiket, sem másikat közzülök magából ki nem tilthatja. Hadgyátok el a' világot, maradjon úgy mint van, és ne tanuljátok, mert majd ha sokat láttok, semmi e' földön nem fogja örömtöket szülhetni, tsak ülni, nézni, és búsúlni fogtok. Annyira mentek majd¹⁴ nyomorult sorsotoknak esmérésében, hogy a' szánakozás miatt nevetetek kell magatokon. Meg-~~harag~~usztok sokszor, nem tudjátok miért, nevettek, örültök, de ok nélkül, tsak feledékenységből —. Le feküsztek, alusztok, esztek, isztok, beszéltek, halgattok, nem tudjátok mi okon, azt mondjátok: e' már tsak így van, ennek így kell lenni. Latjátok, hogy az ember örökös rabság, és járom alatt nyög e' földön, mellyet kinek kinek tsak halála veszen le nyakáról, bizzátok erre a' jó orvosra az ember dolgát; mert természetből természetbe több jót e földön nem tsináltok, mint ott találtatok.

ROLLAI.

De még sem tagadhatod-meg, hogy az emberek uralkodások módja szerént lehetnek boldogabbak, vagy boldogtalanabbak.

KODOR.

Mitsoda uralkodás módja szerént Barátom? Dániába szabad királyi hatalom alatt azt mondják a' nép boldog, Lengyelországba pedig szabadsága miatt le verettetett volt. Róma volt é szerentséssebb, mikor szabadságával magának, és e' világnak vérit ontotta, vagy Kinát tartod szerentséssebnek, hol a' nép rabság alatt él, és nyugszik. Király nyugszik é

¹³ feletteg

¹⁴ [Javítás előtt:] meg

többet vagy jobbágy? Szegényé vagy gazdagé é a' lehető boldogság e' földön? Mit akarsz e világba, ha tsak más világot nem keresel, ki füg-ges[z]theti itt fel emberi nemünknek [94r] szüntelen való lármáját? Azt mondod talám, az igasság, melynek kiki enged! Eredj utánna az igas-ságnak, van valami negyven Nemzettség e' világba, kiket Fejedelmek-nek hivunk, fegyverek hegyire ágyú golyóbisokra rótták az igasságot,¹⁵ vedd le onnan, 's vedd ki általa fegyvereket kezekből, hogy ne ontsanak vért. Héj Barátim ha tudnátok hogy milyen nyavalyás igassága van egy embernek e' föld golyóbisán, ki sem fegyverrel, sem pénzel nem bir! Ha egy nemzetnek nintsen egyebe, tsak igassága, nevesse el magát szánako-zásból idétlen sorsán, 's hajoljon meg a' hatalomnak, mely neki jármát nyakába teszi. Mitsoda ostoba karhozat volna meg is gondolni, hogy egy nyavalyás ember e' világba tökéletes nyugodalomra juthat.

ROLLAI.

Igy hát a' te tudományod szerint természetből az embert jobbnak tenni hijjába igyekeznénk.

KODOR.

El tserélhetitek edgyik bűnét a' másikkal, edgyik szokása helyett tsi-nálhattok mást; de azért mindenkor lesznek a' világba akasztó fák, és nagy fizetésü hivatalok, edgyik büntet, másik jutalmaz, hanem mond meg nékem a' felől, ha bizonyossan gonosztévő volt é minden fel akadt ember, és nem érdemlett é senki akasztó-fát azok közzül, kiket Hazák¹⁶ Fejedelmek fizettek, és jutalmaztak? Mit akartok kérlek [94v] benne-tek, hogy mindent sinor mértékre s igasságra kívántok húzni e' világ-ba.

¹⁵ fegyverek... igasságot [idegen kézzel ceruzával aláhúzva]

¹⁶ [Javítás előtt:] Hazánk

DONDI.

Tehát így nekünk Isteni dolgok kívántatnak meg, hogy valamit segítsünk.

KODOR.

Barátom, tudd meg hogy a' természet Isteni dolog.

DONDI.

De fellyebb kell nála menni, mert ő nem elég hogy bennünket boldogokká tégyen.

KODOR.

Már én nem bánom, menj akar-merre, de azt tudom, hogy innen ki nem mégy.

ROLLAI.

De mond meg hát leg alább, hogy meddig mehet az ember tsupa természetből, és mennyire zabolázhatja a' magába való rosszat; mert azt tsak nem tagadhatod, hogy egy hegyi tolvaj, ki rabol, öl, pusztít, rosszabb egy Papnál, ki Isteni kegyelmet, felebaráti szeretetet, s békeséget hirdet e' földön.

KODOR.

Az emberi törvény tsak ott zaboláz, a' hol önnön értelme, 's meg tett rendi szerént bünt talál; de kérdésbe jön itt, hogy meg-tudhat é mindent, vagy meg büntethető kit kit azok közzül is kik magokat az ő védelmének lenni mondják. Egy gyermek ki anyjának méhébe nyúgoszik még, meg büntethető édes anyját, mikor az néki attyárol maradt örökségét szeretőjére vesztegeti? Így vedd fel a' dolgot, mert a' pappirosra megirt törvényeknek igassága tsak azon Biráknak lelkek esméretibe él 's lehell, kik

annak ki szolgáltatására rendeltettek. Azt mondja egy anya: Én szülöm gyermekemet, a Biró hasonlóúl szállhat; én szülöm a' törvénynek itéletit! Mitsoda törvény büntesse hát a' Birákat ha az ellen bünt tesznek. A Londoni Parlamentum, vagy Felső Tanács egy [95r] Királynának hóhér által fejét vétette, és mitsoda törvény büntethette őket ezért a gyilkos ostobaságért? Egy szóval, mivel bünteted a' leg-felsőbb tanácsokat, és Fejeket e' vilagon, ha tsak természetből kívánsz minden igasságot ki húzni.

Hetedik Jelenés

KODOR.

Ehol erkezik Sondi, éppen jókor jösszsz.

SONDI.

Mitsoda okra való nézve.

KODOR.

Meg ne haragudj hamar én Filozofus vagyok és meg-tanúlván már hogy tsupa természetből az embereket úgy mint köz javok 's örökös boldogságok kívánja, vezérelni nem lehet, hallani akarom az Istennek magától ki adott akarattját. Te a' Vallásnak elő nyelve vagy, a' hit, Vallás pedig tsudák által ki jelentetett Isteni törvények. Szólj tehát barátom ott, hol a' természet javunkra szollani meg szűnik, és mond-meg, ha leheté hitttel embereket ott igassághoz kötni, hol azokat a természet ahoz többbe nem kötheti.

SONDI.

A' természet maga Isteni törvény nélkül semmi ellene el követett gonoszszágot meg-nem büntethet, következképpen az embereket igazság szerént nem is zabolázhattja. A' tsupa érzésnek, vagy természetnek senkibe egyéb törvénye nintsen, hanem tsak az, hogy kiki ott hol jót érez,

nyerni igyekezzen, és így tsupán természet szerént, minden embernek szabadsága van azokat a [95v] dolgokat e' világba akarmelly módon is meg nyerni, mellyek neki hasznot, vagy gyönyörűséget szülhetnek, természet szerént egy szűkséget, éhséget, szomjúságot szenvedő embernek el lehet a' mások vagyonát venni, ő természeti kívánságaitól rablásra ösztönöztetik, a természet pedig tsupán maga törvényeiből őtet ha rabol, öl, nem terheli; mert ne ölje meg a' hazák törvényei a' gyilkost majd tapasztaljuk, hogy a' gyilkosok természet által meg nem ölettetnek.

KODOR.

Ebből még meg-nem mutathatod, hogy a' gyilkosság, rablás, és erőszak természet törvénye ellen való dolgok nem volnának, mert valamenyi törvényt ezen bűnök ellen tettek a' Nemzetek, azokat természet igazságából mind tehettek.

SONDI.

Ha meg nem bizonyithatom is azt, hogy azon tselekedetek természet ellen bűnök ne volnának; de meg-mutathatom azt, hogy tsupa természet által sem zaboláztathatnak, sem büntetethetnek elégségessen; mert a' természet törvényére való nézve tsak tsupa emberek tesznek igasságot, meg-mondottam pedig már fellyebb, hogy természet szerént Isteni törvény nélkül minden ember keresheti erőszakkal is azon dolgoknak megszerzését, mellyek néki vélekedése 's kívánsága szerént hasznot, vagy gyönyörűséget okozhatnak. Erre felelet, hogy az emberek természetből az erőszak, gyilkosság ellen törvényt tettek, 's tehettek is. Jól van, hanem menjünk el itt az edgyes Polgárokról, és ítéljünk egész nemzetekről. Mond-meg nekem, hogy tsupa természet egy győzedel[96r]mes Nemzetet meg-tartóztathaté szomszédjainak fel dúlásoktól.

KODOR.

Ne gondold, hogy Nagy Sándor Czirus, és a' Rómaiak e' világnak vérit ontvan, természet törvénye ellen is nem vétkeztek volna.

SONDI.

Ugy! De ládd, hogy a' természet őket sem zabolázhatta, sem büntethette, kell hát valami törvénynek a' természet felett lenni, melly által tökéletes igasság, és törvény lehessen, külömben a' törvény tévőknek, törvényből ítélőknek, és győzedelmeknek gonoszságaitat természetből soha meg-nem büntetheted, sem nem zabolázhatod; a' mit az ember maga tsinál, ő annak mindenkor Ura marad, ha már e' világba Isteni törvényt nem hinnénk, (vagy) tsak emberi törvények alatt kelle-ne élnünk mellyeket az emberek idő, alkalmatosság szerént roszsza, jó-ra forgatnának. Emberi törvények szerént láttál már sok ártatlan vért ki omlani, sok igazat szenvedni, büntettetni; de Isteni törvény szerént soha ártatlan nem kárhoztattathatik. Szükség van tehát arra az örökké igaz és Szent Keresztyén Hitre, mellynek Isteni törvényei Királyt, Bírót, köldúst az igassághoz kötöznek, 's egyenlőül büntetnek. Ha ez a' Hit örökké-való kárhozattal, és jutalommal a' hatalmasoknak Lelkek-esméretit meg-nem lánczolná, mi tartóztathatna kitsinyeket, nagyokat a' gonoszságtól, vagy erőszaktól? Vallyon nem volna é [96v] elégséges az ember azon köteleket magáról le-szaggatni, mellyeket tsak magától venne magára.

DONDI.

Ebbe vagyon a' Hitnek győzödelme, mellyel a' természetet fellyül haladja, és ugyan abból igaznak, szükségesnek is lenni meg-esmértetik.

SONDI.

Menj tovább még Barátom a' hitnek győzödelmébe, és tedd hozzá örök életedet melly mindenek felett való ditsősséges vigasztalás e' földön, és örökké való haszon az egekbe. A' kinek ehez reménysége nem lehet,

minek él a' földön; mert itt leg nagyobb gyönyörúségeibe is leg nagyobb kinokat találhat, és semmibe tellyes öröme nem lehet, mivel minden háborúság, vérengzés, fájdalom, és nyughatatlanság valamit körülte láthat, mimódon lehessen tehát természet szerént is az Istenről olly kegyetlenséget fel-tenni, hogy ő neki tettett volna minket tsak tsupa fájdalomra tévelygésre, és kinokra teremteni.

KODOR.

Ah Barátom! Szivemnek keserves könyvei, mellyeket ezen szempillantásokba szemeimre gyűlni láthatsz, bizonyittsák előtted, melly igen érzem magamba, hogy az embereknek tsupa természet szerént való sorsa e' világon tsak fájdalom, vakság és nevettség! Boldogok azok, kik a' jóltévő Istennek irgalmából magoknak igaz mennyei hitet vehettek, mellynek világosságánál az Isteni akaratnak törvényei szerént élvén hoszszas világi keservek, 's számtalan fájdalmaiknak örökös jutalmát Teremtőjük tsendes, és ditsósséges egeibe reménylhetik. Mitsoda gyötrellem van ollyan e' földön, mellyet ezen édes [97r] és ditsó reménység egy bújdosó halandónak nyögő szivébe gyönyörúséggé ne változtathatná! és azok között, kik idvességeket hiszik, kitsoda tehet e' siralmas mélységből minden vizasztalástól meg fosztatott fohászzkodásokat az egekre. De az, kinek Lelki esmérési illyen mennyei Hitet nem esmérhet, ha körül nézi magát e' világnak setét lármái között ollyan, mint egy kietlenségen magánossan el hagyattatott ember, ki forró melegségnek fojtogató hidegnek vagyon ki tétetve; szomorú térséget lát minden-felé, 's keserves állapottyába életének reménységétől is meg-fosztatván az emberi szivnek öröméről, meddő kietlenségeken tsak szerentsére tévelyeg, és semmibe tovább vizasztalást nem találhatván, minden szempillantásba halálát várja.

SONDI.

Nagy vizasztalásom lett benned, ne szünj-meg életednek kútfejét keresni, 's tapasztalni fogod, hogy az erőtelen romlott természet felett irgalmas kegyelmes és Jó Isten Uralkodik, ki ott emberi Nemzetünknek

igasságából örökös törvényeket adott, hol a' természet sem igazithat, sem büntethet, sem oktathat, 's sem zabolázhat.

KODOR.

Igaz tehát, hogy az Isten emberi Nemzetünknek különösen kijelentett akaratjával kegyelmes, igaz törvényeket jóságot, és örökké való jutalmat, vagy büntetést mutat. Meg vagyon tehát határozva, hogy a' melly ember egyszer születik, az az Isteni természetbe, vagy irgalmasságnak vagy igasságnak [97v] tétessen eszközévé.

SONDI.

Hát mit is gondolhatsz egyebet ennél, hiheted é hogy ez az Isten ki örökké való tulajdonságokkal bir, és a' kinek magát e' világ alkotásába ki mutatni tettett, emberi teremtéseit ugyan azon felső tulajdonságainak eszközeivé tenni nem kívánná? Ha az Isteni irgalom, és igasság emberekbe munkálkodni meg-szűnik, barmokba, füvekbe, fákba, fojó vizekbe azokon kívül hogy esmértessek-meg? Ha a' jóltévő Isten akaratjának értését tőlünk el kívánta rejteni, miért nem teremtette az embereket is értelem nélkül való oktalan állatokká; minek adott értelmet, ha nem akarja, hogy akarattját értsük, minek öntötte szívünkbe a' bűnöknek jóságos tselekedetektől lett külömböztetéseket, ha-nem akarja, hogy néki jóságos tselekedetek által tessünk: végre, minek volna Isten, ha örökké való ditsóssege ki-nem nyilatkozhatna, és ki mondana arról allelujákat, ha Angyalok, emberek nem volnának teremtvé? De továbbá, kitsoda még az, ki e' földnek Urától igasságát, vagy irgalmasságát el kívánná venni, úgy hogy ezen örök tulajdonságoknak valóságos lételén ő benne kételkedne; ha az Isten már egyszerre igaz, és irgalmas is lehet, hogy haljon meg benne akár igassága, akár irgalmassága, úgy, hogy az ember sem edgyiknek, sem másiknak eszközévé ne tétetessen; Ah Barátom, látod, hogy meg akarják azok az Isteni tulajdonságokat ölni, kik sem meg jelent Isteni [98r] akaratot, sem jutalmat, sem büntetést tselekedeteik eránt hinni nem akarnak. Az Istent önnön természetitől láttatnak meg-fosztani, azt kívánván ő tőlle, hogy se ne lászson, se ne halljon, se ne ítéljen, se ne büntessen, se ne jutalmazzon. Ez annyit teszen, mint

kivánni, hogy mindenhatóságát irgalmát igazságát egyszerre vetkezze le. Nintszen e' világon se Keresztyének, sem Pogányok között olyan nemzet, melly a' jóságot a' rosszsznak, 's az igazságot a' hamisságnak elibe ne tette volna; Nézd miként bizonyítja ez által egész földünknek ke-reksége, hogy az Isten jó is, igaz is. Ha jó és igaz, mimodon nézhessen igazságot, hamisságot egyenlőül? Ha pedig ezeket egy rangba nem té-szi, hogy tegyen köztök külömbséget, ha úgy nem, hogy az igazságot, jóságot védelmezze jutalmazza, magához húzza; az igazságtalanságot, gonoszságot pedig üldözze, büntesse, 's magától el vesse. Tanúld itt az igaz Keresztyén hitnek fundamentomát esmérni, annak Istenét tsudal-ni, 's magadat vigasztalni. Van örökké-való igazság, melly tselekedetein-
ket meg-tsalattatás nélkül itéli, bünteti! Van véghetetlen jóság, és irga-lom is, melly ditső karjait egeinek magasságáról ki terjesztve alá nyújtja, hogy az igazaknak könyvhullatásokat, kik e' siralmas mélységbe kiáltoz-nak, meg-szaggatott, 's verejtékezett ortzójokról le törölhesse! Oh Isteni irgalom, Oh örökké-való jóság, mitsoda az ember Te nállad, és a' Te se-gedelmed nélkül? Nyomorúság, fájdalom, tévelygés, és szüntelen-való szenvedések alá vettetett halandó, mond meg mi vagy, ha Istenednek sem jóságát keresni, sem igazságát rettegni nem akarod? [98v] Kitsoda nem tsudállya a Nagy Istennek irgalmasságát, és örökös frigyét, ma-gas égének ditső karjai között e' földre alá szállani? Némúlj meg ter-mészet, nézd az Isten szerelmének, és irgalmasságának kebelét meg-nyilni, nézd a' kárhozatnak kinos rabságába kiáltozó emberi Nemzet-nek Napját fel derülni. Nézd a' poklot meg-zúdúlni, és annak pusztító angyalait reszketésre, gyalázatra verettetni! Mitsoda változás mennyen, és földön, mellyek között az égnek ditsőssége az embernek idvessége, 's a' pokolnak győzödelme keresztfán függ. Mitsoda öröme ez a' ma-ga veszedelmébe fetrengő Emberi Nemzetnek! Ehol van az Istennek meg-testesült szerelme, hogy rajtunk kegyetlenkedő ellenségeinket rol-lunk el-vertén, sohajtásainkat karjaira szedhesse keserves könyveinket szemeinkből ki törölhesse, 's örömmünknek édes fájdalommal elegyedett zokogásait szívére botsáthassa. Távozzatok el ti kegyetlenek, kik Isteni jelenést hinni nem akarván, az egeknek ditsősségét homályosittani, 's az igazaknak artatlanoknak örömet, boldogságát el fojtani kívánjátok! Ti, kik sem büntetést, sem jutalmat nem hívén, az Istennek sem igazságot, sem irgalmasságot nem tulajdonítottok, melly kárhozat által annak lé-

tét is tapodnotok kell! Mert kitsoda tagadhatná az Isteni kegyelemnek megjelenését a' nélkül, hogy az Istenséget is egy átalján fogva ne tagadja? Kegyelmes és igaz Isten, a te ditsó tulajdonságaidnak esmérése nélkül, kitsoda különböztetheti meg az ártatlant a' gonosztól, 's [99r] az igazat a' hamistól! vagy talám te magad sem kívánsz ditsósságot, és az embereknek sints igasságra, ártatlanságra szükségek? Oh kárhozat! oh el fajúlt tudomány! melly Istent, természetet fel forgat, és semmivé térszen! Ha Istenünk igasságába, és természetibe jutalom, büntetés nem lakozik, hol vagyon a' mi ártatlanságunk, 's az ő maga ditsóssége is hová lett? — — — — De szivednek meg illetődését látom Barátom, könyveket húllatsz —, mit tsinálsz.

KODOR.

Barátom, berined meg illetődvén az Istent tsudálom, 's emberi nemünket siratom, ki a' tölled magyarázott Isteni igasság, és irgalmasság szerént is magát boldog 's boldogtalan sorsra látja oszolni, kell hát Menny Országnak, pokolnak lenni, olly szükségessen, mint hogy irgalmas, és igaz Isten vagyon! Isten hozzad.

HUNYADI

[102r] HUNYADI.

I. ÉNEK.

Summa.

Hunyadi ifjan kezd uralkodni, Hazáját pusztulásba talállyá; a' Romai és Török Császárok ellen hadat indit; az Országába lappongó tolvajokra is reá üt.

A'ma¹ nagy Hunyadi Mátyásról éneklek
Kit ditsőségének karjai közt lelek,
A' ki Thronusáról tudott törvényt szabni
S' Hazaján mint Atya (s') király uralkodni.
5 Szerentsétlenségét (nagy szivvel) sok kárral² viselte
Hol még is veszélyét nagy szive nem félte.
Szenyvedések által tanúlt jól érezni
Tudot³ parantsolni, verni, védelmezni.
Számkivettetése vitte Királyságra,
10 Mely meg tanította az uralkodásra.

Menyei igazság vezérely elmémbe
Hogy ne tsalatkozom rajzoló versembe.
Igazgasd pennámon a' gondolat tűzét
Arasztván alatta Párnássusnak vizét.
15 Gerjedezz szivemen, ird rá törvényedet
Hintsd széllyel munkámon erődöt, fényedet.
Mutassa tsillagod itt a' Királyoknak
Mely tengeren kellyen zúgni Thronusoknak.
Magyarázd magadat emberi nemünknek

¹ A'ma [„ma” a szóközbe beszúrva]

² [Törlés és a sor fölött beszúrás Bessenyei kezével]

³ [Javítás előtt:] Tudván

- 20 Érzékenységeit vezérelj szivünknek.
Lássák a' fővényen mászkáló halandok
Hogy porba fetrengnek s' mindnyájan mulandok.
[102v] Mond meg hogy miképen dúltak sok Nemzetek
Ki ontván véreket vitézi szerzetek,
25 S' Mátyásba is mi vólt nagy Katonasága
Kinek oly híres lett győző Magyarasága.

- A' miként tudhattuk ezernégyszázba még
Magyar Ország felett mindég dörgött az ég,
Ellenségi dúlták körülte széleit
- 30 A' pártütés tépte belől töb' részeit.
Hunyadi Lászlónak méltatlan halála,
Mellyet az ördögi irigység tsinála,
Két részre szagatott sok nemes rendeket
Bosszú állásra ugy híván az Egeket.
- 35 László Király, kit e' történet magyaráz,
Székin tsak ugy függött, mint egy fel ütött vaz,
Halála romlásba vetette Hazáját
Melynek nem volt elég kormányozni dolgát.
A' fő rendek között fel gyulatt hasonlász
- 40 Külső ellenségek és belső prédálás,
Dúltak fellyeb' aláb' a' pusztá Hazában
Hol nem nyugodhatott senki Hajlékában.
Az el fáradt Nemzet erejét vesztette
Fölgyének gyümölsét siránkozva szette.
- 45 Az ország magában tsömörrel keverge
Szagatta belőlrl fel gerjesztett mérge.
Sokat hánykolodott hogy gyötrő átkait
Magából ki hányja mint kinos fajait.
De rúv nyavajája benne gyökerezvén
- 50 Evesedni kellett a' sebjének szivén.
A' Királyi Páltza sok nagy Urnak fejét
Szédité, kik gyengén részegítő tejét
Seprejevel szívták dajkájok testének,
Mérges részeivé lón paraszt vérenek;

- 55 Ezek szenyvedtették romlott Hazájokat
Gylázatra vervén örökre magokat.
[103r] E' roszt sok ellenség hasznának ismervén
Örvendett az ország részek⁴ történetén:
Tűz, fegyver, dög halál rablották a Hazát
60 Mellyek borítottak sok szomorú pusztát.⁵
Illy bus térségünken Magyar vérünk omlott.
Hol az atya fia⁶ vériben fuldoklott.
Testvér testvérjével, barát baráttyával
Küzdöttek a' földön halálok kinnyával.
65 A' sárgúlt testekből ki fojt vér tengerek
Mellyekből indultak sok szomorú erek
Pusztáknak indulván mint kigyó tsapások
Széllyel tsergedezve úgy ment tsavargások.
A' ki lotsolt vér így fedezte határink
70 Melynek piros színét keserves árváink
Könyvhúllatásikkal szőkésre festettek
Sirván jegyeseket kik benne heverték.
Fél ország feküdt dög barmai között,
Mellyeket hült teste vérével öntözött.
75 Illyen haborúba veti fel Hunyadi
Egy hab a' Thronusra, ki nem remélt annyit
Tizen hét esztendőt számlált tsak éltevel
Nyavajásságot is szenyvedett testével,
Alig tapasztalta érdemének bérét
80 Nyögéssel érzette Koronája terhét,
Sokan rémitették hadakozásátúl
Rettegjen úgy szolván uralkodásátúl;
De ő alá nyomván fájdalomt szívébe
Mint Király és vitéz úgy látszott mivébe.
85 Friderikus Császár lész egy ellensége,
Kinek úgy el bádgyatt végre vitézsége;

⁴ [Olvasd: részeg]

⁵ [Előbb:] Mellyekben borúltak sok szomorú puszták. [Bessenyei kezével javítva]

⁶ atyafia

- A Török lármázta fel magát más részről
 Mellyel Hunyadinak keserves gondot szül.
 Országába szélllyel Tsehek is lappangtak
 90 Kik ott hatalommal szélllyel kboroltak.
 Az ifjú így mihelyt Thronusra érkezett
 Mindjárt ennyi szörnyű veszély közt evezett
 Gyengeségeitül rettegett magába
 De nem lankadhatott még is el dolgába.
 95 [103v] Három Seregekre szagattya kis népét
 Maga bátoritván vezérinek szívét,
 Bétsnek határirra Nagy Simont választya
 Es Szilágyi Mihályt Törökre indittya,
 Rozgonyi Sebestyén ment a Csehek ellen
 100 A' kik Hazájába prédáltak kegyetlen.
 A' Király dolgát így tsak alig végezte
 <S'> Egy⁷ részirül sebét azonnal érezte;
 A' Romai Császár nagy hamar seregét
 Prédálni ereszti várván nyereségét,
 105 Magyar Ország felső részein be dülnek
 Német Katonái hol rémülést szülnek;
 Kövér prédájokon szélllyel harátsolnak,
 Magyaroknak⁸ tűzzel, vérrel tolmátsolnak;
 Hunyadi e' veszélyt tsak hamar meg értvén
 110 Meg indittya hadát dolgával sietvén,
 Annak fején a' Nagy Simont elő vészi
 A' kihez beszédet nagy szivvel így tészí:
 „Meny el vitéz, úgymond, vezesd seregedet
 Fel gerjesztvén benned hiv Magyar véredet
 115 Győzedelmeimnek ditsősegeiért
 Ne ontass ha lehet hijába Magyar vért;
 Igyekezz mint Vezér másokat előzni,
 Tud még jó fő alatt a Magyar Kard győzni.
 Ha pedig ez úttal hartzunkat el vesztyük

⁷ [Javítás előtt:] egy

⁸ [Javítás előtt:] Magyarinknak

- 120 Meg verettetésünk nem szégyenelhettyük;
Azt mondja világunk hogy az erős Császár
Oly ifjúval küszdik, a' kit bántani kár,
De ha én győzhetek, főb' lesz ditsőségem
Mivel oly hatalmas tettem nyereségem.”
- 125 [104r] Nagy Simon eképen Királya szavait
Meg értvén el indul hogy tégye dolgait;
Vas Vármegyébe ér a' viadal helyre
Nem nyomja reményét bús szivébe mélyre;
Kétszer töb' vólt, majd nem, mint ő, az ellenség
130 S' így tsak tsudával is lehetett nyereség.
Nem akart hirtelen ütközetet tenni
Látta mely félelmes viadalra menni;
De meg térti még is nagyon szégyenlette,
Hire kissebségét vitéz szive félte;
- 135 Mint a' dülő vad mely predáját szemléli
Menne, de a pásztor vigyázását féli
Ugy forgott Nagy Simon vitézi hevével
Sokképen küszködven kétséges szivével;
De végre magát tsak ütközetre szánván,
140 Meg mozdúl tűzétől hartz[r]a ragadtatván;
Jó reménységével erőltette magát,
Mely okból tsatához készítette dolgát;
Magyar vitézinek próbált erejebbe
Kik kemény férjfiak valának testekbe
- 145 Lappangott e' vezér körül egy kis remény
Bánkodván hogy sorsa reá ilyen kemény;
Ez alatt haladván ellenségét éri
S' a' kemény vivásra Katonáit kéri.
Rettegéssel dobban már mindennek szive
150 Közelített a' hartz veszedelmes mive;
Sárgállott a' halál sok tekintetekkel
Gyötrelmes kétsége forgott bús szemekkel.
A' dongo golyobis azomba repített,
Melyett a' véres hartz ördöge készített.
- 155 Borongani kezdnek sok túzes fellegek

Szikrázván közöttök a' Levegő Egek;
 Melegséget okoz kinek kinek a' tűz
 A' halál jár széllyel, öl s' minden felé űz,
 Lármával telnek meg a dúló seregek
 160 Tsapkodnak egymáshoz faldokó fegyverek
 [104v] Tsattogás, kavargás, kiáltás, dübörgés,
 Kékes füst fellegek és a' puska dörgés
 Keverték egymásba e' két ellenséget
 Gerjesztvén sziveken a' pusztító mérget;
 165 Zuhanások esnek dülnek a' vitézek
 Kik vérekbe fulván el szalasztyák lelkek,
 Ugy mérik e' világ kék egés térségét
 Le vetvén az élet keserves inségét.
 Midőn e' seregek eként hartzolnának
 170 S' ütközetek helyén széllyel jajgatnának,
 Ujlaki s' Gróf Sigmond Nagy Simonnak népét
 Nyomják viselvén itt a' Császár fegyverét.
 Pártot ütöttek vólt ezek hadaikkal,
 S' jóllehet Magyarok, vittak Hazájokkal;
 175 Ezek győzték inkább' a Király seregét
 Fegyverekkel ontván Nemzeteknek véréit.
 Nagy Simon vitézi el hulván, tikkadnak
 Vezérek szavára lassanként hátrálnak;
 Győznek a' Németek mardosnak hátúlról,
 180 Tsapnak hozzájok is sok futók óldalról;
 Így verik kergetvén, itt a' Magyarokat
 Kik haszontalanúl fáraszták magokat.
 Gróf Sigmond, Ujlaki azomban meg térnek,
 Nem nézhették még is ily vesztét véreknek;
 185 Vissza mennek önként e' győzedelemmel,
 Mely miatt titokba vannak gyötrellemmel.
 Így romlott itt hazánk ezen pártolással,
 Fegyverrel hartzolván sok részeg fajzással;
 Nagy Simon magába véres seregével,
 190 Búsúl s' fohászkodik keserűségével;
 Mint a' véknyaiba sebesült fene vad

Mely gyakran rászködik s' tsak lépéssel halad,
 Ballagván akként fújt magaba Nagy Simon
 Ki mint bálvány úgy ült szó nélkül a' lovon.
 195 [105r] Kivül köntösére sok német vér száradt,
 Melynek ontásával tsak hijába fáradt.
 Tsendesen lovaglott serege utánna
 Hol tsak egy köhentést senki nem hallana.
 A' testeken repett vér tajtékos sebek
 200 Mellyeket sok nemes Katonák viselnek
 Nem okoztak olyan keserves gyötrelmet
 Mint ez, hogy győzhetett ellenek a' német.
 Hunyadi előre kapott innen roszt hirt
 De szívével mint egy Fejedelem úgy birt;
 205 Közel sem érkezik elibe Nagy Simon,
 Hozzá fordul és mond: ne búsúly káromon;
 Egy nagy szívnél az ily eset soha nem kár,
 A' zivatar után ki ki jó időt vár;
 Nem bánom hogy első hartzomat vesztettem
 210 Mert győzedelmemhez még több reményt vettem.
 Látom Koronámhoz mennyi sok veszély gyűl
 De fejemről hid' meg azokkal le nem dűl.
 Szerentsés egy vezér ki hamar szenyvedhet
 S' történeteitűl nagy sebeket vehet;
 215 Szívét fájdalomi közt ismérni tanúllyá,
 Tsupa dühösségbűl Hazáját nem dűllyá.
 A' gonoszt mint szelid Biró büntetheti,
 És a' gyengeséget mind által nézheti.
 Ne véld hogy ellened belől fel gerjedjek
 220 Vagy veretésedbűl újra ne éledjek,
 Meg fordul az idő hamar változással
 Majd itt majd amott van komor borúlással.
 Tudjuk millyen tsalárd Mársnak nagy mezeje
 Hol annyit fáradt már a' világ ereje.
 225 A' kinek elsőbe nagyon hizelkedett
 Térjén a' végtére majd halálra vérzett.
 Beszédét Hunyadi mikor így végezte,

- Népét minden vitéz újjúlni érzette;
 Győzedelem tetszett bátor személyéből
 230 [105v] Úgy tetszett Márs beszél ki nemes szivéből.
 Ezentúl magába titkon gondolkodik,
 S' a' pártütéseken felettéb' bánkodik;
 Követeket választ az el pártoltakhoz,
 A' kiknek beszélvén nyelvével nem haboz.
 235 Vitézek mennyetek mond a' követeknek
 Adjátok tudtára a' párt ütötteknek,
 Hogy miokbúl hordják a' Császár fegyverét,
 Miért vesztegetik Nemzeteknek verét?
 Miként szaggathatták, mint rabló tigrisek
 240 Hazájok kebelét, honnan lett kezdetek?
 A' pártütés mindig utolsó gyalázat,
 Ki hú annyát veri részeg egy oly fajzat.
 Halhatatlan hirre átkozzák neveket
 Alatsonnyá tévén örökre élteket.
 245 Az utánuk jövő világ dolgainkat
 Enekelni fogja irván hartzainkat.
 A' holott ők mindig átkoztatni fognak
 Fattyaivá lévén édes Hazájoknak.
 Kár vólt annak köztünk származni étlettel
 250 A' ki gyalázattal vész, és ditsőséggel
 Nem adhattya nevét által nemzetének,
 Ontván nemes vérit igaz hivségének.
 Mennyetek vitézek a' párt ütöttekhez
 S' térjetez ily szókkal el fajúlt szivekhez.
 255 Meg isméri a' vért melybe melegedtek
 Talám, s' által láttyák miként részegedtek.
 A' követek ekként parantsolást vévén
 Indúlnak dolgokkal felettéb' sietvén.
 Gróf Sigmond s' Ujlakit⁹ hamar fel talállyák
 260 Kiknek¹⁰ Királyoknak beszédét el mondják.

⁹ Ujlakit

¹⁰ [Javítás előtt:] Kiknél

Ez el pártoltaknak szivek meg reszkedett¹¹
 Gyalázattyok alatt nyelvek tévelyedett.
 Undok vétkeiket sirva keseregték
 Az Egek bosszullyát rettegéssel félték
 265 [106r] Tselekedeteket fájdalomik közt bánták
 Gyötrelmeik belől bús sziveket rágták.
 E' szerint rossz tettek rájuk bánatot hoz,
 Kik végre könyvezve tértek hazájokhoz.
 A' Király azomba ily szerentsét érvén
 270 Új seregeket gyűjt, hatalmát készítvén.
 Parantsolattyai alig terjednek el
 Elő ál Nagy Simon a' meg újult néppel,
 Rendbe szedte magát újult seregével,
 Készülvén a hartznak bús reménységével.
 275 A' Német is addig kászolódoth othon,
 Győzött s' gondolkodott Hunyadi Mátyáson,
 Magát erősítve Magyar országra tér
 Örül, azt remélvén hogy már majd mindig vér.
 Szemlélték a' Királyt sok készüléttel
 280 Várván Nagy Simont is Magyar seregivel.
 Gazdag prédájokkal hizlalták magokat
 Melengetvén szélyel tűzőknél hasokat.
 Ez alatt csak hamar fel készül Nagy Simon
 Sietséggel ballag s' porzik a' szép úton,
 285 Meg verettetését forgattya eszébe,
 Meg hattya hazája romlása szivébe.
 Beszél vitézihez, kit kit nagyon biztat
 Noha győzelméről bizonyast nem tudhat.
 Hozzá állott önként már ekkor Gróf Sigmond
 290 Ki új baratyának jó tanátsokat mond.
 Igen kesergette el követett vétkét
 Szörnyű alatsonnak magyarásván tettét.
 Hamar el akarta törólni hibáját
 Könyvezte is szive könyvező Hazáját.

¹¹ [Javítás előtt:] reszketett

- 295 Ezért meg busulván Nagy Simon mellé ál
Erősödik köztök az öszve vetett vál.
Egymás tanátsával lassanként ballagnak
S' egyszer körülöttök lármákat hallanak.
[106v] Meg állunk, így kiált Nagy Simon hirtelen
- 300 Hogy az ellenség ne kaphasson rendetlen.
A' Katonák kezdik feszegetni magok.
Fel rángattyák¹² kardjok vonogattyák vállok.
Halgatás lett kinek kinek seregébe
Nem eshetett zörgés senki fegyverébe.
- 305 Lopvást tsak ha történt itt ott egy ptüszentés
Ezer felől tódúlt reá titkos intés.
A' fegyveres nép így tsendesen meg állott
A' két vezér pedig addig együtt szóllott.
Titokba fojtatván egymással dolgokat
- 310 Hajnalra rendelik el véres hartzokat.
Ekkor az ellenség nyugodott tsendesesen,
Kihez a' Magyarország hozzá fért rendesen.
Setétbe tett hartzot, mely maga is rémit
Sok alvó állatot hálójába kerit.
- 315 Az ellenség itt ott tsak lézengett széllyel
Kiket oly tsalárdúl nyugtatott ez éjjel.
A' Magyarok közel szaladnak melléjek
Sütögetni kezdik fegyverek beléjek.
Mint a' setét felleg, mely bértzekre zuhan
- 320 S' dörgés villámás közt térjekre le rohan,
Gróf Sigmond épen úgy dült az ellenségre,
Tűzes fellegeket botsátván az égre.
A' pattogó fegyver lángjával villámlott
S' öldöklő bogara mindenfelé szállott.
- 325 Indulnak kontzolni a' harapo kardok.
Ah! kinos ütközvet formád millyen undok.
Ti szerentsétlenek fojtsátok mérgetek
Ne fojjon fegyverrel egymásra véretek.

¹² rángattyók

330 Hogy kel Hazátoknak ily veszély közt élni,
 Miért nem tudjátok az embert kimélni.
 Hijába, Magyar győz, s' szűnhetetlenül vér
 Segítséget már most Egeinktől sem kér,
 [107r] A' meg veret[tet]ett rész vesztébe bódult.
 Nagyobb romlására maga ellen is dúlt.

335 Halálos nyögések, dühös kiáltások,
 Sok biztató szavak kinos fuldoklások
 Halattak a' földre omlott testek körül
 Hova barom vitéz egybe keverve dül.
 Alutt vérrel fagyott sok hólt test egymásra

340 Ott várván még ma is a' fel támadásra.
 A dühösség ekként ölvén fegyverével
 Jól lakik végtére az ember vérevel
 Heves szomjúságát el óltya magába
 S' igazittya tettét meg szűnvén hartzába

345 Vissza hívja azon szelid emberséget
 Melyet öldökölvén magából ki vesztett.
 A' reggel azomba fenyes ujjaival
 Vonást tészzen egén s' derül sugárival
 Napja érkezését e' Nagy természetnek

350 Jelentvén ujúlást hirdet az egeknek.
 Fel jön a' fényes nap égő világával
 S' lattya sok halandó hogy veszett hartzával.
 Az álmából serkent oktató természet
 Meg áll és úgy nézi egy ütközet mit tett.

355 A repett sebeknek színére borzadott
 Irtózáván a helytől melyen Márs izzadott.
 Nézte emberébe meg esett romlását
 Átkozván Hunyadi iszonyu dulását.
 Így el keseredvén magába végtére

360 Fel néz Istenének el busult egére
 Sohajt, s' magyarázván magába törvényét
 Meg indul feddeni nagy emberi Nemét.
 „Nagy Isten mit tésznek lásd mond a' halandók,
 Kik ugy is éltekbe mindnyajan mulandok.

- 365 Egy királynak már nem lehet parantsolnom
 Ki ha gőzedelmes hozzá kell hajolnom.
 En lettem itt¹³ alatt e' földnek birája
 Hatalmad a' világ tsak bennem tsudálja
 Hatalmam az egek tronusa után van
- 370 Mindjárt, s' mitsoda por fitymálhatna abba.
 Törvényemmel áll fen e' ropant teremtsé,
 Hol általam esik meg minden lehellés.
 Mindennemű állat enged törvényemnek
 Tsak ember tész romlást hatalmas rendemnek.
- 375 [107v] Ezek egymás ellen szagattyák testeket
 Őlnek pusztitanak prédalván véreket.
 A' fene vadaktól futó szélveszektől
 Egyéb véghetetlen sok veszedelmektől
 Meg őrzötték magok de önnön fegyverek
- 380 Mindenkor szabadon pusztithattya létek.
 Sok Nemzetek egymás javára rohannak
 Őlnek vágnak nyúznak s' égetéssel dulkanak.
 Azt mondják hogy nem egy természetből lettek
 Azokkal kik mi[n]t ők más (s) nyelven beszéltek.
- 385 Embernek lehet tsak embert pusztítani,
 A' kit prédájára könnyű uszítani.
 Egy egész Nemzetnek dühösködni lehet
 És ha győz a' törvény ellene mit tehet.
 Országot égetni fiait kontzolni
- 390 Kisdedeket ölni prédákat rabolni
 Mint¹⁴ hivatalt mind ugy tehetik a hadak
 Mit nem követnének el a' fene vadak.
 Bé kell borítani mond a' földet vérrel,
 S' el(le) lehet törölni egy hazát fegyverrel.
- 395 Ha egy kisded még nyög hólt anyja ölébe
 Kin el remúlt Attya esdeklík szívébe
 Öld meg kemény Vitez a' természet ellen

¹³ [Javítás előtt:] ide

¹⁴ [Javítás előtt:] Mind

Melynek pártott ütött fia vagy kegyetlen.
 Mikor ⟨p⟩ gyakran tölled hazák¹⁵ pusztítatnak
 400 Városok és faluk tűzekkel gyutatnak
 Hány férjek, ifjak,¹⁶ asszonyok,¹⁷ öregek
 Jajgatnak nézvén mint füstölnek az egek.
 Az Atya gyermekét ölbe szorította
 S' Halálát a' tűzbe alá s' fel ugy futtya
 405 Sok rendes ifjú¹⁸ szelid¹⁹ jegyesével
 Lángok közt ég, honnan kiált nyögésével.
 Barmoknak bőgése, árvák jajgatása
 Gyujtott városoknak tűzes le omlása
 Nem tsendesithetnek soha ellenséget
 410 A ki vér ontásba keres ditsősséget.
 Féljed Istenedet bódult emberi Nem
 Eñnek Nagy Nevébe kell mived feddenem.
 Ha benned fel támad egy győző Királyság
 Mulyon é miatta az örök igasság?
 415 [108r] Szégyenlje egy ember magát a' vadaktól
 Kik ily vérengzést nem tésznek magoktól.
 A tigris leg alább tigrisen formáját
 Tekinti s' nemébe nem ragja prédáját.
 De az ember magán képit el felejtvén
 420 Ől ditső fajába méltóságát vesztvén.
 Nagy Isten fenyítsd meg föld teremtésidet
 Hadd ne rontsák képek s' örök törvényidet."
 A' természet ekként végezte panaszát
 De Márs fiaitól nem kapta válaszát.
 425 Meg indul Grof Sigmond, mellette Nagy Simon
 S' prédával térnek meg haza a' szép uton.
 Győzedelmek nagyra emelte sziveket

15 hazád

16 [Olvasd: ifiak]

17 asszonyorok,

18 [Olvasd: ifjú]

19 szelid [kihagyott helyre később beírva]

- Ditsérték titokba Vitézi miveket.
A hir ekkor mint e' Világnak postája
430 Szárnyára kell tűnik, száll tsátságó szája
Hegyet völgyet tengert halad repülése
Futtya Európát lármás tsevegése
Mosolygó örömmel szalad Hunyadihoz
Ölelssel szorul Vitéz karjaihoz
435 Mindenütt változik uttyán merre szalad
Hol sirást hol kedvet hint szélyel mint halad
Halhatatlanná tész sok Viadalokat
Magyarárván vélek a' Nagy Királyokat
Most a' Magyarorságot felfelé emelte
440 Bécsnek pedig fényét setétségre tette.
Hunyadi ekképen győzedelmeskedvén
Ismértetni kezdte magát vitézkedvén.

Második Ének.

Summa.

Hunyadi a' Romai Császárral frigyét köt; osztán az Országba kborló Csehek ellen fordittya erejét, kiknek rablásátúl Hazáját meg-szabadittya. Szilágyi Mihály nála el-árultatik, ki ismét kegyelembe jó.

- A' Császár ez alatt erejébe lankad
S' a' Magyar is noha győz, de nagyon fárad,
[108v] Egy ellenségétül Hunyadi szabadúl,
Örül nagy szívébe s' Hazájához fordúl.
5 Országába széllyel Csehek lappangottak
Kik mint tolvaj latrok szüntelen rablottak.
Ezeket akarta fegyverére hánni,
A' Császárral azért kellett hamar bänni.
Melyre nézve mihelyt frigyét meg kötötte
10 Seregít azonnal más felé rendelte.
Rozgonyi Sebestyén ál elő hadával,

- A' kinek Királya törvényt ad szavával:
„Meny el vitéz, ugymond, s' Hazád védelméért
Ontassad kémélve az igaz Magyar vért.
- 15 Vid' el törvényimet minden Cseh latroknak,
Legyél fel-dúlója régi barlangjoknak,
Tisztítsad országom pusztító mérgektől,
Ne hátrály meg soha tolvaj fegyverektől.
Szabadítsuk Hazánk, szabjunk jó rendeket,
- 20 Hívjuk segittségül a' Magas Egeket;
Ne húllassák könyvek nyögő jobágyaink,
Ne birják tolvajok nemes jószágaink.
Gondold meg Rozgonyi Királyod Hivségét,
S' mint Magyar, szivedre ved' Hazád inségét.
- 25 Meny el, vezérellyen a' világ Istene
Szabadullyon benned fáradt Magyar népe.”
A' nemes Hazafi sebessült e' szókkal
S' tsak hamar meg-indul a' hartzra valókkal.
Urának szavai mardosták hivségét,
- 30 Nemzete s' Királya el fogták a' szívet.
A' Hartz kívánsága vérit fel gyújtotta,
Mely hogy emészthessen már alig várhatta.
Illyen egy jó Magyar, ki ha erén mehet
Igaz vezér, vitéz, és hiv jobágy lehet.
- 35 [109r] A' vezér azonnal Eger felé indul,
A' lator Csehekre magába mind dül fül.
Vadnát vészi körül, hol Valgatha lakott
Ki mint tolvaj vezér e' helybe mulatott.
Szinte asztalnál ült, s' prédájával hizván²⁰
- 40 Kastélyán kívül ett, tolvajiba bizván.
Az alatt Hunyadi serege érkezik
S' Valgath vigságához fegyverrel férkezik.
Vérrel keveredik a' jó asztali bor;
Sok vendégségből lett gyakran ily kinos tor.
- 45 Mint egy sebes szél, mely száraz uton indul

²⁰ [Javítás előtt:] prédájában bizván

- Szórja a' fővenyet, s' por felleggel lódúl;
 Ugy szórta Rozgonyi Vadnán a' Cseheket
 Kikre reá rohant, ontván rosz véreket.
 Az emberi Nemnek sepréji szaladnak
 50 Es Valgatólyokkal Galgotzba bé bújnak.
 Komorótzí maga itt lakott mint vezér,
 Kihez most pajtása rémuléssel bé tér.
 Őrizni akarták ketten barlangjokat,
 De meg nem álhatván, el horták magokat.
 55 Hegyeknek, erdőknek szaladnak szüntelen,
 Mint ebek öletnek s' vesznek kiméletlen.
 Tolvaj emberiket Rozgonyi százanként
 Küldte Hunyadinak, s' tsak hartzolt lassanként.
 A' parasztok látván e' győzedelmeket
 60 Fel vészik magoktól önként fegyvereket.
 Kiálnak hogy élyen a' Hazának attya
 Hunyadi, ki népét így óltalmazhattya.
 Azomban Rozgonyi mellé öt ezeren
 Állottak, kik hizni mentek a' Cseh véren.
 65 Nem kívántak semmi soldot Hunyaditúl
 Tsak úgy indultak fel hartzolni magoktól.
 A' győzedelemért gerjedezett szivek
 Mellyel sok Cseh latrot ölt vitézi mivek.
 [109v] Nemzetek sajnálván Királyok tisztelve
 70 Ontották véreket javok védelmezve.
 Magok költségével horták fegyvereket,
 Magyar tűz táplálta nemesült sziveket.
 Így a' Magyar vérét mindenütt hintette
 S' magát parasztba is külömböztethette.
 75 Ezek a' Cseheket mindenütt vadászták,
 Lakó helyeiket széllyel pusztították.
 Rozgonyi azomban dolgát itt végezvén
 Meg indul Gál-Szétsnek, s' azt hamar meg vevén
 Sáros Pataknak megy, a' hol Axamitra
 80 A' hires Theffel bujtak Kastélyokra;
 Ezek is vezéri voltak a' Cseheknek,

- Alatson fattyai lévén Nemzeteknek.
Hamar reájok üt Hunyadi serege
Villog Rozgonyinak biztató fegyvere.
- 85 A' tolvajok együt ütközetnek mennek
Ugy hiszik hartzolván hogy még majd ók vernek.
Lárma terjed széllyel, fegyverek tsattognak,
A' ki rántott kardok egymáshoz faldoknak.
De a' tolvaj mindég félelmes szívébe,
- 90 S' tsak orozva győzhet alatsony éltébe.
A' bátor Magyarok nagyon hevesedvén
Ölnek, a' lator vért patakra eresztvén.
Axiatra maga keményen hartzolva
Le esik a' porba véríbe fúldokva.
- 95 Az emberi Nemnek sonkolya így veszett
Ez helyen, kik közöt hat száz rabúl esett.
Két száz le veretvén lelkét ki okáda
S' a' föld véres porát nyílt szájakkal falta.
[110r] Többen az erdőknek s' hegyeknek szaladtak,
- 100 Kik a' parasztoznak fegyveribe bújtak.
Fel vadászták ezek a' futó latrokat,
Úzvén mindenfelől rájuk halálokat,
Továb' még két Kastély vólt teli tolvajjal,
Mellyeket Sebestyén el rontott kis bajjal.
- 105 Ezekbe Uderczki tolvaj Fejedelem
Vólt, kit el szöktete a' rabi félelem.
Rozgonyi ez úttal győzedelemmel vér,
De szúnik végtére s' Királyához meg tér.
Hunyadi ezeket látván nagyon örült;
- 110 De más felől tüze majd veszedelmet szült.
Sokakra ragadta nyughatatlansága,
Hol meg vakította néha méltosága.
El tántorodott vólt, nem birta nagy hevét,
Hirtelen halgatta el-tévedett szívét;
- 115 Engedelmeskedett nagy indulattyának,
Meg-sértvén hivségét leg job' baráttyának.

- Szilágyi Mihályra* nagy haragot véssen,
 Ki a' Török ellen szép hartzokat téssen.
 [110v] E' vitéz felette tsendes vólt éltével,
 120 Szelid bátorságot viselvén szívével.
 Igaz Haza fia s' erős férjfi vala,
 A' kit az irigység majd tsak nem fel fala.
 Közel rokona vólt Hunyadi Mátyásnak
 Kit tsak ő emelt fel egyedül Királynak.
 125 Szilágyi rabságba esik nagy hirtelen,
 S' halálát is érti tsak hamar véletlen.
 Az Ország ez esten²¹ nagyon tsudálkozott,
 Mellyet mikor értett ki ki el változott.
 A' tsendes vitézre drabantok rohantak,
 130 Kiknek engedni kel a' parantsolatnak.
 Egy Haza oszlopa ekként rabúl esik,
 Tsufos el veszését sok irigyek lesik.
 A' Szilágyi Mihály igen keseredvén,
 Nagy panaszra fakad tsak nem majd könyvezvén.
 135 Fohászzkodási közt formállya szavait,
 Eszébe forgatván végbe vitt dolgait,
 „Szerentsetlen ifjú Hunyadi mit tészel,
 Mond, ki nemzetednek utálattya lészel.
 A' tsalárdság már el ragadta szivedet,
 140 Szédit méltóságod, üldözöd hivedet.
 Öless meg, felejtsd el minden szolgálatom
 Eletem úgy is már kevésse bánhatom.
 Tsak aztat kesergem hogy ifijúságod
 Vesztembe fedezi fel alatonyságod.

* Szilágyi Mihály Hunyadinak attyafia, és őty Fejedelmi ember vólt, ki László Király halála után, nem tsak Királyt választthatott, de az is lehetett vólna; mindazonáltal a' Rákoson seregülő Nemeseket és fő méltóságba lévő nagy Rendeket hadi népével eléb' körül álván, oty kemény vokсот adott Hunyadi Mátyásra, ki akkor Pogyebradi Cseh Királynál Hazáján kívül szenyvedett, hogy élete veszttése alatt senki szava ellen okoskodni nem mert; így általa Hunyadi ditsőségére helyhezttetett, ki osztán néki még is halálát akarta.

²¹ [Értsd: eseten]

- 145 Viselt dolgaimba van már betses nevem.
 El nem törülheted soha ditsóságem.
 A' szüli öröömöm hogy nékem köszönhed
 Hatalmatodat, mellyel most éltem el vehed'.^{*}
 [111r] Szilágyi eképen sohajtozván maga
- 150 Rendesen szabadúl, s' változik fogsága.*
 Hunyadi már ekkor meg esmérte vétkét,
 S' kesergett magába szégyenelvén tettét.
 Üzen Szilágyinak, hogy hozzá siessen
 S' véle szembe lenni valahogy ne késsen.
- 155 Szilágyi Királya akarattyát értvén
 Tisza Varsán felé meg indul sietvén.
 [111v] Itt jönnek együvé Hunyadival ketten,
 Ezer forma látszott bús tekinteteken.
 A' Tisza szomorún fojván mély árkába
- 160 Halgatta Hunyadit partyán panasszába.
 Szilágyi tekinti Királyának szemét,
 Mely nagy keservével húllatta már könyvét.
 Magánosan vólt itt e' két sérjült vitéz,
 Egyik a' másikra szó nélkül még tsak néz.
- 165 Ezer gondolatok forgottak eszekbe,
 Öröm s' keserűség támadott szivekbe.
 Szilágyi már látván Hunyadi sérelmét,
 Meg indul s' ki ejti szemébül egy könyvét.

* Hunyadi Levelet irt a' Szilágyi Örzőinek, hogy raboknak fejét üssék el; de a Porkolábok ez iszonyú parantsolatától magok el rémülvén, edjik közülők személy szerint mégyen a' Királyhoz, hogy a' hihetetlen parantsolatot valóságnak találhattya é. Ez alatt a' Szilágyi Szakátsa lármát indit Világos várba, hol Ura fogva vólt, hogy a' Törökök ki ütöttek, fegyvert kiált minden, ki ki a' mezőbe szalad; a' szakáts pedig egynehányad magával az ajtón álló Drabantokat le vagdalván, Szilágyit szabadságba helyezteti, ki ismét el kezdi Hazáját a' Töröktől óltalmazni, s' Hunyadin bosszú állást nem kíván. De üzenetet küld néki, melybe magát magyarázván, „Sajnálom, ugymond Hunyadinak tsalattatását; a' szakátsomnak sokkal tartozom, ki ingyen nékem azt az életet meg adta, mellyet a' Király sok szives szolgálomnak béribé már halálra ítélt vala. Ezen történettel a' Király maga részirül örökös háládatlan nevet tsinált; a' szakáts pedig hivségével magának nem tsak nálam; de mindeneknél érdemet szerzett.” Ez üzenetet Hunyadi meg értve, levelébe felel Szilágyinak „Kinek ártatlan vádoltatását még ismérem, de hogy szakátsát nálam nagyobra tekinteni láttatik, sajnálom: a' rabságból való szabadulást már úgy is parantsoltam vala, melyet nem én, de meg tsalattatásom okozott.”

- Az ifjú Király hamaráb' sirhatott
170 De Szilágyi eddig még tartozkodhatott.
Ekkor sohajtással együvé szaladnak
S' zokogva egymásnak karjain maradnak.
Hunyadi mint gyermek el olvadt szívébe
S' úszkáltak szemei keserű könyvébe.
- 175 Szilágyinak így szól: „Érdemes barátom
Meg botsásd ellened szegzett akaratom.
Irigyid tsalták meg ifijúságomat,
Nékem is okozván gyaláztatásomat.
El-tévedt vólt szivem Szilágyi véretül
- 180 Kinek oly sok jókat vettem hiveségetül.
Országomat széllyel ellenségem dúllya
Tronusomat pedig az irigység marja.
Kirátság, Királyság! Keserves hivatal,
Ki rakva vagy minden gyötrelmes bánattal.
- 185 Mért vittél hiv vitéz e' nagy méltóságra,
Mely tüzet vét minden kitsiny kívánságra?
Magad leszesz tsak nem oka haláloednek,
Koronát ne adtál vólna Hunyadinak.
[112r] Egy gyermeket tettél a' Tronus ölébe
- 190 Mely süjjedez e' nagy világ tengerébe.
Ily sok veszély közzé miért hejhezttél?
Miért magad inkább' Királyá nem lettél?
Nem vólt oly keserves számkivettetésem
Mint hiveséged eránt lett tévejedésem.
- 195 Job'ágyim ellenem gyakran pártot ütnek;
Kik pedig mellettem vagynak rád gerjesztenek.
Ellenségim dúllyák Országomnak szélit,
Tolvajek pártütők tépik belső részit;
Ezeken ingadoz Tronusom habozva,
- 200 Melybe tsak tántorgok szélyel tétovázva.
Szilágyi ved' vissza felső méltóságom,
El nem viselhetem soha Királyságom.
Illyen panaszomat te hallod először,
Szabadits, ne légyen ily gyötrelmem többször.”

- 205 Hunyadi szavait eképen végezvén
Zokog, baráttjának karjai közt függvén.
A Szilágyi lelke érzékenységebe
El tévedt s' úgy szaladt keserves szívébe.
Innen ereszti fel édes fájdalmaít
- 210 Nehezen tehetvén habozó szavait:
„Hunyadi érdemes fajzása vérünknek,
Mond Szilágyi, tárgya lettél szerelmünknek,
Ne rettegi a' Tronus menydörgéseitül,
Ne fély nagy Hazádnak sok ellenségitül.
- 215 Kiált a' ditsőseg, karjai közzé hiv,
Eredj, s' véres uttyán, maradj Hazádnak hiv.
Bizzál Nemzetedbe, adj rám is terhedből,
Ne fogyaszd reményed vitézi szivedből.
Kédvellik az Egek ifjúságodat,
- 220 Hunyadi vagy, tudjad, s' tartsd Királyságodat.
Kölsönözd atyádnak nemes vitézségét,
Keresd nyomdokain örök ditsőségét.
Ah! Hunyadi János, ha rád emlékezem,
Meg győz a' fájdalom s' könyvembe evezem.
- 225 [112v] E' vólt Hazájának őriző Angyala
Ki alatt annyi sok ezer Török hala.
Ennek testébe te tsaták közt forgottál
S' véribé vitézi tűzzel formáltattál.
Mutasd meg hogy te is igaz Hunyadi vagy,
- 230 Hazáddal bennünket el pusztúlni ne hagyj.
Ártatlanságomat látom meg esméred
S' el követett hibád szivedből keserged.
Tanúld meg Hunyadi halandóságodat
Hordozzad Királyi nyomorúságodat.
- 235 Nagy habokon szökdös a' felső méltóság
Sokszor nyög alatta a' tévedt igazság.
Küszködj terheiddel mellyeket rád adtunk,
Erre jobbat mint te ki nem választhattunk.
Engedj meg nékem is ha zugolodhattam
- 240 S' tselekedéscdbé meg nem nyugodhattam.

- Hirtelenségedet nehezen szenvedtem,
 Ditsóséged motskát mint barátod féltem.”
 Eképen végezte Szilágyi beszédét,
 A' kinek Hunyadi bálványozta szívet.
- 245 Igy két Atyafi itt egymást meg követvén
 Szólnak magok között örök frigyét kötvén.²²
 Ezután el válnak mind ketten egymástúl
 Le nyomattattak vólt az édes bánattúl.
 Szilágyi meg fordúl a' Török hadakra,
- 250 Hunyadi más részrúl fut a' tolvajokra.
 Itt ott szélllyel vóltak még Cseh segedelmek
 Kik tsak harátsolva keresték élelmek.
 Ezek hogy Hunyadit indulni értették
 Minden vitézségek egybe felejtették.
- 255 Giskra fel ajánlya²³ a' Királynak magát,
 Ki veszélyét látván fordította dolgát.
 De eztet a' Király jóra magyarázván,
 Örült a' Cseh Giskrát nagyon jutalmazván.
 S' hogy ellenségét ily könnyen meg nyerhette
- 260 Szerette, mert népét azzal kéméllette.
 [113r] Egynehány ezerrel jutalmazza Giskrát*
 Ki ily szerentsésen fordította el kárát.
 E' Cseh Fejedelmet Hunyadi szavával
 Köszöntvén némitá nagy származásával.
- 265 „Giskra, ugymond neki, gyalázat Királynak
 Vert fijává lenni a' hartzoló hadnak;
 De még töb' gyalázat ha felső fényével
 Meg győzetik másnak jótéteményével.

* Hunyadi Giskrának²⁴ sok jószágot s' kintset adott ajándécul, véle az Ország János leányát is feleségül el-vétette, ki a' Hazának eleje vólt, igy Giskra meg szégyenülvén tanulta a Magyar Királyi származását esmérni.

²² követvén.

²³ [Javítás előtt:] ajánlván

²⁴ Griskának

- Ne véld hogy te köztünk idegen véredet
 270 Mutatván előnkbe téd születésedet.
 Hunyadi Jánosnak magyar a' fajzása,
 Nintsen Tronusomnak fősvény származása.
 Ditsőségért vagyon népem koronámmal
 Nehéz szembe szálni emelt hatalmammal.
 275 Ajánlott hiveséged tudjad meg fizetem,
 Mert hogy ezért adós légyek nem nézhetem.
 Egy király mindenkor nagyságát tekinti
 Népét kegyelemmel s' hatalommal inti.
 Nem kérhet koronám e' világtól törvényt,
 280 Láttuk mi neveli Tronusonkon a' fényt.
 Nem vóltunk fattyai még a' ditsősségnek
 Tudunk uttyán járni e' nagy nyereségnek."
 Hunyadi itt zárta szavait ajakin,
 Gondolván így²⁵ mehet attyának nyomdokin.
 285 Giskra is beszédét eképen meg értvén
 Álmétkodott vétkét szomorún könyvezvén,
 Hivségét ajánlya hóltig Királyának,
 Ki törvényét osztya nagy származásának.
 [113v] Így verhet egy Király jóssággal fegyverrel,
 290 Így győz Hunyadi is e' két nagy mesterrel
 Ki a' sok rablóktúl Hazáját tisztitván
 Másut forog megint népét vidámitván.*

* 28 esztendeig szenyvedett vólt a' Haza az említett pusztító Csehek alatt; és ki tehetett Nemzetének valaha kegyelmeseb' vagy édeseb' törvényeket, mint Hunyadi, ki népének oly sok veszedelmek között Országába leg-aláb' nyúgodalmat szerzett, hogy a' Házi vagyonok, melyek által minden tápláltatik, falukról falukra ne raboltathassanak. Ez időbbe kétség kívül más Törvények kívántattak mint ma, melyeket Hunyadi ki is szabott.

25 [Javítás előtt:] hogy

HARMADIK ÉNEK.

Hunyadi a Törökökkel keményeb' hartzokat kezd. Alibék vezér megverettetik Erdelyben; Jajtzát meg vészik a' Magyarok; a' Török Császár nagy ostromot téssen Jajtzán, de Zapolyai hirétől el rémittetik. Hunyadi meg kapja Koronáját és meg is koronáztatik.

- A' vad Török ekkor Hunyadi bajait
 Szemlélvén, készíti ellene hadait,
 Ugy hitte Mahomet hogy hatalmas lehet
 S' az ifjú Királyon könnyen erőt vehet.
- 5 Dohány füst felleges Thronusára fel ül
 Kopasz seregi közt szavaival dördül.
 Egy vezért vét elő a' nagy engedelem,
 Kinek Mahomet mond: „Menny vezérelj népem;
 Hintsd el törvényemet a' Magyar földeken
- 10 Hatalmammal irván Keresztyén véreken.
 Vesszőzd meg Nevembe a' gyermek Hunyadit,
 Hogy a' mennyit akar ne tehessen annyit.
 Hunyadi Jánost kel bosszúlni fiába
 Ki halván is győzni akar még fájába.
- 15 Előtted tűz, fegyver, rémülés forogjon,
 Hazáján a' Magyar tsak had szomorogjon.
 Törvényt kel osztani a' Keresztyéneknek,
 Oltasuk el nagy tűzét most makats véreknek.
 Tanúllya Hunyadi Mahomet erejét
- 20 Ismélni, s' rettegje ki ütött menykövét.
 Ne felejtsd Alibék hogy Török vezér vagy,
 Ellenséged földén semmit épen ne hagygy.”
 Eképen adja ki Mahomet tettzését,
 Mellyre meg indittya Alibék seregét.
- 25 [114v] Lárház a' pogányság készül prédájára,
 Nagyon feni fogát a' Magyar javára.
 Bé ütnek tsak hamar Erdelybe s' prédálnak,

Valamit érhetnek mindent el rabolnak.
 A' Király e' veszélyt tsak hamar meg hallya,
 30 S' Szilágyi Mihálynak levelét így írja:
 „Barátom Szilágyi; a' Törökök dúlnak
 Fegyverekkel Magyar jobágyaink húlnak;
 Indúilly meg ellenek, hajigály fejekkel,
 Tragyázzad mezeink el hizott vérekkal.
 35 Verd ki határinkról e' kopasz barmokat
 El fordítván rolunk harátsolásokat.
 Felejtik már nevét Hunyadi Jánosnak
 Ki meg hagyta vérit fijának Mátyásnak.
 Emeld fel fegyverem e' kopasz hadakra
 40 Ird vérekkal Nevem 'sirosúlt nyakokra.
 Hunyadi Jánosnak hamva beszél hozzád,
 Oltalmazza mint ő meg fáradott hazád.
 A' rosz embertelen nyers pogány népeknek
 Törvényt szabván, adjunk félelmet sziveknek,
 45 Had' tépjék dög testek véres határinkon
 A' vadak s' madarak, dongván halmainkon.
 Nem láthat Mahomet Hunyadi Jánosba
 Ki sirjából ki szól s' menydörög Mátyásba.
 Szilágyi, bátorits vitézi példáddal
 50 A' Hunyadiakat követvén kardoddal.”
 Szilágyi e' szókra mint a ropogó tűz
 Fel rohan, és mindent ellenségének űz.
 Kiált, hangzik szava Magyaros gyomrából
 Márs tsatázik hangal ki feszült torkából.
 55 Hunyadi Mátyássát szive bálványozza,
 A' kiért életit s' vérit fel áldozza.
 [115r] „Érdemes fajzása vitézi vérednek
 Hunyadi, örökre ditsősség Nevednek.”
 Gyakorta magába eképen sohajtott
 60 Ki nagy Királyának győzelmet ohajtott.
 Szilágyi mellé még Szokoly Péter esik,
 Ezek a' Törököt dühösön keresik.
 A' sok pogányt utól érik prédájokkal

- Kik haza siettek el fogott rabokkal.
- 65 Alibék egy helyre gyűjti nyereségét,
S' meg fordúlván hartzra készíti seregét.
Reszketnek, mormolnak lassan a' kopaszok,
Szilágyinak félve készítik válasszok.
A' Magyarok között ki ötsét ki fiját,
- 70 Ki hiv feleségét, ki lántzolt barátyát
Várta a' Töröknek ragadmánya között,
Mely okon a' Magyar sereg meg dühösül.
A' Törökök nagyon vesztvén reményeket
Felette féltették beretvált fejeket.
- 75 Azomban e' két had egymásba ütközik
A 'siros Török nyak s' kardvas széllyel vérzik.
Egybe rohan a' két sereg dühösséggel,
Nyög a' véres mező e' terhes inséggel.
Mint mikor a' felleg néha szomorodik
- 80 Reá a' nagy tenger széllel komorodik,
A' fel zudúlt habok hegyeknek rohannak
Honnan sok kőszálak ellenbe faldoknak.
Igy omlott a' Török Szilágyi hadára
Mely kapdosott a tsűf kopaszok nyakára.
- 85 Márs, paissát kapván, Szilágyihoz szalad
Ki ditsőségéért vitéz szivvel fárad.
Védelmezi fiját, gyújtván benne tűzét
Nagyon erősíti a' Hartzra két kezét.
[115v] Szokoly és Szilágyi dúlnak mindenfelé
- 90 Egy Török sem férhet ölő kardjok mellé.
Előttök szüntelen dúlnak a' kopaszok
Kik bőgéssel esvén kiáltják halálok.
Igy vesztvén, végtére futásnak indulnak,
Kiket a' Magyarok vágva hátul dúlnak.
- 95 Teli lett a' határ kemény tsatájokkal
Dübörgött és rengett a föld lármájokkal.
Mint egy zápor eső, a' mely villámlással
Menydörgések közt jön szörnyű harsogással,
Nagy szemű postáit ereszti szelekkel

- 100 Mellyeket előtte úz a' fellegekkel;
A' Töröknek ekként rohanván serege
Fut, mellyet el fogott a' nagy por fellege.
Sebes vállán hozza Szilágyinak népét
Ki dörgés közt szorja villámló menykövét.
105 VÉR esső asztattya kinos nyomdokokat
Hol sok el hüllottak lelték halálokat.
Szilágyi öldösvén, nagy Alibékéhez
Kiabál, ki szaladt s' nem nyúlt fegyveréhez.
„Hová futsz bestelen, így mond, el népeddel,
110 Gyalázatod miként szenyvedhed' sziveddel;
Embertelen vezér, alacsony származás,
Tolvaj modon dúló, szökevény éh fajzás;
Gyermek s' asszonyokkal tész tsak ütközetet,
Lappangva tsavargasz, lopod a' Nemzetet;
115 Ally meg most Népemnek, fordúly rá hartzomra,
Had' úzzem le lelked a' kinos pokolra,
Kegyetlen tolvajló, haszontalan vezér,
Gyalázatos lator, alaton Török vér,
El nem kerülöd még tudom fegyveremet
120 Ha hartzolsz véreddel festem bé kezemet.”
[116r] Így dúl fül Szilágyi, mert már Népe fárad
S' az ölés, s' úzásbe továb' továb' lankad.
A' vérrel izzadott vitézek tsak fujnak
Ellenségek tőlök gyalázattal múlnak.
125 Alibék Szilágyi szavát nem halhatta,
De a' tsufoltatást tőle gondolhatta.
A' Magyarok futnak kedves prédájokhoz
Mellyet a Töröktől nyertek most magokhoz.
Ki fiját, ki ötsét kiáltya futkosván
130 Sok párját s' baráttyát leli fel sohajtván.
Öszve vóltak fúzve a' rabok egymással
Sok asszony és gyermek, s' férjfi szorúlással.
Nyögtek egymás között, kiket öszve hordtak
A' rabló Törökök, s' tőlök el szaladtak.
135 Szélllyel a' Katonák szökdösnek lovakrúl,

- Hozzájok sok kötött atyafi s' barát nyúl.
Itt a' vig öröm is könnyen jajgathatott
A' leg-keményeb' sziv könyvet húllathatott.
Sok vitéz vigadott hogy sebét láthatta,
140 Mellyel fogoly Attyát meg szabadithatta.
Lántzok közti ölelte némely feleségét,
Könyvezvén s' tsokolván kedves nyereségét.
Mint bárány seregek, mellyek a' juhoktól
El válván, hangzik a' mező sirásoktól,
145 Végre ha a' nyájjal öszve találhatnak
Annyok lármájára szökdösve rohannak.
A' magyar rabok is most így keveredtek
Seregekkel egybe, kik itt vitézkedtek.
Szilágyi ezeket tsendesesen szemlélte
150 S' a' hű természetet örömmel könyvezte.
Hir fut innen hamar Hunyadi Mátyáshoz,
Szaladt a' ditsőség fényes Tronusához.
[116v] Azomban Alibék mormol keservébe
S' tsak bajusszát rágja emésztő mérgébe.
155 Ujj erővel készül még a' Magyarokra,
Igéri hogy testek rakja még halmokra.
Vissza fordul hamar szinlett vitézivel,
Kiket jól fel készít bromtes fegyverivel.
Meg indul Erdelynek, s' mint egy prédáló vad
160 Ugy fut ismét dűlni ez a' fertelmes had.
Ez alatt az ország szüntelen fáradván
Szunnyadoz sebébe, hartzával lankadván.
Hunyadi Mátyás ezt egyedül szemlélvén,
Vigyáz Hazájára ellenségit nézvén.
165 Láttya hogy a' Török ellene újra kél,
De e' vert Nemzettől szive tovább' nem fél.
Meg szállal Thronusán, felserkenti népét,
Rettegte s' szerette ki ki Király képét.
Az Erdelyi Vajda Pongrátnak parantsol
170 Kivel a' Töröknek keményen tolmátsol.
Pongrátz hamar sejtven Királyá intését

- Fel kél hogy kövesse hatalmas tettzését.
 A' kemény Székelység szüli katonáját
 Mely szörnyű erővel neveli fíjait.
- 175 Ezek, mint régenten a' nagy Mirmidonok
 A' kiknek Trójánál kellett hartzolnok,
 Fel zendültek Magyar Akhillesek alatt,
 Borzadt a' természet, merre truppok haladt.
 Dühösség táplálta hartzoló sziveket,
- 180 Más futtatta benne öldöklő véreket.
 Izmos tagjaikkal olyak mint élő fák,
 Bromtes természetekkel egész ember tsudák.
 Ezek tódúlnak fel a Vajda Pongráttzal
 Gyakran tanátskoztak már a' véres hartzal.
- 185 [117r] Kerúlik Alibék lopodzó seregét
 Nézik merül várja Népe nyereségét.
 Tömösvár környékén esett a' viadal,
 Hol a' hartzolás közt sok szép vitéz meg hal.
 Meg hallya Alibék Pongrátz dübörgését,
- 190 Csendességre teszi népe közt intését.
 Közel jónek a' sok Székely Mirmidonok
 Hágtatván port tsapnak a' gyepen utánnok.
 Mint a' fák tetelyén ragyogó zuzmara*
 Mellyet hideg Eszak fűzött fel gallyakra,
- 195 Mikor tsillagzással a' ködök közt le húl
 Sok erdő úgy tetszik véle hogy meg mozdúl;
 A' por felhő között Pongratznak serege
 Igy látszott tavorjól, villogván fegyvere,
 Erkezik e' sereg, mely halál postáját
- 200 Botsátja előtte mint préda marháját.
 Köhentések esnek sok vitézek között,
 Az öröm a' szivbúl lassan ki költözött.
 Dühösség, félelem, kéttséges reménység
 Járnak a' seregbe, hol van nagy tsendesség.
- 205 Közel jut azomba Pongrátz Alibékhez,

* Zúzmará, ho harmat, zuzmaráz.

- Minden indulatok mardosnak szivekhez.
 Mint a' dúló vadak, mellyek prédájokra
 Rohanván, először mordúlnak egymásra,
 De továb' mérgekbe küszdeni kezdenek
 210 S' testeket szaggatván sebekkel vérzenek;
 Eképen kap őszve Alibék Pongráttzal,
 Mérgesedvén szivek a' halálos hartzal;
 A' Török forgodik, kárát igazitná,
 Kapkod hogy a Magyarot meg miként nyomhatná.
 215 Mind két rész felettéb' igyekezik győzni,
 Ki ki azon fárad hogy kellyen előzni.
 [117v] Öl, vág, tsatáz a' Hartz, fúldoklik és kiált,
 Egyik futtya, s' másik keresi a' halált.
 Kevéssé kérdésbe jön a' győzedelem,
 220 Szorongatott széllyel a' kinos félelem.
 Sok székely vitézek erre keseredvén
 Ujjonnan gyúlnak mint vadak, véresedvén;
 Faldosnak kardokkal étetik a' halált,
 Mely prédáját alig nyeli annyit talált;
 225 Éh szája harátsolt a' Törökök között,
 Kinnya sok sebesült testbe nyögödözött.
 Alibék magát itt nem védelmezhetette;
 Sem a' győzedelmet utól nem érhette.
 Nem győzi szenyvedni a' Székelyek mérgét,
 230 S' tsak szokott futásra indittyta seregét.
 A' Székely Katonák utánnok rohantak
 S' mint tűz a' nádakba közzéjek úgy faltak.
 Mahomet eképen Hunyadi menykövét
 Meg ismervén, szépen le ülteti népét;
 235 Kesergett magába gyalázattyát látván
 S' Hunyadi Mátyásnak ditsőségét halván;
 E'képen őrizték a' Magyarok magok,
 Kik Mars erejével vezérlették dolgok.
 Meg unta Alibék széllyel kaborolni,
 240 Kellott az erőnek végtére hodonni.
 Azomban Hunyadi győzedelmét látván,

- Seregeket készít újj hartznak indulván.
Kivánságaitúl mindig ragadtatott
S' verekedés nélkül továb' nem nyughatott.
- 245 Jajtza városának vivására mégyen
Mely Iliriában fekszik egy szép hegyen,
Mellette vizeknek van körül futások
Ezek partyaikkal igen kősziklások.
[118r] A' vár szörnyű erős, mely közöttök épült
- 250 S' meg vételébe is sok hátráltatást szült.
Maga megy Hunyadi ennek seregével,
Tanátskozik titkon vitézi szívével.
Utazása után végre alá is jut
A' hir jövésérül ezer felé is fut.
- 255 Harambék, mint egy meg nyugodt vad vatzkábúl
Fel rijjad várába, s' ki néz barlangjábúl.
Ő vólt a' Törökök vezére Jajtzába
Ki a' Magyarokra fel készül hartzába.
Azomban a kormos bástyáknak ebei
- 260 Bődülnek, s' zúgnak sok ágyúk menykövei.
Ezek, mint a' dúló ördögök poklokbúl
Füst s' láng közt szökdösnek ki a' réz torkokból.
Nem dörögnek soha tűzőknek fellegén,
Futnak a' levegő ég kékes térségén.
- 265 Sikoltva keresik széllyel prédájokat,
Mormolással verik a' földhöz magokat.
Ezeket küldözte Harambék várábúl
Mely a' füst feleggel lassanként be borúl.
Tűz, víz és kősziklák védelmezték Jajtztát
- 270 Bögve szörnyű ágyúk rugták magos sántzát.
Hunyadi ezektül el nem rettenhetett
Sem a' város alól vissza nem térhetett.
Iszonyú lármával indul az ostromnak,
Meg vészi a' várast s' úgy szalad a várnak.
- 275 Mint egy sebes tenger, mely árkábúl készül
S' mérges habjaival a' nagy hegyeknek dül,
Szörnyű tsatája közt úgy tetszik el szalad

- S' kősziklás partyán túl térsegekre halad.
 Igy rohant Hunyadi népével a' várnak
 280 Nem ismervén semmi veszedelmet kárnak,
 Felleget tsináltak a' tűzes fegyverek,
 Futkosni indúltak szélyyel sok vér erek.
 [118v] A' kősziklák között mászkáltak vitézi
 Kiknek dühösségek vig szemekkel nézi.
 285 A' várnak falait sok vasak mardosták
 Atzélos agyarok a' követ faldosták,
 Iszonyu tsata van Jajtza vára körül,
 Mely kemény lármának a' Magyarság örül.
 Harambék végtére e' gyilkos zivatart
 290 Meg unnya, mely mindig újab' méreggel mart.
 Kéri Hunyaditúl el vesztett életét,
 Ki meg nem tagadta rabjátúl kegyelmét.
 Eképen vészi meg egy Király itt Jajtzát
 Ki meg hágta e' nagy vár lángoló sántzát.
 295 Ezentúl Hunyadi huszonhét várost vett
 Magának e' tályon, hol Atya s' Király lett.
 Dolgait rendelvén vissza tér Budára,
 Vigyáztván szüntelen győzelmes hadára.
 Jajtzába sok erős vitézeket hágy el
 300 Kik tudtak dolgozni mind kardal mind szívvel.
 Meg érti azomban Mahomet újj kárát,
 El vette Hunyadi tőle Jajtza várát.
 Dúl fül haragjába, készíti seregét
 Feddi Tronusárúl szerentsétlen népét.
 305 Maga tészí magát vitézin vezérnek
 Ó légyen vesztője, mond, a Magyar vérnek.
 Csak hamar fel készül, s' Jajtzának meg indul
 El végzi magába hogy mindent öszve dül.
 A' városhoz el jut, hol meg ál tsendesen
 310 S' népét el intézi magatúl rendesen.
 Számát el szakasztya két részre hadának
 Hogy egymást váltanák s' szüntelen vinának.
 Az ostromló hartznak fal törő ördöge

- Egy ágyú dördül meg s' repül vas menyköve.
315 A' többi orditva ez egyet követte
Mellyeknek tűz pora férgeit hintette.
[119r] A' Magyarok gyakran felelgettek vissza,
A' gyep szavokra sok Török vérit issza.
A' levegő égbe gyilkos postájokat
320 Igy küldik²⁶ egymásnak viselvén magokat.
Mahomet ostromnak viszi végre népét,
Ő is Hunyadinak viselné most képét;
Hanem kávév véri sok feleségétül
Lankadván, a' tűzbe igen hamar meg húl.
325 De mindazonáltal a' magas sántzoknak
Nagy ostrommal hajtat; hol vitézi halnak.
A' Török egymáson mászott a' bástyára
De le döföltetett kinos halálára.
Mindig újjab' újjab' tűzzel ostromlottak,
330 Mely miá mint eső alá úgy omlottak.
A' bástyán hartzoló vitézi Magyarok
Vagy halni vagy győzni el szánták vólt magok.
Mahomet tsatázott még is szünetlenül,
Nem bánta hogy népe egymásra alá dül.
335 Az árok meg tölt vólt már dög Török testel
Mely egymáshoz ragadt a' hidegült vérrel.
Azonközben a' hir fel szalad Budára,
Le szál panaszkodni Hunyadi karjára.
Zokogva beszéli Jajtza történetét,
340 Hol majd el fogyasztyák a' Magyarok vérét.
Meg indul Hunyadi fut parantsolattya,
Minden fegyverhez kap ki szavát halgattya.
Szápolyai Imrét jó rendelésekkel
Indittya Jajtzának vitéz seregekkel.
345 Dolgozott Mahomet addig szünetlenül
Vitt és hartzolt mindig meg²⁷ kiméletlenül.

26 küldig
27 még

Ekkor a' hir meg tér sebesen Budárúl
 Fut, újságot hintvén Hunyadi hadárúl.
 Szápolyai Imre útyyába nem késik,
 350 S' kevés idő múlva nem is messze esik.
 [119v] Jajtza Városaról, melyet a Török vitt
 Ki gyengeségének hartzolván még sem hitt.
 Azomba Mahomet hallya keservesen
 Hogy egy fél világ jön nyakára sebesen.
 355 Még messzirúl érti Hunyadi dörögni,
 Láta menyköveit már széllyel görögni.
 El rémül, s' ott hagyja Jajztát munkájával
 Haza felé indul tsak gyalázattyával.
 Szápolyai Imre mint szélvész érkezik,
 360 Tenger háborúnak, s' villámásnak tetszik.
 Nem dördülhetett meg, a' Török el lódúlt
 Kik közzül Jajztánál véribe annyi fúlt.
 Meg erősítette újjonnan a' várat
 Budának megint úgy indittya a' hadat.
 365 Ez alatt Hunyadi sok fáradságával
 Koronáját is meg kapja Hazájával.*
 Pompával tészi ezt az ország fejére
 Ūgyét reá bizván vitézi szivére.

[120r] NEGYEDIK ÉNEK.

Summa.

Hunyadi múlat Budán; meg ajándékoztatik Romábúl; Velentzével
 frigyet köt; Sterintzet Rátz Országban Szápolyai Imrével meg véteti, ki
 ot sebet kap; Erdely pártot üt, hol Hunyadi törvényt szab s' jeles hartzot

* A Korona huszon négy esztendeig vólt az Austriai Háznál, melyet Hunyadi Mátyás, mi-
 kor hadait a Török ellen szüntelen fojtaná, más részrúl Friderikus Császártól minden mó-
 dokkal meg nyerni igyekezett, mely tzellyát 70,000 arany forintal el is érte; 1464^{ben} koro-
 náztatott meg Székes Fejér Váron, uralkodásának hatodik esztendejében, az akkori Eszter-
 gomi Ersek Szécsi Dienes tette fejére a Koronát.

tészen, Moldova Bányán esik az ütközet éjszaka, a' Király meg sebesül;
el indul Budára s' útyyában álmodt lát.

- Hunyadi továbbá kezdett hiresedni
S' ditsósége e' nagy világra terjedni.
Hozzá küld Velentze, kéri békességét,
Ketsegteti Roma* látván nyereségét.
- 5 Azomban Hunyadi Budán nem nyughatik
Vitézi tüzetül újj Hartz indittatik.
A' Rátz földre viszi fegyverét magával
Mellyet hamar el lép vitézi Hadával;
Szápolyai Imrét Sztérintz városának
- 10 Küldi, hogy embere légyen vagyonának,
Zojnitzot vitattya maga szünetlenül
Rémülést, rettegést, s' szörnyű tsatákat szül.
[120v] Szápolyai Imre Sztérintzet meg vészi
S' el rablott kintseit Hunyadinak viszi,
- 15 Ki Zojnitzot vitta akkor is hadával
Mellyet vesztegetett kemény ostromával.
Győzelmes vitéze hogy hozzá el jutott
A' véres viadal jobban újjittatott,
Szápolyai vezér, seregét biztatta
- 20 A' győzedelemre vitézit untatta.
Mikor így forgodna, a' várbúl ki repül
Egy szerentsétlen nyil, mely szeme mellé ül,
Vitéz tekintetit el borittya a vér
Meg bádjad magába és segedelmet kér,
- 25 A' veszélyes vasat ki huzzák testébúl,
S' alig hogy nem veszté világát szemébúl;
Hunyadi ezt látván felettéb' meg busul,
Es hartzátul szüვნén Budára meg fordul;
El hagyja Zojnitzot támadt keservébe

* Roma Hunyadinak ez időbe minden esztendőben pénz segítséget ígért; a Romai Kárdinálisok, egy pápájok hirtelen halála után, annak maradtott pénzébúl küldöttek alkalmas summát ajándékúl. A' Velentzei követek hasonlóúl a Török ellen pénzbeli segedelmet ígértek.

- 30 Sok fájdalmat érzett Zápolya szemébe,
 Horvát országnak megy, de onnan is meg tér
 Mert reményén kívül sok akadályokat ér.*²⁸
 [121v] Tolvajok támadtak ismét Országára,
 Kiket alig küldhet az akasztó fára,
- 35 Azonnal meg hallya hogy Erdely el pártolt
 S' idegen vezérek bottya alá hódolt;
 Haraggal gyúlad fel ez hirre magába
 Búsúl, és rendelést tesz mindjárt hadába;
 Meg indul Erdelynek*²⁹ minden reszket tőle,
- 40 Küldi most a trónus menykővét melőle.
 Bé vágat Erdelybe, ki ki széllyel futott,
 A' sok pártot ütött lábaihoz hullott,
 El hajlott jobági nagy kegyelmét kérték,
 Melybe életeket újra meg is nyerték.
- 45 Így tesz egy nagy Király, ki ott nem menydörög
 Hol hozzá tért népe lábánál könyörög.
 Erdelyben ily könnyen el végezvén dolgát
 Móldovának viszi nyughatatlan hadát,
 Moldova Bányára jut kevés tsatával
- 50 Öszve szállalkozván az István vajdával;

* Hunyadi Horváth Országra meg indúlt oly végből, hogy a benne uralkodó kegyetlen vezéreknek Törvényeket szabjon; de valamely Sveta nevű Cseh vitéze el hagyta másod magával, oly okból, hogy a sok hadakozást már nem győzi, és Magyarországba be jutván azonnal tolvaj Cseheket gyűjtött magának s' rabolni kezdett. Hunyadi Hazájának ezen veszedelmét meg értvén, meg tért Svélára, kit el fogván fel akasztatott.

* Ez időben Szilágyi Mihály különös seregekkel Zojnitzot vitta, kire a' Török vezér Ali-bék és Scanderbék számtalan seregekkel rohantak; e vitéz a' győzedelemnek lehetetlenségét által látta, mindazonáltal el szaladásából származandó gyalázattját halálánál jobban félté, mely okból, noha kevés népének nagyob' része a' hartzolásban tőle már el veszett és szakadott, még is ő vitézi tűzétől el ragadtatván, oly sokszor győzött ellenségétől nem hátrálhatott, hanem kevesed magával azok közibe rohant, hol vitézi módra hartzolt, de végre el esvén rabúl nyeretett, s' a' Török Császár parantsolattyaiból Konstántzinabolyban feje vétegett. Így fizetett Hazájának érdemes vérivel, mely halálát a' Királyal együtt felettéb' kesergette.

²⁸ [A 121r lap üres, rajta a másoló kezével:] NB. Itt nints hijja, fordítani kell.

²⁹ [Javítás előtt:] Erdelybe*

- Nyugodni készül itt fáradt seregével,
Hálásra maradt meg vitézi népével.
[122r] El űzi az álom e' világnak gondját,
Nyugszik a' természet, szövö ezer álmát,
55 Szalad a Nap s' bújja e' földnek tengerét,
Hogy hamar el hozza keletivel fényét,
A' hold mutattya meg halovány tronusát
Le veti e' földre fekete ón bottyát,
El alszik e világ, melynek élő ere
60 Meg lankadt testébe tsak szunnyadva vere;³⁰
Hunyadi ekkor is hazáját vigyáztván
Nem nyugszik, egyedül hartzrúl álmodozván,
Fel veri vitézit álmoknak truttzára
Viszi népét Mólva Bányá piatzára;
65 Mond hogy az álom már sokakat meg lopott
Sokszor homályánál számos vitéz hullott,*
A' város útszáin fegyverbe légyenek
Parantsolatombúl, mond egybe mindennek.
[122v] Hunyadi eképen ki állitván népét
70 Tsendességgel vagyon s' várja ellenségét;
Ez alatt az oláh mind fel fegyverkezik
S' mint egy zugo zápor dörgéssel érkezik,³¹
A' város széleit körös körül gyujtyák
Hunyadi seregét keményen forgattyák.
75 Ropogott az égés, sok fegyver tsattogott

* Hunyadi mikor Moldova Bányán el tsendesedett késő egy rabot kap, kit oláhnak vélvén tolmátsért küld, hogy tőle honnan lett érkezését további tzellyával meg tudhassa. Midőn ez a' rab a Királynak rendeléseit látná, magát, hogy halgatása haszontalan fáradságot ne okozzon, ki nyilatkoztattya: Nem szükség, úgymond, a Tolmáts, mert én származással Magyar vagyok s' önként jöttem a Királyhoz, hogy következendő történetirül hirt tehessek. 12 ezer fegyveres oláhok érkeznek ez helyre, kik vajdájokkal éjféltre határozták hartzokat, melyből a' Királyra jöhető veszedelmet ki látván, ide lappangtam, hogy hirt adhassak, mert szánom és szeretem a' Nemzetemet; ez hirtől tette Hunyadi rendeléseit.

³⁰ [A sor mellett a margón ceruzával csillag]

³¹ [A sor mellett a margón ceruzával karika]

Bojongtak a' lángok, hol a sok nép hullott;
 Az ég rettenetes lármával telik el,
 Füst, por, láng mint tűzes felleg akként kél fel.
 Vér patak futott el széllyel sok útakat
 80 Benne taposták a' véres halottakat;
 A' város romolván szörnyűen gőzölgött,
 Szagatott kebele a' tsatával dörgött;
 Mint egy mélylen ásott sir, mely koporsóját
 El vévén, temetni kezdi nyert halottját,
 85 Bé omlik a' földel dübörög s' port vét fel
 Mert bús öblit kapák töltik serénységgel:
 A' hartz szerszámok így Moldova Bányával
 Temetést tsináltak számos halottjával.
 Hunyadi itt tűzbe, füstbe, vérbe forgott,
 90 A' nyil seregére mint eső úgy hullott.
 Egy repülő vasat lónek a' hátába,
 Csorogni kezd véri, de nem szün hartzába;
 Nagyon ketsegtette a' várt győzedelem,
 Ujjúltak vitézi, el múlt a' félelem;
 95 Omlik az Oláhság, fuldoklik egymáson
 Hevernek vitézi az útszakba hason.
 Kiáltoz Hunyadi, látván nyereségét
 Mint vitéz véresen nyeri ditsőségét,
 Népével a' tűzbe mint rémúlt barmokat
 100 Akképen kerget be sok nagy oláhokat.
 [123r] Többeket fegyverrel kontzoltatott széllyel,
 Ily rút győzedelmet adott itt egy éllyel.
 A' veszedelmes hartz meg szúnt éjféel után
 S' hordozza Hunyadi véres sebét hátán,
 105 Ki húzzák a' nyilat meg szakadt husábúl
 Melynek a' sebbe vész egy darab ágábúl.
 A' Király e' miatt sokáig szenyvedett
 De fájdalminak is soha nem engedett.

- Meg indul Budára győzött seregével,*
 110 Sokat tanátskozik titkon a' szívével,
 Királysága ellen panaszokra fakad
 S' viselt dolgaiba egy kevésse lankad.
 Küszködik magával 'sibasztya fájdalma
 Mely alatt szunnyadván, meg jelen nagy álma,
 115 Elméje a' vérnek tsendes járásával
 Fel kél, s' lebegni kezd sok tsavargásával,
 Ki könnyen szaladván vitézét fel vészi
 S' egy tsudával tellyes határba le tész;
 Itt egy zöldes térség lapúlt el fektébe
 120 Mely mindig virágzik ki újult színébe,
 Bennek sok tévelygő vizek tsergedeznek
 Mellyek egy hegy mellől térre ereszkednek.
 Semmi állat nintsen e' nagy mezőségen,
 Lassan jár a' látás az egyenességen;
 125 Hunyadi itt ballag álmába gondolván
 S' a térségen egy szép erdőnek haladván.
 [123v] Csenedesen állott ez a' mezőbe fére
 Melyhez a' bús vitéz menvén közel ére,
 Nézi az erdőnek tsudálatos vóltát,
 130 Soha nem látott még ily különös formát;
 Egymásmellett sorba nőttek sok élő fák,
 Pásitos úttycokat közöttök formályák,
 Magas tetelyeken a' tsendesség lebeg,
 Mely a' derült Napnak világával meleg,
 135 Alattok homájos fényesség nyugoszik,
 Ebbe a' szent erdő úgy tetszik alúszik,
 Csenedes halgatás van a' zöld ágak között,
 Bennek a' sok árnyék szüntelen ütközött;
 Ballag itt Hunyadi, s szívet szent ijjedés
 140 Űli meg mellyébe, hol a' képzelődés

* Fel jegyeztetett hogy Hunyadi az ellene pártott ütött népet Erdelybe meg kegyelmezte; mindazonáltal a Moldova Bányai Hartzbúl haza térvén, egynehány fő rendeket, kik a' népet fel lármázták, szörnyű kinokkal öletett meg Kolosváron.

- Újj újj érzéseket teremte véletlen,
Mellyek egymás után változtak hirtelen;
A' fák úgy tetszettek hogy elmélkedésbe
Álván, titkon vagynak nagy kérdezkedésbe;
145 Egy hozzájok jutott halando létéről,
A' kinek ide lett el érkezéséről
Sok levelek lassan lebegve susogtak
Mellyek közt a' szelek tsendesen bújdóstad;
Hunyadi, Hunyadi, így zugnak magokba
150 Futosván a' galy közt tsudálkozásokba;
Azomban a' vitéz halad félelemmel,
S' egyszer mond magába, Mit látok szememmel?
Kies helyre talál az erdő közepén
Újj változást érez el fáradott szívéen,
155 A' nap sugári közt ide majd le esett
Jádzó világával olyan nagyon fénylett.
[124r] Pásitos dombotskák vóltak minden részről
Mellyeket patakok fojtak körös körül,
Az erdők szélei már itt arany színbe
160 Mutatták magokat körül túzes fénybe,
Szomorú úttyokon komor halgatással
Messzirül látszatott, hol homályossággal,
Szüntelen magános bújdosást mutatott
De e' kies helyre bújok nem juthatott;
165 Itt a' vizek mellett nagy árnyékok járnak,
Mellyek hol indúlnak; hol egymásra várnak,
Sok ezer színekbe mutattyák magokat,
Nem lehetett látni tűnő hágásokat,
Hunyadi tsudálni egymásután jőnek
170 Mulatnak szó nélkül s itt amott lebegnek;
Szép játékos helyek vólt a' fényességbe,
Hol széllyel járkáltak nyájas tsendességbe;
A' mint Hunyadi ez helyekkel álmodoz,
Egy fényes árnyék jut hirtelen karjához.
175 Ezt ő meg szóllítja, mondván „Ditső Lélek
Ki vagy, kit mellettem tisztelek és félek?”

A' Lélek meg felel „Szilágyi Mihály ez
 Igy szól, ki reményén kívül szól szivedhez.”
 Hunyadi le esik ekkor lábaihoz
 180 S' el ájulásából alig jön magához.
 „Ah érdemes Lélek; így sohajt végtére
 Hol akadok itt illy vitéz személyére;
 Szilágyi te vagy é? Ki értünk hartzolván
 Ez helyre költöztél, ditsóséggel halván,
 185 Itt nyugszol örökre a' hú Lelkek között
 Hol a' bús történet senkit nem üldözött.
 [124v] Emlékezel é még meg tett hibáimról?
 Mond meg hogy ítélnek a' Királyságomról?
 Viselt dolgaimat a világnak hagyván
 190 Hozzád juthatok é, vérembe meg fagyván?
 Szólly érdemes vitéz, oktassad Lelkemet
 Ha Korona alá lántzoltad éltemet.
 Tégyem é továb' is felső hivatalom,
 Vagy kis sorsba várjam szerentsés halálom?”
 195 „Nem szólhatok, ugymond Szilágyi, szavadra
 Hunyadi, de sokat tartok Koronádra;
 E' számtalan Lelkek közöt gyere velem,
 Ne illes, mert úgy nem lehet veled lennem,
 Majd mutatok néked oly ditsó Lelkeket,
 200 Kik Magyar Hazádba vették életeket.”
 El-indúl Hunyadi s' Szilágyit követvén
 Tsudállya a' helyet ide s' tová nézvén,
 Magassan felette zöldes kárpitokat
 Látott, mellyek alá virág oszlopokat
 205 Eresztettek széllyel, hol a' vizek lassan
 Mint tükrök oly tisztán futottak nyájassan.
 A' dombok közt széllyel árnyékos tzedrusok
 Vóltak, hol járkáltak sok nemes árnyékok,
 Zöld leveles fákbúl falak készítették
 210 Es tsak kis széltúl is lengedeztethettek.
 Arany s' Kristály szinnel paloták látszattak,
 Kies fojosoin sok Lelkek járkáltak.

- Itt ott térségek is ragyoktak fényekkel
 Örömt okozván gyönyörúségekkel,
 215 [125r] Kékes menyezet nyúlt néhol árnyékba el
 Melly tellyes vólt alatt nyúgovó Lelkekkel.
 Hunyadi itt mégyen tsudálkozásába,
 Meg ál egyszer, s' ezer gondot vész magába.
 Vitézt lát előtte ragyogó fellegbe
- 220 Ki tsendesen nyugodt a' fényes egekbe.
 Kérdi Szilágyitúl „Ki lész e' nagy Lélek?
 Nem kél ki ellenem ha véle beszéllek?”
 A' Lélek e' szókra aláb' jó lebegve
 Ki körül sok sugár tsapkod keveregve.
- 225 „Hogy jöttél halandó, mond, ez helyre közzénk,
 Miként öntesz itt is tsudálkozást belénk?
 El hagyod é önként halandó sorsodat
 Meg felejteted é vitézi dologodat?”
 „Nagy Lélek, nem tudom mi vezérl közzétek
- 230 Mond Hunyadi, hogy itt kel lenni veletek,
 Kérlek hogy magyarázd mitsoda karbúl vagy,
 Kétségesen soká e' dologba ne hagy.”
 „Ide érkezésem Magyar thronusról lett
 Mond a' Lélek, mellyel nevem hiresedett.
- 235 Én vagyok ki sok töb' vitéz Királyokkal
 Régen fel készültem nagy erős hajókkal,
 A' tenger veszélyes térjét meg futottam,
 Melynek kőszálai közt messze hatottam.
 Viselt dolgaimért a' töb' Koronások
- 240 Roma tettzéséből alám adták magok
 Ugy mentem tsatázni némely pogányokra
 Hajóim repitvén a' dühös habokra.”
 [125v] Hunyadi ekkor így szóllal beszédébe:
 „András, te vagy é ez Istened egébe,
- 245 A' ki hajdan mint egy hires Agamemnon
 Páltzád emelhetted Király társaidon?
 Nagy vezér tanits meg követni nyomdokod
 Hogy életem után öllelyem árnyékod.”

- „Hunyadi, mond András, tanátskozz Lelkeddel
 250 S' beszély tsak szivedbe örök Isteneddel,
 A' Királyok olyvak, mint fel vont vitorlák
 Mellyek szüntelen a' tengereket fútyták,
 Minden habtúl s' széltúl ingadoztathatnak
 S' a' hig téren veszni el ragadtathatnak.
 255 Tud' meg fijam hogy a' Király is tsak ember,
 Ó is büntettetik ha az ég ellen ver;
 Ne gondold a' Hartznak olyan ditsőségét
 Mely meg adja Lelked örök tsendességét;
 Ne sartzold népedet, ne nyomd el koldúsid
 260 Rettentsd meg minden nap büszke tanátsosid;
 A' győzedelemnek ditsőssége semmi
 Ha a' rá való ok benne (tsak) nem³² Isteni;
 Érezz úgy mint ember, nézd a' természetet
 Ismérđ meg a' széles emberi nemzetet;
 265 Senkire tsak azért hogy nem úgy vall mint te
 Ne rohanny, mert annak nints tőled élete;
 A' világnak Ura formált mindeneket
 Ó nézi földetek lakván az Egeket;
 Bosszú álló bottyát ne ved' ki kezéből
 270 Mert tud igazgatni ditsőült egéből,
 Had' vezérellye ő az élő sziveket,
 Ne erőltess érte a' szabad Lelkeket.
 [126r] Had' el a' világot, gondollyon szabadon,
 Törvénye nem épült egyedül magadon;
 275 Igazgasd népedet, formály békességet
 Józan emberséggel féld az Istenséget;
 Törvényed természet, Isten s' Lélek adja,
 Ezeket életed soha el ne hadja;
 Vigyázz ha Koronád áldja é köz néped
 280 Mert ezzel lehet tsak bóldog Király léted;
 Ne tégy a' Léleknek soha törvényeket
 Ne formály senkibe erővel hiteket.

32 nem [beszúrva a sor fölött]

Pogányokért én is vesztettem régen vért
 De azért világok hitemre meg nem tért.
 285 Hunyadi, soha sem akarják az Egek
 Hogy öldököléssel tegyed tiszteletek,
 Tsak a' természetet tanúld meg magába
 Hiteddel Istened nagy igazságába.
 Igazán bé nézhetsz a' háborus földrül,
 290 Hová sok sohajtást ereszhetsz szivedrül.
 Menny el, vezérellyen a' világ Istene,
 Soha ne fordúlyon életed ellene."
 Ekkor a' vitézi Lélek félre el tér,
 Hunyadinak pedig szive zokogva vér,
 295 Erzékenységei ezerként változtak,
 Könyvei szemébül mellyére hűlottak,
 Erzette a' hallott szóknak igazságát
 Szégyelte világi sok hasztalanságát.
 Ily küszködéseit Szilágyi szemlélte
 300 A' kibe Hunyadi Attyát lenni vélte.
 E' vitéz magába mindig sóhajtozván
 Könyörgésre fakad nyelvével habozván.
 [126v] Esdekik Szilágyi ditső árnyékának
 Hogy mondja hol létét el vesztett attyának,
 305 Vagy ha ő ugyantsak a' kitől származott
 Ez Elýseumon árnyékká változott,
 Mondja meg, hogy atya elibe borúlyon
 S' térdeit ölelvén lábaihoz hűlyon.
 „Hogy nézhetsz atyádnak győzhetetlen vitéz
 310 Mond Szilágyi, kit már e' föld tsudálva néz,
 Nem származott Király soha ágyékomtól,
 Tudom nem viseltem lántzot a' Tronustól;
 Kövess és atyádat majd meg mutathatom,
 Tudom vitéz Lelkét itt fel találhatom.”
 315 Hunyadi meg hajlik s' Szilágyit követi,
 Látását mentébe mindenfelé veti,
 Szomorú ortzáján könyvei tsorogtak
 Fájdalmas érzési szivébe dobogtak;

Tsudálta a' helynek tsendes fényességét
 320 S' a' múlató Lelkek nagy temérdekségét;
 Ezek közzül ki ki gondolkodni látszott
 De még is úgy tetszett hogy mind járt s' múlatott;
 Hunyadi formájok tsendesen szemlélvén
 Egy helyre ér köztök szüntelen rettegven.
 325 Virág és báltozat nyilik fel előtte
 S' mint tsendes szél egy nagy Lélek jön felette,
 Szelid méltósága tekintetin függött,
 A' sok zöld koszorú feje körül tsüggött;
 Hunyadi János ez, kit fija meg látván
 330 El lankad, attyának lábához borúlván.
 „Óh! ditsőült vitéz, zokogva így sohajt
 Mitsoda Isteni jó az, mely hozzám hajt,
 Mit tésznek az örök végezések vélem
 Mellyeknek Istenét tsudáлом és félem,
 335 Meg engedik látni bóldogúlt atyámat,
 [127r] Ki hartzal őrizte Magyar Koronámat.
 Nagy vitéz közöllyed Lelked ditsőséget
 Gyermekeddel, kinek tekintsed inségét.”
 „Ha ez határokon való nyugodalmam
 340 Mond Hunyadi János, engedné fájdalmam,
 Mely édes keservét okoznád szivemnek
 Leg-felsőb' örömét szülhetnéd Lelkemnek,
 De tud' meg hogy már itt halhatatlanságom
 Szenyedni nem hadja el nyert boldogságom.
 345 A' világ Istene minden veszedelmet
 El tiltott e' helyről, nem tudunk sérelmet,
 Gyötrellem sem öröm nem okoz kinokat,
 Nem érzünk itt soha nagy indúlatokat,
 Mindenkor tsendesen nyugoszik a' Lélek
 350 Mellyel gyönyörködöm s' semmitül sem félek.”
 „Ditső vitéz enged', ekként sóhajt Mátyás
 Hogy ne légyen köztünk soha töb' meg válás,
 El hagyom Koronám, egész birodalmam,
 Vegye által tőlem akárki hatalmam.

- 355 E' hires menyei helyeken maradok
A' véres Hartzok közt többé nem fáradok.
Veszély e' világba vér közt fetrengeni
S' a' had ördögivel fellyeb' alab' zengni;
Szenvedj el itt Atyám örökre meletted,
360 Tartsd meg bődögságom ha éltem szülhetted."
„Erőtelenkedik a' Lelked testedbe
Mond Hunyadi János, s' azért sirsz szivedbe.
Menny a' halandókhöz ditsőséged kiált
Mely véres mezején utánnam fel talált.
365 A' nagy világba még tsuda dolgaidat
[127v] Végezvén hogy kel majd érni haláloedat.
Erezz szelideden szeressed népedet
Ne dúld³³ a' világot retteg'd Istenedet;
Csak természetbe látsz józan igazságot,
370 Ne kövesd Lelkeddel a' halandóságot.
Hijába reméltek Nagy Istenetekbe
Ha fel nem lelitek őt hű Lelketekbe,
Csak Lelkedbe keresd Istened országát
Mert ide rejtezett, itt lád' igazságát.
375 Ne kövesd e' világ ezer tévelygésit
Emberi nemednek nevesd rendelésit;
Ismérd meg Istened Törvényét Lelkedbe
Elly tsendesen, s' érezz mint ember szivedbe.
Nem mondhatom mind meg az égnek titkait
380 Mert sok halandóktúl el zárta javait.
Eredj tévejgeni halandó társidhoz,
A' világ még reád sok veszedelmet hoz.
Könyhúllatást Lelkem sorsodon nem tehet
De hozzád Atyai indúlattal lehet.”
385 A' midőn Hunyadi János ekként szollott
Gyermeke előtte könyvezéssel állott,
Egyszerre zendülnek körülök az Egek,
Enekelni kezdnek a' ditső seregek.

33 dúlt

Hunyadi Mátyásnak érzenységei
390 S' testébe rekesztett ezer inségei
El nem viselhették e' gyönyörúséget,
A' halandó itt is talált ellenséget.
Elő jön egy vitéz ragadtatásából
S' fel serken Hunyadi hirtelen álmából.
395 Fájdalmát azonnal meg érzi hátába
Fel költ, s' látott álmán törődött magába.

[128r] HUNYADI

ÖTÖDIK ÉNEK.

Summa.

Hunyadi Budára fel-menvén kevés mulatása után hadat indit a' Tseh Király Pogyebrád ellen. El-ereszti a' Török követeket, kikkel békességet nem köt. Hunyadi 1468^{ban} meg-indúl Tseh Országának, kinek kedvezvén a' Pápa Morvát, Siléziát átok alá veti, hogy Pogyebrádnak segítségül ne légyenek. Hunyadi első ütközetben győzedelmes. Pogyebrádnak Hunyadihoz tett beszéde.

Az alatt Hunyadi Budán alig pihent,
Vitézivel mindjárt újj ellenségre ment.
Meg-lármázta vólt már egész Európát,
Félték s' irigylették fel-támadt hatalmát.
5 Mahomet is unta véle vetélkedni,
Látta hogy nem hasznos reá törekedni;
Követeket botsát-el, kiknek szándékát
Által adja, hogy ők hozzák jóra dolgát,
Hunyadi meg-hallya Budán Mahometet,
10 Kivel békességet ekkor nem tehetett;
„Pogánnyal Keresztyén nem barátkozhatik
Valameddig Magyar kard hadakozhatik.”
Ez a' Törököknek olyan felelet vólt
Mellyel reménységek sziveikben meg-hólt.

- 15 El-mennek, meg-viszik Mahometnek a' hirt,
A' ki keservében kevésse hogy nem sirt.
Azomban újj láрма érkezik Budára,
Mely hadakat készít Hunyadi számára.
Dördül a' Vátikán, szórja menyköveit,
- 20 Dorgállya Romából sok Fejedelmeit,
Hunyadi, Pogyebrád, Friderikus Császár
Rettegnek, mert köztök a' Pápa tüze jár.
E' szentelt Pap vezér, hatalmát az Égnek
Kölsönözvén, régen feje vólt sok népnek;
- 25 Tanátsosi veres botosokba járnak,
Kik a' felsőségre buzgósággal várnak.
[128v] Ezek kormányozták titkon Európát,
Hol rettenetessé teheték a' Pápát.
Hatalmával e' nagy Világ Istenének
- 30 Lelkeket lántzólnak, s' örök Törvényének
Egyedül ők lettek főb' magyarázói,
Kik az igazságnak tsak óltalmazói;
Pogyebrádot, mint egy részeg eretneket
Meg-vetvén, bé zárták előtte az Eget.
- 35 El-veszett Romában egészen óltalma,
De székiből othon parantsolt hatalma.
A' Vátikánumból sok pap fejedelmek
Szent vezérjek által lútték rá menykövek;
De ezt még Pogyebrád le-szórta vállárúl
- 40 S' mérgektúl nem szállott alá Thrónúsárúl.
Eztet a' Romai Szent Seregek látván,
Más fegyvert találak Hunyadiit szóllitván;
Ennek kinosabban vert tüzes menyköve
Mellyel dörgöt a' föld éltető hig ege.
- 45 Meg-indúl Hunyadi készült seregével
S' vijja Tseh Országot pusztító népével;
Egy nehány helyeket tsak hamar meg-vészen,
Mellyel a' Csehek közt nagy rémülést téssen.
Brint hogy el foglalta, meg-szállá hadával,
- 50 Tanátskozik benne titkoson magával.

Pogyebrád ezt halván magába meg-búsúl
 S' gyűjtött seregivel Hunyadihoz indul;
 A' Magyar táborhoz Brin alá érkezik,
 Hol tsak sátort veret és nem vérengszik.
 55 Azomban két részrül a' nagy tanátsosok
 Jártak, hogy együvé hozhassák Királyok.
 A' két tábor között két tábort szegeznek
 Körül sok strásákat rendben el intéznek.
 Itt készül Pogyebrád szólni Hunyadihoz
 60 Ki keserves sorsán elősször sóhajtoz.
 Hunyadi érkezik, láttya Pogyebrádot,
 Forgattya eszében a' Római vádot.
 A' háborúságnak vigyázó ördöge
 Jón, s' hasad körülte a' világnak ege,
 65 [129r] A' Fejedelmeket egyezni nem hagyja,
 Pokol nem telhetik békességgel tudgya;
 Egynek is, másnak is sugdos mindenfelé,
 Sok elméket kötöz, futván, maga mellé.
 Pogyebrád: „Te vagy é, így szól Hunyadinak,
 70 Hozzá férvén a' ki kárt tehetsz atyádnak;
 Üllyünk le, halgasd-meg fiam beszédemet,
 Tanúlyad ismérni nyelvemen szívemet.
 Mi gerjeszt ellenem, Hunyadi, ok nélkül?
 Mi az, a' mi benned reám haragot szül?
 75 Róma te kezedbe küldi rám vesszejét,
 Haragba hoztam a' Keresztyénség fejét.
 A' világ Istene teremt mindnyájunkat,
 Ó igazgathattya bennünk vallásunkat.
 Ha nem gondolhatok egyképpen Rómával,
 80 Hitem mért fizesse a' nép halálával?
 Mit akarsz Hunyadi ellenem fegyverrel?
 Tudod hogy Istened nem tisztelhedd vérrel.
 Hid' el, jól esmérem aztat ki teremtett,
 De ő erőszakot egy Lélekre sem tett.
 85 Szabadsággal akar tőlünk tiszteltetni,
 Nem kíván nevéért senkit erőltetni.

- Hogy adsz fegyvereddel hitet a' Léleknek?
 Lehetsz é Rómával feje mindeneknek?
 Istenednek ügyét miért vállalod fel?
- 90 Éрте vért mért ontassz a' Keresztyén hittel?
 A' sok pogányoktól majd meg tsúfoltatunk,
 Hogy szelid Hitünkkel soha nem nyughatunk.
 Hid' el, hogy meg-tévedt abba a' jó vallás
 A' kivel nem lehet békével maradás.
- 95 Mond-meg hogy kitsoda Ura a' Lélkeknek,
 S' ki lehet bírása a' titkos sziveknek?
 Az Isten egébül nézi teremtésit,
 Nállad s' Róma nélkül teheti intésit.
 Mennyei hajlékit tudja ő tölteni,
- 100 Nem szükség érette ember vért önteni.
 [129v] Miért jössz ellenem dúló hadaiddal,
 Hogy pusztítsd országom Magyar fajaiddal?
 Istened nevéért népét el pusztítod
 S' igaz vólt atyádnak országát fel dulod.
- 105 Vallásod az égből Róma tolmátsollja
 Mely Keresztyén Hitem szivednél vádollya
 De mutasd-meg tehát hogy Istened pusztit,
 S' ő az, ki ellenem vér ontásra indit.
 Miért szenyvedik meg ölü meny kövei,
- 110 Hogy élyenek olyan sok pogány népei.
 Europát mért nem küldi Asiára,
 A' ki nem Keresztyén menne halálára.
 De én még Rómának Istenét imádom
 Még is halálos lett előttetek vádom.
- 115 Ha asztalhoz ülök keresztet nem vetek
 S' tápláló kenyérben Istent nem lelhetek,
 Hanem tsak az égben imádom Teremtóm
 A' Szent-Háromsággal félvén Idvezitóm.
 Egy Törvény, egy Isten vezérel Romával,
- 120 Egy természet formált Hunyadi fijával,
 S' még is ily sorsomban ez igazságokért
 Tsak nem gyermekemmel kel ontanom a vért.

Igy térszen a' világ el-szédülésébe
Mely magát harapja részegülésébe.
125 Egyik Teremtőjét kezében hordozza,
Melynek másik minden barmát fel-áldozza.
Eztet a Nagy Világ mindenben keresi,
Sok el-jövetelét még gyertyákkal lesi.
Egy Isteni személy kenyérben meg-jelent,
130 Ki születvén köztünk az Egekbe fel-ment.
Miként száll gyomorba a' világ Istene?
Ki az, a' ki ebből vért vagy húst ehetne?
Hidjed-el Hunyadi hogy minden tsuda lett
Valamit Istenünk hatalma teremtett.
135 Meg-foghatatlan ő halandóságunktól
Tsak imádtathatik tudatlanságunktól.
De hogy magyarázzuk örökös titkait
[130r] Vagy meg- vizsgálhassuk ditső hajlékait;
Arra mi mindnyájan erőtlének vagyunk
140 S' azért vérontással érte ne fáradgyunk.
Térj vissza népeddel, nyugtasd nemzetedet,
Ne hagyd pusztítani közöttünk nepedet.”
„Nagy Király, meg-botsáss, hogy ellened jöttem
Igy felel Hunyadi s' reád fegyvert vettem.
145 Az Egek bosszullyák el-pártolásodat,
Ők vesszőzik velem bűnös vallásodat.
Eszközőkkel térszi az Isten dolgait,
Meg-vereti vélünk el-tévedt juhait.
Nagy Vitéz, ma Róma akarja térésed,
150 Ne tedd az Ég ellen énnékem kérésed.
Tsak a' Vatikánnum adhat igaz Hitet
E' vezérlehet jó a' Keresztyén Lelket.
Az Isten fiait véle igazgattya,
Egy pápa ezeknek tsalhatatlan attya.
155 Fél világ lelkének ez osztya törvényét
Ő adja az örök élet jó reményét.
A' Világ Istene e' pásztor bottyával
Tanátskozik már ma elő világával.

- Be lát ő az Égnek ditsó titkaiba
160 Honnan igaz hirt tész a' föld hamvaiba;
Mondja hogy Istenünk fegyverrel téríthet
S' a' miként akarja köztünk akként verhet.
Szent óltárainkon meg-tagadtad fíjád
Azért ereszti most ellened haragját.
- 165 Róma által nékem parantsolt tettzése
Lássad millyen súllyos ellened intése.
Az Izraél Ura 'sidó fegyvereket
Fogván, régen meg-ölt sok pogány népeket.
Hogy téged ezekhez tégyelek nem tzélom,
170 De az igaz útról hogy el-tértél tudom.
Mért az Ur, mint régen, ma nem téríthetne?
S' el-pártolt népére ne fegyverkezhetne?
[130v] Ki vette ki köztünk az ostort kezéből
Hogy ne verjen azzal el-búsúlt Egéből?
- 175 Ismérd-meg Pogyebrád Istenednek kezét
Szenteinek reád ne gerjeszszed tűzét.
Az Ég zeng feletted, rád haraggal fordúlt,
Róma is menydörög mert ellened búsúlt.
Ne szegezd magadat az Eg és föld ellen,
180 Csak vakmerőségből ne légy szerentsétlen.”
„Hidj nékem Hunyadi, így felel Pogyebrád,
Hogy reám nem venném szerentsétlen igád.
Nem tsuda ha nem lát' ártatlanságomat,
Rómával itéled látom vallásomat.
- 185 Ha Istened bosszú állójává rendelt
S' gyengült Thrónúsának benned óltalmat lelt,
Vigyük öszve népét, folyon érte a' vér,
Dugjuk bé fülünket ha a' természet kér;
Had' nézze Róma is a' hartzba fúltakat
- 190 Idvezittse az el-húllott Magyarokat,
Te pedig lelkedre veheted a' sok vért
Mellyel borítod a' Tseh országi sik tért.
Mikor fegyvered sok száz férjfit agyon lőtt
Számolly Istenednek osztán széki előtt.

- 195 Ennek ege, hid'-el, messze van a' földtúl,
Nem lehet tettését hallani mindentül.
Egy halandó sem küld postát Thronusához,
Nem fér elő hamu örök hatalmához.
De ha Istenednek már tolmátsa lettél
- 200 S' hogy érte bosszút állj öld fegyvert vettél,
Engedjél Rómának, pusztítsd e' föld népét
Ölvén gyönyörködtesd e' világ Istenét.”
Illy beszédek után a' két király fel kél,
A' sok okoskodás békességet nem lél,
- 205 El-viszi Pogyebrád seregít magával,
Hunyadi Olmutznak megy dúló hadával.
[131r] Romátúl vett még e' város törvényeket
S' azért Hunyadiért kérte az egeket.
Ellenségeket mint Atyát úgy fogadják
- 210 Ki előtt városok kapuit fel-nyittyák.
Braszlót, s' több helyeket is, nyert így Hunyadi
A' mely győzedelem Római s' nem hadi.
Hunyadinak Béts is segítségét ígért,
Mellyet ő Braszlóbúl követivel most kért.
- 215 Ezer lovagokat küld néki a Császár,
De ő ezek helyett annyira tsak pénzt vár.
A' Német vitézek hamar hozzá érnek,
De parantsol nékik, kik meg vissza térnek.
Csak pénz néki szükség, s' a' német katona
- 220 Üzen, el-maradhat, ő népet találna.
Friderikus ez hirt nem örömetst halván
Tsak halasztya dolgát Hunyadit biztatván.
Sok Bétsi Nemesek a' vesződést láttyák
S' magok Hunyadinak a kért pénzt meg-adják.
- 225 A' Királyt ez eset nagyon meg-sértette,
Ki meg-vettetését így nem reménylette.
Forrott bosszúsága titkoson magába,
De tsak tsendesen vólt vészéllyes dolgába.
Az alatt érkezik a' tél jegeivel,
- 230 S' Hunyadi is készül haza népeivel.

- Morvának Hertzegét, mint meg-tért az útba,
Fel leli hadával egy erős városba.
Victorinus vólt ez, fia Pogyebrádnak,
Ki hartzolván, rabja lészen Hunyadinak.
235 Budára jön ő is vitéz sogorával,
Küszködik magában nagy gyalázattyával.
Hunyadi biztattya, hogy tőle ne féljen
S' atyafiságátúl minden jót reméllyen;
Inti hogy térjen-meg tévelygéseiből
240 Szabadittsa magát sok inségeiből.
[131v] Victorinus ekkor csak kegyelmét kérte
A' ki Hunyadinak védelmét meg-nyerte.
Ez a' Király, mint nagy szívű fejedelem
Fogott rabjainak nyújtott segedelem
245 Victorinust is itt fel vévén magával
Meg-hadja mellette vólt méltóságával,
Mint nagy Fejedelmet körülte úgy tartya
S' mindenben úgy bánik vele mint egy atya.
Azomban Cseh ország háborog magába,
250 Történeti lántzon csavarog Rómába.
Egy része Rómával tart, a' mellyért fárad,
Más része Hússita, s' Pogyebráddal marad.
Mindenkor így dúlta a' vallás világunk
Hol az igazságért folytogattyuk magunk.
255 Ki ki közeleb' van, mondja, Istenéhez,
Menyei törvény az, a' mit lelke érez.
Kivel tart tanátsot a' föld teremője,
Kiért annyit vérzik e' világ mezője?
Világunk négy része hány Istent magyaráz;
260 Mit akar az a' ki ezek felett vigyáz.
Nem magyarázhattyuk az örök nagy rendet,
Halgassuk a' rendet és a' természetet.
Roma Európát másként vezérelvén
Törvényeket adott Istenét hirelvén.
265 Tsch ország is küszdik parantsolattyával
Melly már meg-hasonlott kettős vallásával.

- Egy fele Hunyadi királynak választya,
 Kéttség kívül az, mely még Rómát halgattya.
 Illy sok veszedelmit Pogyebrád nem bírván,
 270 Meg-hal gyötrelmi közt a' Thronúsba sirván.
 Tapasztalta sorsát nagy méltóságának
 Áldozattya lévén jó Királyságának.
 Illyek a' halandók: haszontalanságért
 Meg fojtyák testekben a' szív tápláló vért.
 275 Egy más ellen ki ki Nagyságra igyekszik
 Melytúl igen hamar halálra részegszik.
 A' Thronus szüntelen habokon tántorog
 [132r] Éllyel nappal halál s' gyötrelmek közt forog.
 Tudta ezt Hunyadi, s' Pogyebrád halálát
 280 Meg értvén, azért nem bírhatta fájdmát.
 Meg-indúl azomban, s' Cseh országnak mégyen
 Hogy ott is mint Budán atya s' Király légyen.
 Mihelyt a' Cseh Király Thronúsárúl le dült
 Országá azonnal Királyért öszve gyült.
 285 Küldi e' Gyülésbe Hunyadi követit
 Kik viszik magokkal Királyok beszédit.
 A' Cseh Király nevet Róma Hunyadinak
 Meg-adta már ekkor, mint kedves fijának.
 Ez haragba hozta nagyon Cseh országot,
 290 Melly másképen várta az új Királyságot.
 Hunyadi követi érkeznek azomban
 Kezdi beszédeket az ország Házában.
 A' harag, irigység azzonnal szárnyra kél
 S' Hunyadi ellen sok kiáltó szájat lél.
 295 Si-si-ho-ho-szélyel lárma tekeredik
 Mellyel a' követnek* szava keveredik.

* Az Erdelyi Vajda Csupor Miklós volt Hunyadinak első és főb' követte, kit meg-nem halgathattak a' Csehek, azért leg-inkáb', hogy Királyságoknak méltóságával Róma, közönséges meg egyezések nélkül, Hunyadi meg ajándékozta; pedig tudva vagyon, hogy a' külső világi igazgatásnak törvénye szerint, sem a' régi, sem a' közeleb' való százakban, semmi egy Hazát annyira meg-nem háboríthat, mintha az ő hatalma alatt lévő dologba, hire s' egyezése nélkül, valaki különösen meg-határozást kíván tenni.

Zeng az Ország Háza, minden felé zúgnak
 Az Urak intenek s' egymás között súgnak.
 Ez alatt jobban kezd a' lárma hallatni
 300 S' végre kéntelen vólt a követ halgatni.
 [132v] Királya a' Lengyel Király Fia lészen
 A' ki országára mindjárt veszélyt téssen.
 Hunyadi sérelmét halván mérgét fűllyá,
 Meg-indittyá népét s' Cseh országot dúllyá,
 305 Meg-tsúfoltatását el-nem szenyvedhette
 De ellenségeit meg-is büntethette.
 Az alatt a' Török^a mig ő itt parantsolt
 Magyar Ország szélin serénységgel árkont.
 Töb' ellenségeit meg-verte népével
 310 S' Hunyadi Mátyásra készült fegyverével.
 Erról a' Királynak hir jövén fülébe
 Meg-retten kevésbé, s' el búsúl szivébe,
 Bánya hogy keresztyén ellen hadakozott
 Mellyel a' pogánynak újj erőt okozott.
 315 A' Lengyel Király is^b hadakozni meg-szűnt,
 Nem verhette tovább' már a' keresztyén bünt,
 Istene nevébe nem onthatott töb' vért
 Mivel edjik fija Cseh Királyságra ért.
 Hunyadi ezeket végtére meg-látván
 320 Erölteti dolgát, nagyon hánykolodván.
 [133r]^c Országában fellyeb' tsapja az adókat.
 Keményen róvattyá a' kövér papokat.

^a Az alatt mig Hunyadi Cseh országgal háborgott a' Török dolgaival serénykedvén nagy erősségeket kezd a' végekbe hányni, és más felől való ellenségeinek egész erővel fordulván győzedelmeskedik, mely veszedelmes elő menetel Hunyadinak kárát okozta.

^b Kasimir is háborgott a' Cseh eretnkség ellen, engedelmes fija kívánván lenni Romának, s' a' szentséges Pápa intéseinek; de hogy egyik fijas a' Csehek Thronusra emelték, buzgósága egy kevésbé tsendesedett, mely szerint tovább' a' bosszú állást tsak Istenének engedte s' hadakozni nem tudott.

^c Hunyadi sok hadakba keveredvén végre költségéből csak nem egészen ki ürülni látta-tott, mely kárát ditsősségének fájdmalson szenyvedvén, országát segedelmére ösztönözte; honnan következtet, hogy a' szolgák s' szolgálók is, mindnyájan adó alá vonattak. A' fő rendek feles katonaságot tartani kénszerítették; a' pap urak pedig, kik természet szerint nyugodalmas, könnyű és tsendes életűek szoktak lenni, sem szörnyű épületeket nem rakathat-

A' kints körülötte alkalmasint fogyott,
Népe is e' hartzban már nagyon bádgyadott.
325 Szükség vólt nagy szivvel most dolgát viselni
Mivel veszedelem országát terhelni.
A' hadakozással nyerekedni bajos,
Ennek gyakorlása minden részben kinos.
Arnyék ditsőssége a' Thronust megsallya
330 S' pusztító ördöge a' Hazát úgy marja.
A' vitéz szerzetek hamar részegülnek
Akkor is kevélyek, mikor porba dülnek.
Mars fegyvere köztök széllyel ontya a' vért,
Pusztúl a' természet, éltet hijába kért.

[133v] HUNYADI

HATODIK ÉNEK.

Summa.

Hunyaditúl el-idegenedik országának némely része, mely okból Kasi-
mir, a Lengyel Király második fija titkon sok fő rendektől s' Pap Uraktól
Magyar Királlyá választatik. E' történet után Hunyadi a' Törökkel, Cse-
hel, Lengyellel hadakozásba keveredik, melynek fojtatása alatt a' három
királyok öszve jővén, beszélgetések után, egymásközött békességet tesz-
nek.

Azomban, mig Róma Pap Fejedelmivel
Biztattya Hunyadi hitével s' pénzivel,
Ujj Vatikánomot formál Magyar ország,
Honnan ellent lóvén, menydörög a' papság.^a

tak, sem kintseket nem gyűjthettek, mivel a' királynak segedelem kellett, honnan, egyéb'
okokkal egybe, Hunyadi csak nem utólsó történeteire jutott.

^a Az Esztergomi Érsek, Pannonius Jánosnak a' Pétsi Püspöknek tanátlásából el-hajlott
Hunyaditúl, kihez több pap urak s' fő nemes rendek is tsatolván magokat, meg-határozzák,
hogy Hunyadi, sok haszontalan hadakozásiért, a' vérnek szüntelen való bűnös ontásáért

- 5 Trónusán Hunyadiit ezek tántorgattják
 S' a' haza dolgait keménnyen forgattják.
 Unnyák Királyoknak sok hadakozását,
 Nem győzték hadának költséges tartását.
 [134r] Illyen az halandók álhatatossága,
- 10 Melyrül leg-többet tud a' föld Királysága.
 Kasimirtúl kéri sok Magyar vezérét,
 Meg-unván végre a' Hunyadiak vérét.
 Azomban egy lengyel Hertzeg fel-készülvén,
 Be jön az Országba újj háborút szülvén.
- 15 Hunyadi Trónusán dül fül, fohászkodik,
 Orzága ellene, láttya, háborodik.
 János Érsek után Esztergomba mégyen,
 Hogy e' férjfiúval maga szembe légyen.
 Az Érsekhez hamar követet ereszt-el,
- 20 Hogy abba szólhasson először szívével.
^bSzapolyai Imre indul követséggel,
 Ki nagy Királyáért forog serénységgel.
 Az Érsekhez jutván el-kezdi beszédét
 Elébe terjesztvén tze'llyának rosz végét.
- 25 „Tudja azt Kegyelmed, így szól az Érsekhez,
 Hogy Hunyadi minket mennyire védelmez.
 Ditsősségét szüli Magyar Hazájának,
 Győzhetetlen magva lévén nagy fajának.
 Europa kezdi rettegni fegyverét,
- 30 A' hol ditsőssége hordja már nagy nevét.
 Egy illy győzedelmes Királyt el-vádolni,
 S' ellene egy gyenge Lengyelhez hajólni
 Egy hiv Magyar vérnek utólsó gyalázat.
 Hogy légyen Hunyadi oly kinos áldozat!
- 35 Majd itél a' világ meg-hasonlásunkért,

Királyságából le tegyék, melyre nézve a Lengyel Királynak második Hertzegét, tsak ugyan Kasimirt, Királynak az országba bé hívják.

^b Szapolyai Imre volt Nádor Ispán, ki magával Püspököket és töb' fő rendeket is vitt az Esztergomi Érsekhez, kinek haragját meg-engesztelni a' Király és egész Haza részirül igen szükséges dolognak tartotta.

Rágalmazván bennünk az igaz nemes vért.
 [134v] Ha Róma Hunyadi harcztát igazollya,
 Ki az, ki közöttünk fegyverét vádollya?
 E' szab törvényt köztünk a' nagy Trónusoknak,
 40 Ha Róma szól, félni kel a' Királyoknak.
 Ne járjon az ellen Kegyelmed czéllásával,
 Kövesse Szent Pápánk buzgó vallásával.
 Rómában a' Király dolgát igazollyák,
 Itt pedig papjaink győzelmét vádollyák.
 45 A' Cseh ERETNEKEK mit itélnék rólunk,
 Ha meg-hallyák? újjra vádollyák vallásunk.”
 Az Ersek, „nem tzelom, mond, a' meg-hasonlás.
 Csak szűnhessen köztünk a' hartz és sartzolás.
 Hunyadi mi haszna úzi ditsősségét,
 50 Ha mindég neveli Hazája inségét?
 Ellenséget keres nyughatatlansága,
 Mindég vérrel áldoz köztünk Királysága.
 Keresztyének ellen mi szükség indulni,
 A' Pogányt földünkre ereszteni dúlni?
 55 Pápánk törvényére meg-hajlok Rómának,
 Magyarázója nem lehetek dolgának;
 De hogy itt vért ontsunk a' Kristus nevébe
 Talám ezt Istenünk nem végzi egébe:
 De mindazonáltal lehet, hogy tévelygek,³⁴
 60 S' gondolatimmal most tsak hibákkal mégyek.
 Azért, ha Hunyadi tűzébe tsendesül,
 Hazájának töb' töb' inségeket nem szül,
 Nem lészek ellene, mi engemet illet,
 Ha vélem más is egy értelemben lehet.”
 65 Az Ersek beszédét Szápolyai halván,
 Örül, Királyához jó hirrel szaladván.
 Elébe terjeszti ennek a' vett választ,
 Ki azonnal fel-kél, és időt nem halaszt,
 Az Érsekhez mégyen, ki őtet meg-látván,

³⁴ [A sor mellett a margón ceruzával karika]

- 70 Alig tud szóllani, személylén bámúlván.
 Hunyadi keserves örömet mutat(y)a
 [r] Melly az Érseket még távolyrúl dorgálta.
 „Látom, a' világnak Istene kegyelmez,
 Mond a' Király, hol egy barátom védelmez;
- 75 Mert így kel szóllanom ahoz keservembe,
 Ki mérget és mézet eresztett szivembe.
 Hogy pártolhattál-el örökös fijdattúl.^{c36}
 Miként vádolhattál először magadtúl?
 Ekként mutatod é most atyaságodat?
- 80 Így tartod atyámnak tett fogadásodat?
 Ah! ha most Hunyadi János halálábúl
 Ki szólhatna hozzád szomorú sirjábúl,
 Mennyire zokogná fijának keservét,
 Leg-jobb barátjában látván ellenségét.
- 85 Viselt dolgaimrúl ki szólhat gonoszúl?
 Vétek é hogy népem Róma szavára dúl?
 A' Vatikánúm irt törvényt Thrónusomra,
 A' Szent Pápa ellen ki kiált dolgomra?
 Bosszút állottam már a' sértett egekért,
- 90 Fut az eretnekség, veszi a' hitlen vért.
 Győzedelmeimrúl látod hogy az egek
 Az el-tértek ellen miként védelmeznek.
 Már az eretnekség rettegi fegyverem,
 Mert el-pártolások Istenünkel verem.
- 95 Így keresi Róma fel az igazságot,
 Vallásával vivén sok hatalmasságot.
 Ha Teremtőjétül segítségeket kér,
 Ki omlik előtte az el-részegült vér.

^c Hunyadi János, mikor utolsó fájdalmai között halálát benne el-kerülhetetlennek érezte, leg-nagyob' szenyvedésének két fija árvaságát ismérte, s' ugyan ezért végső óráiban azokat minden barátinak védelmébe ajánlván, Mátyás gondviselésére az Erseket különösön kérte, kit néki mint egy tulajdon gyermekül kívánt meg-hagyni; errül Hunyadi Mátyás mindég emlékeztvén, az Ersek fijának meg-illetődésében magát mondotta.

³⁶ [A levélszám hiányzik]

- [v]³⁶ Erezze Cseh Ország Istene haragját
100 Rettegje Romának reá küldött fíját.
Meg-botsáss barátom nagy buzgóságomnak,
Ne talállyad vétkét igaz vallásomnak.”
Az Ersek e' szókra mond, „Hunyadi vigyázz
S' magadtúl, mindenkor, mindent ne magyarázz.
105 A' világ Istene nem látszik közöttünk,
Törvényivel szólhat titkoson tsak lelkünk.
Mikor térített vólt a' Nagy Isten vérrel?
Mikor ölt valakit hitiért fegyverrel?
Az Izraél a' melly népeket pusztított,
110 Ott Istenünk helyett bálvány imádtatott.
A' ki e' világnak Teremtője ellen
Fának imádkozik, s' térdepel lelketlen
Meg-érdemelhette Istene intését
S' annak fegyverével lett verettetését.
115 De a' ki, mint mi is, a' Szent Háromságot
Hiszi, és tsak annak formál imádságot,
Hogy ölettethessen a' Kristus nevéért,
Kitül idvességnek kéri a' drága vért?
Nyitva vagynak é a' nagy egek előtted?
120 Érted az Isteni tanátsot feletted?
Hidd el a' menyei igazság le szállott
S' minden igaz ember lelkébül ki hallott.
Hogy magyarázod te a' földnek Istenét?
Mint érthedd fegyverrel természeted rendét?
125 Mond-meg, mikor véthet a' világ magátúl?
S' mikor vészen intést örökös Urátúl?
Magyarázd jegyzésit a' végezéseknek,
Olvasd sorjait e' menyei könyveknek.
Nyugodjon a' Király Trónusán ha lehet,
130 Mert Istenért vérrel újj törvényt nem tehet.
Az idegen földön szüntelen háborgunk,
S' országunkban végre majd mind el pusztulunk.

³⁶ [A levélszám hiányzik]

- Valymi drága itt a' véren nyert ditsósség,
 Tudjuk é hogy itél arrol az Istenség.
- 135 [135r] Engedjél Hunyadi a' nagy természetnek,
 Ne légy pusztítója az ember életnek.
 Atyád hivségére szivedbe gondolkozz
 Védelmezzed Hazád, de senkit ne átkozz.
 Mennyire kívánnám örök nyúgodalmad,
- 140 Bánom, hogy kellett okoznom fájdalmad.
 Nagy Vezér, mint fijam, örökre szeretlek,
 S' mint Koronás Fejem halálíg tisztellek.
 Bátorságom meg-ne verje méltóságod.
 Jusson eszedbe itt ma halandóságod.
- 145 Meg-botsáss éretted fáradt hivségemnek
 Ismérd meg keservét zokogó szivemnek.
 Barátom fijának lábaihoz esem,
 Kinél életemet könyvezve keresem.”
- Hunyadi illy férjfit lábánál szemlélvén
- 150 Sohajt, a' szivébe nagyon illetődvén.
 „Hiv barátom, Atyám, így szol az Érseknek,
 Érdemes java az halandó életnek,
 Ally fel, vállaimat öleld karjaiddal,
 Miért tselekszel így keserves fijaddal?
- 155 A' természet győzi, látom, Királyságom,
 El felejtem veled felső méltóságom.
 Mint meg-keseredett gyermeked' úgy nézhetsz,
 Haragomtúl soha ezentúl nem félhetsz.
 A' nagy Istenre kér egy Király öledbe
- 160 Sirva, hogy botsáss meg őnéki szivedbe.
 Felejsük-el vólt kis háborúságunkat
 Ne fárasszuk soha haraggal magunkat.
 A' ki tett vétkein gyötrelmit érezte,
 S' keserves bánattyát szivébe szenyvedte,
- 165 Hid', mindenkor messzeb' van a' gonoszságtúl
 Mint az, ki nem jaidúlt soha hibájátúl.”
 „Nagy Király, meg botsásd tévelygéscimet,
 Így felel az Ersek, s' tekintsd inségimet.”

- E' szók után egymás karjai közt sirva
 170 Fügöttek sokáig némán sohajtozva.
 Végre barátságok meg-erössítették,
 S' békességgel egymást útnak eresztették.
- [135v] Azomban Kasimir bé jön az Országba,
 Táplállya reményét mulatván Nyitrába.
 175 Hunyadi ezt halván, meg-indúl népével,
 Fenyiti Kasimirt dúló fegyverével.
 Sijjet Nyitra felé a' tanátskozásba,
 Szava lett néki is az újj voxolásba.
 Az el pártolt urak magokba rémülnek,
 180 Rettegnek előre, s' reményekbe hülnek.
 Nem akarnak szembe szállni Hunyadival,
 Ki ki haza indul titkon hajdujival.
 Kasimir Nyitrába láttya történetét,
 El kezdi féltetni népével életét.
 185 Hunyadi elibe követeket botsát,
 Hamar meg-unta vólt lakásával Nyitrát;
 Engedelmet kérte Hunyadi Mátyástúl,
 Mondván, hogy ő nem jött ellene magátúl;
 Az Ország nagy része hívta Királynának,
 190 S' tsak kilentz vármegye nem vette Urának:
 Melly okbúl eressze vissza Hazájába,
 Soha nem tész többé kárt Koronájába.
 Hunyadi meg-értvén Kasimir mentését,
 Kegyelemmel hallya néki tett kérését.
 195 Meg-engedi hogy el mehet országábúl;
 De többet ne jöjjön így ki Hazájábúl.
 Kasimir el-indul éjtszaka népével^d
 S' vissza tér attyához kevés seregével.
 Nyitrában el-hagyott sok oly Magyarokat,
 200 A' kik Hunyaditúl várták halálokat.

^d Kasimir Nyitrábúl lett el-indúlása után népét a' ragadozástúl, el-éhezések miatt, nem tartóztathatta; bolyongó éh Katonáji tsúf harátslásokat tettek a' Hazában; mely kárát Hunyadi meg-értvén, fel szabadit kit kit a' lengyelekre. Így fel-zendült a' föld népe s' Kasimirnak Lengyelit itt ott széllyel nagy részént a' prédákon el-öldösték.

- [136r] Ezek a' várban fent egyedül szorúlván,
 Nem tudtak mit tenni, magok közt bódúlván.
 Könyörgésre kezdik végtére dolgokat,
 Hogy azzal győzhessék sérjült Királyokat.
- 205 Hunyadi, mint egy nagy származású vitéz,
 Búsult méltósággal elébb reájok néz;
 De ez után, mint a' makats gyermekeket,
 Ugy bünteti őket, vervén tsak sziveket.
 Nemzetének vérit sajnálta veszteni,
- 210 Nem kell itt, úgy mondja, halállal büntetni.
 El-ereszti népét, a' kiket dorgálván
 Mint atya akként fedd, vélek szívvel bánván.
 Így tész egy hű Király, ki tevelyedését
 Hazájának, és tett erőtelenségét
- 215 Halandó társinak nem veri halállal,
 Tudván hogy jó erkölts is lehet hibákkal.
 Hunyadi itt ekként bajából szabadúl,
 S' Nyitráról Budára hamarsággal indul.
 Szelidíti hozzá el-pártolt Hazáját.^e
- 220 Hogy Magyar, tsak szívvel veri Magyar fajt.
 [136v] Mint atya és Király úgy szól Trónusáról
 Nem akar hallani senki haláláról,
 Kegyelmeivel inkább' győzhette országát,
 Ezzel vezérhlhetette jobban Magyarságát.

^e Midőn Hunyadi Hazájának engesztelésében fáradozott, lehet hogy valami új vádat értett az Esztergomi Ersekről, mely okból a' várába hadi férjfiakat rendelt, hogy az Ersek valamely újságot kezdeni azoktól akadályoztatnék. Illy kétségét Hunyadinak az Ersek maga iránt látván, tett fogadásának s' örökösön fel-ajánlott hívségének méltatlan sérelmét, mint igaz Magyar férjfiú, keservesebb s' kinosabb' sebjének ismérte szívén, mint életét annak gyötrelmei ellen meg tarthatta volna, mely veszedelmes ráncorába meg is hólt. Az öttse, a' Pétsi Püspök, Pannonius János, meg-értvén először bátyjának őriztetését, s' annak utánna halálát, annyira le verettetett belső gyötrelmeitül s' a' szüntelen való rettegésektül, hogy életének további fel tartására reményét, erejét egyszerre el-vesztette. Ő volt, ki az Erseket Hunyadi ellen tanátsolta, mely szerentsétlen tanátsát most bátyja halálának okául ismérvén, inkább' leg-kinosabb halálát, mint gyötrelmes és gyalázatos életét ohajtotta; mely szenyvedései között meg-is hólt 1472^{ben}. A' Papok, testét, mint pártott ütöttek, el-temetni, a' Király miatt, féltek, melyre nézve azt sokáig egy kápolnában szurkos koporsóban tartották; mely dolgot Hunyadi meg tudván, a' papokat helytelen félelmekért keményen meg dorgálta, s' a' püspök testét pompával el temetette. E' vólt a' leg hiresebb Magyar Poëta.

- 225 Olly a' Magyar, a' ki ditsősségért ont vért
Kegyelemért fizet, s' mint rab bajjal vész bért,
Halállal is mutat háladatosságot
Győzelemre fajzott, s' féli a' fogságot.
A' Trónusért vérit, mint szabad, onthattya,
230 Kötését ok nélkül soha nem bonthattya.
Udvarnál tanátsos, a' mezőben vitéz,
Hol élet s' halálra tsak ditsősségért néz.
Magyarságunkban ily a' tsendes viselet,
Mely mindenek felett tsak magátúl félhet.
235 Tudta mind ezeket Hunyadi népérül,
Azért irhatunk-is ma ditsősségérül.
Egy Trónust mindenkor a' hivség védelmez,
Nem kár ha egy Király gyakorta kegyelmez.
Kivált a' hol nemes vér van a' jobágyba
240 Mint Hunyadi régen talált a' Magyarba,
Jósággal lántzóltá népét Trónusához
S' ugy kezd ditsősséggel újj véres hadához.
Tseh, Török és Lengyel ellene támadnak,
Mint vadak prédra úgy rá futamadnak.
245 Dolgát Hazájával alig végezhetette,
Ellenségit rajta jőni már nézhetette,
Szükség vólt nagy szível viselni dolgait
S' vitéz bátorsággal biztatni Hadait.
Akárki más mint egy Hunyadi el múlna
250 Talám, s' ily habok közt világot nem dúlna.
Morvába két tábor öszve jőn Braszlónál,
Az egybe jött sereg egymás előtt meg áll.
Hunyadi a' várost kívülrül meg szállya,
S' Kasimirnek hadát szüntelen visgállya.
255 A' Lengyel, s Cseh Király harmintz ezer embert
Hoztak ide, mely tiz ezer Magyart nem vert.
[137r] Tudta itt Hunyadi kormányozni dolgát,
Oltalmazta nagyon meg-fáradott hadát.
Kétszer erősebb' vólt, mint ő, az ellenség,
260 Szükséges ily helyen a' hadi mesterség.

- A' külső városba ágyúit le tette
 Mellyek füstös torkát ki onnan bőgette.
 Iszonyú lármákat tésznek e' Kuvaszok,
 Szüntelen hevernek, de meg is ravaszok.
- 265 A' Hunyadi nyájja körül ha ugattak
 Cseh, Lengyel lovakok a' földre hüllottak.
 A' két ellenség itt magát kísértette^f
 De nagy ütközetit egymással nem tette.
 Soká vesztegette népét itt a' két had,
- 270 Minden Magyar olyan vólt, mint egy dúló vad.
 Hunyadi mulatván, idejét töltötte,
 S' titkon vitézt a' Lengyelre küldötte.
 Szápolyai Istvánt a' Kinisi Pállal
 El-hagyta vólt othon egy kis dúló haddal
- 275 Hogy majd ha Braszlónál viv ellenségével
 S' a' szerentse jatzni fog nyereségével
 Hamar rohannyanak bé Lengyel országba
 A' melyrül Kasimir lesz tudatlanságba.
 A' dolog így történt, azért három Királt
- 280 Ez eset tsak hamar békességre kiált.
 Parantsol Hunyadi, s' népét a' Lengyelrül
 El-húzza, hogy szóllyon tsendesen a' frigyrül.
 A' két tábor közzé három sátort vernek
 A' hol a' Királyok végre öszve mennek.
- 285 Kasimir kezdi el beszédét Mátyással,
 Magyarásván szavát a' fő méltósággal.
 „Mit akarsz Hunyadi? így szóllal Kasimir,
 Lehet é hogy semmi hartzodba már nem bir?
 [137v] Mért dúlod a' földet nemzeted vérével?

^f A' lengyel Király Kasimir kérte Hunyadi, hogy Lászlónak a Cseh új Királynak pénzen adja vissza a' Pogyebrádtúl s' Victorinustúl el-vett birtokokat, e' kérésre Hunyadi reá állott; de a' Summa, mellyet kért, néki le-nem tétethetett, mely okból Kasimir és a' Cseh Király az ő fija hadat gyűjtenek, s' Braszlóhoz indúlnak, hol Hunyadi seregivel meg-jelenik, s' a' várost el-foglallya. Hunyadi, mivel kevés néppel vólt, nagy ütközetet nem tett, de tsak vesztegette lassanként az ellenséget.

- 290 Ne bánts d a' Keresztyént Róma fegyverével.⁹
 A' Cseh ellen, igaz, én is hadakoztam,
 De hidd-el, Hunyadi, hogy már meg változtam.
 Vallás s' nyereségért több vért én nem ontok,
 Mert jól tudom aztat, hogy, mint más, meg halok.
- 295 A' garázdaságból sem jóhet ditsősség,
 Tsak a' védelembe lehet jó nyereség.
 Ne engedd Hunyadi el ragadtatásod,
 Könnyen alá dülhet emelt méltóságod.
 Gyula Césár³⁷ avagy Nagy Sándor léssel-é?
- 300 Tudod hogy ezek is mint lettek semmikké.
 Nintsen egy üldöző fegyverben igazság,
 Valami erőszak, mind tsupa gonoszság.
 Ha egy bromtes jobbágy a' gyengébnek javát
 El véski erővel, s' úgy bőviti magát,
- 305 Azt Isten s' világi törvénnel fenytjük
 Mint hiv, igaz bírák, vét két úgy büntetjük.
 Igaz é, egy Király hogy mindent meg haladt,
 S' nints Istene örök igazsága alatt?
 Tsak fegyvere légyen néki erőszakkal
- 310 Lehet vért ontani a' több országokkal.
 Mindent el foglalhat, övé a' mit el-nyert,
 Prédált, dúlt, égetett, s' mivelhogy erős, vert.
 Nem elég ok verni hogy erősek vagyunk,
 S' mivel lehet, senkit tsendessen ne hadgyunk.
- 315 Nem lehet szökdösnünk a' nagy egek felett,
 Maradjunk Istenünk igazsága mellett.
 Ha meg búsúl az Eg, le vér Trónusodrúl,
 Mit itél a' Törvény osztán halálodrúl?
 Add vissza Lászlónak el fogott javait,
- 320 Ne verd a' Korona ártatlan fijait."

⁹ Értetik itt az, hogy Hunyadi a' Keresztyénség fejének, Rómának tanátsolásából, keresztyén ellen hartzolni szűnyön-meg.

³⁷ Gyula, Césár [a vessző fölös; Heltai: az Iulius Czászárt]

- Hunyadi ezekre mond: „én nem akarom
 Törni a' törvényt, sem világunk nem márom.
 Trónusom nem táplált soha dúló vadat,
 Nem kezdetett vélünk még büszkeség hadat.
 325 Isten s' világ ellen nem szegzem magamat,
 De terjesztni szabad igaz hatalmammat.
 Tsupa óltalomra készítettem fegyvert,
 Róma úgy ítél, hogy nem én, de Isten vert.
 [138r] Nem ragadozom én igazságtalanúl,
 330 Soha készült hadam törvény ellen nem dúl.
 De ha védelmemre veszem fegyveremet,
 Az ártatlanságért onthatom véremet.
 Ha mikor engemet vezet az igazság,
 Öldöklök, de azért nints bennem gonoszság.
 335 Az Eszaki hideg tsillagzatok alatt
 Tudjuk Atillával millyen erő támadt.^h
 Őlte a' világot széllyel törvény ellen
 Meg irta győzelmét az ég és föld ellen,
 Még-is sokan hiszik hogy Isten volt velünk,
 340 Mikor helyéből költ régi Scitha nemünk.
 Bosforust haladta volt vadászatjába
 A' Scitha, s' szarvassal fut Európába.
 Először ostorúl hozattak közzétek,
 Fegyverekkel verték bűnötök az Egek,
 345 Végre az Isten e' népet meg-térésre
 Vezérlette ide a' Keresztyénségre.
 A' Pogányságban-is törvényt irt nemzetem
 Európátoknak, mint emlékezhetem.
 Az Isten vezette őt világosságra,
 350 Nem volt ő Scithába szokva gonoszságra.
 Törvények mindenkor minden bűnt büntetett,ⁱ

^h *alatt, támadt*, itt egyenletlenség látszik e' két szóban, de tsak írás szerint; mi pedig nem szemnek, hanem nyelvnek és fülnek verselünk. *támadt* iratik, de *támatt* mondatik; azért e két szó a hangban egy.

ⁱ A Scithák régen tsak vadászattal élvén, Hazájokban tsendesen nyugodtak, ha valamely nemzettől valamit, egy vagy más okon, nyertek-is, azok felett birodalmakat fel-állítani nem

Latorság közöttök nem szenyvedtethett.
 [138v] Uralkodni soha senkin nem akartak,^k
 Mely földeket nyertek, tsak azokon laktak.
 355 Régen Nagy Sándorral miként szóltak tudjuk,
 Nemes indulatjok még ma is tsudállyuk.
 Ezek a' világra küldték ditsősségek,
 Szárazon tengeren tették nyereségek;
 Végre meg ismévén a' világ Istenét,
 360 Ugy mint Keresztyének tartjuk is törvényt.
 Hogy Romának én most hazámmal engedek
 S' mint régi nemzetem tölletek nem félek,
 Nem tsudálhatyátok. Hajdan a' ditsősség
 Vitte nemzetemet, s' most a' Keresztyénség
 365 Vezérel, hogy én is sok győzedelmemmel
 Meg-mutassam honnan származtam véremmel;
 Halhatatlanságra kell itt törekedni,
 Szabad védelemért mással verekedni.
 Róma tanásábúl a' mit el-foglaltam,
 370 Pénzel, vérrel, kardal aztat meg szolgáltam.
 Fizettség vissza sok szenyvedett károm,
 Tölletek most egyéb' hasznomat nem várom.
 Engedelmem után birjátok országtok;
 Tsak győzni akartam, de nem kel Hazátok."
 375 Soká tanátskoztak a' Királyok ekként
 Szólvan a' dologrúl magok közt edjenként.
 A' beszéd végtére várt békességet szül,^l
 [139r] Kinek, kinek szive titkon nagyon örül.

törekedtek. Természetek törvénye szerint, minden bűn keményen büntetett tőlök, kiváltképen a' tisztátalan élet és lopás.

^k Mikor Nagy Sándor a' Scithák ellen háborút kezdett, ez a' Nemzet követeivel néki eléb' izenetet tett, melynek beszéde közt leg-nagyob jegyzésre való az, hol a' Scithák így szóllanak: *Nec servire ulli possumus, nec imperare desideramus*. Ugy hiszem, hogy ez a' szó, a keresztyén Vallásnak Szent Törvényein kívül, elégséges, tsupa természetünk rendin, egy halandóban a' leg-nagyobb s' nemesebb származást mutatni. Így szóllottak a' Magyarok még Róma ismerettsége előtt is.

^l Hunyadit pénzel Kasimir és László ki-elégítik, ki a' Cseh Országi Királyságnak nevét magának fen tartván, Lászlót birodalmában szabadon és békével hagyja.

- Vigsággal telnek-el a' hadi seregek,
380 Kiáltoz az öröm, hangzanak az egek;
A' békességeknek mosolygó angyala
Menyei tűzével a' táborba szálla.
A' világosságon szivárványt húz fénnye,
Éled sugárral a' népnek reményne.
385 Ugy tetszett hogy az ég magától ki nyilik,
S' ditső tsendessége a' világra fénylik,
Repülve ereszti tűzét örömének,
Hasítja sugára térjét hig egének;
Ez elől a' hartznak ördöge el-futott,
390 De más részről ismét háborút indított.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5708 SOUTH CAMPUS DRIVE
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-936-3700
FAX: 773-936-3701
WWW: WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

[*2r] A MÉLTÓSÁGOS GENERÁLIS BELEZNAI MIKLÓS
ÚRNAK.

MÉLTÓSÁGOS URAM.

Hasonló vagyok e' kis munkában a' *Guinei* szegényekhez, kik olly folyó-vizeknek partjain hajladoznak, mellyek magokkal homokaik közt arany szemeket is visznek. Igen nagy fáradsággal, [*2v] éjjeli, nappali kereséssel dolgozván, alig kaphatnak valamit élelmekre; de még is vigasztalásokat találják abban, hogy leg-aláb arannyal, az az, a' leg-föb' értznek nemével kereskednek. Magyar nemzetem régi viselt dolgainak folyamata mellett ülök, melynek vastag iszapjai alól, itt amott, tsillám-ló arannyát sohajtozva, fáradva keresgélem. *Hunyadi Jánosban* találtam olly Kintsre, melyhez Magyar egeink alatt tsak *Első Nagy Lajos* közelit, és a' ki fiját *Mátyást*-is jámborsággal, vitézséggel felül haladni láttatik. Nagyságodnak ajánlom halhatatlan érdemeinek emlékezetit, mellyeknek tsak árnyékait rajzolhattam valamennyire. Kár hogy viselt dolgait olly fényes pennával nem irhatom, [*3r] mint a' minémü győzedelmes kardal ő azokat keresztyénségünk örök emlékezetinek értz tábláira met-szette. *Hunyadi*, hazája felett, annak védelmező atya vólt; én pedig hazámnak fenekén, a' feledékenységben, Nemzetünknek régi történeteivel le-tapodva, néki tsak fényes hamvain vakartsálok. Ujjúlásomat érzem még is mindazonáltal abban, hogy igaz emberi érdemmel bánok, melly nemü munkák halandóságunkban leg-nemesebb fáradságok szoktak lenni.

Ha ezen igazságot nem ismérném, nem mertem vólna a' MÉLTÓSÁGOS ÚRNAK e' kis munkát ajánlani; de tudom, hogy a' valóságos érdem nem annyira sokaságban, mint természeti tulajdonságban áll. [*3v] Illy tulajdonságokkal lehet tsak Nagyságodhoz szabadon közelíteni, s' kegyességénél védelmet nyerni. Méltóztasson tehát *Hunyadi János* árnyékában egy olly Hazája fiját éleszgetni, ki jótéteményeihez örökös há-

láadatossággal, Atyai szeméjéhez halálíg tartó igaz tisztelettel viseltetni soha meg nem szünhetik.

A MÉLTÓSÁGOS ÚRNAK alázatos szolgája

Bessenyei György.

[1] HUNYADI JÁNOS ÉLETE.

I. Rész.

Tudjuk, hogy a' régi időkben minden nemzetnek nagy hajlandósága vólt mesélni, bújdosni, tsuda történeteket hallani, s' országokon alá s' fel vándorolva, vitézi dolgokat el-követni. Mitsoda nemzet mutathatott erre nagyob' indúlatot,¹ mint a' Magyar, melj a' világnak edjik oldaláról másik oldalára bújdosik, hogy véres útjában [2] fegyverével győzedelmeskedvén, országokat foglaljon magának, hová a' föld harmad részinek javait, nepeit, mint tárházba bé-hordhassa.

Ha a' hajdani százakban földünknek golyobissát meg-tekintjük úgy látjuk raj[ta]² a' nemzeteket vérekben alá s' fel toloskodni, mint az árkokból ki-öntött vizeket, meljek addig tsavarognak széljel, mig a föld nagyob részeket el-nem isza, s' fészkekbe vissza nem szijja. Innen vólt, hogy az előtt a' vitézi férjfiak fegyveresen, paripáson idegeneknél szolgálásokat vettek, mert vagy viaskodni, vagy leg-aláb' vitézek közt kívántak tanulni, nevedekni. Iljen szándék huzta Hunyadi Jánost is a' Tsáki házhoz, a' Tsanádi Püspökhöz, és a' Médiolánumi Hertzeghez, holl mindenütt vitézségre, emberségre oktattatott, mivel ezen érdemekre már a' természet úgy-is szülte. Mert ne felejtsd el meg-jegyezni, hogy a' lány szívü és születéssel embertelen ember, ha Akhillesek és XIVdik Lajosok közt élne-is, mindenkor rosdája maradna az emberi nemzetnek. Latod, hogy a' világ mindég tanul, okoskodik, még-is csak úgy leled oskoláinkban a' jó és rossz embereket, mint az erdön az egyenes és görbe [3] fákat; Miért van ez a' külömbség? azt kérded? azért, hogy az, a' ki e' vi-

¹ indúlatott,

² raj= [a következő sorból a szó másik fele hiányzik]

lágot alkodta, edjezést és külömbiséget akart benne tenni. A' halhatatlan ditsösségü Hunyadi szerentsébül, veszedelembül, roszbúl, jóbúl érdemet gyűjtött magának: mert a' természetnek jól-tévő és gondviselő keze, alkotója által olj tüzet tett szívébe, meljnek sok Magyarban kellett vólna égni. De úgy látszik, hogy az idők, tsak szerentsére szokták a' nemzeteknek vitézeit néha néha elő-vetni. Rendes, ha meg-gondolod, hogy az emberi nemzet, mindenkor tsak egy egy emberben szokta magát tsudálni, légyen vitézség, vagy böltesség a' tzélja. Soha nem láttál e' világban egyszerre sem egy ország Neftont, sem egy regiment Hunyadi Jánost; ha pedig böltsek, vitézek nem lettek vólna, mit tsudálna az ember, vagy miben esmérhetné a' maga érdemeit-is e' földön?

Nem érkezünk mi-is még eddig régi vitézeinket hamvaikból ki-keresni. A' magyarságnak miólta a' Meótis széleit haladta, s' Pannoniára annyi iszonyú ütközetek közt tört magának útat, egész édes atyáinkig, mindenkor vérevel kellett a' földet ásztatni, meljen ke[4]nyerét fáradva kereste. Végre pihenünk egy kevésbé, s' vissza nézhetünk azokra a' rettenetes tengerekre, meljeknek háborújin által evezve, tsendes parthoz láttatunk jutni. Azok közt a' nagy háborúk közt látom a' nagy Hunyadit, Asiák ellen győzedelmeskedvén, el fáradt Hazáját karjaival ölelgetni, fegyverével a' haláltúl, égéstül pusztulástúl, védelmezni.

Mikor a' keresztyén világ a' Töröknek birodalma alá akart esni, és a' magyar nemzet örökre annak hatalma alá süljedni, az Isteni gondviselés, hogy népét védelmezze, nem tett egyebet, tsak ezt mondta: legyék Hunyadi János, és az óltalom nyögő hazánknak tsillagzati alatt meg jelent.

Minekutánna ezen Hazájának atya az akkori László királynak ismeretségébe jött, érdemeihez illendő hivatalokba tétetett. Az Erdelyi vajdaság, egyéb Bánság és vezérségekkel kezébe estek. Örölnünk kel, mikor látjuk, hogy halandó társaink még-is az emberi érdemeket néha, néha, azoknak természetek szerint, meg-ismérik, és jutalmazhatták-is.

Alig nézhetett széljel Hunyadi a' sok tisztesség között kitsoda, mindjárt árrát [5] kérték tőlle a' vajdaságnak és bánságnak, melybe vért kellett fizetni. Soha a' Fejedelmek nagy embereket úgy meg-nem ajjándékozhatnak, hogy őket az által mindég nagyob' nyomorúságoknak és veszeljeknek ki-ne tegyék. Az ajjándéknak tsak hitván emberek szokták hasznát venni, mivel nem lehet töllök azokért nagy dolgokat kívánni, ki-eket ajjándékozgatni sok Fejedelemnek elég böldogtalansága van.

A Rátz országi Török Vajda, hogy mindég nyitva állottak Hazánkknak kapuji, hizni indúlt annak kövér határain. Nándor-fejérvár és Szendrő között elibe szállott Hunyadi. A' Török meg-szokván a' magyar férjfiakat, asszonyokat minden javaikkal pusztítani, mint számára rendelt juh seregeket tsak úgy vette őket; hazájokat pedig aklának lenni gondolta, hol véres eledele hizik. Tudod-é a' farkasok, oroszlánok, tigrisek mitso-dák dúlasokkal, ha el-hagyott nyájakra ütnek: iljenek az emberek-is, mi-kor igazságon kívül tsavarognak. A' Magyarok ütközetre rendeltetnek-el. A' seregnek két szárnyán huszárok állottak elől, közepibe a' gya-logság rendeltetet. Tudta a' magyar vezér, hogy a' huszárság mind elő-re, mind hátra kön[6]nyen meg-szokott szaladni, s' azon okból a' há-tok mellé, falnak erős kopjásokat és fegyveres lovagokat állított, kik a' süvöltő szökésű huszárokat a' tűznek szorongatnák s' vissza biztatnák. Oljan erősek voltak János Vajda alatt a' magyar seregek, hogy nagy ve-szedelemben kellett nekik esni, ha rendek meg-szakadt vagy el-bomlott; öszve forni láttattak, ha ütközetnek mentek: mert igaz az, hogy ha a' seregek egymástól fítonként meg-kezdenek szakadozni, veszedelemben jönnek. Valamennyi magyar vezér erre a' mesterségre nem vigyázott, so-ha nemzetével nem győzedelmeskedhetett; pedig egy nemzetnek sin-tsen ütközetben nagyob' hajlandósága a' nyargalódzásra, mint a' Ma-gyarnak: mert ha szabadon eresztik, mindenik maga kívánna magának országot nyerni és városokat a' helmetz szíjjára kötni. Látta ezt a' tü-zet Hunyadi Szendrőnél, s' el-kivánta kerülni, hogy győzhessen. Ösz-ve rohantak végre az ellenség felek, hol a' magyarok hosszas vér ontás után győzedelmeskedvén, sok rabokkal és ragadományokkal gazdagod-tak. Abban-is nagy fortélja volt János Vajdának, hogy a' prédát vitézei közt el-osztotta.

[7] Lengyel László, meg-értvén vezérének győzedelmét, örülni kez-dett Budán. Fogod ezután tapasztalni, mennyit örült ez a' királj, vala-meddig maga-is hartzba nem mient; de minekutánna ő is Hunyadi akart lenni, annyi ideje sem vólt, hogy szerentsétlenségén el-fokadjon sirva; halálra verettetett. Nagy érdemet szerzett azomban e' királj magának azzal, hogy Hunyadi Jánoson tudott eléggé tsudálkozni, és vólt tehetség-e annak viselt dolgait ditsérni; mert továb' annál úgy-is nem mehetett. A' melj Fejedelem többre nem mehet, elég szép dolog néki azokat jutal-

mazni, ditsérni, kik uralkodása alatt országát, koronáját védelmezik, s' nemzeteknek betsülletet tsinálnak.

Tudhatod a' közönséges hərbül, és a' magyar írókbúl-is, hogy Hunyadi János Sigmund királynak fija vólt. Morszinainak hívták az anyját, kit Havas-al-földében lelt fel a' királj; ott múlatozván, meg-unta az özvegyiséget, s' szüzet hozatott magának: mert az a' féle testiség tsak meg-van minden rendü emberben; ha sok nem láttatik-is véle élni. Morszinainénak egy gyürüt adott a' Királj, meljet idővel néki a' kis Jankóval bemutatván, Hunyadot egész [8] megyéjével edjütt meg-nyerte. Adjuk-meg Erdeljnek a' vigasztalást, hogy Magyar nemzetének leg-első ditsőséjét ő szülte. Mátyás királj-is 1443ban Kolosváron jött világosságra. Soha fiat atyában igazabban és tsalhatatlanabbúl nem lehetett meg-ismérni, mint Hunyadi Mátyást Hunyadi Jánosban ismérni lehetett. Maradott vólt Mátyásnak egy fija, úgy, mint Sigmund királynak egy Jánossa; de a' szegény Magyarok, kik meg-szokták, a' hol módjok vólt, egymással háborogni, és ha lehetett, sokszor a' sérelmeseb' részt választani, nem tehatték itt is azt, a' mit kellett vólna tenni. Vólt még Hunyadi vér hazánkba; mi még is Lengyel országból hoztunk magunknak fejet, és idegent tettünk a' Mátyás királj fijának felibe, kinek érdemeit, attyára, magára való nézve, soha nemzete meg-nem jutalmazhatja.

II. Rész

Mivel az emberek mindenkor hajlandóbbak a' jó téteményrül el felejtkezni, mint a' sérelemrül: tehát a' Török-is Mahomet törvényei alatt tsak ezen rendihez szabván magát a' romlott természetnek, seregekre veri népét, [9] hogy a' győzedelmes Magyarokon fájaldalmát bosszúlhasa.

Metzet nevü basa ütött-bé Havas-al-földébe, kinek nyomdokait tűz, dőghalál, lántzolt rabok követték. Akkor, mint láthatjuk, az országok szélei pusztán állotak; ha jött ellenség, bé-törhetett szabadon a' hazába, s' úgy, mig ellene hadi seregeket gyűjtöttek, ha akarta, fel-szedett prédaival magához meg-is térhetett. Nem vóltak elég erősségek és fen-alló fegyveresek a' végekben, melj erök által a' tolvaj ellenség dúló szagúldásaiban akadáljoztatott volna. Akkor tudták-meg az ellenség jelen létét,

mikor a fel-gyűjtött faluknak ropigását és az el-rémült atyáknak, anyáknak el-ragadt gyermekeikért tett jajgatásait hallották.

Tsakúgy nézte Hunyadi Gyula-fejér-várból mint égeti, rabolja Metzet Basa veszedelembé merült hazáját; meljnek keserves nyögése szívére hatván, ortzáját könyveivel mosta. Az emberi szívnek vitézi s' egyszersmind nemzetén szánakozó indulatja, melj az ilj siralmas alkalmatosságokban egy igaz polgárt ösztönözni szokott, arra ragadta a' hazának attyát Hunyadiat, hogy utolsó erejét annak védelmében meg-probálja. [10] Véres tört adott vitézeinek kezekbe, kiket azokkal Erdelybe széljel el-küldvén, minden fegyver fogható fé[r]jfit zászlója alá jöni intett. E' vólt régen a' magyar nemzetnek szokás szerint fel-állott törvénye, hogy fijait, a' reá ütött veszedelemben véres törnek hordozásával gergesse hartzra, kik békességnek idején szüntelenül fegyverben nem lévén, oda haza, mint pihenő oroszlánok, kunyhójikban s' sátorikban heverték. Meg-lehetett az ilj szokás régen minden nemzeteknél; de már most, miólta a' Fejedelmek az embereket békességben-is két-száz, háromszáz ezerenként puskáztatják a' levegő égbe, a' föld népe nem lehet katoná.

A' Hunyadi véres töre öszve gyűjtött egy kis sereget, meljnek fegyverét hazája nyögő kiáltása és a' halálra való maga el-tökéllés vezették. Nem vóltak ennek férjfiái a' fegyver forgatásban mindnyájan gyakorlottak; de még-is lehetett benne erő, mert a' más Fejedelemnek fegyveressei-is oljanok vóltak. Meg lehetet vólna e szokásba maradni; De az emberek nem ott szoktak meg-állani, a' hol kellene, hanem ott, a' honnan már továb' lépni lehetetlen. Mig erőszakos utján egy nemzet véres sebeiben [11] el-nem lankad, addig vissza nem tér. Nem hiszem hogy Hunyadinak Gyula-fejér-vár vidékén száz arany lett vólna mindenkor az erszényében, még-is sok pénz nélkül, emberrel, fegyverrel, vitézi szívvél tudott a' Török hatalmán győzedelmeskedni; melj noha egész Európának rettegést okozott, még-is egy magyar vezértül félt s' szaladt. Lásd, hogy lehet egy ember néha egy negyed rész világnál nagyob'. Europa a' Töröktül félt, a' Török pedig Hunyadi Jánost rettegte; meg-látod mindjárt miért.

Metzet vezér már fel füzött prédáival járkált alá s' fel, hogy bátorságba tehesse magát. Hunyadi utánna ballag, és mint győzedelemre szár-

mazott vitéz, fel-találta³ magát abban-is, hogy a' Törököket mihent érte, azonnal ostromlotta, kik magokat a' sok préda és rab miatt jó ütközet rendbe továb' nem vehették. Tudta a' basa, hogy Magyarainknak töbnyire minden erejek tsak vezérjekben van; azért erős parantsolatot adott vitézinek, hogy tsak a' Vajdára rohanjanak minden félelem és tartzkodás nélkül, kinek fegyverét, lovát minémü, azoknak le-rajzolta. Az Isteni gond-viselés, melj el-rejtett útakon dolgozik, s' itt-is meg-határozta, hogy [12] nemzetünk a keresztyén világnak Hunyadiban meg-vihatatlan bástyaja legyen, tudtára adta egy kém által a' magyar vitéznek, mitsoda pogány végezés tétetett életérül; ki azonnal egy hív emberét, Kemény Simon nevezetüt, lovára ültetvén, fegyverébe fel-öltöztet, és kéri, hogy érte, meg-romlott hazájáért hivséggel, emberséggel vivna. Kemény Simon kö[n]yvet húllatott keserves örömben, hogy hazájának atyaért életét szerentsére s' olly nagy veszedelemre ki-tehette. Igaz is, hogy ha már az embernek tsak ugyan meg-kegel halni, Kemény Simonnak sorsát lehet irigyelni. Mihent ez ütközet kezdetett, rajonként rohantak reá a' Törökök, kik ellen magát sokáig igen vitézi módon viselte; de végre el fáradván s' ölni többé maga körül nem gyözvén, a' sokaságtúl leverettetett, ki halálában Hunyadi Jánost masodsor láttatott Magyar országnak világra szülni; mert igaz az, hogy itt ötet-is meg ölték volna. Mikor a' Törökök Kemény Simont halva látták, győzedelmet kezdettek kiáltani; mintha mondanák: hijában hartzol már az egész keresztyénség ellenünk, mert nem él Hunyadi. Ki azomban serege közt fel-kiált más részen, hogy övé a' [13] győzedelem. Biztató szavával újj erőt és újj szivet adott vitézjeinek; ellene rohantak a' Törököknek, hol Hunyadi élete meg tudatván, ki ki kétségben esett. Meg-verettettek a' véres ütközetben, mert végre, a' rabok is, kik hátok megett lántzaikból szabadúlván, reájok rohantak, fejszékkel, kövekkel, rúdakkal, botokkal háborgatni kezdték őket. Végre, e' kettős veszedelem közt meg-futamadtak, s' le-verettettek.

Minekutánna a' Törökök rend nélkül széljel szaladtak, el hagyott táborok helyén találták a' magyarok a' számtalan férjfiú, asszony és gyermek rabokat; ezek, keserves örömknek kiáltásával töltvén a' levegőget, Hunyadinak lábaihoz estek, kinek életeteket köszömvén, ruháját tsó-

³ fél találta

kolták. A katonák ditsösségeknek tartották hazájoknak ilj gyözedelmes fija alatt attyokfijainak szabadságokért vért ontani. Itt neveztetett Hunyadi János leg-először hazája attyának. Be ditsösséges és idvességes név annak, ki azt, mint ő, úgy meg-érdemelheti. Nem lehet egy halandónak nagyob' méltosága, ditsössége, öröme, Isten, világ előtt, mint ha töb' halandó társainak s' hazájának jót szül. [14] Mitsoda öröm vólt Hunyadinak nézni, hogy a' hetven esztendős öregek, negyven esztendős anyák, kilentz, tiz esztendős gyermekek sirva lántzaikat még reszkető kezeiken tsörgetve, térdeit ölelik, lábait tsókolják, s' ötet hazájok attyának mondják! Mitsoda édes vigasztalás vólt ezen nagy vitéznek könyveit azon személjeknek könyveivel el-keverni, s' az ártatlanoknak lántzait kezeikről le-szedni! Nézd, iljen egy embernek leg nagyob' érdeme s' leg-fényeseb' ditsössége.

Ezen gyözedelem után Hunyadi fő török fejekkel sok szekereket rakatott-meg, meljek közzül mindenikét tiz lóval vonatván, Budára a' királj elibe küldötte. Arra ugyan nem vólt többé szükség, hogy ezt a' sok török dögöt az országon keresztül olj sok fáradsággal Budáig vigyék; de meg-lehet e' parányi hibát egy olj vitéznek engedni, ki ez által az országnak népét magához kivánta hajtani: mert sokan szaladtak hozzá fegyvert fogni azok közzül, kik azt a' sok török füs⁴ szekeret látták. A' köz népet iljen dolgok inditják leg-inkáb'.

László királj, ezeket meg-értvén, tsak örült, énekelt, imádkozott Budán, [15] hogy az Isten tartsa-meg az Erdelyi Vajdát, kinek országát védelmébe ajánlotta követek által, s' néki drága ajándékokat küldött.

III. Rész.

A' Török hatalom sem szenyvedhette, sem meg-nem foghatta ennyi kárát: észre vévén azért a' magyar vitéznek erejét, rémitő sereget gyűjtött össze, hogy annak gyözedelmével mind gyalázatját, mind kárát eltörölhesse. Szaladin Basa nyóltzvan ezer emberrel ütött-bé Erdelybe. Tudjuk már, mi vólt rendes szokása, és mivel köszönt bé az országba: égetés, rablás követte, a' merre harátsolni indúlt. Hunyadi ennyi soka-

⁴ [Olvasd: fős]

ság ellen nem szedhetett össze többet tizen-öt ezer embernél. Ez a két tábor az úgy nevezett vas kapunál egymással szembe szállott. Szaladin nem tudhatta, ha féljen-é, vagy örüljön; népének sokasága reménységét elevenítette a győzelemhez; de Hunyadi jelen volt, és ámbár a számhoz képest hatvan ezernél több törököt kellett-is magára venni, a győzedelmet ellensége bizonyosan nem remélhette. Igaz, hogy e nagy vitéz akkor maga is kétséges[16]kedett, annyira, hogy talám szerentséjét nem is reménylette. Meg-tetszik hosszas beszédébül, meljet, mint rólla meg jegyeztetik, vitézihez tett, kiket a győzelemre bátorított, és különös rendbe össze szedett. Jegyezzük-meg itt; hogy ez időben a Magyarok győzedelme világra terjedvén, a Római szent szék Kárdinális követeket küldött a hazába, kik a tronus körül támadt belső háborúkat tsendesítsék; mert az akkori özvegy Ersébet királyné, az új választott uralkodóval nem edzethetvén, pártosaikkal vesztegették a hazát; ezt kívánták Rómából el-törölni, hogy a nemzetnek a török ellen nagyob' ereje lehessen. Mindenkor a jó Istennek akaratját követték azok az Egy-házi szolgák, kik annak nevében békességet kívántak szülni a földön. Mivel ezen munkának tészja tsak abban határozatik, hogy Hunyadinak viselt dolgait magyarázza, nem terjeszkedhetem-ki benne a hazának közönséges történetire.

Hunyadi az alatt, mig Budán Róma Ersébetet s' László kirájljt békéltette, a vas-kapunál győzelemre készült. Tizen-öt ezer embert nehéz volt annyira nyújtni, hogy nyóltzvan ezer [17] ellen mindenütt fegyvert mutathasson. Ez ütközetben a magyar vitéz, seregének derékát erős fegyveres lovagokkal fektette-meg, meljnek két szárnyát számtalan egybe kötözött szekerekkel vétette környül, meljek meg-vóltak rakva kemény ijjas gyalogsággal. Mindenek felett attúl tartott a vezér, hogy ha az ellenség népének két szárnyát meg-futamtathatja, veszedelembé fog egész táborja jöni; de azok a sok szekerek a Törökök dühös rohanását, kik többnyire sebes lovaglások közt gyöztek, nagyon akadályoztatták, honnan még a gyalogok keserves döféseket és nyilazásokat tehettek a szekerek körül futosó lovagokhoz. Tudta Hunyad[i], hogy a Török, mivel nagy számmal van, majd vakmerő rohanást téssen ellene, melj lármat és fel zúdult ember özönt kitsiny népe ki nem álhat; kellett hát valamelj tartalékrúl gondolkodni. A két szárnyát tehát szekeres gyalogokkal meg-rakván, nagyot nyert előre: mert szökdöső lovakrúl a szekér-

ben való gyalogokat nehéz volt kardal vágni; de könnyű volt nékik onnan a' lovasokat tzélba szedni, lövöldözni s' döfölni. Ezen kívül, nékik már nem lehetett szaladni, mikor egyszer az ellenségül szekerei[18]ken környül vétettek, akarták, nem, halni vagy hartzolni kellett. Ez a' mint egy földhöz szegezett sereg pedig körülötte, háta mellét a' magyar lovakokat, mint bástya, nyugtathatta, honnan azok ki-üthettek, s' ismét magokat oda tikkadásokban vissza vonhatták. A' seregnek derekát, ha a' két szárny erős és helyben marad, meg-nyomni nehéz győzelem. Nem volt még ez Hunyadinak elég bátorság: arra törekedett ezentül; hogy a' törökök seregét mimódon bonthatná meg; ha rendeket egyszer el-szaggathatná, hamarab' juthatna, úgy vélte, nyereséghez. A' Török is, addig népét el-rendelvén, ellenségéhez közelített. Két dülő földre voltak már egymástúl, úgy iratik, midőn mind két részrül az ütközet lármáját veretni kezdték. A' föld nyögött, a' levegő-ég pedig el-tölt zengéssel. Ekkor a' Vajda a' töröknek sokaságát nagyob' erőben észre vette. Már tartott a' viadal, s' vérrel izzadt a' két küszködő tábor. Iljenkor nehéz osztán egy hadi vezérnek magát fel-találni, és népét a' szembe szökött veszedelmék ellen hirtelenséggel más formába rendelni. Mit téssen a' magyar vezér? Középen ösve szedi vitézeit, és egy V betű for[19]ma rendet formál, meljnek hegyivel a' pogányok sorjába bé vág. Hegyessen rohantak vitézzei, hol elől tsak egy néhány ember ellen lehetett egynehánynak vivni, kiket azok vissza nem verhettek, mert dühösön hartzoltak; de a' hátok meget valóktúl is előre tolattak; tégyük fel, hogy az első le-veretett, a' második, harmadik, negyedik bizonyoson bé tört, sőt az első-is bé törhettek ha kemény férjfiak voltak, meljet úgy-is kel gondolni, mert tudta azt a' vezér, kit küldjön oda. Ezek a' Szaladin seregének derekát szerentsésen meg bontották. A' Török ugyan ezen veszedelmének hasonló rendeléssel kívánt ellent állani, de nem érkezhett többé; a' vér ontás mind két részrül iszonyú volt. Ezen véres próba után a' sebes török lovakok a' magyarságnak két szárnyára rohantak, hol a' huszárokat, valamint a' vezér gondolta, meg-nyomták; de ezek, hátra húzván magokat, hogy még előttök magyar fegyveresek maradtak, ismét vissza tolódtak s' újra viaskodtak. Ha a' szekeresek nem lettek volna, már hát-rálni látnád a' magyarokat, és bizonyoson el vesz vala a' győzelem. Tsudálkozni lehet rajta, hogy ezen ütközet[20]ben Hunyadi seregének derekát lovakokból tsinálta-ki. Hol hallottad, hogy a' lovas középen ál-

jon, az elenség gyalog fegyveresinek ellenibe, a' gyalogság pedig a' sereg két szárnyára rendeltessék? A Török seregnek dereka erős gyalog jantsárokból állott, és Hunyadi ellenek lovasokkal ment. Türen, Montékukulli talám nevelték volna Hunyadinak ezen rendelését az ütközet előtt; de annak végén azt mondták volna, hogy ő lett a' hadakozásnak Istene. El-fordította a' hartzolásnak rendit; a' gyalogok ellen lovagokat vitt, a' lovagok ellen pedig szekeres gyalogokat, a' melj szekerekben kéttség kívül sem lovak, sem ökrök nem vóltak fogva, és a' meljekkel sem előre, sem hátra nem lehetett menni, sem közzülök el szaladni. A' mi több', ezek-is el-vóltak huszárokkal keverve, kik tsak úgy tsapkodtak s' forgottak körülök, mint süvegen a' tsákó, hol hátúl, hol elől kavarohtak. Tudta Hunyadi, hogy ezeket a' tsákókat süvegekhez kel varni, mert kü-lömben hamar el repülnek; azért ültetett eleikbe gyalogokat üres szeke-rekre. Az ütközet derekán sok lovagok húllottak-el, mert mint a' gyalog jantsároknak rohantak, azok lovaiknak [21] térdeit kardal vagdalták; de oljan félelem és el ragadtatás közt nehéz minden vágással egy lovat le ejteni; azonkívül, nem várahtak a' meg-indúlt lovagok, hogy a török lovaiknak lábát kedvére vagdalhassa; a' nyeregből ök-is kapkodtak a' jantsárok nyakára az alatt, mig ök lovaik lábánál kereskedtek. Végre meg gázolták őket. Szaladin, a' Magyarok gyözedelmét középen, két szárnyán látván, négy oráig szüntelen tartott véres küszködés és hartzolás után, új nyugott sereget indit a' fáradt Magyarok ellen, meljet hátúl rejtekben tartott. E' már terhes vólt Hunyadinak; de a' szekerek köz-zül segítség jött: mert itt még a' két szárnyon lovagok és gyalogságok sok rendel szakaszokban vóltak, s' erejeből ki-nem fogyhattak. Egész újj erővel rohantak onnan-is ki a' Magyarok, és a' szekér bástyákat meg-vivni teljességgel nem engedték, hol a' Törökök bukdosván, agyba fü-be⁵ verettek, döföltettek. Ez az első rohanások el-nem törülhetvén a' Magyarokat, mivel már úgy is a' nagy sereg verettetésben vólt, tsak úgy tökéllik el magokat a' Törökök, hogy már tsüggedniek kell, s' kavaroni kezdenek. Ha akkor Szaladin [22] újj lelket adott volna népének, több' próbált ostromokban tsak ugyan el verhetne volna azt a' hozzájuk képest maroknyi Magyart; erőszakos ostromot pedig még sokat tehetett volna; de mikor népe bádjadni kezdett, nem ő gyújtotta tüzét, ha-

⁵ [Olvasd: főbe]

nem Hunyadi. Ez a' nagy vezér érezvén végre katonájának lankadását, tsak arra várakozott, hogy a' Török valahol, újj ki-rohanása után, egy kis unalmat vagy vonakodást mutasson, mit szerentséssen el-érvén, azonnal késedelem nélkül hartzoló seregei közt fel-kiáltott erős szavakkal, melyek a' viadálnak zúgásán felül hatottak: *Rajta vitézek, így mond, miénk a' győzelem, szalad a' pogányság!* A' nép, ezt halván, győzedelmét el hitte. Hazájának védelmező angyalát hallotta hozzá kiáltani, és forró indulataitúl vigasztalásra, dühösségre egyszersmind ragadtatván, döbbörgő rohanásokkal, rettentő kiáltásokkal újjra esik az ellenségre. Azt gondoltad volna, hogy Hunyadi egy kiáltással a' le-tapodt füveket fegyveres vitézekké teremtette, vagy a' föld gyomra nyilt-meg, s' az okád ki újj bajnok tengereket. A' Török, ha nem kívánt-is még eddig szaladni, de már tovább' helyt állani lehetetlen[23]nek tartotta; egymásba keveredve iszonyú rémülés közt meg-szaladt, Hunyadinak hagyván temérdek prédákkal a' halhatatlan ditsősséget, és győzedelmet. Ez a' nagy vitéz még-azt is tudta, vagy ki-nézte, hogy mikor kel seregének kiáltani. Majd mikor el-fog fogyni a' nép ereje, akkor edjet lehellek magambúl, így gondolkodhatott, s' tizen öt ezer emberbe újj erőt fúvok általa. Nagy ditsőség, mikor egy ember annyinak lelket adhat.

A győzelem után a' nyert prédát seregei közt meg osztotta, melyek egyszerre el-gazdagodtak. Az iljen dolgok szülték osztán többekkel, hogy Hunyadi alatt a' katona örömet hartzolt és kívánt nyerni. Látjuk az ily történetekben, hogy az Isteni gond-viselés és természet, az emberek oskoláit nevetvén, tsinálnak nagy embert annak idejében magoktúl. Hol tanulta akkor Hunyadi, mond-meg, a' nagy vitézséget, olj világban és időben, hol hozzá hasonló vitéz sem vólt, ne hogy oljan lett volna, kitül letzkét vehetett volna? Az emberek tsak eszközök; Isten és természet adnak, tanitanak s' rendelnek-el minden embert erre, vagy amarra az érdemre.

[24] László királj ezen győzedelmet tsudálkozással hallotta Budán, hol nem győzött örülni. Hunyadi tsak verte a' Törököt, ő pedig tsak örült; ha elégséges lett volna még-is annyit örülni, mint amaz győzni.

Fel lehet tenni, hogy a' magyar nemzet, ilj győzedelmek után egész Európában hirre, ditsősségre emeltetett. Bajos dolog ugyan hinni, hogy Hunyadi tizen-öt ezer emberrel meg-verhetett volna nyóltzvan ezeret; mindazonáltal, ha XIIIdik svétziai Károlynak győzedelmét meg gondoljuk, a' dolog itt is könnyen lehetővé lesz. Tudod, hogy Károly Nervánál⁶ 1700ban 8 ezerrel nyóltzvan ezer Muszkát vert-meg. Eleitül fogva a' Nemzetek és vitézek az ilj dolgokban tsudákat tsak nem követtek-el. Egy Látzédemonbéli királj, ki Kleomenesnek neveztetett, szerentsétlenségében segedelmet kérni Ptolemeus Egyiptomi Fejedelemhez szaladt, ki mig elibe jutott volna meg-halván, Ptolemeus Filópátort hagyta helyette az uralkodásba. Ezen újj Fejedelem a' túnya bújaságnak kebelében neveltetvén, és még [25] ifjúsága miatt az emberi dolgokat betsülni, sem egymástól, külömböztetni nem tudván, Kleomeneshez, mint meghólt atya, barátsággal nem viseltetett; a' helyett, hogy segedelmet adjon néki, fogságba tétette, véle volt vitézeivel edjütt. Kleomenes ezen kegyetlen embertelenségen bosszú álásra ragadtatván, magát tizen-kettőd magával fogságábúl ki törí; dühösködni kezd a' királyi városban, hol a királj tunya haszontalanságának s' embertelen kevélységének tanátsoisit öldöste. Ez a' spártai vitéz a' bosszú állásnak dühösségétől ragadtatott; de ámbár ilj tüzében részegülni láttatott is, a' köz népet nem öldöklötte. E' véres lárma alatt a' városnak első vezére fegyveres seregeivel ellene indul Kleomenesnek, ki azt le-veri, s' vitézeit nagyob' részt el-öldösi. Ezután ezen tizen két görög vitézek, mint lántzaikrúl el-szökdösött oroszlánok, dúlni, vérengezni indulnak. Egy egész királji város rabságra nem tudta őket tenni; az útszák pusztán maradtak; alig mertek tsak az ablakon is ki-nézni. Végre ezen vitézek, sem győzethetvén, sem segedelmet nem kaphatván, magok ölték meg magokat.

[26] Mikor az ember ilyen történeteket olvas, és halandó társainak sorsára azok szerint jól rea gondol, kéntelen tsak vállat vonítani, s' ábrázatját kezével vonogatni. Ezen idegen történeteket azért hoztam itt elő, hogy a' következendő emberek, vagy a' máiak-is olvasván Hunyadi Jánosnak győzedelmeit, arra a' gondolatra ne jöjjenek hamar, hogy nem

⁶ [Helyesen: Narvánál]

igazán irunk, és csak nemzetünknek kedvezünk, mikor mondjuk, hogy 15000 Magyar 80000 Törököt meg-vert. Vehetjük már észre, mitsodás természetet kezd mái új világunk magának venni, ki semmit nem hiszen a' tsupa emberi tselekedetekben, ha csak az nagyon természet szerint való dolognak lenni nem látszik. Ha a' Törökök oljan fajú emberek vólnának, mint a' Sidok, vagy a' Tzigányok, azt is hihetővé lehetne tenni, hogy három ezer Magyar száz ezeret meg-vert; de oljan vitézekkel, kik a' világ három részibe lakó nemzeteken győzedelmeskedhettek, nehéz veréssel tsudát tsinálni. Jegyezzük-meg itt a' Sidókról, hogy ők, természeteknek eredeti szerint, mind azon dolgokkal ellenkezni láttatnak, meljek az embert Isten és világ előtt nagygyá, vagy érdemessé szokták tenni.

[27] A' reméltelen nyereség és nagy győzelem csak nem minden embert katonává tészen. Meg-gondolta magát László király Budán, s' seregeket gyűjtött, meljekkel a' Törökre indúlt. Rómábúl azomban Julianus kárdinális Magyar országba küldetett, hogy a' győzedelmeseket töb' töb' hadakozásra gerjessze. Jegyezd meg, hogy az Európai keresztényének Jérusálemet el-akarták a' Törököktől venni, melj vegbül a' bútsus hadakat annyi izben ellenek el-kezdették.* Egész Palestina már most csak homok és köszikla töbnyire; Bihar Vármegyét magát nem adnám érte, még-is régen a' Magyarok kövér hazájokat el-hagyták vólt, hogy a' fővenyes és köves régi kanahán körül a' körmötzi aranyat szór-hassák. Minek mentek, kérded, annyira költeni, mikor ithon sem [28] vólt elég költség? Azért mentek, hogy szent dolog lett vólna a' pogányt a' szent földről el-kergetni; de nem mentek-el a' gonoszok, pedig sok vért ontottunk köztök. László király-is meg-indúlt Budarúl, és Bulgáriába bé-hatott. Újj kereszties vitézt akart magábúl tenni, hogy a' Törököt

* A' leg-első bútsús had kezdődött 1095ben. Egy Kuku Péter nevű Szarándok, kit János⁷ Erémítának hívtunk,⁸ indította-fel Ildik Orban Pápát, ki osztán 1064ben⁹ Piásentziánál a' mezőben azt a' nagy gyűlést tartotta, hol a' külső nemesi rendbül, ki vévén a' belső embereket, harmincz ezer ferjfiak¹⁰ vóltak edjűtt.

⁷ [Voltaire: Pierre]

⁸ hívtunt, [Voltaire: Nous le connaissons]

⁹ [Voltaire: 1094]

¹⁰ fejrfiak

pusztítsa. Bulgáriába bé-menvén a' királj, Sófiát, melj nagy város vólt, meg-vette, s' fel-égettette. Ezt a' várost, mondják, Justiniánus építette. Itt pusztitgatván László királj, hirt kap, hogy a Törökök nem messze táboroznak tőlle. Tanátsot tartat azonnal, hogy mit keljen az ellenséggel tselekedni? Könnyen ki tanálhatod előre, mint végezett a' tanáts: tsak úgy természet szerint hogy Hunyadi üsse-meg a' Törököket. Nintsen rendeseb' dolog, mint mikor a gyengék azon tanátskoznak, hogy az erős mit tsináljon. Hunyadi tiz ezer emberrel, éjtszaka meg-lopja az ellenséget, kit álomban talált. El-gondolhatod, hogy vigyázó férjfiaknak iljen helyen miljen könyü vólt ölni és győzni. A' Törökök még-is fegyverhez kapván, keményen kezdették magokat viselni; de Hunyadi ezt sejtván, fel-kiáltott a győzedelemért, és meg-jelentette magát, hogy viaskodik, [29] mit a' Törökök halván, bódúlt szaladásnak vették magokat.

Bonfinius és Heltai könyv-író pajtássaim úgy jegyzik-meg, hogy itt a' Magyarok tiz ezer számmal 30 ezer Törököt öltek-meg, és négy ezeret fogtak. Meg-vallom, hogy ámbár már az ilj dolgoknak el-hitelébe példákat hordottam-elő; de még-is tsak bajoskodom a' hitellel. De ha felét hazugságnak vesszük, még-is elég győzedelem marad mindenkor, a' min tsudálkozhsz.

A' királj, e' nyereséget meg-halván, vezérének eleibe indúlt, kit Hunyadi látván, lovárúl le-akart szállani, s' úgy Fejedelme eleibe menni; de a' királj ezen tselekedetet néki éppen meg-nem engedte. Noha Királj volt, szégyenlette országának attyát ditsőségének karjairúl le-húzni, s' győzedelmének borostyán koszorúkkal szütt szekerebül ki-szállítani, hogy a' magát meg alázván, egy oljan uralkodó előtt kitsinnyé ne légyen, kinek még tsak abban állottak nagy tselekedetei, hogy ilj győzedelmes vezérét eléggé szeretni s' betsülni tudta.

E' még nem vólt itt Hunyadinak elég győzedelem, a' gondviselés töb [30] nyereséggel akarta szerentséjét koronázni. Tudjuk a' Hémus hegye alatt tett győzedelmét. A' királj el-indúlt haza felé harmintz ezer emberrel, utánna hagyta Hunyadit kevés sereggel, kire a' Törökök a' hegyrül reá ütöttek. Ezeket Hunyadi meg-verte; de ezen győzedelme után is a' hegyrül karán-bék nagy számú sereggel rohant ellene, meljen magais meg rettent; körülte kevés nép volt, és az-is fáradt. A' királj egy napi járó földre gyújtogatta előtte az apró falukat 30 ezer emberrel. Kár vólt annyi embert vinni tsak gyújtogatni; job' lett vólna őket a' vezér-

nek győzedelemre hátra hagyni. Tsudálkozom azon-is, hogy a' Magyarok tsak most pusztítának-el 34 ezer Törököt, és még-is már annyi van edjűtt, vagy még töb', ki ellenek hartzol. De akar hogy vólt, a' dologból tsak a' lett, hogy Hunyadi az ellenséget öszve verte, és a' vezéreket-is sok fő Törökökel edjűtt el-fogta. A' karán-béket egy paraszt ember hurtzolta alá s' fel, kit a vezér meg sejtven, kért magának. A' paraszt 30 forintot kért János Vajdától érte, ő pedig negyvenet adott néki, s' a' Beket sátorába vitte. A' Rátz országi Despót, ki ekkor a' Töröktől el verettvén országán [31] kívül tévelygett, s' Hunyadinak hadakozó tarsa vólt, kérte magának a Békét, remélvén hogy az által országához juthat. A' magyar vezér 40 ezer aranyert adta oda Despótnak a Békét. Be szép nyereség, mikor egy vezér ellenségén diadalmat vészen s' annak rabúl esett Fejedelmét 40 forinton köz emberétül meg-vehetvén, más alatta szolgáló Fejedelemnek annyi nyereséggel el-adhatja. Tsak igaz az, hogy a' belső emberi érdemek leg-nagyob' kintsek és méltóságok e' világon meljek egyedül tehetik az embert nagygyá.

V. Rész.

A' nap-keleti tsászárság ez időben a' törököktől szorongattatott, melynek trónusa, mint tudhatod, eleitül fogva gyilkosságban úszott, minden bünnel rakva vólt, a' mit tsak az emberi veszettség végbe vihet. Tsak nem minden uralkodó gyilkossággal hágott fel reá, és ugyan azzal esett-le rólla. Végre a' sok bűn e' birodalmat meg-nyomván, utólsó orái felé vonta. Paleologus Tsászár és a' Venétziaiak követeket küldöttek László királyhoz, hogy a' Törököket verni ne szünjön. Lásd, így [32] szokták az emberek önnön hasznokat a' mások veszedelmében keresni. Konstantinápolból azt üzenik László királynak Budára, hogy verekedjék Bulgáriában, had' nyughassanak ők országokban. Az alatt Amurates Török Tsászár, kinek úgy is az uralkodáshoz soha kedve nem vólt, a' Rátz Despót meg-kerüli, hogy hozza békességre Hunyadit, s' vissza adja országát. A' Despót Hunyadinak eleibe terjeszti ügyét, ki maga-is mint okos hadi-vezér, látta, hogy igen jó vólna annyi győzedelem után hazáját pihentetni, hol már olj nehéz vólt vért találni, melj ellenség előtt omolhasson. Levelet ir Hunyadi a' királynak, és mivel győzedelemeivel magát

e' részben mindenhatóvá tette, Amurates és királja között erős békeséget szül. Amurátes, a' békesség után uralkodásáról önként le-mond, és a' magános életnek áldozza-fel magát, fíjának Mahometnek hagyván a' birodalmat, ki még akkor igen ifjú volt. IVdik Eugénius Pápa azonban reá üzen a' királjra, hogy miért szerzett békességet a' Török? Juliánus Césárinus Kárdinális sűg, beszél, tanit, titkon, nyilván kényszerit, biztat, nógat mindeneket, hogy a' pogány ellen hadba kel [33] szállani. Hunyadi ellent áll, de le nyomattat, és a' békesség meg-tőretett. Meg-lehetett volna ezt a' békességet tartani, mert nem Mahometre esküdtük volt mi azt, hanem a' magunk Istenére; de mikor a' dolgok néha homályba borúlnak, mindent vakon tselekesznek az emberek. Hunyadinak vérzett a' szive. Iljen bajok van a' nagy embereknek; ők kezdik el a' nemes dolgokat, őket szüli a' természet munkajokra, s' azután gyengék ülnek hátokra, kik őket segíteni kívánván, irigységbűl ki-akarják kezekbűl ditsősségeket ragadni, és haszontalan erőkődéseik közt semmiségekben ölik magokat. Hogy a' Törökök a' hit szegést meg hallották, Amurátest tsendes magánosságábűl ki húzták, ki seregének eleibe állván, László királj ellen táborba szállott. Várnánál lett az ütközet Bulgáriában, melj tartományt hajdan Mésíanak nevezték. Amurates, a' kötés levelet kebelébűl ki-húzván, az egekre tartotta, kérvén a' keresztyének Istenét, hogy ezen hitszegést fijaiban büntesse-meg. Meg-mutatta a' viadal, hogy nemzetünk akkor az Isteni igazságot sértette; mert, mint tudjuk, népünk iszonyuan le-verettetett, hol a' királj-is meg-ölette [34] tett. Módom volna itt némelj dolgokrűl emlékezni; de a' nagy embereknek hibájokat sem lehet bántani. 1444dik esztendőben esett rajtunk ez örökre emlékezetes veszedelem, hol Júliánus Kárdinális, az Egri és Váradí Pűspökkal, töb' számtalan fő emberek közt, el-hűllottak. Kard markolatján, hegyes törön nehéz-is volt rósa koszorút hordozni.

Ezen siralmas veszedelem után Hunyadi János, a' sok tanátsostűl meg-szabadűlva, maga kezére mindjárt új győzedelmet nyert, meljet az ország nagy sebére, mint egy kevésbé enyhítő irat, ragasztott. A' győzedelmes Törökök tüzzel, fegyverrel a' Száváig bé-szagűldötták a' Hazát, meljnek partyán, prédájoktűl fáradva, és részegedve tábort ütöttek. Hunyadi egy kevés sereggel, a' mit őszve szedhetett, eleikbe szállott, és sok tüzet rakatott éjtszakára mintha azon helyen maradna; azomban a' Törökök a' tűzhöz bizván el-dűllöngözték; Hunyadi pedig a' tüzeztűl ma-

gát el-vonta, és a' vizen éjtszaka által menvén, a' Török tábornot rémitő lármával hirtelenül meg-ütötte, melljet egészen-is fel-dúlt. Tsak megtetszik az emberi nemzetnek tör[35]téneteibül, hogy köztök a' nagy dolgokat mindenkor egyes férjfiak tsinálták; a' kiket mihejt a' gyengék és tudatlanok vezérelni, oktatni, vagy felül-haladni akartak, azonnal szerentsétlenné tették és kárba taszították, mert a' bolondoknak-is természetek a' ditsősséget szeretni; de ritkán születnek annak el-érésére való érdemek.

Minekelötte Várnánál az ütközethez kezdettek vólna, a' vitézekké lenni kívánt gyermeki erőtlenek azt tanátsolták egymásnak, hogy szantolják körül a' tábornot, s' úgy áljának a' török sokaság ellen. Hunyadi azt mondotta reá: majd körül vésznek osztán a' Törökök, el-fogják az élésünket, s' nekünk vagy rakásra kel halni, vagy magunkat mindnyájan rabúl adni. Ez úgy-is lett vólna. A' vezérnek tanátsa szerint hartzolni kellett, ki itt is győzött vólna, ha a királj jelen nem lett vólna; de hogy a' királj a' maga részin el-esett serege azonnal futni indúlt, meljet Hunyadi nem tartoztathatott; ki maga-is királja vesztét meg-értvén, belső háborúba és le-verettetésbe jött. Job' lett vólna néki Budán örülni, mint Hunyadival menni mérkezni.

[36] VI. Rész.

Áljunk-meg itt egy kevésbé, minekelötte Hunyadinak viselt dolgait végeznénk, s' tekintsünk a' világ színére, hogy meg-láthassuk, mitsodás vólt a' Század, melyben ez a' vitéz született. Valaki néki életét írja, mind köteles lész arról is szóllani, hogy előtte s' életében minémü háborúk forgottak a' nemzetek között, meljek az ő viselt dolgaiban elő-menetelt, vagy akadályt szülhetek, és vitézi munkáihoz akár mimódon-is hozzá férhetek.

Tudjuk, hogy 1391. idő tájban I. Amurátes győzedelmes Török Szultán, ki életében 37 ütközetet nyert-meg, es a' Jantsár sereget fel-állította, a' nap-keleti tsászárságot rázni kezdette. Utánna jött fija Bajazet, ki néki nyomdokait követvén, Thesáliát, Macédóniat, Fociát, Peloponezust, Mésiát el-foglalta, hol meg-nem maradván, Konstantzinápolnis meg-szállotta. E' városnak Fejedelme Rómára szaladt segítségért, s' a'

jött-ki a' dologbúl, hogy Sigmond királj menjen a' Török ellen Bulgáriába. Rendes történet, ha meg-gondolod, hogy Ásiában egy Mánuel Paleologus nevü Görög egy Török[37]köt, kit bútsúzás nélkül el-hágy, meg-bosszant; a' Török meg-haragszik, fegyvert fog a' Görög ellen, s' hogy bosszút ne álhasson rajta, Magyarok kell az Europai hives zónák alatt ontani vérit. Sigmond királjal ki száll Bajazet, s' meg-nyeri ellene a' véres ütközetet 1383ban. Húsz ezer Magyar keresztyén hólt itt meg azért, hogy a' Görögöt a' Török ne bántsa, ki azt meg-tudta haragítani; de magát osztán ellene védelmezni nem tudni, elég alacsony és erőtelen volt. Bajazet, Ildik Paleologus alatt ismét meg szálja Konstantinápolyt, mivel ez a' Görög-is meg-szegte véle kötését. Jegyezd-meg a' gyenge és alacsony emberekrül, hogy ők másoknak szüntelen vamerő embertelenséget, és nevettséges bosszúságot kívánnak tenni, kik, ha osztán védelmezni kel magokat, tsak bújnak, szaladnak és sirnak rinak alá s' fel, mint a' rémült gyermekek. Iljen szánakozásra és útalatra méltó idétlenséget minden időben találsz az emberek között. A' Görög tsak vinnyogott Konstantinápolyban, és már utolsó veszedelméhez közelített, mikor az a' láthatatlan erő, melj a' világnak dolgait forgatja, egy reménten szélveszet támaszt,¹¹ [38] hogy a' nap keleti tsászárságnak veszéljét még egy ideig törölje-el. Tamúr, vagy Tamerlán, Gengis Kánnak maradéka, ki egész Persiát meg-hódoltatja, s' Indiákon győzedelmeskedik, a' Török hatalomnak dült, és Bajazetet meg-ölte. Bajazet után Mahomet uralkodott; ő utánna Ildik Amurátes, ki Hunyadi ellen hartzolt, és Ildik Paleológus Görögtül tartományokat nyert. E' volt oka, hogy a Magyarokat Amurátes ellen hartzra kénszerítette a' nap-keleti tsászárság. Míhejt a' várnai ütközet meg-esett, adót kellett a' Töröknek fizetni Konstantinápolyból. A' Vénétziaiak nem védelmezheték Görög szigeteiket Amurátes ellen, ki rajtok győzedelmeskedett. Ezeknek-is kellett hát László királyt kérni, hogy ne békéljen Amurátessele, ki őket Tessalónika körrül gyomrozza s' kö-falaikat rontja. Mindenütt győzedelmes volt a' Török, valahol Hunyadit nem látott előtte állani.

Amurates után uralkodni kezdett Ildik Mahomet, ki Konstantinápolyt osztán meg-vette. Ez előtt a' nagy Tsászár előtt a' Török birodalom, a' nap-keleti tsászárság, Magyar ország, Vénétzia és a' győzedel-

¹¹ tá = [órszó:] maszt, [a következő lapról a szó másik fele hiányzik]

mes Skánderbék [39] ellen hartzolt, ki e' nagy hatalomtól Épirusban soha meg-nem győzethetett. Lehetett volna ez Hunyadinak barátja, ki csak nem olj tsudákat tett, mint ő.

Lásd, ez időben mi okozta a' Törököknek ilj sebes győzedelmeket; nem annyira magok ereje, mint a' keresztyén világnak belső háborúja, melj magát vérezvén, szüntelen önnön kebelét szagatta. Fridérikus Római Tsászár az Austriai birodalomnak is alig birta ekkor felét; mert a' töb' rész az öttséjé vólt. Magyar országnak csak a' Koronáját tartotta magánál; Német, Olasz országokban mások uralkodtak. Az Anglusokat belső háború szagatta. Lengyel ország tudjuk miljen pusztulásban vólt. Frantzia ország magában meg-hasonlott, és az Anglusokkal verekedve csak nem teljességgel el-sűjvedt. Valamennyi Fejedelmek vóltak Olasz országban, mind háborgottak és vérengeztek magok közt. A' Spanyol részről Arragonia, Kásztilia még szakadásban vóltak. A' Burgóniai Hertzeg egyedül láttatott erőben lenni; de maga egy Mahomet ellen nem mozdúlt. Az egész keresztyén világ vérengezett othon. Soha job' időben nem mozoghatott a' Török, mert ekkor Európában csak két ember [40] áthatott véle szemben, Hunyadi és Skánderbék. Ennek az utólsónak elég vólt magát védelmezni; Hunyadinak pedig veszedelmére lett az, hogy hazájának egy részét idegenek rablották és púszították, kik egyenetlenséget is szültek az országban, mit meg fogsz látni ezután. Olj nagy erőre mentek e' latrok Hazánkban, hogy Hunyadi, ki Ámuratest, Mahometet verte, e' kelevényeket fájdalmas nemzetének szívéül le nem szagathatta; melj ditső szolgálatot hazájának csak ugyan halála után fijában Mátyásban meg-tett, ki az emberi nemzetnek ilj salakjátúl országát meg-tisztította. E' veszelj kezdődött vólt Ersébet királyné asszony alatt. Emberi mód szerint szólván, minekutánna ezen környül álló dolgokat meg-fontolod, mond-meg, hogy verettethet-meg Mahomed és Amurátes keresztyének által. Az Ásiai bútsús haddal hétszer fordította-ki magát Európa emberbül, pénzbül, hogy Jérusálemet a' pogányoktól el-vehesse. Mi lett belőlle? A' hatalmas Isten, ki az emberek szándékait, meljek te[t]szése ellen vétetnek-fel, semmivé szokta tenni, meg-engedte, hogy sok bűneink miatt, az örökös átok alá esett Jérusálemet hely[41]re nem állithatván, vakmerő vérontásunknak büntetéséül Európának-is egy nemes részét el-veszittsük. Így vesztett az Izraél is régen, mikor hatalmas Ura ellen vétkezett. De ugyan ez az Isten, ki ben-

nünket Paleologusban vert, Hunyadiban és töb' oljas vitézekben életünk védelmezte.

VII. Rész.

A' Várnai veszedelem után királj kellett a' Magyaroknak. A' fáradt nemzet megint ösze jött a' Rákoson magát köszönteni s' kérdeni, hogy hol van a' királja. A' gyermek Lászlóra vetik szemeket minden rendek; de éléb' hogy az ország védelem és uralkodás alatt maradjon, Hunyadi Jánost Ország fejevé tészik. E' meg-lévén, ő sereget gyűjt. Nem felejtette-el, hogy mikor Várnátúl Drákula Vajda pajtássához szaladt, tölle meg-fogatott, és egy kis ideig rabságban tartatott. Ez a' szentség törő embertelenség, melj egy hazának attyát, s' egy negyed rész világnak védelmező angyalát fogollyá merete tenni, szoritotta Hunyadinak szívet: ki Drákula Vajdát meg-vervén, két fijával edjűtt el-fogja. A' győzedelmes Vajda [42] kívánta, hogy a győzettetett, magát előtte meg-alázván, ötet engedelemre kérje, mit igazán és méltán-is kívánt. Drákula ellenben, az uralkodásnak méltóságával fuván-fel pofáját, sem kérni, sem meg-aláztatni nem akart. Az Erdelyi Vajda tudtára akarta Drákulának adni, hogy a' ki győz, annak engedelmeskedni kell, s' a' győzttetett meg-átalkodottnak fejét vétette. Az iljen történetekből meg-szokták tanúlni a' Fejedelmek, hogy ők tsak addig nagyok, mig hatalmasok és győzhetnek.

El-végezik annak utánna, hogy a' kis László királjt bé hozzák az országba; de Fridérikus ötet a' Koronával edjűtt magánál tartoztatta. Kén-telen vólt a' nemzet Hunyadit kérni küldeni Austriába, ki ott szabadon mindent fel-dúlt, s' prédájával vissza tért. Ezen tselekedet előtt meg-keserítette vólt már e' vezér a' Tsászárt, mert a' Ciliai Gróftot, ki véri vólt és Varasd tálját birta, azon okból, hogy Horváth országra ment dűlni, meg-kinozta, s' a' Magyar Koronának hívségére eskűdtette.

Minekutánna ezen dolgok meg-estek, Hunyadi mintegy két esztendeig nyűgodott az országban, s' nemzetét is pi[43]hentette. Valaki ez idő alatt hozzá fojamodott, mindennek leg-lehetőb' igazságát szolgáltatatta ki. A' fő rendeket, meljek szokások szerint egymásra szűntelen agyarkodtak, magok közt békességre hozta. Így ő nem tsak győzedelmes vi-

téz, hanem igaz haza fija-is vólt, ki nemzetét igazságával, vérivel, eszé-
vel egyenlőül szolgálta, s' magyarságának ditsőssége lett. Tsudállatos
veszéljünk van abban, hogy a' Méltóságok egymás közt oljan nehezen
edzhetnek. E' kétség kívül onnan van, hogy mindenik fényleni kíván-
ván, edjik a' másiknak fényességét nem szenyvedheti. Jegyezd-meg, hogy
a' méltóságot nagyon szerető nemzet uralkodó nélkül magát fen nem
tarthatja.

VIII. Rész.

Nyúgodalmának idején oljan vólt Hunyadi hazájában, mint egy sebes
sólyom, ki a' ragadozó sasokat fészkekrül el-vernén, oda vissza tér, hol
rettegő fijait felettek ki-terjesztett szárnyaival takargatja. Így láttad e'
hazának attyát az erős állatokat magárül el-verní, s' győzedelmes karjai-
val nemzetének polgárit fedezni, kik azok alatt [44] rettegéssel s' vigyá-
zással lappangtak. Azomban, midőn az igazság ki-szolgáltatásának és az
édes békességnek karjai közt nyúgodna, hirül viszik néki, hogy a' Török
rémitő seregekkel készül ellene. Ez ujj veszedelem Hunyadinak szívért
kéttség kívül szorította; de belső nyögéseit szívének titkos könyveivel el-
rejtvé, azoknak fohászadásait kebelében fojtogatta. Soha a' nagyok
el-tsüggedéseket nem szokták mutatni, hogy az által azokat, kik tsak
ő benne bátrak, félelemre ne verjék. Látta a' nagy vitéz, hogy a' sok
hartzolásban már Hazájának véri nagyob' részint el-fojt; tartott az üt-
közettül, s' kereste a' módokat, meljek erején kívül rajta segíthetnének.
Skánderbéknek, kirül feljeb' szót tettünk, levelet irt, és részire kívánta
húzni. A' Rátz Despotot-is kérte; de a' fegyvert nem fogott mellette, sőt
titokban a' Töröknek el-árulta. A' rigó-mezejéig hatott a' magyar vezér,
hol a' Török ellene költ. Nem akart hamar meg ütközni, mert Skán-
derbéket várta. Nem kell vala néki az ellenség felé olj méljen a' tarto-
mányba bé-ereszkedni; inkább' lehetett vólna úton időt tölteni, mint a'
török tábor előtt. Ámurátes, félvén Skán[45]derbéknek érkezésétül, sijn-
jetett meg-ütközni. Huszon két ezer embere vólt Hunyadinak; a' Török
pedig 80 ezeret vitt ellene. Egy halomra szállott, meljet fegyveres né-
pekkel és szekerekkel meg-erössített. Fel-jött a' nap, mélj a' halmon és
oldalain feküdt Magyaroknak a' térségen körülök el-szélédt törökséget

meg-mutatta. A sokaságnak látása el-bádjajztotta sziveket, hová tsak vezérjek biztató szava s' jelen léte önthetett vigasztaló bátorságot. Nyöltz órakor reggel le-felé kezdett Hunyadi a' sikra botsátkozni, s' ellenséggel szembe szállani, ki ellen a' szövetséget azok meg-szegték, melyet ő szerzett vólt, és a' meljet ha meg-tartottak vólna, sem Várnánál, sem a' rigó-mezején nemzetünk nem veszett vólna. Az első nap iszonyú rohanással esnek öszve a' felek, három oráig vívnek egyenlőül. Losontzi Benedek kezdette a' seregnek job' szárnyán leg-elösször a' Törököt meg-nyomni. Bánfi István vólt a' bal szárnyának vezére, ki társának győzedelmét látván, tüzet vett, újj erővel rohant ellenségére, s' azt hasonlóul tolni kezdette. Nemes vitézek, érdemes vérei nemzeteteknek, mit-soda szép vitézi tűz gerjesztette fel-bennetek [46] az igaz ditsőségnek kívánását? betsületire vóltatok a' hazának, s' érdemlettétek, hogy annak atya alatt vívjatok. Hunyadi azomban meg-indította szekereit a' halomról, meljekkel az ellenség rendit szaggattata. Láttad vólna itt Hektort Trójának mezején hartzolni, s' szekereit az ellenség között nyargaloztatni. Ezen tselekedettel már meg-nyerte győzedelmét különben; de Amurátes jelen vólt, ki egyedül győzött. Mihejt sejtette, hogy Hunyadi, erejét a' hegyről le-hozván, seregét véle bontja, szaggatja, a' halomra népet indított; vissza kellett így az ütköző erőnek szaladozni, hogy háta mellett a' halom meg-óltalmaztassék; meljet Hunyadi végbe-is vitt. Tsak azt felejtette-vólna-el Amurátes, oda lett vólna; de ez a' hadakozás mesterségéhez és győzedelemhez szokott tsendes vérű Török a' magyar vezérnek minden mozdulására serényen vigyázott, hogy ellent álhasson; mindazonáltal még-is tsak sokasággal kellett inkább' győzni: mert ha tsak 32 ezer embere lett vólna, az, az, tiz ezerrel töb' mint a' Magyarok vóltak, magának-is oda kel vala veszni, és vigyázás nélkül a' sokasággal-is meg-verettetett vólna.

[47] Ezen ütközetben Hunyadi nem tarthatott bizonyos és rendes helyet; mindenütt vólt, biztatott és hartzolt. Néha, hogy példát mutasson, az ellenségnek rohant, hol kegyetlenül ölt; néha pedig biztató szavaival s' segéllő rendeléseivel elevenítette a' hartzolóknak lankadó tüztét.

Ez első napon egész estig a' Magyarok győzedelmes részen állottak, s' ellenségeket verték. Fel-hozta a' nap újra viadalokat, melj már a' magyarságot lankasztotta. Egész nap éhen, szomjan, szüntelen hányattatva verekedni; élet, halál közt izzadva vérzeni; egész éjtszaka sebei

alatt nyögni; más nap azokat újra szaggatni és vérezni nehéz szolgálat volt a' magyar vas természetnek-is. A' Török pedig első napon 40 ezer embert hevertetett, meljel más nap a' fáradt Magyarokra újj erővel ütött. Hunyadi-is azomban nyögő seregének újj erőt adott, s' a' hartz egész erővel meg-indúlt. A' Török, szokása szerint, tsalárdságbúl megfutamadott, kinek a' magyar seregek utánna rohanván, rendeket megszagatták. Erre az ellenség sebessen meg-tért, s' benne keserves öldöklést tett. Végre ez a' nap-is el-múlt a [48] viaskodásban. Harmad napon újjra kellett hartzolni. El-gondolhatod, hogy 22 ezer embernek 80 ezeret, ennyi fáradság, vér-ontás és éhség után, meg-gyözni tsuda tétel nélkül nem lehetett. A' Török tábornak fele mindég nyugodhatott, mégis 40 ezerrel kellett 22 ezer Magyarnek vivni. Végre a' szárnyán való vezéreket, kik kétségben eséssel vakmeröül kezdettek vivni, a' török sokaság le-kezdette verni. Székely János, a' János Vajda atyafia hoszszas hartzolása és öldöklése közt verettetett-le elsőben, osztán Bánfi István esett el többekkel. A' szárnyas zászlók¹² hullani indultak; a' nép lehelletibül ki-kelvén, pusztulását vezéreiben rémuléssel kezdette nézni; a' reménység szivekben haldokolni indúlt, meljet rettegés lepett-meg.

A' seregnek két szárnya veszedelembe jött. Meg-vitték a' nagy vezérnek, hogy vitéz atyafiai már zsoldjokat hazájoknak meg-adták, és a' reájok bizott nép fő nélkül szaladoz ögyelegve, meljet a' Török sokasága üz és rémit. Nem lehetett már ezt a' három napig vértett és fáradt sereget újjra fel-éleszteni, hol minden erő el-fogyott. Hunyadi, szemeit a' veszedelemre vet[49]vén, edjet foháskodik, (kétség kívül vérrel szakadtak könyvei szivérül) és fáradt lovárúl egy vezeték paripára vetvén magát, egyedül meg-szalad: mert olj' nagy volt a' verettetés, hogy sereggel nem-is futhatott.

A' halom tetején volt Magyarok addig védelmezték magokat, mig egy fegyverek és egy nyil veszszejek kezekben maradhatott. Soha emberi természet önnön védelmére nagyob' erőlködést végbe nem vitt, mint itt a' Magyarokban el-követett. E' helyen és Várnánál el-veszett a' nemzet színe. Kár volt a' jó békességet meg-szegni! Hunyadi, harmad napig lovagolván, hegyen, völgyön, erdön, mezön, a' harmad napi viadalra, végre lova el-áll, s' gyalog marad. Így bujdosván, két tolvajra akadt.

¹² [Heltai: a seregnek „mind a' két szárnyában le estec volna a' zászlóc”]

Vessző sem vólt a' kezében, úgy gyalogolt egyedül a' Török hatalomnak másszori győzője s' hazájának feje. Ha meg-láttam vólna ekkor e' nagy halandót, még jobban tsudáltam vólna, mint a' vas-kapunál, hol győzedelmének oszlopot emeltetett. A' két tolvaj körül fogja ezt a' fő embert, s' meg-fosztja. Arany keresztet viselt nyakában, meljet a' rablók két felé nem szakaszthattak, hogy meg-[50]osszák magok közt, sem pedig edjik a' másiknak engedni nem akarta. Veszekedni kezdenek. Hunyadi az alatt edjiknek fegyverét kezébe ragadja, véle edjiket le-tsapja, a' másikat meg-futamtatja, és így meg-szabadúl. Lásd, hogy a' vitéz mindenütt győz. Ezentúl bújdosván, egy pásztorra akadt, ki őtet tisztelettel fel-vévén magához vitte, hagymát, kenyeret, vizet tett elibe. Édesdeden ett ebből Hunyadi. Tanúld meg-itt, hogy a' szenyvedő természet mindég job izün eszik iszik mint a' túnya test melj a' jóllakásban és heverésben kívánságait meg-tompítja, s' az által izlése szájbúl kihál.

IX. Rész.

Az alatt a' zavar világ történetei közzül elő-adja magát egy olj osto-ba bün, meljen az ember, a' tsupa bosszúság miatt, eleinten tépelődni, s' végtére nevetni szokott. A' Despót, meg-tudván Hunyadi magánosságát, meg-fogattya, s' magánál rabúl tartja. Hogy eshetett-meg ez az útálatos kárhozatra méltó idétlenség; azt kérddheted; és mimódon felejtette-el a' Despót azt a' sok jó-téteményt, mit véle János Vaj[51]da el-követett? Erre rövid a' felelet. Akkor abban vólt haszna, hogy jól-tévőjet szolgálja, ki elég hatalommal birt őtet országába vissza szerezni; most ellenben abban vélte hasznát, hogy ezt a' hatalmátúl ideig meg-fosztatott jól-tévőjét fogollyává tegye. Így tanúld az emberi természetet nagyob' részint ismérni, melj önnön javán kívül, sem mozdúlni, sem lehelleni nem akar, ne hogy még nagy áldozatokat akarna el-követni. Némelj nagyokban a' háláadatosság tsak addig mégyen, mig nyerhetnek vélle. Utoljára a' Despót meg-gondolja hogy ember; vagy nagyob' hasznot kezdett azon az úton reményleni, s' nemes fogját szabadon ereszti, olj alkú szerint, hogy fija László érette nálla zálogban maradjon. Így gyalázatoskodik Despot, midön Amurates meg-érti, hogy Hunyadit, ki nálla fogva vólt, nem néki küldötte, hanem el-eresztette. Ritkán esik meg oljan

embertelen tsekedet az emberek közt, meljhez még töb' gonoszság, vagy idétlenség-is ne férhetne. Despót a' hálá-adatlanságnak útállatos-ságával fertelmeskedik; mitsoda gyalázatja az emberiségnek, hogy jól-tévőjét rabjává tette; de mitsoda joság és szerentse még is [52] ezen részeg történetben, hogy Hunyadi Amurátesnek rabúl nem küldetik, melj által a' Despot egy rajta győzedelmeskedett Tsászártúl jutalmat remélhetett volna, kinek kedvét minden egyéb' állapotban annyira kereste, ebben pedig ellene járt. Mondjad osztán, hogy nem láthatatlan erő és hatalom vezérli világi dolgainkat.

Gyere tovább', majd jobban fogsz emberi nemünknek ellenkező szélveszein s' történeteink tsudálkozni, ha mondom, hogy ugyan azon Hunyadi, ki Despótnál oljan embertelenül tartatott, ugyan azon Despótot a' Török ellen védelmezni indul, ki néki országát, azon okbúl, hogy a' Magyarok vitézét néki meg-nem küldötte, pusztítani kezdte. Fel-költ volt Hunyadi, igaz, a' Despót ellen; de amaz esedezni kezdett kegyelmének, s' a' nagy magyar szivnél segedelmet, engedelmet nyert. Jobban értette ez hasznát, mint Drákula. A' Török Despótot arra kénszerítette, hogy ortza pirúlással Hunyaditúl kellett néki segittséget kérni. Ez a' nagy haza atya, noha szivében fájalmát még-érzette, nem akart arrúl megemlékezni, mert nemzete java forgott hívségében. Meg-gondolta, hogy ha [53] a' Török felső Rátz országba bé-ül, osztán a' magyar nemzet oldala mellett fogja látni leg-kegyetlenebb ellenségét, meljnek szüntelen fen-tartó hadi seregekkel kell ellent állani, hogy a' hazát ne sebessítse. Ezen okbúl a' maga belső különös fájalmát, s' a' bosszú-állásnak édességét nemzete köz-javáért fel-áldozta. Fegyvert fogott, el-tökélvén magát azért-is vért ontani, kitül fogsággal gyaláztatott. Lásd, ilyen a' valósággal nagy haza-fija és igaz magyar vér, melj az emberi nemzetnek betsületire van. Ezen ditsösséges és halhatatlan tsekedettel Hunyadi János a' közönséges emberi természetten tul, mint egy önnön magát-is felül haladni láttatott.

1448ban hogy seregeivel meg-indúlt, szép el-vesztett helyeket foglalt Magyar országhoz; a' Törökök pedig, kik vezérjek alatt Rátz országot rablották, seregét meg-látván, szaladni kezdettek előtte, kiket erdőkön, mezőkön, mint a' nyúlakat vadásztatott;¹³ a' Békjeket-is el-fogatta, mit,

¹³ vadásztattot;

ha Amurátes jelen lett volna, végbe nem vihetett volna olj könnyen. Ezután Hunyadi a' Despótót meg-ajjándékozván, győzedelemmel tért-meg Budára. Ámu[54]rates Tsászárnak meg-vitték, hogy ugyan azon János Vajda, kit olj kegyetlenül meg-vert, a' Rigó mezején; ki egyedül fegyver nélkül, gyalog, éhen szomjan bújdosott; kit két koborló tolvaj paraszt meg-fosztott, török vitézeit megint pusztítja, veri és vadássza. Ugy tett itt Hunyadi János már annyiszor el-aludt hazájával, mint a' füstölgő gyertyával, meljet az ember markába szorit, s' még tüzes kanóttzából újjonnan fel-fuj, hogy világosítson.

X. Rész.

Azt gondolod, hogy Magyar országnak az egész török birodalom elég sebe lehetett. De hogy; támadt volt még a' fáradt nemzet szive köze-piben egy mérges pokol-var, ha tudod miljen rút seb ez. Eztet-is érezte Hunyadi, de a' Török miatt, ki hazájának külső részit szaggatta, nem tapaszthatott annak szive gyökerére. Tseh országnak szomorú tsillagzati alól, ember név és ábrázat alatt, valamely harátsolva koborló állatok hatottak Ersébet alatt Magyar országba. Ezen szegény legények, magoknak erővel helyeket foglalván, fa kastéljokat építettek széljel, meljket [55] étellel, itallal, kurvákkal teli rablottak. Ettek, ittak, pusztítottak az ország szivén addig, mig annak örökös fiai véreket védelmekért Bulgáriában ontották. Lásd, hogy esett ezek miatt a' hazának sorsa hagamázba. A' fajak óltalmazták hazájokban a' jószágaikat heverve és tunyasággal emésztő lator szolgálkat. Az embereknek bódult és magával is ellenkező történetei közzül ez oljan volt, melj bennünk, a' leg-keserveseb' bosszúságot végre néma tsudálkozássá változtatja.

1451-ben meg-indul Hunyadi Budáról, hogy ezeket a' dudák közt dongó heréket az országból ki-verhesse. Losontz felé halad, mert a' táljon uralkodott a' tolvajok fejedelme, ki Giskrának neveztetett. Ez a' tsak nem ki-mondhatatlan nevü nem Magyar, kinek fészke Rosnyó és Zóljóm körül vala, öszve gyűjtötte tolvajit, és Hunyadival szembe szállott. Mitsoda meg-aláztatás volt e' vitéznek tolvajok s' alatsony latrok ellen hadakozni, hol a' győzedelem is alig szülhet ditsösséget! Oljan volt itt Hunyadi, mint az a' jó kertész, ki ganéljal motskolódik, meljekkel

drága óltványait a' hideg s' el-száraztó fagy ellen óltalmazza, takargatja; vagy, [56] ha Harambékre, Metzét Basára és Giskrára gondolsz, úgy látod most Hunyadit, mint azt az embert, ki a' levegő egekben magasra fel-emelkedett fának szép gyümöltseit leg-felsőb' ágairúl szedvén, s' végre onnan alá szálván, lábaival otsmánnságba tapod.

Iljen történetben látod ezt a' nagy embert, ki némelij magyar fő rendektül, kik ditsőssége miatt reá irigykedtek el-árúttatot, Giskrához adták ezek magokat. Ez a' tsikorgó nevü tolvaj, szembe szállott a' haza attyával. Miheljt a' Vajdához hitetlenné lett Magyarok Giskrát látták, hátat adtak; melj árúttatást a' vezér látván, belső keservében el-fúlt szívét vérrel könnyvezni érezte, s' magát a' tolvaj előtt meg-győzöttetve hátra húzta. Vóltak oljan tsehes Magyarok a' hegyek közt, kik ezen árúllást el-követték; még-is lehetnek osztán oljan emberek e' világon, kik poklot nem akarnak hinni; pedig mikor iljen el-fajúlt tselekedeteket hallanak, nem kételkedhetnek benne, hogy az örök igazság számokra poklot nem teremtet vólna. Oljan bün vólt ez abban a' Magyarban, ki el-követte, melj útállatosab', mint rémitő undokságát nézni lehetne. Én ugyan kételkedem [57] benne, hogy ezt valóságos Magyarok el-követték vólna, mert a' bűnnek részeg alatsonysága nagyobnak tetszik nekem, mint hogy az a' meg-veszett természetben-is el-követtethetnék, meljnek lehetetlen arra támadni, ki ötet az ellene fel-emelt gyilkos kezek ellen olj szembe tünő-képpen védelmezi, mint Hunyadi a' Magyarokat ellenségek ellen óltalmazta. Tsehek vóltak azok mind, kik Magyaroknak állították magokat, mivel a' Hunyadi seregében éltek, s' magyarul beszélni meg-tanúltak. Akárhogy végyük mindazonáltal a' dolgot, elég fájdalom marad szívünkön, ha meg gondoljuk, hogy azok az idétlen és emberi Baziliskusok halandó nemünkből vóltak, meljnek ezen rút kárhózható veszettséggel éppen annyi gyalázatot tettek egy részrül; mint Hunyadi nagy származásával annak más felől betsülletet szült. Ha meg-gondolod az emberek közt való külömbiséget, azt mondanád hirtelen, hogy az emberek rész szerint angyaloktül, rész szerint pedig ördögöktül fajzottak; noha e' külömbiséget, Istene kegyelme ellen, tsak a' magok gonoszsága teszi. Hunyadi tsak ugyan bosszút állot; mert újj hadat gyűjtvén, Gis[58]krát verni, pusztítani ment, ki előtte szabadságáért esedezni kéntelenített. Azomban a' Hunyadi gondjának más részre kellett szakozni.

XI. Rész.

Fridérikus Tsászár László kirájljt a' koronával, mint tudjuk, tsak szorongatta, és maga sem tudta miért. Addig akaratoskodott, hogy Austriát is maga ellen támasztotta, s' végre igen szomorú környül álló dolgok közt kéntelenített Lászlót magátúl ki-adni. Valahányszor ezekre az időkre gondolsz, mindenkor el-nevetheted magadat rajta a' szánakozás miatt. A' lágyság, puha gyengeség, és szugolyából való ki-irigykedés, közönséges emberekben-is nevettséges utálat; de nagyokban éppen hánytató nyavaja. Vagynak oljan ügye fogyott emberek, tudod, kik titkon, sugdosva, minden emberre haragusznak, kit, kit fenyegetnek, rágalmaznak; akaratoskodva, minden vég nélkül makatskodnak, de ha osztán nyilván kel magokat védelmezni, el-bújnak, vagy minden tselekedeteiket tagadják. Az iljenek, hasznok ellen mindég kárt tévén, végre magokra is meg[59]-haragusznak, s' a' világtúl ki-nevettetnek.

Hogy László kirájlj ki-szabadúlt, Bétsben nagy gyülekezet támadt. Magyar országbúl, Cseh országbúl, Morvábúl töb' emberekkel követe mentek Lászlónak köszöntésére. E' sok Fejedelmi ember és papság közt Hunyadi Jánosnak a' kirájlj után, mint leg-első embernek, első helyet adtak. A' Tsászár követei panaszkodni kezdettek, hogy László kirájlj szabadon tselekeszik és rendel mindenekrül, noha azt fogadta, hogy tsak kirájlj marad, uralkodás nélkül. Erre feleltek, így szólván: László kirájlj fogságában ígérte azt, mit meg-nem álhat. Nézd, miljen rendesen járnak az ígéretek a' Fejedelmek közt. A szerentsétlenség s' gyengeségnek idején fogadnak, ígérnek az emberek; de ved'-meg rajtok, ha hatalmasabbá lésznek, mint te. Nevetséges dolog-is az, mikor edjik halandó a' másiknak így szóll: héj, te most nékem a' történetek által rabom vagy; én ki-eresztelek fogságombúl, mivel meg-nem tarthatlak, mert az embereid és jobágyaid el-pusztitanának; hanem még-is ezen jószágomért, hogy szabaddá tészlek, ígérd és fogad'-meg, hogy ha nál[60]lam osztán hatalmasab' lészel, önként kötözve tartsd erödet, és tégy kárt magadnak értem. Iljen az, mikor egy nagy birodalmú kirájljt egy gyengéb' uralkodó kezébül kéntelen, kelletlen ki-eresztvén, arra kéri, hogy osztán amaz ne uralkodjon háláadatosság fejébe. László ugyan uralkodott, miheljt szabadúlhatott.

Egy olj követ-is el-kezdett a' gyűlésben beszélni, ki oljan emberek közzül való vólt, kiknek királji rangjok-van, de soha sem lehet országok; le-ültették ötet egybe a' királji rang nélkül való országosok. Hunyadi kezdett osztán szóllani, kit meg-lehetett halgatni, mert volt néki mit mondani. Nemes és méltóságos szavakkal hazájának sorsát királja eleibe terjesztette; szolgálatját elő számlálta; annyi ütközetek közt a' Török ellen tsak kétszer vesztett; de annak-is azon békességnek meg-szegése vólt oka, meljet ő szerzett; és így ki-jött szépen a' dologbúl, hogy tsupán Hunyadi János alatt Magyar ország soha semmit nem vesztett. Nézd, iljen emberen kel tsudálkozni! Végre Gubernátori hivatalát a' királj lábaihoz le-tészi, ilj szavakkal: „En már eleget fáradtam hazámért, [61] meljet sok vér-ontással, szorgalmatossággal meg-óltalmaztam és tsendességre hoztam. Nyóltz esztendeig viseltem nevedben a' Gubernátorságot”. Mintha mondaná: nyóltz esztendeig vóltam királj; mert az is vólt ő haláláig, tsak hogy nem annak hívták. Továbbá nyugodalmat akart ez a' vitéz; de tzelját el-nem érhette. Beszédjének végén a' királj lábaihoz térdepelt. A' gyermek Fejedelem maga-is meg-ijjedt rajta, hogy olj nagy halandó térdepel előtte. Meg-ölelte Hunyadit, fel-emelte, így szólván hozzá: „idvez légy te, egész Magyar országnak atya, és keresztyén világunknak óltalma”. Ezen ditső köszöntését a' királjnak az egész fejedelmi gyülekezet könyvező szemekkel és hangozó szájakkal kettőztette, melj Hunyadinak nagy szíven nem győzött tsudálkozni. Úgy gondolták, hogy ez a' vitéz majd jutalmat, méltóságot kér királjátúl; ő pedig azt is vissza akarja néki adni, a' mivel addig birt. Vald-meg, hogy Hunyadi Césárnál, Matzédoniai Sándornál és Pompejusnál nagyob' vólt: mert ő nem tsak vitéz, hanem igaz ember, jó haza-fija s' hiv jobágy-is vólt, nagyra való vágyodás nél[62]kül. Oljan nagy születése és érdemei¹⁴ vóltak ennek a' halandónak, hogy azoknak elégséges jutalmát itt e' földön fel-nem találhatta. Mindazonáltal örökös Gubernátorrá tétetett; mit Heltai örökké való Gubernátorságnak nevez; bár ne halnának soha az ilyen emberek!

Hunyadinak ditséreti, jutalma elég nagy vólt, azt gondolnád, hogy már ehez a' férjfiúhoz, ki olj nagy tanátsban egész világ előtt ismeretes nagy szolgálatjaiért, haza attyának és keresztyénség védelmének ismér-

¹⁴ érdemei

tetik, ugyan azoktól veszedelem nem férhet. Ne úgy ítélj az emberekről közönségesen. Hiszed-é, ha mondom, hogy László király, ki e' nagy haza-fiját méltán úgy fel-emelte (ha különben néki már szerzett ditsőségét az ő gyermekése még feljeb' mozdithatta volna) arra biratott, hogy életét el-veszesse? Az a' Cziliai Gróf, kirül már feljeb' szállottunk, a' kit Hunyadi Horváth országon el-követett dulásáért és kegyetlenségéért, tudod, úgy meg-gyomrozott, s' a' magyar koronához esketett, magába szorongatta még a' titkos mérget. Arra ingerlette Lászlót, hogy Hunyadit veszesse-el: „mert ő a' király, te pedig, mond néki, tsak váz vagy, és végre-is tölle el-vesztetel. [63] Ő tulajdon vérit fogja a magyar királyságba heljheztenni; látod, mennyire tiszteltetik a' magyar nemzettül; mi vagy te hozzá képest?” A' király, a' melj érdemekért Hunyadit ez előtt fel-emelte, jutalmazta, most ugyan azokért szívében halálra ítélte. Elkel szomorodni az emberi sorson, midön benne iljen idétlen alatsonságokat lehető dolgoknak lenni tapasztalunk.

A' király, hogy Hunyadit meg-ölettesse, magához akarta szép szín alatt Bétsbe hivatni (mert azután esett az árúltatás, mikor már onnan el-oszlottak) de vóltak oljan hivek, kik a' vitéznek titkos veszedelmét tudtára adták. Ezért nem lehet az embereket egy atalján fogva sem gonoszoknak, sem jóknak mondani, hogy a' hol némeljekben gonoszságot látol, ugyan ott, azon dolog felett, másokban megent igazságot tapasztalsz. Az igazak meg-jelentették Hunyadinak, hogy a' gonoszok életére törnek; ki osztán a' hivatalt Béts felé meg-értvén, így felelt: „Hogy ha a' király hazájában véle parantsolni kívánna, felső tetszésének igenis engedelmes; de most éppen nem szándéka Bétsbe újjra fel-menni.” A' Ciliai Gróf sajnállotta, hogy tzélját el-nem érhetette. Ujj ta[64]natsot adott a' királynak, hogy küldene követtséget alá az országba egy városba, és oda hívják bé Hunyadit, hogy ott le-vághatná. A' követtség el-ment, hová az ország vezére-is el-indúlt. Nem nagy pompával ment, tsak két ezer lovászt vitt magával. „Minekutánna a' helyre el-érkezett, bé-üzen, hogy itt van, és ki-jöhet hozzá a' Cziliai Gróf, ha beszédje van vélle. A' Gróf vissza üzen, hogy ő menjen-bé hozzá, mert ő királyi Comissárius, és meg-alázhatja hozzá magát; különben maga személjére-nézve-is nagyobb vérbül való, mint ő. Hunyadi vissza üzen, hogy a' városba akkor fog bé-menni, mikor töb' erővel jön, mint abban találtathatik; a' nemessegrül nem perel, mert ő tsak az emberi érdemekben tart nemességet.”

Jegyezd-meg, hogy az igaz nemességet mindég igaz érdemekhez szokták ragasztani. Nem lett a' mesterségből semmi. Végre Hunyadi, barátainak kérésére, hogy engedetlennek lenni ne láttassék, fel-indult Bétsbe. Meg-értette inkáb' a' Grófnak alatsónyságát, ki eleibe ment a' város alá s' Hunyadi akkor ötet kezébe kapta; de tsudálkozz rajta mit tsinált: [65] Azt mondja néki: „Te, hitván származás, alatsony áruló, most agyon verhetnélek, de nem tselekszem, s. a. t.” Utálta magát ennek az alatsony ellenségnek büntetésével meg-motskolni. El-ment osztán a' királjhoz, kinek újjra beszédet tett. A' gyermek el-szégyenlette magát, hogy más intselkedésére ilj nagy hive ellen fel-gerjedt, kinek ha királja nem volna, alig lehetne Strása mestere. De ő királj vólt, mert akkor koronázták annak, mikor még azt sem tudta, hogy ő maga mitsoda.

XII. Rész.

Az a' titkos erő s' Isteni hatalom, melj meg-foghatatlan törvénye szerint, emberi nemünknek dolgait és halandó sorsunknak történeteit vezérelni szokta, el-végezi magában, hogy Hunyadi János, életének utolsó óráihoz közelítvén, még egyszer a keresztyénséget s' hazáját a' veszedelemből ki-ragadja, s' végre, ilj halhatatlan ditsösségnek karjaira dülvén, e' világnak szemei elől el-múljon.

Mahomet Tsászárr, kinek hatalma Európát, Ásiát meg-rázta, s' a' nap-keleti tsászárságot 1453ban törvényei alá húzta, győzedelmeitől el ragadtat[66]ván, tsélül vette magának, hogy egész keresztyen világunk fellett trónusát fel-emelhesse. Úgy láttad ekkor Európát, mint egy hajlagon élő fát, meljet az ordító szél-veszek ostromolnak; töredeznek ágai, pattognak gyökerei, és sokszor majd földig le-hajtatván, vatzkábúl ki dülni láttatik. A' kebelében már hoszas egymással való verekedésekben el-fáradt keresztyén nemzetek tsak nyögtek; de továbbá már nem is erőlködhettek. Kellott volna Konstantzinápoli védelmezni, de nem lehetett; azért el-kellott ötet veszteni; melj sebét keresztyén világunk még-is szivén viselvén, annak fájdalmai alatt gyakorta fohászkodik.

Mikor a' rettenetes és győzedelmes Mahomet a' nap-keleti tsászárságtól iszonyú erejével meg-fordúl, s' Nándor-fejér-várat meg szálja, hogy a' győzött Magyarokon keresztül Romáig magának útat tsináljon;

szükség volt a' segedelem részünkről. Egész keresztyén világunk nem adhatott erőt Nándor-fejér-várnak, egyebet a' fáradt Magyarokon kívül. A' Római Pápa egy Kapisztránus nevű barátot küldött Hunyadi János-hoz papolni; e' volt minden segedelem Mahomet ellen, ki majd kétszáz ezer emberrel szállott elénkbe. [67] Kapisztránus prédikált, biztatta a' népet; Mahomet pedig halgatva irtóztató ágyúkat öntetett, hogy azokkal az előtte lévő erősséget el-sűjjeszthesse. Így Európa itt-is tsak nézte mit tsinál a' Magyar, mint Konstantzinápolnál a' Görögöket tsak szemmel tartotta. Az emberek dolga nagyob' részint veszedelem és nevetség, ott kivált, hol a' világoságnak lelkétül nem vezéreltethetik.

Mahomet, a' teve hátakon Ásiából ki-hozott rezezbül szörnyű ágyúkat öntet; lövetni kezdi Nándor-fejér-várat. Azomban vízi erőt-is készített, mejjnek hajóit Törökkel meg-rakva a' Dunán fel-ereszti, hogy a' város-béliektül mind vizen, mind szárazon a' külső részekkel való közösülést el vághassa.

Hunyadi hasonlóul hajóra ül annyi vitézzel, a' mennyivel lehetett, s' ellenébe botsátkozik vizen az ellenségnek. Ekkor kellett leg-először vizen-is vérengezni, hol veszteni kel vala néki, mivel oljan néppel kén-telenitt[et]ett hartzolni, melj már vizen győzedelmeskedni meg-szokta; ő pedig fegyvereseivel még mindég tsak szárazon hartzolt. Nem akadályoztathatott mind azáltal itt-is szerentsés munkaiba; az Isteni végezések és a' természet ditsősséget rendelték-el számára.

[68] Nem lehetett Hunyadinak veszteni; pedig vízi hajói-is talám tsak fél kompokból s' hidasokból állottak. Reá evezett a' Törökökre, hová a' víz-is hajtotta, mert alól voltak a' kopaszok. A' hajók egybe ütközése keserves vágásokat, dőféseket szült mind két részrül. Itt lehet már igazán mondani, hogy a' Duna vérrel folyt. Hunyadi sijjetett¹⁵ győzni; látta, hogy ha egy hajóból másikba, tsak távolrúl vagdálnak, a' hartz hosszas időre megyen, s' ök-is lassan a' Duna vízzel alá folyván, a' Törökök öl-ébe vonattatnak. El-sikkantya magát, a' török hajóba egyedül belé szö-kik. Ah! be szép vitézi bátorság vala ez, meljel magát hazájáért ez a' nagy ember halálra el-tökéllette. A' magyar vitézek utánna szökdöstek vezérjeknek, nem hagyták magát egyedül a' rakás Török közt, kik noha szeméjlet rettegték, még-is halálig kellett volna ellene vivniok, mivel

¹⁵ sijjetett

a' hajóbúl el szaladni nem lehetett. Már itt a' török veszedelmet nem mondhatod-ki másképpen, ha tsak úgy nem nevezed, hogy nyikogtak a' magyar fegyver alatt, mint a' tsikok, meljeket nyakaznak. Tsak tódúlt osztán a' magyar Hunyadi után, mert a' hová ő egyszer ment, utánna [69] mentek, ha a Vésúviusba ugrott vólna-is.

A' vizi hartznak tsak e' lett vége, hogy a' Törökök el-süjjeleztek hajtostúl, honnan sokan eléb' ki-szökdösvén, el-fúltak. Végre Hunyadi kiszállott a' partra; győzedelmes karjai és nemes artzúlatja bé-vóltak festve török vérrel, meljel homlokárúl tsorgott izzadságát keverte. Be édes vigasztalás lehetett vólna László királynak e szép vitézt ekkor a' parton meg-ölelni s' meg-tsokolni. De, hogy el-ne felejtsem, a' király gyermek, Gróf Ulrikkal, Mahomet érkezését halván, ki-szaladt Budárúl, s' Bétsben szuszogott addig, mig Hunyadi országát, a' leg-retteneteseb' erő ellen, vérivel óltalmazta. Lásd, iljen alatsónyságok esnek-meg a' világban, meljre a' bosszúság miatt nevetned kel. Egy szegény legény írja a' többi közt, hogy Mahometnek itt négy száz ezer embere vólt; de mivel más hiteseb' száz ötven ezeret ír, tsak ezt hiszem inkább', mert elég tsuda ezen is győzedelmeskedni egy marok Magyarának.

Mahomet, kit már győzedelme vakított, nem akarta el-hinni, hogy vesztett. Változtatja rendeléseit, s' tsupán erejére támaszkodván, a' városnak dül [70] ostrommal. Nagy seregét két részre szakasztotta, meljnek edjik csoportja szüntelen ostromlott, a' másik pedig szüntelen nyugodott. Ezek egymást váltották a' hartzban. Nem tehetett így Hunyadi: mert ha népének felét nyugtatta vólna, a' másik felében minden magyar katonára egy fél kompánia török esett vólna. Mahomet ezenkívül ostoba ágyúit erősséggel környül fogta, és onnan lövette velek Nándorfejér-várat, az el süjjezésig tsak nem. Iljen rettentő háborúban kellett itt a' Magyaroknak küszködni. A' Török erőszakoson bé-akarta magát tolni a' városba; a' Magyar pedig utolsó tsep véréig védelmezte magát. Mind két részrül agyarkodva verték egymásba fegyvereket. Hunyadi, válogatott legényeivel, tsak azt nézte, hol hatalmaznak-el a' törökök, oda rohant, két felé vágott, el-kiáltotta magát, s' úgy rettentette-el az erőszakos ellenséget, mint a' menydörgő villámás, melynek tüzes nyila harsogással szaggatja széljel az erdőknek mohos tölgy fáit. Hátra vonúltak a Törökök. Hunyadi meg-fáradván, vagy erejét magában utolsó szükségre kimélgetvén, a' várba vonja magát nyugodalomra, honnan szüntelen né-

zi, mint foly a' [71] hartz. Nem lehetett nálla nélkül győzni. Meg-tolta Mahomet a' Magyarokat, kiket népének sokasága már a' város piattzára bé-vert; zászlóit ragadozni kezdette, a' magáéit fel felé ütögette, s' a' fáradt és meg-rémült keresztyén bajnokokat el-széleszteni magát nogatta. Látja a' nagy Hunyadi János, hogy hazája fejét már Mahomet felére ostoba járma alá huzta; egy fertálj órát engedjen meg ellenségének, oda van a' magyar haza, örökké töröknek fogják a' Magyarok leányaikat nevelni és feleségeiket tartani: mert Mahomet Bétsbe ment volna egyenesen, s' ott tsászári trónust emelvén, Konstántzinápolban, vagy itt, Basát hagyott volna.

E' rémitő veszedelemnek meg-gondolása fel-rijasztja Hunyadi; mel-lé vészi Szilágyi Mihályt a' felesége bátyját, Kanisai Lászlót, Sebestyént; ki-üt vélek a piatzon győzedelmeskedő Törökökre. Mint a' véknyaiban meg-szaggatott oroszlánok, olj dúlást tésznek ezen el-búsúlt vitézek. Lehetetlen volt annyi töröknek ez egynehány ember dühösségét sem megtartóztatni, sem győzni; végre meg-kellett nekik szaladni. El-hagyták a' várost; a' Magyarok utánnok rohantak; Mahomet pedig az ágyúk erősségeiből ki-tódúlt [72] egy nagy sereggel, hogy a' futó Magyarokat kin szorithassa, kik a' várostól távol haladtak. Hunyadi, a' veszedelmet sejt-vén, a' nép nélkül hagyott ágyúkra reá üt, meg-veszi azokat, meljeket a' Törökökre forgat, s' iszonyú romlást tész rajtok. Mahomet, hibáját, vagy ellenségének sebes találmányát látván, vissza fordúlt, hogy helyét meg-vehesse. Ostromolja az erősséget, honnan el-borittatik tüzzel; nem győzhet. Ez iszonyú lármában, tűzben, bódulásban egy Magyar Mahometet magát-is nyíllal melybe lövi; a' Tsászár el-dül, népe el-rémül, megszalad, s' mindenét Nandor-fejér-vár alatt hagyja.

Igy szabadította itt-meg Hunyadi maga, mint láthatod, keresztyén világunkat s' hazánkat a' Töröktől; hol a' felettéb' való fáradságban betegséget kap, s' győzedelmes hazája ölében, halhatatlan ditsőségének karjai között meg-hal. Halálát egész Európa könyveivel gyászolta. Mahomet maga, ki sebeiből osztán fel-gyogyúlt, e' nagy embernek halálát meg-halván, el-fokadt sirva, s' ezt mondotta: *Világ kezdetitől fogva oljan ember nem volt.*

VÉGE.

[A]z] Barant Abrahamnak

Barant!

Nem tudom mit érdekelte téged, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba, mert Nem-
zafunknak. Annyit tudunk, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba,
& fel-erősítődik a Magyarok történelmét olvassd Horváthba.

Ennekért még eddig nem tudtam volna, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba, mert Nem-
zafunknak. Annyit tudunk, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba,
& fel-erősítődik a Magyarok történelmét olvassd Horváthba.

[A]z] Mit akartam, tal legelőször győzők, az volt, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba, mert Nem-
zafunknak. Annyit tudunk, hogy a Magyarok történelmét olvassd Horváthba,
& fel-erősítődik a Magyarok történelmét olvassd Horváthba.

FUKANUS ELSO KONYVE

[A2r] Bartsai Abrahámnak

Barátom!

Nem tudom mitsoda böldeg vagy böldegtalan történetek okozzák Hazánkba; hogy a' mikor más idegen nyelveknek vizsgálások miatt Nemzetünknek Anya nyelvét felejtünk kellene, annak [A2v] tanulásába, és fel-emelésébe leg-nagyobb tüzzel, épen akkor fáradunk.

Én részemről még eddig mint esmérettségbe lehet, valóságos Magyar fordítást, szorgalmatossággal nem tehettem. Sokan vannak ugyan, kik hiszik, hogy az Embernek Probáját Pópból fordítottam, pedig tudtadra van, hogy ezen munkám épen, nem fordítás, hanem csak az Anglus Póp Sándor gondolatainak magam módja szerént való követése, hol magam gondolattya sokkal több van, mint Poptól vettem.

[A3r] Most akartam csak leg-először igyekeztem szerént valóságos Magyar fordítást tenni, mellynek próbájául Lukánust vettem; és ez is a' te kényszerítő tanátsolásodból, inkább, mint önnön indulatomból tselekedtem. Mikor Lukánusnak fordítását nékem annyira javaslottad, nem kételkedsz vala már akkor benne, hogy Magyar nyelvünk egyedül pompájával és méltóságával emelkedhetik-fel, azért adtál előmbe egy olly Római Polgárt, s' Poétát, kinek lángoló elméje a' régi emberségnek, 's Vitézi nagy indulatoknak ditsőségét ezer Nemzetek veszedelmei közt festette, lásd itt a' Magyarok tükörét, kik hajdan Rómának, [A3v] Romába Scipiókat, Regulosokat, Trájánusokat, Czeszárokat; és Titusokat adhattak volna. Tégy Diktátornak Rómába egy Húnyadi Jánost, 's uralkodásra, vagy kegyetlenségre való hajlandóság nélkül, védelme alatt fogod látni a' széles Világot. Úgy hogy, ha a' végezések Rómának ditsőségét Római Polgárokkal emberi nemünk felibe nem emelhetik vala, ő rajtok kívül már, végeknek el-érésére e' földön csak Magyarokat választhattak volna. Barátom! hát miért tselekedték az örökös rendelések, hogy a' mi Magyar erköltseinknek Rómát ne mutassanak! — — — de ne nézzünk erre, majd meg-nedvesednek szemeink; [A4r] húzzuk össze

magunkat a' Pannóniai Tsillagzatok alatt, 's a' ditsőségtől, melyre emelkedhettünk volna el-bútsúzván fáradjunk szántó földeinknek termékeny barázdáin; mert itt van még eddig élelmünk.

Olvasd azomba ezen kis magyar fordítást, melyet számodra küldök, 's gondolkoz nemzetednek történetein; meg-fogod nálunk kitsinybe azt látni, mit másszor a' Világ Róma kebelébe olly nagy formába láthatot 's tsudált. Tsak első Könyvet fordítottam Lukánusnak probára, és nyomtatás alá azért adtam, hogy a' Magyar Világnak itéletit, 's a' [A4v] tiédet felöle különösön hallhassam, melly által több Könyveinek fordítása iránt, vagy serény indúlatra, vagy halgatásra hozattassam.

Nem bizom magamhoz a' fordításnak Mesterségébe; és ennél nehezebb dolgot a' nyelvekre való nézve alig ismérék. Ezt a' kis fordítasomat ezerszer igazítottam már, még-is alig olvashatok benne úgy hat, hét sort, hogy hibáját ne lássam. El-unván véle kinlódni, végre tsak el-kellet magamat tökélleni, hogy akár jó, akár nem, itéletetek alá eresztem. A' mint tehetségem engedte, úgy irtam, tudod [A5r] pedig hogy az ember erején felül úgy sem mehet.

Tanálni fogsz ebbe a' kis fordításba új magyar szóllásnak módjait; de azon nem lehet meg-ütköznöd, mivel újságnak kell elsőbe valaminek lenni, hogy belöle osztán hasznos óság lehessen. Úgy hiszem még-is, hogy benne a' Magyarságnak természeti ellen nem mentem, melly dologon magad jobban fogsz itélni.

Lukánus Versbe irt; de ötet Mármontél, 's mások sem fordithattak Versbe; mert mitsoda szárnyakkal lehetne az forró elméjének tüzét követni, kö[A5v]szönnyük mi meg, ha Versek nélkül-is belöle valamit érthető képen nyelvünkön magyarázhatunk. El-várom itéleteteket, hozzád értvén itt több barátimat-is, hogy tudhassam magamat utánnatok vezérelni; és ha történne-is, hogy gyenge Magyarságom miatt Lukánusba tovább nem mehetnék-is, leg-alább, ez a' kis fordítás még maradékinknak mutatni fogja, hogy Anya nyelvünknek elő-mozdításába, ha erőtelen-is igyekeztem, néked pedig mint emberséges igaz Hazafinak 's nemes Polgárnak hiv barátságodba élhettem.

Barátod

BESSENYEI GYÖRGY.

Azon hartzról beszéllek, mellynek véres piatza Tessália vólt: olly Szentség-törő Hartz, hol törvény, igazság a' bűnnek lábai alá estek: hol egy hatalmas nemzet győzedelmes karjait önnön Hazája ellen fordította, és két vérséggel egy; de hartzal magába meg-szakadt Tábor, olly bűnös ditsőségén vetélkedet, mellybe tulajdon veszedelmét, az egész meg-rász[12]kodott Világnak minden erejével sijjettette. Ah! Világnak Polgári minémü veszettség, és mitsoda tetézése ez a' dühösségeknek! hát magatok által ki-omlott véretekbe kívánjátok-é ellenségteknek szomjú haragját meg-itatni? Predáltatásokra a' kevély Babilon még inkább fel-fog fuvalkodni; Krassusnak tévelygő lelke a' bús Egektől boszszú-állást kér ellenetek; ti pedig olly ütközetre rohantok, mellybe, soha a' győzelemnek ditsőségét el-nem érhetitek. Vitézi véreteknek ki-ontásával, mit nem nyerhetnétek másoktól, mellyet most magatok ellen vesztegettek? Azon részekről fogva, hol fényes Napunk, hajnala után magát e' Világ felibe emeli, azon helyekig, hol az Éjtzaka nyugoszik; déli forró Egeinknél kezdve az Északi jeges Tengerekig, Scithát, Árménust 's Népeket ha vannak, kik a' Nilust Földünknek gyomrából származni láttyák, mind meg-hódoltathattyátok vala. De ha haragodnak erejét párt-ütő Hartzra fordítottad ó Róma! verd önnön kebeledbe hát gyilkos fegyveredet. Val[13]lyon nem lehetek-é magad veszedelmének elő-mozdításán kívül még más munkáid? Birodalmadnak Olasz Országi Városai szakadozott fedeleik alatt egymásra omlanak; jukatsos falaik már dülő félen vannak; mellyeknek pusztá úttzáin alá 's fel tsak magános Lakosok tévelyegnek; A' munkától régen meg-fosztatott Hesperia tövisses górókkal van borítva, így, isméretlen lett mezeinken a' miv, mellyek dolgozó kezekért sohajtanak.

Nem ti vagytok fene Pirhus, 's kevély Hannibál, kik Romának veszedelmet szültök: Soha idegen fegyverek belső részeink közt illy mély sebeket nem nyithattak; házi ellenségtől jön e' halálos döfés.

Mennyünk szerentsétlenségünknek kútfejére, hogy magamnak vég-
hetetlen meszsziégeknél által futására nyissak utakat. Mi húzza e¹ né-
pet hadakozásra, és mi üzi-el általok a' békességet e' földről? kétség
kívül azon irigy tör[14]ténetek, 's örök Isteni végezések lesznek ennek
okai, mellyek szerént meg-határozottatott, hogy soha semmi alatsónság-
ból fel-emeltet magosság köztünk állandó ne légyen; az az esés, melly
minden nehéz terhet követni szokot; Róma kit nagysága le-vér.

Úgy mint mikor az időknek egymásra tetézet százai, e' világ öszve
omlásának óráját végre elő hozzák; a' természetnek belső kötése meg-
szakadoznak, az egybe keveredet tsillagzatok magokkal öszve ütköznek,
mellyek alá húlván, tengerektől nyeletnek-el: A' vizek ki-mennek fész-
kekből, mivel bolyongó habjaik ellen a' föld már magát tovább nem sze-
gezi: Így, egy iszonyú rendülés rázván-meg e' világnak egész épületit,
rend, egység benne fel-fordúlnak, 's a' nagy zürzavarba minden vissza
dül.

A' maga határán felül emelkedet magasság, önnön terhe alatt le-om-
lik: Világi szerentséink[15]nek határául, illy véget vetettek az Istenek.
A' viszontagságok Róma ellen vett haragjoknak boszszú-állását egy
Nemzetre sem akarták e' földön bizni: Te vagy Róma magad, kit a' böl-
dogtalan sors három kegyetlenek alatt tulajdon veszedelmednek esz-
közévé tett; Ezeknek hitetlen, 's kárhuzatos egy más között való meg-
egyezésekbe vesztél-el. Hagyatok szabadon bennünket kegyetlenek, és
a' békességet, mit olly drágán vettünk vólt. Miért szaladtok fegyverek-
hez, hogy e' világnak rakásra gyűjtöt prédáit magatoktól, mint önnön
dühösségeknek szerentsétlen áldozattjai el-ragagytok?

Valameddig száraz halmaink, 's kösziklás hegyeink a' tengereket ár-
kokba zabolázhatták, vagy a' levegő ég e' földet fel-függesztheti, 's kék
Égünk térségén a' tsillagok foroghatnak, soha addig a' leg-felsőbb mélt-
óságba többek között tsendes meg-egyezés nem lehet. Ne keressünk
példát erre másoknál. Róma első építő[16]je, annak falait öte vérivel
fertéztette: hol két Testvérnek egymás ellen gerjedet dühösségét nem e'
földnek birodalma; de tsak egy gunyhó okozta.

Úgy mint valamely vizek közzé hoszszan bé-nyúlt Sziget, szárazsággá-
val két egymásra agyarkodó tengert tartóztat; de végre magát süllyeszt-

¹ húzza-é

vén, azoknak haragos habjait egymásba keveredni engedi. Krassusnak Assiriába lett siralmas le-verettetése után önnön dühösségünkbe tsavarodtunk. Haragunkról Párthusoknak² győzedelme a' békességnek lánztait le-szaggatta, óh! Szerentsés Arsatzides! történeteid e' napon reménységeden túl estek, 's belső háborút adtál a' győzettegeknek. Fegyver által hasonlot meg magába a' Birodalom, és a' leg-hatalmasabb Nemzetnek szerentséje, melly egész földet, tengereket, 's Világot bir, két halandónak fel-fúvalkodot vágyodását, magába nem foghattya. Oh Júlia! óh Te! kit a' kegyetlen Párka karjaink közzül ki-ragadt, ha a' [17] végezések életedet engedték volna, a' Szabiniai Aszszonyok példája szerént magadat Atyád, 's Férjed közzé vetvén őket fegyverektől megfosztva, egymással békességre hoztad volna. Barátságoknak³ egyetlen egy záloga Julia! nem vagy többé. Házassági pompádnak szövétneki, a' leg-szomorúbb jövődöknek titkos fájdalmi közt gyújtatván, Temeződön tsak hamar el-aludtak. Czeszárt, és Pompéjust egymásnak vallot hitek alól, halálad fel-szabadította: köztök a' ditsőség irigy vetélkedésének, melly fulánkjával sziveket sértegeti, ellent már semmi nem vethet. Te Pompéjus félsz, hogy régi viselt dolgaid valamelly új Vitézi tselekedetekkel meg-ne homályosittassanak, és hogy Gólnak el-foglalása, Asiában nyert győzedelmedet, semmivé ne tegye; hosszas szerentsédnek ditsősége nemes tüzzel tölti-bé lelkedet; és felsőségedet halandóval osztályra nem botsathatod. Czeszár nem szenved-meg semmit, hogy rajta uralkodjon; Pompéjus pedig magához hasonlót látni nem akar. Kitsoda közzülök igazabb? [18] Isteneink, kik a' győzedelmes részhez állanak, ennek tudását tőlünk el-tiltották. Pompéjus már hajlott idejében tsak méltóságának karjai közt nyugodot. A' tsendességnek kebelébe hadakozásairól meg-felejtkezet. Egyedül Vitézi nevével, 's a' népnek tetszeni kíváno gongyával foglalatoskodván, viselt dolgainak játék Piattzárul tsak ditséretit gyűjtötte magára: régi szerentséjére ekként támaszkodot; és újjabb erőre már nem törekedvén, tsak nagy nevének árnyéka alatt hevert.

Úgy látszatott, mint egy termékeny térségen fel-emelkedet, nemzetek prédájával 's Vitézek győzedelmes eszközeivel körül aggatott vén

² Pártheusoknak

³ Barátságodnak [Marmontel: de leur alliance]

Tölgy-fa, melly már régisége miatt gyenge gyökereken tartózkodván többire csak a' maga terhén láttatik ülni. Pusztá ágakat nyújt-ki a' levegő egekbe, 's nem zöld levelekkel; hanem száraz gallyakkal fedezi tövét; de ámbár készülyön-is a' szélnek első ostroma alatt le-dülni, és ámbár sok zöldellő fiatal fák emel[19]kedjenek-is dereka körül fel felé, még-is csak ő az egyedül, ki a' nézőknek halgató tiszteletit, 's szomorú álmétkodását magára húzza.

Egy Vezér nagy nevéhez, Czeszár olly bátor erőt tett még, melly veszedelmekbe hátráltatást, 's békességbe henyélést nem szenvedhetvén, gyalázatot-is csak akkor érzet, ha hartzolásai között nem győzedelmeskedhetet. Mennél inkább ellene szegezték magokat a' viszontagságok, annál jobban ostromlotta azokat; és a' hova kevélysége, vagy sérült érzékenységétől ragadtatot, fegyverét kapván oda szaladt. Nyereségét sijngettetni, kergetni, meg-kapni; a' szerentsét mellytől védelmeztetet kényszeríteni; minden akadályt melly fel-emelkedésére rohant magáról lerázni, leg-nagyobb veszedelmei között-is útakat törvén, menni, 's erejével ditsekedni, lásd, illy tulajdonságokkal birt Czeszárnak származása. Viselt dolgaiba mint a' szelek erőlködései közt öszve szorúlt fellegeknek villámló menkövei úgy látszat, mellyek utánok [20] fel-költ dörgéseikkel, levegő egeinket bé-töltik, a' Világot meg-rázzák, 's napunkat osztán homályba borítván e' földnek siralmas lakásit, kiket világosságoknak tüzes barázdai vakitanak, halálos félelemmel rettentik.

Két illy nagy vetélkedő Társnak el-rejtet hasznához a' közönséges egyenletlenség-is hozzá ragasztotta még magat olly bűn, melly által veszni, leg-fényesebb Hazák⁴ szoktak. Minekutánna Róma az egész emberi nemzetnek prédájival magát gazdagította erköltseit-is szüntelen tartó győzedelmivel meg-vesztegette; rablásaival bulyaságot pompát magába hozot, palotáink városokká tsináltattak; Szükségeinknek határa többé nem vólt kívánságink⁵ régi Atyáinknak gazdaságait meg-vetették; a' férfiak magok tsinosgatásába Aszszonyaikkal vetélkedtek, melly vetélkedést olly meszsze vitték, hogy abba Leányoknál-is felettéb' valóság tetszet vólna ki. A' vitéségnek szülő Anyja, a' szegénység közzülök számkivetettetet; oh bu[21]lyáságnak kezdeti szerentsétlen idő sark! Vesze-

⁴ Házák [Marmontel: Etats]

⁵ kívánságunk

delme olly sok nagy Nemzeteknek ki ki tsak azon igyekezet, hogy birodalmainak külső határait mikint terjeszthesse meszszebb földekre.⁶ A' Polgárok közt ez előtt el-oszlott 's dolgozott Puszták, együvé szakadtak, tenger földeket tsinálván magokból, a' másszor ismeretlen Uraságoknak számára.

Nem vólt a' népnek-is tovább már arra tehettsége, hogy győzedelmes fegyvereinek árnyékába, az ártatlan békesség, 's édes szabadságnak karjai között nyugodhasson. Az erköltsőknek meg-vesztegettetésekből gyűlölség származot, hogy emészen. A' bújaságnak képzelt szüksége minden az előtt kötözve hevert fel-szabadítot. A' leg-felsőbb tiszteség magát abba határozta, hogy valaki hazáján győzedelmeskedhessen, bár fegyverrel vihesse-is azt végbe. Az igazság erő, 's tekintet szerént szolgáltattatot-ki; a' felső tanátsnak, népnek törvényei el-nyomattattak, egyik rend bírái [22] más rendnek bíráival vetélkedtek; a' hatalomnak, 's vezérségnek 'bottya'⁷ pénzen vétettek. Úgy vásárlotta a' nép magát, melly közönséges pestis a' nemes érdemeknek méltó jutalmaiból, Mársnak mezején minden esztendőben új pénzes Vásárt tsinált; a' faldokló usorák, pusztító alkuk, régi jó emberségnek sok szivekbe lett el-fajúlása, azt okozták együtt, hogy végre az illy el-tévedt embereknek belső háborúra szüksége legyen.

Már Czeszár a' magas Álpeseknek fellebbe rejtezet tetejét meg-hágta, 's szive a' hartzra való vágyódásba reszketet. Alig juthatott a' Rubikonnak partyára, 's egy ijjesztő idétlenség ostoba nagysággal jelenik-meg előtte: Ez sohajtó Hazájának siralmas képi vólt, melly reszkető szivebe öszve verettetetnek lenni látszatot. Városoknak tornyaival koronázot homlokáról, fejr hajának meg-tépet fürtyei tagjaira széllyel rendetlenül omlottak, Czeszár előtt igy állván, keserves nyögésétől félbe szaggatott szavakkal, [23] hova sijjetek igy kiált-fel, óh Rómaiak! ha igaz Hazafiai vagytok, álljatok-meg; leg első lépéstek, mellyet ezentúl tész[t]ek, bün 's örökös átok lész ellenetek. Ezen szavaknak hallásával Czeszárnak szive hirtelen irtódzástól verettetett által; haja homlokára borzadt, 's el-bádjadása, mellytől belső részei szorittattak, lábait a' Rubikonnak partyához kötözte.

⁶ föllegekre. [Marmontel: le plus loin des limites de ses domaines]

⁷ battya [Marmontel: faisceaux]

De erejét ismét csak hamar öszve szedvén: óh Jupiter! fel-kiált kit imádlak, ki ma tanáts házunknak (a' Capitoliumnak) tetejéről Rómát mint ez egész földnek Királyát nézed; és ti Trójának védelmező Istenei, kiket Éneás Lausoniába⁸ hozot; Rómulus ki egeinkbe lett fel-ragadtatásod után, örökös tiszteletünknek tárgya lettél; Veszta, ki óltáraidon a' Szent tüzet szüntelen égni látod; és te Róma végre, ki előttem örökké Istenségnek tartattál, védelmezzetek fel-tett tzélomba. Nem! ditső Haza! ne gondold, hogy Czeszár Akheron dühösségétől gyúlt szövétnekekkel fegyverkezve ül[24]dözne; mert ámbár tengeren, szárazon győzedelmes-is; mindazonáltal még tiéd ha akarod; a' te vitézed, és a' marad mindenkor. Azért csak annak lehet leg-halálosabb bünbe esni, ki Czeszárt Rómának ellenségévé teszi. Ezen szavai után hadi seregeit a' folyó vizen késedelem nélkül által vitte.

Illyen a' Libiának forró pusztái közt futó Oroszlán, ki ha vadászra talál, meg-tartoszkodik ugyan; de csak azért, hogy dühösségét fel-gerjeszthesse: Hoszszan nyúlt farkának görtsével tsapkodja véknyait, tsemókba tekeredet haját nyakán vállain fel-borzasztva, 's mély torkából iszonyú bögését ki-adván, az ellene szegezett fegyverek élínek, ámbár halálos sebét el-kerülhetetlennek lássa-is pusztító haraggal rohan, Rubikonnak folyó vize, melly más időbe a' nyárnak⁹ melegétől lankadva árkába csak alig folyhat; és egy völgynek méllyén utazván, Gólnak határait, az Olasz Országi mezőktől szakasztva, most a' téltől erőt vet magának; három [25] hólnapig tartott essővel dagadt-fel árkába, és habjait az Álpesek öbleibe szélyel olvadt havaknak vizével vastagította.

Hogy a' viznek ostroma ne akadályoztathasson, lovagok¹⁰ küldettek előszször belé, kik tsavargó utyokkal, a' viz erejének gátat vetettek. Így a' folyó önnön sebességét ez által mint egy fel-függesztvén, engedelmes habjai közt, a' gyalogoknak árkán keresztül szabad utat engedet. Czeszár a' Rubikonon által hatván, annak túlsó partyában ütközik; mihent pusztító hadát, Olasz Országnak határirra mellyek pártot ütöt kívánságának örökre meg-tiltattak, bé-viszi; itt a' hely úgy kiált, itt a' hely, hol békességet, 's törvényt felejték, mellyeket már ellenségim fel-bontottak.

⁸ [Marmontel: dans l'Ausonie]

⁹ nyárnek

¹⁰ lovakok

Sors tsak néked adom által magamat. Téged, és a' hartzot vettem egyedül birámnak. Ekkor fáradhatatlan indúlattya, az éjjelnek setét árnyéki közt haladását sebes lépésekkel sijjettette, úgy hogy a' fel-jövő Napnak fénye egéről a' búj[26]dosó tsillagokat tsak alig üzhette-el, 's már Czeszár Árminum falai közzé hatván, onnan fenyegetet.

Fel-gyün a' nap, hogy e' Világon a' leg első és leg-szerentsétlenebb hartznak világosítson: de az Istenek szelek által fellegeket gyütvén rákásra, Egeiket szomorú gyázban borították, melly által a' föld setétségben maradt; nem kívánt a' Nap olly vért ki-omolva látni, mellyet a' párt-ütés önnön hazájának által szegezet szivéből eresztet.

Czeszárnak katonáji már a' hartz piatzot meg-vették, mellynek széles homlokát, sorba ki-szegezet zászlóiknak sokaságával mint lobogó erdővel borították, ekkor trombita harsogással a' hitetlen verekedésnek kezdésére jel adatik. A' nép e' rettenetes lármára fel-rijad; sok ifjú Polgárok a' tsendes álomnak karjai közzül magokat ki-ragadván, Házi Isteneik körül fel-függesztett fegyvereikhez szaladnak, töredezet pai[27]sok, tompúlt lántsák, rozdásúlt kardok, mellyeket a' hosszas békesség elrontott akadtak kezekben; De mikor e' magokat öszsze szedet bajnokok, a' Római Sas tzimert 's Czeszárt, hartzoló seregei között meg-láták, azonnal halálos rettenés lántzolta tagjaikat, 's némúlt fájdalmaik között morgó panaszokat tsak sziveknek el-rejtett mélységbe tették, ó! Gólnak szomszéd küfalai így sohajtván magokban, mennyi veszedelmet okoztok nekünk! Mások a' békességnek ölébe nyugosznak; mi pedig az ellenségnek első prédáji lettünk, ki Uttzáinkat véres hartznak piatzává tette. Miért nem tselekedték inkább a' végezések, hogy a' Napnak forró tüze, vagy göntzön szekerének jeges tsillagzattya alatt ide 's tova tévelygő sátorokba lakhattunk volna, mint sem Olasz Országnek végeit örizzük? Akár a' Golusok hassanak-bé hozzánk, akár Tzimbriaiak terjednének határinkig, akár Kártágó-béliek rohanjanak Alpes¹¹ hegyi tetejéről alá; vagy mérges Theutonok jöjjenek ellenünk, mindenkor rajtunk kezdi min[28]denik ostromát; és valahányszor a' bal sors Rómát vesztegeti vagy boszszantya, mindég mi bennünk kíván verekedésre utat nyitni. Illyenek voltak ez el-rémúlt népnek, fúldokló fóhászkodásai: melly félelmét mutatni nem merte, és fájdalmába-is végre meg-némúlt.

¹¹ Alpesi

E' Városnak falai között, olyan vólt a' mély halgatás, mint azon erdőkbe, mellyeknek madarait a' jeges zúzmarának fagya által véri, vagy az olyan viznek színén, hol a' tsendesség minden habot le-kötöz. Azomba a' Napnak ki-derült világa a' hideg setétséget széllyel verte, és Czeszár még indulattjai közt meg-határozás nélkül hányattatott; De a' háborúság nála új tűzbe öltözvén érzékenységét fel-gyújtya, melly által szivéről a' szemérem, 's gyalázatnak kötelei le-szakadoznak. Úgy látszatott mintha szándékat, 's fegyverének hatalmát magok a' végezések igazololták vólta.

A' magába meg-hasonlott Róma engedelmesség, 's párt-ütés közt hányattatván, látta [29] hogy felső tanátsa¹² a' Grakkesek meg-ölettetését büntetetlen miként hatta, 's a' Népek elől járóit magából ki mint üzte, kik magokat Czeszár Zászlói alá vették. Vélek ment az ékesen szólló Kúrion, ki míg szavát el nem adta a' Római törvény, és szabadságnak nyelve vólt, Kúrion mondom, ki Rómának Népét a' nagyok fenyegető hatalma ellen fel-indithatta. Meg-találya Czeszárt gondolataival küszködve, 's illy szokkal köszönti; Valameddig szavamat Czeszár részedre fel-emelhettem, a' felső tanátsnak ellened irigy parantsolattyait tellyesedésre jönni nem engedték. Vólt addig időm, a' nép fején meg-jelenni, és az ide 's tova repdeső vélekedéseket segedelmedre húzni. De mi-olta a' hatalom Törvényeinket némákká tette, és bennünket Házi Isteneinknek védelmek elől ki üz, el-tsendesedvén számkivettetésünket is fájdalom nélkül viselhettyük. Te, és a' ditsőség, fogjátok tsak ketten viszsza adni el-vesztett Haza-fiait Rómának. Sijjes Czeszár; most minden ingásba van. A' magát ellened [30] szegzet résznek, sem bátorsága, sem ereje nintsen. Ha készen találsz mindent, miért tészel halasztást? melly ártalomnál egyebet nem szülhet. Nem ugyan azon veszedelmek láttatnak-é most-is fenyegetni, mellyeket olly sokszor felül haladtál 's meg-vethettél? Gól e' kis-szugolyája földünknek tiz esztendeig tartó háborúdat okozta: bátorkodj most olly hartzra menni, mellynek gyözedelme kezdedbe van. Róma tiéd, és a' Világ-is véle együtt hatalmad alá esik. Ne gondold, hogy Hazádba lett meg-térésseddel gyözedelmeidet ditsőséggel kívánják koronázni. A' felső tanáts számodra borostyán koszorúkat nem készít: irigysége melly szivét emészti, minden tisztessé-

12 tanátsát

get meg-von töled; Alig engedi azon Vitézi tselekedetedet-is büntetés nélkül, mellyel néki Nemzeteket hódoltattal; De azért ha akarsz, e' Világot osztály nélkül birhatod.

Czeszár, ki már ekkor szívéhez úgy-is minden lehelletivel a' véres ütközetre való vá[31]gyódásnak tüzet szijta, Kúrionnak szavairól újra gyúlasztatik. Kiáltva parantsol 's Katonáji Zászlói alatt fegyverhez szaladnak. Osztán méltóságának fel-emelt tekintetivel 's kezének intésével lármájokat hirtelen tsendességre hozván: El-követet Vitézi tselekedeteimnek társai (mond nékik) ti, kik tiz esztendőtlől fogva vélem együtt győzedelmeskedni nem szüntök, 's magatokat számlálhatatlan veszedelmek ellen szegezhetitek, lássátok végre elöttetek, ki-ontott véreteknek, a' fagyos telek ki-szenvedésének 's Alpes hegyeink meg-hágásának jutalmát? Ha rajtok keresztül Hannibal maga utazott volna-is, Rómának nálunknál nagyobb rettegéseket nem okozhatna? Fegyverekhez futnak; és a' seregeknek számát új Katonákkal öregbitik; Az Erdők Bértzeiknek oldalairól alá omolván, Tengeri hajókká változnak; így Czeszárnak üldözése szárazon, vizen parantsolatik. Mit nem tselekednének vélem, ha a' Góloktól meg verettettem volna? mikor most, szerentsémben győzedelmeskedvén magoktól az Istenektől dicső[32]ségre hivatatom 's még-is ellenem kelnek. Jöjjenek, azok a' nyugodalomnak 's békességnek karjai között el-túnyúlt férfiak; hozzák ellenem hamarsággal öszve szedet gyülevész Népeket, állyanak fejekhez, azok a' Tekintetes nagy Hazafiai, Martzellus, ki szüntelen fen szóval beszél, és Kátó maga kinek neve, ámbár még parantsolni láttatik; de már haszontalanná lett. Jöjjön és lássuk, hogy tekintetinek rend nélkül való hatalma, törvényeinket mitsoda igazság szerént haladhatta felül; 's mitsoda okon kívánja, hogy erőszakkal fel-emelt személyének érdemetlen méltóságát soha le-ne vetkezze. Elötökbe adjam-é néktek mitsoda rend kívül valóságra vitte hatalmát? Tudgyátok, hogy ő egyik Világnak szelítöl fogva másikig, a' bőségnek kútfejeit ki-száraztatta, éhséget hozván Rómába büszke vagyódása. Nem láttuk é seregei által tanáts Házunkba a' rettegéseket hintetni? Fenyegető fegyverek sorjai, mellyek ez előtt ott isméretlen eszközök voltak, vették körül, a' Haza törvényének ítélő szé[33]kit, rémitvén annak bírójit? Pompéjus Katonái a' Törvényes Urak közt útát nyitván magoknak, Milont, minekelötte meg-ítéltetett volna, körül fogták? Most ez a' Vénség nem akarván el-felejtetésbe szenvedni bennünket bűnös

hartz[r]ja kénszerit, fegyverét Hazája ellen forgatni meg-szokta. Sillától oktattatott: és meszszebb kívánkozik ő nála menni. Mihent a' fiatal Tigrisek, Annyoknak nyomdokain a' Hirkánia erdei közt legelő juhoknak vériből egyszer ihattak, soha kegyetlenségeket többé le-nem vetkeztek. Pompéjus azon vért szomjúhozza, melly Sillának tsömört okozot, és a' melly veszedelmes italt te-is kóstolván alyakaid szomjúságodba már most száradni nem szünhetnek. Mi lesz gonoszságodnak 's hatalmadnak végi, óh vakmerő Vénség? Hogy Sillának szomorú példája vélléd kegyetlenségedet únassa. Ciliciának dúló tolvait el-pusztítván, 's Mitridatest fegyverrel méreggel vesztetvén, hogy olly háborútól szabadúlhasson, mellynek terhe földre nyomot, akarod-é viselt dolgaidat Czeszárnak romlásával-is koronázni? Mitsoda bünt [34] követtem-el le-nem tévén parantsolatodra a' Sas Tzimereket? Ha munkáimnak bérít meg-tagadod-is tölem, jutalmazd leg-alább azoknak Vitézi miveket, kik Rómának védelmező 's győzedelmes fegyverei alatt öszültek. Eleget hartzoltak nálam nélkül, győzedelmeskedjenek felettem, nem bánom, állyon más elejekbe. De hartzolások után öszve romlott testeknek elmaradt fél eleven részeit, merre 's hova fogják hurtzolni? hol lész érdemeknek béri, 's vénségeknek nyugodalma? O Pompéjus! hát elibe teszed-é ezeknek a' Tengeri tolvajokat? hova ragadtatunk-el barátim; emellyétek-fel győzedelmes Zászlóinkat; Mennyünk 's szolgállyuk magunkat olly erővel, mellyért háládatossággal tsak magunknak tartozhatunk, valakitől érdeme szerént való dolgokat meg-tiltani, ki magát fegyverbe jelenti, annyit téssen, mint annak Vitézségét, minden lehető győzedelemre fel-szabadítani. Az Isteneknek velünk való ellenkezését ne féljétek; mert nem rabolni; de Romára viszlek benneteket, hogy Hazátok olly [35] fel-fúvalkodott kegyetlenektől szabadúlhasson, kik alatt már annak ditsősége, 's szabadsága rabságra hanyatlik.

Minekutánna ezen beszédjét végezte a' seregek közt zendülés hallatot, fel-gerjedett indulattyokba sok Vitézek borzadni láttattak, melly formával belső érzékenységeiknek változásait tekinteteken mutatták. Az emberség, 's Hazájoknak szereteti, e' vérontással meg-keményedet 's győzedelemtől vakúlt fegyver viselőknék szívét láttattak ugyan valamennyire lágyítani; de a' hartznak tüzetől, 's Czeszárnak nagy tekintetétől még-is el-ragadtattak.

Centúríon Lélius szóllal-meg, Czeszár úgy mond, Róma mostani sor-
sának szabados Ura, ha szabad az igazságnak nyelvén hozzád beszélle-
ni, te ki kezeinket olly hosszason kötözve tartod, hald meg panaszun-
kat, mellyel ellened sohajtunk. Vitézségünkhöz vett bizodalmodat el-
vesztetted-é? hogy szenyvedheted addig [36] gyaláztatásodat, mig Vité-
zi bátorságunkat ereinkbe folyó vérünktől hevülni látod? Mitsoda bün
lehetne akkor, midön annak szabadulásáért hartzolsz Hazádon győze-
delmeskedni? vezes engem a' kegyetlen Scithákhoz, Sirtának meg-lak-
hatatlan részein, Libiának forró homokú pusztáin; mindenütt foglalok kö-
vetni. Nem a' karjaim által harsogva evező lapátok alatt forgottak-é
fejér tajtékokra, az Oceánusnak haragos hajjai, hogy útzván 's gyöz-
vén utánnad egy meg-hódoltatott fél Világ maradhasson. Mihent paran-
tsolsz, semmi nem hátráltathat tovább; azt kell akarnom, mit te kívánsz.
Ha meg-kell fosztani óltárainkat, fel-gyújtani Templomainkat, mindent
el-követek. Mutasd-meg a' kö-falakat, mellyeket rontani akarsz, ha Ró-
mát veszik-is körül, karjaim fogják a' törő értz kosokat ellenek erőltetni,
's magos rakásaikat darabokra szórni.

E' beszédet az egész sereg helybe hagyta, a' fel-emelt kezek Czeszá-
rért mindent el-követ[37]ni magokat ajánlották. Az öröm kiáltásnak
hangja, hasonló vólt Trácia erdeinek zúgásaihoz, mikor haragos ész-
ki szeleink Ossa hegyének szörnyü öldalaiba orditással ütköznek, hol
osztán a' töllök gyökerekig alá hajtott élő fák öszve sodort gallyaikat a'
fellegekbe vissza ismét süvöltő tsikorgásokkal rángattyák-fel, Czeszár
véghetetlen erejétől környül vétetve Olasz Országba ki-terjeszkedik, 's
Rómának szomszéd Városait meg-veszi. A' rettegéshez, mit közelgetése
okozott hire hallásának félelme egyezettette vólt még magát, olly fájdal-
mas hir, melly a' Hartz előtt futván Népeinknek bizonyos veszedelmét
előre jelentette, és a' kéttségbe való esést széllyel mindenütt hintette.
Ki ki rémittete magát; és veszedelmének valóságos okát vizgálni meg-
felejtván, félelmét képzelődéseinek nevelésével öregbitette.

Nem tsak a' köz Nép verettetett-le rettegéseitől; A' Hazának Attyai e'
felső tanátsok ütközetre készülni a' nép Elöl-járóinak paran[38]tsolták,
tsak futásban keresvén meg-maradásokat. Továbbá szüntelen távozni
kívánván, rejtek helyeket hol keressenek nem tudták, erősebb vesze-
delmekbe botlani félték; az el-veszet sokaság közzé rohantak, szaladás-
ra erőlködő hosszú sorjait zavarták, mellyek szorúltságok miatt lépése-

ikbe düllöngözni kéntelenítették. Úgy tetszet, mintha már Házaknak fedeleit emésztő lángok borították volna, hogy azokat vállaikra ontsák. Az egymásba keveredet sokaság Rómán keresztül illy bódulás közt tán-torog. És szabadulását tsak abba kereste, hogy távozzon 's Hazáját el-hagya.

Mint valamelly néki zúdúlt rettenetes déli szél, melly a' tajtékos Tengert, Libiának köszikláitól vissza veri; hol sok repülő Gályáknak felegekig nyúlt Árbotz fáí, a' Vitorláikon szüntelen ordító erővel tovább már nem birhatván, végre iszonyú ropogások közt engednek 's zuhanással a' Tengerbe alá dülnek; A' Kórmányos, és több hajósok az agyarkodó [39] haboknak fogaira szökdösnek, és nem várván nagy edényeknek két felé való szakadását, hajó törésekre önként rohanni láttatnak. Így hagyták-el köfalaikat a' Rómaiak, midön ütközetnek szalattak.

Az el-eset öregeknek sohajtások le-verettetett Aszszonyoknak könyhúllatásai, 's Házi Isteneknek védelmei, nem lehettek elégségesek, tsak egy férfit-is szaladásába meg-tartoztatni. Úgy tetszet, mintha már Anya Várossára sem kívánná senki közzülök szemeit vetni, mellyből ki ki gondolta, hogy most távozik utólszor. A' Népnek meg-gátolhatatlan Árja ki-öntöt, 's mindent magával ragadot.

Ah! melly könnyen nagyságra emelnek bennünket az Istenek! hol osztán olly nehezen védelmeztethetünk! E' Város, melly meg-számlálhatatlan Néptől lakatott, és e' földnek meg-győzettetett fiai magába húzván, egyedül, az egész emberi nemzetet taplálni tetszet, most [40] Czezsárnak prédául vettetik. Róma! háborúdnak első lármájára pusztán maradtál! Engedjük-meg fiaidnak e' halálos rémülést. Pompéjus már szaladt; és ki-ne reszketet volna; hogy a' le-verettetett elméknek semmi vigasztaló reménységgel ne maradhasson, az örökre szerentsétlen sors magát rettenetes jövendölésekbe magyarázta. Isteneink egen, földön Tengeren ezer rémitő tsudákat mutattak.

Az üstökös Tsillag, mellynek meg-jelenése egész birodalmaknak változását utánna szokta húzni, meg-rázott üstökét magától szörnyü messzeségre el-tsavarította. A' fényes Napnak világossága közt hirtelen alá tsapot villámlások láttattak egymást kergetni, mellyek, külömbb külömbbféle árnyékozásaikkal, majd fegyverekhez, majd halavány lámpás tűzéhez hasonlitottak; Északnak fagyos tsillagzatai alól dörgés és fellegzés nélkül szállottak sok ezer menkövek a' Tanáts-ház felibe. A'

Nap világával tüzelő Hóldnak kereksege, mintha véggel fél földünknek árnyé[41]kától el-borítottatott volna, meg-setétedet. A Nap maga-is úttjának közepén, sугárit fekete gözbe keverve egész világát homályba hozta. Etna, tsak föld színén okádtá tüzét; és magasra egy szikráját sem szöktette, ki-tátot tetejét alá hajtotta, 's úgy osztán kénkövel forró salétromát füstös torkából Olasz Ország felé ökredezte. Karibdis körül vér Tengerek bolyongottak; Sillának ebei ijjesztő orditást tettek. A Vesztáknak tüze Óltárokról el-szökött, 's fel-felé emelkedvén lángját két részre botsátotta. A föld Északi, 's Déli sarkalattýába meg-mozdúlt; és Álpes hegyeinknek tántorgó tetejiről iszonyú rakás havak omlottak alá, mellyeket oda sok száz esztendők gyűjtöttek. Régi Vitézeinknek örök emlékezetre ki-faragot Bálvány képei könyveket hullattak, a' házi értz Istenek pedig, szüntelen izzadva, Rómának veszedelmét hirdették. Sok Aszszony tsudát szült, 's undok származásától maga el-rémült. Bellónánál, Cibelesnek Fő-Papjai, öszve vertt testekkel, széllyel szórt hajakkal mint [42] vesztettek ide 's tova nyargalózván, halálos és mélyiségekből fel ható kiáltozásaik által a' Népet irtóztatták. Az Urnák (vagy halotti medentzék) hol hajdani Vitézek hamvai nyugottak, sohajtozásokat tettek; rettenetes lármával töltek-bé a' körül nem meszsze fekvő erdők, mellyeknek köz Térségét Róma szomszéd Népei el-hagyták; Az irtóztató Erinnis, fején egymásba kuntsolodot mérges kigyó haj fürtyeit széllyel eresztve, Róma falai körül szaladozott 's dühösségét minden felé hintegette. Az éjjelnek setét tsendességébe hartzolók lármái, 's Trombita szók egyszerre hallattak. Sillának árnyéka a' földből, hogy rémitő jövendőket tégyen fel-jött; Aniónak partyán pedig vóltak olly munkások, kik Máriust koporsóját ki-törve, a' halálból fel-emelkedni el-irtözva látták. Végre régi szokás szerént szükségesnek állították lenni, hogy az Etrúriai jövendő mondókhoz folyamadjanak. Áron, ki ezek közt leg meg élemdettebb vólt, magát különös helyeken rejtegetve, már a' következendő tör[43]téneteteket, Menkövek hullásiba madarak repüllésébe, 's áldozatoknak fel-nyitott belső részeikbe vizsgálta. A' reszkető Polgároknak, Róma falait az alatt szentelt eszközökkel körül fogni parantsolja, mellyek közt az áldozó Papok kötelességeket tenni rendbe meg-indúlnak, utánnok mindgyárt Vestálók mentek. Kiknek fejeket Szent homlok szorítók kötötték; vélek ment Fejedelem Aszszonyok, kinek Minerva képét látni tsak egyedül engedtetett. Ezek után a' jövendőknek 's Sibilla könyvei-

nek Tartói következtek: Cibelles képit ők mártották vólt esztendönként az Álmon vizébe. Osztán jöttek a' jövendölök seregei, és a' Szent madaraknak gondviselői; azokkal kik az Áldozatoknak vendégségeit innepelni szokták; Úgy végre láttattak Apollónak és Mársnak Papjai, kik titkos paisokat tántzolva magokkal vitték; leg-utól jelent-meg Jupiternek Fő-Papja, ki a' Papi fátyolnak Szent kötését fején viselvén, méltóságos menésével, 's titkos tekintetivel magát mindenek felet külömböztette.

[44] Az alatt, mig ezek illy el-rendelt seregléssel Rómának belső térjein lassú lépésekkel 's szent mormolásokkal keringének, Áron menköves tüzet gyűjt össze, mellyet kezéből, a' földnek gyomra mély, és szomorú fohászadások közt magába veszen. Meg-szenteli a' helyet hol e' dolog történt: Egy kevélyen fel-húzalkodot termetű Bikát hozat Oltára elibe. Ez áldozatra rendeltetett állat, hogy szabadúlhasson, szörnyű hánkódásokat tett; de az Oltári Betyárok sugár szarvaiba kapaszkodván, le-térgyeltetik, 's torkát a' metsző kés alá fordítyák, melly megmetszetvén, testéből piros vér helyet fekete fekélyü genetséget eresztet: Áron ki áldozattyába az Isteneknek meg-jelent haragját látta, rémulésé-től le-verettetett: A' Bikának belső részeibe evesedet sebek, meg-veszet vérrel láttattak. A' máj illy tisztátalanságba úszkált; A' tüdő fonnyadva, 's a' sziv, öszve esve mutatták magokat, mellyek széllyel szagatott bélekkel keveredtek együvé; és a' mi még soha fel-áldozott állatok véknyaiba következés nél[45]kül nem tapasztaltatot, meg-esett, hogy ezen áldozatnak veszedelmét jövendölő részin a' meg-dagadt apró inak vér erek felett rángatóztak; mellyek a' jobb részeken halavány lankadásba elnyúlván, minden leg-kissebb rándulás nélkül való el-tespedésbe feküdtek.

Aron ezen jelekből a' következő veszedelmet meg-látván; óh Istenek! fel-kiált, ki-nyilatkoztassamé Világotoknak, mit tudtomra adatok? Nem te vagy Jupiter, kinek áldoztam; poklokot tanáltam a' megveszett áldozatnak véribé. Ki-mondhatatlan rettegések közt féljük veszedelmünket, olly veszedelem, melly félelmünket még-is felül fogja haladni. Tselekedjétek óh Istenek! hogy e' halálos jövendölés utolsó romlásunkat ne jelenthesse, légyen inkább áldozásnak titka hazugság, és hogy Táges maga-is, mint annak első tanálója, hamisságba tsalattatásba maradjon. Illyen fellegekkel fedezte vólna Áron a' szerentsétlen áldozatot. De Figulus, ki hosszas tanulása által, az Istenek titkaihoz [46]

közelített, és tudós vizsgálódásaiban, Memfis böltseinek, nem engedett volna, fel-emelvén szavát, vagy a' föld, így szól, ég 's annak tsillagai, tsupán vak történetek által mozognak; vagy ha örök végezésektől vezéreltetnek, most Világunknak kegyetlen ostoroztatása készítettik. A' föld akarja-é mélységét fel-nyitni, hogy egész Tartományokat nyeljen-bé? Meddökké lesznek-é határaink gyümölszözések nélkül? vagy levegő egeink pestissé,¹³ 's folyó vizeink változnak-é méreggégé? mitsoda halálos sebeket, minémü pusztulást készít ellenünk haragotok, óh el-búsúlt Istenek! Az időknek minden százaira el-osztott szerentsétlenségek magokkal öszve ütöközvé, egy napon akarják [r]ettenetes fájdalmaikat ki-ontani. Ha Saturnus Tsillaga uralkodna Egünkön, a' mennyei tsatornák özön vizzel, úgymint Deukálion idejébe boritnák-el földünket. Ha a' Nap lángját ki-botsátaná, tüzes szekere alatt meg-gyúlna Világunk; Ezek közzül sem egyiket, sem másikat nem félthettyük. De te kegyetlen Márs, ki a' Skorpiót [47] tűzbe hoztad, mit készítettél számunkra? Jupiter tsillaga hanyatlásba vagyon, Vénus pedig tsak alig világít, Májának sebes fájása lankad, és hanyatlik; Márs, te vagy egyedül, ki az égnek terjedett tábláját egészen foglalod. A' hartznak dühössége kezd gerjedni: Törvény, Igazság, fegyverek közzé keverednek; 's olly bünök mellyeket e' Világnak ismérni sem kellene, még jó erköltsöknek hírével fognak koronáztatni. E' dühösség hoszsazon fog tartani. Ah! mi hasznas fásasztanók már a' haragos Isteneket könyörgéseinkkel, hogy e' meghatározott veszedelmeket fel-fügeszszék? A' békesség kegyetlen uralkodót tész vállainkra. Oh Róma! halaszszad romlásodnak idejét, húzd magadat veszedelmeid közt időről időre; tsak ez által szabadúlhatsz a' porig nyomó igátúl. Szabadságodnak védelmét belső vérengzéseiden kívül egyébütt már fel-nem találhatod.

¹³ pestis-é,

JEGYZETSZÓTÁR

- actus majoris potentiae – hatalmaskodás
adámíták – egy II-IV. századi eretnek szekta tagjai
Agamemnon – a görög mondában a Tróját ostromló sereg fővezére
Ágis – spártai királyfi
Akheron – az alvilág a római mitológiában
Akhilles – görög mondai hős
alkalmatosság – alkalom, helyzet
Álkorán – Korán, mohamedán szent könyv
állat – élőlény
alleluja – Istent dicséző felszólítás
alsó község – alávetett társadalmi osztály
által néz – megbocsát
anglus – angol
antropomorfisták – egy IV. századi eretnekség követői
apollinaristák – Apollinaris IV-V. századi eretnek követői
Apolló – római isten
arabs – arab
arianusok – Arius IV. századi eretnek követői
árménus – örmény
azomban – időközben, azalatt
- bál – bálvány
bánság – Magyarország déli határvidékeinek előljárói tisztsége
baziliskus – sárkány
bek – bég, török tiszt
Bellóna – római hadistennő
belső ember – pap
belső törvényes gyűlés – zsinat
besszusok – besenyők, középkori nép Magyarország keleti határain
bojtos – szőrscsomókkal borított
bonz – bonc, buddhista pap
botos – vastag harisnya
brámin – óind pap
bréviáros – breviáriumot (zsolozsmáskönyvet) forgató
bromtes – óriás

bújdosó – bolygó (égitest)
bulgarus – bolgár
bulla – pápai okirat
burgóniai – burgundiai
bútsú – ünnepség, körmenet
bútsús had – keresztes had

capita – fejezetek
caput – fejezet
centúrion – centurio (százados), római katonai rang
Cibeles – istenanya a római mitológiában
comes – ispán
comissárius – megbízott
consul – római államfő

dalmata – dalmát
dánus – dán
De his, qui... – Azokról, akik szolgálóleányt vesznek feleségül
De strigis vero... – A boszorkányokról pedig, mivelhogy nincsenek, semmi emlékezet
ne legyen
despót – despota, szerb fejedelem; zsarnok
Deukálion – görög mitológiai hős, akinek idejében özönvíz pusztította el az emberi
séget
dictátor, diktátor – teljhatalmú vezér Rómában
donatio – adomány
donatisták – IV. századi eretnek szekta tagjai
drabant – fegyveres szolga
drágaság – éhínség
duda – eper(?)
duellum – párbaj
dülő föld – egy igával egy nap alatt felszántható földterület

el-áll – kimerül, kidől
elő-meneteles – hasznos
Elýseum – Elíziüm, az üdvözült lelkek lakóhelye a görög mitológiában
Éneás – a rómaiak mondabeli őse
enthúsiasták – IV. századi eretnekség követői
ere – gyeplő
erémita – remete
Erinnis – a bosszú istennője a görög mitológiában
eustisiusok(?) – helyesen talán eutychianusok, Eutyches V. századi eretnek követői

faldok(ik) – faldos
fél komp – elején felhajló tutaj
felettéb' valóság – túlzás
felső – magas, magasztos
felső tanács – hatóság; a római szenátus
fen-álló hadi sereg – állandó hadsereg
férjfi nős parázna – házasságtörő férj
font – mérleg

genetség – genny
golusok – gallok, ókori nép a mai Franciaország területén
góró – kóró
gottus – gót, ókori germán nép
göntzön – göncöl(szekér)
gubernátor(ság) – kormányzó(ság)
guinei – guineai

hagymáz – lázas ájulás
harambék (karán-bég, -bék) – harámbég, török gyalogosparancsnok
határoz – határok közé szorít
hejheztet – helyez
Hektor – görög mondabeli hős
helmetz szij – heveder (lószerszám)
Herkules – görög mitológiai hős
hidas – teherszállító ladik
hit le-tevés – eskü
hivatal – hívás, meghívás
hives zóna – hideg égtáj
ho harmat – zúzmara
homagium – hódolat
hó-pénz – havi zsold
hússita – Jan Hus XV. századi cseh hitújító követője
huszár – könnyűfegyverzetű lovaskatona

idétlenség – szörny
idő sark – fordulópont, korszakhatár
Ifigénia – Agamemnon leánya

illi enim sunt... – mert hogy ők oltalmazzák az országot, a gyöngéket ők védelmézik meg, legyőzik az ellenséget, öregbítik a birodalmat. Legyenek ők neked, fiam, a te testvéreid és atyáid. Senkit pedig ezek közül szolgaságra ne vess, avagy szolgának ne nevezz; vitézkedjenek neked, ne szolgáljanak

Illos enim Deus... – Mert őket rendelte Isten az emberi nemzetnek őrizőkül, tette lelki pásztorokká; mert ő náluk nélkül fel nem állanak a királyok, sem országok. Az

ő közbenjárásuk által töröltetnek el az emberek bűnei: mert nekik adatott hatalom minket a bűnben kötniök és a bűnből oldaniok. Ugyanis örök törvényt szerzett ő nekik Isten, és különrekesztvén őket a világtól, a maga nevének és szentségének tette részeseivé, és megtiltotta, hogy emberektől megfeddessenek a szent Dávid király által: Meg ne bántsátok az én kenetteimet

iz – generáció

Izrael – a zsidó nép

jantsár – janicsár, török gyalogoskatona

jappon – japán

járovány – ragályos

job(b)ágy – alattvaló

Jupiter – római főisten; a Jupiter bolygó

kan ördög – a bosszorkány szeretője

karán-bég ld. harambék

kárdinális – bíboros

kartesianus – René Descartes XVII. századi francia filozófus követője

késő – későn

kettőztet – ismételt

kézi mesterség – kézműipar

kollutzianusok – eretnek szekta tagjai

kovats – kavics

könyv – könyv

kötés level – szerződés

köz birodalom – köztársaság

közönséges – közös

közönséges hatalom – közhatalom

közönséges ügy – közügy

közösülés – érintkezés

különös – egyéni, személyes, magános

külső – világi, profán

külső törvényes gyűlés – országgyűlés

külső világi igazgatás – külpolitika

lámás – láma, tibeti pap

lántzon csavarog – itt: szájról szájra jár, terjed

liber – könyv

lovag – lovaskatona

magyari – magyar

mahumedánus – mohamedán

Májának sebes fajzása – a Merkúr bolygó

- manér – modor
Márs – római hadisten; a Mars bolygó
médiolánumi – milánói
meg-határoz – elhatároz
meleczianerek (helyesen: melitánerek) – keresztény szekta követői
meretrices et strigae... – a lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, amint a püspök jónak látja
minéműség – tulajdonság
Minerva – római istennő (görögül Pallas)
Minerva képe ld. Palladium
minúta – perc
mirmidonok – a görög mondában Akhilles népe
miv – munka, mű
nazareiták – IV-V. századi keresztény szekta tagjai
Nec servire ulli... – Sem szolgálni nem tudunk, sem parancsolni nem akarunk senki-nek
negyed rész világ – világrész
nicolaiták – félig pogány, félig keresztény szekta tagjai
normannus – normann, középkori germán nép
nős paráznság – a feleség házasságtörése
oltári betyár – pap
orákulum – jóshely
Ordo clericalis si... – Ha papi renden való ember ludat vagy tyúkot, gyümölcsöt vagy más effélét lop
Orfeus – görög mondai lantos
országos – királynál alacsonyabb rangú uralkodó
ostoba – óriási
osztály – osztozkodás
pajtárs – sorstárs
Palladium – Pallas (Minerva) istennő képmása
papol – prédikál
Párka – a sors istennője a római mitológiában
Párnássus – görögországi hegy, a mitológiában Apollón és a múzsák lakóhelye
párthusok – perzsiai nép az ókorban
pártos – híve valakinek
peruviai – perui
Petra dedit Petro... – A koronát kőszikla adta Péternek, Péter Rudolfnak
pokol-var – lépfene által okozott daganat
portió – természetbeni adó

Possessiones quidem Judaei... — A zsidók, ha módjuk van venni, bírhatnak ugyan mezei jószágot

posta — postás

próba — bizonyíték

prókátor — jogi képviselő

quártélj — szálláshely

Quisque comitum in... — Mindenik ispán mindenütt egyharmadot kapjon az adóból az ő megyéjében

rabota — robot

rabotázik — robotol

ránkor — harag

rátz — rác, szerb

Reges esse non... — Nem lehetnek királyok, akik nem katolikusok

reméntelen — váratlan

rendes — rendszerinti, szabályszerű, szokásos (ironikusan is)

részeg — eltévelyedett, alacsonyrendű

revelatio — kinyilatkoztatás

Rómulus — Róma mondabeli első királya

rúgó tal — rugótoll, az órarugó szára

s. a. t. — s a többi

sarmata — szarmata, ókori szláv nép, a lengyelek mondabeli őse

Saturnus — római isten; a Szaturnusz bolygó

saxok — szászok (germán törzs)

scithák — szkíták, a magyarság mondabeli ősei

sebessül — gyorsul

sénátor — szenátor, a római államtanács tagja

seprő fű — durva szálú fű

seprő-kőrös — vastag szárú gazzal borított

sérjült — sértett

Shasta — helyesen: Shastra, hindu szent iratok

Si adulterantem necaverit... — Valaki mással paráználkodó feleségét megöli, Istennek adjon számot róla, és ha kedve tartja, vegyen más feleségül

Si derelicta Ecclesia... — Ha valamely falu népe elhagyván az ő templomát, más helyre költözik, a püspök hatalma és a király parancsolatja kényszerítse visszazállni oda, ahonnan eltávozott

Si Judaei uxores... — Ha zsidók keresztény asszonyt vesznek társul magukhoz, vagy valamely keresztény személyt szolgaságban tartanak maguknál, vegyék el tőlük, és adják vissza annak szabadságát

Si minoris facultatis... — Ha száztíz pénz érőnél kevesebb vagyona lenne, szabadságát is veszítse el

- Si quis hominem... — Valaki embert öl karddal, azon kard által vesszen el
- Si quis hospes... — Ha valamely jövevény egyházi személy az ő püspökének ajánlólevele nélkül jövend e hazába, törvénnyel avagy tanúvallás által kell meglátni, hogy nem talán gyilkos legyen-e. Ha valamely egyházi személy, e hazában jövevény, valamely ispánhoz áll, és az ő ura jól bánik vele, ha távozni akarna, semmiképpen el ne hagyja azt
- Si quis mulier... — Ha valamely asszony elhagyja urát, adják vissza neki, és valahányszor elhagyja, vigyék vissza hozzá
- Si quis uxorem... — Ha valaki az ő felesége paráznaságát törvény előtt bizonyítja meg, tartson az asszony bünbánatot, és annakutána békéljen meg vele, ha kedve tartja
- Sibilla könyvei — jóskönyvek, amelyek Róma jövőjét tartalmazták
- silápol — doronggal verekszik
- sinodus — zsinat
- Skorpió — egy csillagkép
- sohol — sehol
- somogyási — somogyi
- sonkoly — salak
- státista — államtudós
- statistika — államtan
- status — helyzet, állapot
- statutió — beiktatás (birtokba)
- strása mester — őrmester
- sugár — egyenes
- sugárol — sugall
- sunda — csúnya
- svékus — svéd
- svétziai — svédországi
- systema — rendszer
- szabiniai asszonyok — a rómaiak az ellenséges sabinusoktól raboltak asszonyokat, akik aztán a két népet összebékítették
- szakállas farkas — vö. „beszélő Farkas” (*A holmi*, id. kiad. 304.)
- szalvadasok(?) — egy eretnenség követői (talán íráshiba)
- száz — évszázad
- szerentséltet — a véletlennek kiszolgált
- szörnyű — hatalmas
- szövetnek — fáklya
- Táges — római isten, a jóslás tanítója
- talapojnes — talapoin, buddhista kolduló szerzetes
- tanás — tanácsnok
- tapasztalás — tapintás
- társaság — társadalom

- Te Deum laudamus — „Téged, Isten, dicsérünk”, a hálaadó istentiszteleten énekelt
 himnusz kezdő szavai
 tekintet — megjelenés, látvány, szempont, tekintély
 temető — sírhalom
 temperamentum — természet
 teocrazia — papi uralom
 theutonok — ókori germán törzs —
 tiló álla — vő. „tiló állán nyargalózott” (*A holmi*, id. kiad. 306.)
 toloskodik — tolong
 történet — véletlen
 törvényes okoskodás — törvénytudomány
 tsákó — karimátlan süveg oldalsó leffentyűje
 tsehes — a csehek párthíve
 tsik — csikhal
 tsillagzat — égtáj
 zimbriaiak — cimberok, a mai észak-német területek lakói az ókorban

 universalis historia — egyetemes történet
 untat — nógat
 usurpál — kisajátít

 vádos — vádló
 vajda — Erdély elöljárója; Moldva és Havasalföld uralkodója
 Vatikán(um) — Vatikán, a pápai állam
 váz — madárijesztő
 védám — véda, óind vallásos könyv
 vénétus — velencei
 vénétziai — velencei
 Vénusz — a Vénusz bolygó
 véri — rokona
 vérség — rokon
 vestálók — Vesta papnői
 Veszta — Vesta, a házi tűzhely istennője a római mitológiában
 veszták — Vesta papnői
 voxol(ás) — szavaz(ás)
 Vulkánus — a tűz istene a római mitológiában

 zuzmaráz — zúzmará

NÉVMUTATÓ

- Aba király 84, 104, 105
 Adalbert(us) brémai érsek 74, 79, 157
 Aesopus (Esopus) 53, 203
 Akun (helyesen Akus) kun fejedelem 76, 77, 136
 Alibék (Ali bég) Szendrő török parancsnoka 262
 Alibék (Ali bég) Szerbia török parancsnoka 250, 252–256
 Álmos (Almus) herceg 53, 128, 144–147, 149, 203
 Amurates I., török császár 316
 Amurates II., török császár 38, 314, 315, 317, 318, 320, 321, 323–325
 Amyot, Jacques 37
 András, I., király 76, 79, 84, 106–114, 117, 122, 158
 András, II., király 28, 33, 268, 269
 Ányos Pál 35, 38
 Apollinaris eretnek 355
 Aristoteles 196
 Arius eretnek 355
 Arnold, Gottfried 54
 Áron (Aruns) római jósz 351, 352
 Árpád fejedelem 96, 132
 Arsatzides ld. Mithridates
 Aruns ld. Áron
 Attila (Atilla) hun fejedelem 33, 64, 96, 115, 132, 170, 294
 Axamitra (helyesen Axamit) cseh rabló 242, 243

 Bajazet, I., török császár 316, 317
 Ballagi Aladár 14, 60, 63
 Bánfi István főúr 321, 322
 Bánk bán 29
 Barbeyrac, Jean 52
 Barcsay (Bartsai) Ábrahám 56, 58, 337
 Bardziński, Jan Alan 59
 Báróczi Sándor 62
 Bartsai ld. Barcsay
 Basil, II., bizánci császár 158
 Basilides eretnek 194

Batsányi János 13, 14, 18, 27, 63, 80
Bél Mátyás 82
Béla, I., király 75, 78, 110–117, 122, 138
Béla, IV., király 94
Beleznai Miklós 299
Benda Kálmán 68
Benedek, IX., pápa 79, 155
Beöthy Zsolt 27, 78
Bessenyei család 76
Bessenyei György 9–86, 91, 93, 94, 169, 193, 227, 229, 300, 338
Bessenyei Sándor 45, 60
Bessenyei Zsigmond 76, 93
Bíró Ferenc 16, 17, 33, 34, 38, 43, 50, 53, 55, 57, 64, 71, 86
Bod Péter 82
Bonfini(us), Antonio 20, 21, 36, 38, 75, 77, 81, 113, 131, 134, 144, 145, 148–150, 313
Borck, Caspar Wilhelm von 59
Bot szolga 77, 149
Brankovics György (Despót) szerb despota 42, 314, 320, 323–325
Bratislaus (Bratislavi) cseh fejedelem 118, 119
Brébeuf, Georges de 59
Brenner Domokos Antal 76
Bruckner János 55
Buda hun vezér 33

Campani, Alberto 59
Cassola, Gaspare Luigi 59
Cato (Kátó) Uticensis, Marcus Porcius, római államférfi 347
Césár ld. Julius Caesar
Cesarini, Giuliano (Júliánus Césárinus) bíboros 38, 312, 315
Cicero, Marcus Tullius 25
Cillei, Ciliai gróf ld. Ulrik
Cirus (Czirus), II., perzsa uralkodó 178, 219
Chrościński, Wojciech Stanislaw 59
Clemens ld. Kelemen
Condillac, Etienne Bonnot de 53, 54
Corvin János herceg 303
Coucoupêtre ld. Kuku
Crassus (Krassus) Dives, Marcus Licinius, római államférfi 339, 341
Csaba (Isaba) hun vezér 33
Csáki (Isáki) család 300
Csanádi Ferenc főúr 36
Csokonai Vitéz Mihály 32
Csupor Miklós erdélyi vajda 281

Ctesias (Szesziás) görög történetíró 200
 Curtius Rufus, Quintus, római történetíró 22
 Curio (Kúrion) minor, Caius Scribonius, római államférfi 346, 347
 Czészár (Czészár) ld. Julius Caesar
 Czilliai gróf ld. Ulrik
 Czirus ld. Cirus

Dávid zsidó király 98, 358
 Descartes (Deskárt), René 47, 196, 358
 Desiderius kalocsai érsek 117, 126
 Deskárt ld. Descartes
 Despót ld. Brankovics György
 Devecseri Gábor 22
 Dinouart, Joseph-Antoine-Toussaint 22
 Diodorus Siculus római történetíró 200
 Domitianus (Domitziánus), Titus Flavius, római császár 194
 Drakula ld. Vlad, II.
 Dzsingisz ld. Gengis

Eckhardt Sándor 13, 26, 52, 54
 Eduardus angolszász király 161
 Erzsébet királyné 307, 318, 325
 Esopus ld. Aesopus
 Eugenius, II., pápa 315
 Eutyches eretnek 356

Ferdinand(us), I., király 72, 91, 99
 Figulus római jósz 352
 Flavius József ld. Josephus Flavius
 Formey (Formei), Jean-Henri-Samuel 47, 50, 54, 196
 Fridérikus német császár ld. Henrik, III.
 Frigyes (Fridérikus), III., német császár 42, 229, 260, 274, 279, 318, 319, 327
 Fülöp (Philippus), I., francia király 162

Gálos Rezső 12, 22, 26, 27, 34, 38, 45, 47, 49, 54–56, 71, 73, 76, 85
 Gejza ld. Géza
 Gengis (Dzsingisz) mongol kán 317
 Gergely (Gregorius), VI., pápa 79, 155
 Gergely (Gregorius), VII., pápa 79, 80, 155–157, 161
 Gergye László 26
 Géza (Gejza), I., király 84, 117, 118, 120–130, 138, 144
 Gibertus ravennai érsek 157
 Giskra, Jan, cseh hadvezér 248, 249, 325, 326

- Gizella (Gizela, Gizle) királyné 75, 103, 105
Gorges, Arthur 59
Gracchus fivérek (Grakkesek) 346
Gregorius ld. Gergely
Grotius, Hugo 65, 69, 70
Guillon (helyesen Vilmos) normandiai herceg 161
Gyöngyösi István 24, 25
Gyula erdélyi fejedelem 98, 100
Gyula vezér 96
Gyula Cázár ld. Julius Caesar
Gyulai család 76
Gyulai L. 93
- Halmi István 19
Hannibál pun fejedelem 339, 347
Harambék török vezér 257, 258, 326
Hattyúffy Dezső 13, 38
Hegedüs Géza 19
Heltai Gáspár 20, 21, 24, 25, 27–29, 32, 36–39, 45, 53, 75–77, 81, 113, 131, 145, 147–150, 293, 313, 328
Henrik (tévesen Fridérikus), III., német császár 104, 110, 111, 155
Henrik, IV., francia király 24, 31, 33
Henrik, IV., német császár 74, 156, 157
Herodotus 200
Hobbes, Thomas 66, 70
Homéros 22, 23
Horányi Elek 13, 14
Horváth Endre 56
Horváth Mihály 62
Hosius, Carolus 60
Hunyadi család 31, 43, 44, 247, 251
Hunyadi János 36–45, 53, 94, 95, 131, 204, 247, 249, 250, 251, 271, 272, 276, 286, 299–333, 337
Hunyadi László 43, 53, 204, 228, 323
Hunyadi Mátyás ld. Mátyás, I.
Hus, Jan 357
- István, I., Szent, király 72, 81, 82, 91, 96–106, 114, 126, 128, 130, 134, 150, 153
István, III., pápa 109
István, III., Nagy, moldvai fejedelem 262
- Jacquet de Malzet, Louis-Sebastien 54
Jagelló család 34

János erémita ld. Kuku Péter
János herceg ld. Corvin János
Janus Pannonius (Pannonius János) 283, 290
Josephus Flavius (József) római történétíró 200
Josué zsidó vezér 201
József, II., német császár 12
Julia, Julius Caesar lánya 341
Juliánus ld. Cesarini
Julius Caesar (Cézár, Czeszár, Gyula Césár), Caius 149, 155, 164, 293, 328, 337, 341–353
Justinianus bizánci császár 313
Kadika hun vezér 33
Kálmán (Kálmány, Kolomannus) király 53, 75–78, 81, 84, 128, 143–154, 203
Kálnoki Sámuel 75
Kanizsai László erdélyi vajda 333
Kanut dán király 161
Kapisztrán János 331
Károly, I., Nagy, frank császár 75, 107
Károly, XII., svéd király 37, 311
Karpokrates eretnek 194
Kasimir ld. Kázmér
Kátó ld. Cato
Kazinczy Ferenc 62, 63
Kázmér (Kasimir) lengyel herceg 283, 284, 289
Kázmér (Kasimir), IV., lengyel király 28, 30, 282, 284, 291, 292, 295
Kecskeméthy Cs. Dániel akadémiai írnok 15, 17–19
Kelemen (Clemens), II., pápa 79, 155
Kemény Simon vitéz 305
Khutes hun fejedelem 131
Kinizi Pál 292
Kleomenés spártai király 37, 311
Kókay György 19, 49, 55, 65
Kolomannus ld. Kálmán
Kolosvári Sándor 64
Komorótzsi cseh rabló 242
Konfucius kínai filozófus 64, 133, 188
Konstantinus, VIII., bizánci császár 158
Kónyi János 62
Koppány ld. Kupa
Kovács Andrásné 22
Kovács (Kováts) János, M. 29, 53, 75, 131
Krassus ld. Crassus

- Kreskay Imre 12, 13, 38, 91
 Kuku Péter (János eremita, Pierre Coucoupètre) remete 312
 Kund vezér 96
 Kupa (Koppány) somogyi vezér 98, 100
 Kúrion ld. Curio
- L. úr 19, 34
 Laczka János 59, 62
 Laelius (Lélius) római centurio 349
 Laibnitz ld. Leibniz
 Lajos, I., Nagy, király 299
 Lajos, IX., Szent, francia király 29, 33
 Lajos, XIV., francia király 300
 Landerer Mihály 16, 20
 Lao-ce (Laokium, Loákium) kínai filozófus 189
 László, I., Szent, király 75, 76, 81, 84, 117, 118, 120–145, 148–150
 László, V., király 42, 204, 228, 244, 319, 327, 329, 332
 László ld. még Ulászló
 Lehel (Leel) vezér 96
 Leibniz (Laibnitz), Gottfried Wilhelm von 47, 195
 Lélius ld. Laelius
 Leó, X., pápa 160
 Le Roy, Georges 53
 Likurgus ld. Lykurgus
 Lipót, I., király 82
 Loákium ld. Lao-ce
 Locke (Lokk), John 47, 68, 69, 195, 196
 Lohonyay Pál akadémiai írnok 15, 17–19
 Lokk ld. Locke
 Losontzi Benedek főúr 321
 Lotharius, II., frank király 64, 70, 186
 Lucanus (Lukánus), Marcus Annaeus 22, 56–73, 76, 149, 337–339
 Lykurgus (Likurgus) spártai törvényhozó 133, 190, 211
- Mahomet próféta 107, 133, 189, 303, 315
 Mahomet, I., török császár 317
 Mahomet, II., török császár 94, 95, 250, 251, 256, 258–260, 273, 274, 315, 317, 318, 330–333
 Malebranche (Malebrans, Mallebrange, Mallebrans), Nicolas de 47, 195
 Manéton egyiptomi pap 200
 Marcellus (Martzellus), Caius Claudius, római államférfi 347
 Marius, Caius, római államférfi 351
 Marmontel, Jean François 59–62, 338, 341–344

Marolles, Michel de 59
Márton Jenőné 22
Martzellus ld. Marcellus
Masson, Pierre-Toussaint 59
Mátyás, I., Hunyadi, király 20–36, 38, 53, 110, 204, 227–296, 299, 303, 318
May, Thomas 59
Mazel, David 70
Meloncelli, Gabrielle Maria 59
Metzet ld. Mezip
Mezei Márta 25, 31, 32, 36
Mezip (Metzet) török basa 303, 304, 326
Micislas (Mitzisdás) lengyel herceg 158
Miklós zárai püspök 77, 149
Mikó Zoltán 17
Millot, Claude-François 54, 76, 80, 85
Milon Papinianus, Titus Annius, római államférfi 347
Mirkod moldáviai fejedelem 148
Mithridates (Arsatzides, Mitridates) parthus király 341, 348
Mitzisdás ld. Micislas
Montecuccoli (Montékukulli), Raimondo 45, 309
Montesquieu, Charles-Louis 68, 70
Montezuma, II., azték uralkodó 70, 116, 179
Montichiello, Luca de 59
Morigi, Giulio 59
Morszinai család 36, 303
Mózes zsidó törvényhozó 201
Nagy Simon hadvezér 230–233, 235, 236, 239
Nef(f)ton ld. Newton
Némedi Lajos 14, 63, 73
Nero, Claudius Caesar, római császár 194
Newton (Neffton, Nefton), Isaac 47, 164, 195, 301
Ninus asszír király 178, 201
Noé pátriárka 200
Omár, I., arab kalifa 189
Orbán, II., pápa 312
Oropesa, Martin Masso de 59
Ország János főúr 248
Óvári Kelemen 64
Paleologus II. János bizánci császár 317
Paleologus VIII. (III.) János bizánci császár 314, 317, 319

- Paleologus II. Mánuel bizánci császár 317
Pannonius János ld. Janus Pannonius
Pépin ld. Pipin
Péter (Petrus), Szent 157, 359
Péter (Burgundiai, Német) király 84, 103–106, 110
Pethő (Pető) Gergely 29, 37, 53, 75, 76, 131, 150
Petrus ld. Péter
Philipus ld. Fülöp
Pipin (Pépin), Kis, frank király 109
Pirhus ld. Pyrrhus
Plato 163, 164, 196
Plutarkhos 37
Podjebrád (Pogyebrád, Pogyebradi) György cseh kormányzó 28, 30, 244, 273–275,
278–281, 292
Pompeius Magnus, Cneius, római államférfi 155, 328, 341, 347, 348, 350
Pongrátz János erdélyi vajda 33, 254–256
Pope (Pop, Póp), Alexander (Sándor) 26, 34, 52, 53, 57, 337
Pray György 82
Pufendorf, Samuel von 51, 52, 65, 69, 70
Ptolemeus, III., egyiptomi király 311
Ptolemeus, IV., Filopator, egyiptomi király 311
Pyrrhus (Pirhus) epirusi király 339
- Rákóczi II. Ferenc fejedelem 75, 76, 112, 150
Regulus (Regulos), Marcus Atilius, római államférfi 337
Robert Guiscard (Giskárd) normann herceg 160, 162
Robinet, Jean-Baptiste René 52, 53
Rodrig (Szid) spanyol vitéz 160
Rollin, Charles 49
Rónai Mihály András 19
Rousseau, Jean-Jacques 65, 68–70
Rowe, Nicolas 59
Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda 33, 230, 240–243, 333
Rudolf, rheinfeldi, német király 79, 156, 157, 359
- Salamon magyar király 110–112, 116–132, 138
Sámuel próféta 108
Sándor, Nagy, macedón király 164, 219, 293, 295, 328
Sardanapalus asszír király 207
Saturninus eretnek 194
Saul zsidó király 108
Scanderbék ld. Szkander
Schedel ld. Toldy

- Scipio Africanus maior, Publius Cornelius, római államférfi 155, 337
 Sebestyén ld. Rozgonyi Sebestyén
 Seckendorf, Veit Ludwig von 59
 Semiramis (Szémirámis) asszír királynő 178, 200, 201
 Sigmond ld. Zsigmond
 Sigmond gróf ld. Szentgyörgyi Zsigmond
 Silla ld. Sulla
 Silvester ld. Szilveszter
 Simon mágus 194
 Simon András 22
 Skánderbék ld. Szkander
 Sónia ld. Zsófia
 Sokrates 196
 Solon (Szólon) athéni államférfi 64, 133, 184
 Sorbière, Samuel-Joseph 66
 Spangar András 75
 Storm, Heyndrick 59
 Sulla (Silla) Felix, Lucius Cornelius, római államférfi 348, 351
 Svela cseh főúr 262
 Swieten (Svitten) báró 142

 Szabolcs vezér 96
 Szaladin török basa 306–309
 Szalai Sándor 19
 Szankoniaton főníciai történetíró 201
 Szapolyai (Zápolya, Zapolyai) Imre nádor 250, 259–262, 284, 285
 Szapolyai István főúr 292
 Szapolyai (Zápolya) János király 72, 91
 Szauder József 20, 24, 25, 31–33, 47, 56, 58
 Szécsi Dénes esztergomi érsek 260
 Székely Béla 19
 Székely János horvát bán 322
 Szémirámis ld. Semiramis
 Szentgyörgyi Zsigmond (Sigmond) gróf 232, 234–236, 239
 Szid ld. Rodrig
 Szilágyi Éva, R. 34
 Szilágyi Mihály főúr 27–30, 32, 33, 43, 230, 240, 244–248, 251–254, 262, 267, 268, 270, 333
 Szilveszter (Silvester), III., pápa 79, 80, 155
 Szinyei Ferenc 13
 Szkander bég (Skánderbék) albán fejedelem 318, 320
 Szkander bég (Scanderbék) török vezér 262
 Szokoly Péter macsói bán 251, 252

Szólon ld. Solon
Szteasiás ld. Ctesias

Tamerlán (Támúr) mongol uralkodó 317
Taurinus, Stephanus 62
Teutberg (Teuberg), II. Lothár felesége 70, 186
Thelef cseh rabló 242
Timon Sámuel 82
Titus Flavius Sabinus Vespasianus római császár 337
Toldy (Schedel) Ferenc 14, 15, 17, 27

Tolnai Adél 20

Tóth Emőke 23

Traianus, Marcus Ulpius, római császár 337

Trattner Tamás 19

Tsaba ld. Csaba

Tsáki ld. Csáki

Turenne (Türen), Henri de La Tour d'Auvergne de 45, 309

Uderczki cseh rabló 243

Újlaki Miklós macsói bán 232, 234

Ulászló, I., (Lengyel László) király 41, 301, 302, 306, 307, 312–315, 317

Ulászló (László), II., cseh király 292, 293, 295

Ulrik, Cillei (Ciliai, Czilliai) gróf 319, 329, 332

Ürményi József 58

Vaissète, Joseph 54, 76

Vajda László 17

Vajthó László 14, 18, 19

Valér Pál 19

Valgata (Valgatha) cseh rabló 241, 242

Valrad, II. Lothár szeretője 186

Vamba gót király 109

Vargyasi Dániel István 62

Vészi László 19

Victorinus cseh herceg 280, 292

Vilmos ld. Guillon

Vitéz János esztergomi érsek 27–30, 32, 33, 62, 284

Vlad, II., Drakula, havasalföldi vajda 42, 319, 324

Vlagyimir (Volodimér), I., kijevi fejedelem 158

Voltaire (Voltér) 22–26, 29, 31, 34, 37, 38, 47, 50, 52–54, 61, 65, 70, 78–80, 157, 158,
161, 186, 189, 196, 312

Werbőczy István 64–69, 71

Zalányi Péter 62

Zápolya ld. Szapolyai

Závodszky Károly 19, 26

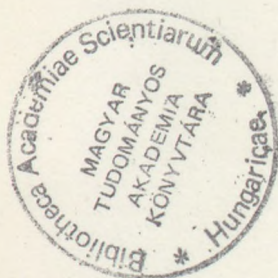
Zelomir (Zelemér) dalmáciai fejedelem 118, 130

Zoroaszter (Zerdus) perzsa vallásalapító 133, 189

Zoványi Jenő 85

Zsigmond (Sigmond) király 303, 317

Zsófia (Sófia) királyné 111



ISBN 963 7719 15 6

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Láng József

A kötésterv Killer Marcella munkája

Műszaki szerkesztő: Cimpfán Péterné

Terjedelem: 23,5 A/5 ív

Nyomta a László András és Társa Bt. nyomdája

Felelős vezető: László András

